

प्रकाशक,—

माधुराम घेमी, मंत्री,
भा० वि० जैन-ग्रन्थमाला.
हीराबाग, बम्बई ।

मुद्रक,
चिंतामण सखाराम देवळे,
' सुषड्वैभव प्रेम,' सेंट्रल रोड,
गिरगांव-बम्बई ।

अधिकार-सूची ।

	पृष्ठसंख्या.
८ द्वादशानुपेक्षाधिकारः	१
९ अनगारभावनाधिकारः	३६
१० समयसाराधिकारः	९४
११ शक्तिगुणप्रस्ताराधिकारः	१५१
१२ पर्याप्तिनामाधिकारः	१७३
प्रदक्षितपाठः	३२५

आचार्यपद निम्नलिखित विषयः

१२ ०१ ०२

दोशान्तर, (राजपुत्राणां)

प्रकाशक,—

नाथूराम प्रेमी, मंत्री,
मा० दि० जैन-ग्रन्थमाला.
हीराबाग, पम्बई ।

मुद्रक,
विंतामण सखाराम देवळे,
'सुबर्हीभत प्रेम,' सौमस्ट रोड,
गिरगाव-पम्बई ।

अधिकार-सूची ।

	पृष्ठसंख्या.
८ द्वाइशानुपेक्षाधिकारः	१
९ अनगारभावनाधिकारः	२६
१० समयसाराधिकारः	९४
११ शिल्पगुणप्रमनाराधिकारः	१५१
१२ पर्यातिनामाधिकारः	१७३
प्रश्रुतिपाठ.	३२५

द्वारा प्रकाशित - अन्त

१९००

दोशानर, राजपुत्र (का.)

1

श्रीवट्टकेरस्वामिकृतो

मूलाचारः ।

श्रीवसुनन्दिसिद्धान्तचक्रवर्तिविरचितटीकासहितः ।

द्वादशानुप्रेक्षाधिकारः ।

सिद्धे षमंसिद्धेण य ज्ञाणुत्तमस्वधियदीहसंसारं ।

दह दह दो दो य जिणे दह दो अणुपेहणा वुच्छं ॥१॥

सिद्धान् नमस्कृत्य च ध्यानोत्तमक्षपितदीर्घसंसारान् ।

दश दश द्वौ द्वौ च जिनान् दश द्वे अनुप्रेक्षा वक्ष्ये ॥ १ ॥

टीका—सिद्धान् लब्धात्मस्वरूपान् । नमामित्वा प्रणम्य । द्विविशिष्टान् ?
ध्यानेनोत्तमेन क्षपितो दीर्घसमारे यस्ते ध्यानोत्तमक्षपितदीर्घसंसारान् ।
शुद्धध्यानविवर्त्मनिध्यान्वासंयमकपाययोगान् । दश दश धीमावचनं चैतन्
विशतिनीर्थकान्, द्वौ द्वौ चतुश्चतुर्विंशतिनीर्थकर्णध्वं जिनान् प्रणम्य । दश
द्वे च द्वादशानुप्रेक्षा वक्ष्ये इति संबंधः । ध्यानमन्त्रे वा द्वादशानुप्रेक्षा
सूचितात्मनां प्रश्नोऽयमिति ॥ १ ॥

१ ध्यानमन्त्रे वा द्वादशानुप्रेक्षा सूचितात्मनां प्रश्नोऽयमिति प्रश्नोऽयमिति
सूचितात्मनां प्रश्नोऽयमिति प्रश्नोऽयमिति प्रश्नोऽयमिति प्रश्नोऽयमिति

प्रतिज्ञावाक्येन मन्त्रितानुपेक्षानामन्याह,—

अधुवमसरणमेगत्तमण्णसंसारलोगमसुचित्तं ।

आसवमंवरणिज्जरधम्मं बोधिं च चिंतज्जो ॥ २ ॥

अधुवमसरणमेकत्वं अन्यत्संसारलोकं अशुभत्वं ।

आस्रवसंचरनिर्जराधर्मं बोधिं च चिंतयेत् ॥ २ ॥

टीका—अधुवमनित्यमशाश्वतं । अशरणमव्रणं । एकत्वमसहायत्वं द्वितीय-
स्याभावो न मे द्वितीयः । अन्यत्त्वं पृथक्त्वं शरीरदृश्यन्योऽश्मिति भावने । संसार-
श्वतुर्गतिपग्भ्रमणं प्रदंशानामुद्धर्तनं पश्चिर्गतं च । लोकं वेत्तमनश्छद्ममृदंगमं-
स्थानं । अशुभत्वमशुचित्वं सर्वदुःखस्वरूपं । आस्रवं कर्मगमद्वारं मित्यान्वादिकं ।
संवरं कर्मगमद्वारनिरोधनं सम्यक्त्वादिकं । निर्जरां कर्मनिर्गमनं । धर्ममुत्तमम-
दिलक्षणं । बोधिं सम्यग्त्वादिद्राभं चान्तकाले संन्यासेन प्राणत्यागं चिन्तयेत् ।
एवंप्रकारा द्वादशानुपेक्षा ध्यायेदिति ॥ २ ॥

तासु मध्ये तावदनित्यताभेदमाह,—

ठाणाणि आसणाणि य देवासुरमणुयइद्धिसोक्खाइं ।

मातृपितृसयणसंवासदा य पीदी वि य अणिच्चा ॥ ३ ॥

स्थानानि आसनानि च देवासुरमनुजद्धिसौख्यानि ।

मातृपितृस्वजनसंवासता च प्रीतिरपि च अनित्यानि ॥ ३ ॥

टीका—स्थानानि ग्रामनगरपत्तनदेशपर्वतनदीमटवादीनि, अथवा देव-
न्द्रचक्रधरवलदेवस्थानानि, अथवेश्वाकुहरिवंशादिस्थानानि, तिष्ठति सुप्तेन
जीवा येषु तानि स्थानानि । आसन्ते सुप्तेन विशन्ति येषु तान्यासनानि राज्या-
द्भानि सिंहासनादीनि, अथवा अशनानि नानाप्रकारभोजनानि उत्तमत्राशन-
शब्देन चाशनादीनां ग्रहणात्, देवाश्वासुराश्च मनुष्याश्च देवासुरमनुष्यास्तेषां

अद्विर्विभक्तिरित्यभ्यर्थपदानिद्रव्यसुवर्णादिकायाः पूर्वाग्रहाया अतिरेकः,
मोग्यानि शुभद्रव्येन्द्रियजनितानंदरूपाणि । माता जननी, पिता जनकः,
स्वजना धान्धवाम्नैः संवामता सहैकत्राग्रधान । प्रीतिरपि ते सह स्नेहोऽपि ।
अनित्या इति सर्वथ । एतानि सर्वाणि स्थानादीन्यनित्यानि नात्र शाश्वतरूपा
वृद्धिः कर्तव्येति ॥ ३ ॥

तथा;—

सामगिंदियरूपं मदिजोवणजीवियं बलं तेजं ।

गिहसयणासनभंडादिया अणिञ्चेति चिंतेजो ॥ ४ ॥

सामर्पीन्द्रियरूपं मतिर्यौवनजीवितं बलं तेजः ।

गृहशयनासनभंडादीनि अनित्यानीति चिंतयेत् ॥ ४ ॥

टीका—सामर्पी राज्यवृत्ताण्यकरणं हयस्तिरथपदातिसङ्घकेतलपरशुवी-
जकोशादीनि, इन्द्रियाणि चक्षुसादीनि, रूपं गौरवर्णादिरमणीयता, मतिर्वृद्धिः
पूर्वापरविवेचन, यौवन द्वादशवर्षेभ्य उर्ध्वं वयस्रिणामः, जीवितमायुः, बलं
सामर्थ्यं, तेजः शरीरकान्तिः प्रतापो वा, पुरुषगनीतानर्थान् गृह्णन्तीति गृहाः
ग्नियस्तन्मात्रगतिप्रामादाद्यभ्य, शयनानि तुलिकापर्यकादीनि मुरकारणानि,
आसनानि वेत्रासनपीठिकादीनि सुगहेतूनि शरीरादीनि वा पुत्रमित्रदामोदा-
सादीनि च, भंडादीनि च शूडिमरिचिंहिगुक्तरूपांसंख्यतामादीनि सर्वाण्यनि-
त्यानि अभुवागि इत्येवं चिन्तयेत् न्यायेदिति ॥ ४ ॥

अशरणस्वरूपमाह;—

हयगयरहणरबलवाहणाणि मंतोसधाणि विज्जाभो ।

मच्चुभयस्स ण सरणं णिगढी णीदी य णीया य ॥५॥

हयगजरथनरबलवाहनानि मंत्रौषधानि विद्याः ।

मृत्युभयात् न शरणं निकृतिः नीतिः च निजाथ ॥ ५ ॥

टीका—अभ्याजग्यनग्वन्वाहनानि मंत्रोपधानि च प्रियाभ प्रजन्त्या-
दयो मृत्युभयापुपस्थिताश्च शरणं न त्राणे न रक्षा, निवृत्तिर्वचन, नीतिश्रण-
क्यविद्या “ स्वपक्षपक्षभ्रवृद्धिहनिप्रतिपादनोपायो नीतिः ” । सा च सामा-
पप्रदानभेददंडरूपा । तत्र प्रियहितवचनमंगं म्पाजन्यं च माम, नानाद्रव्य-
प्रदानमुगप्रदान, ब्रामनभर्त्सनादिर्भेदः, ताडनं छेदनं दंडः, निजा वांश्या
भ्रात्रादयभैवमादीनि मृत्युभये सत्युपस्थिते शरणं न भवतीति चिन्तनीय-
मिति ॥ ५ ॥

तथा;—

जन्मजरामरणसमाहिदह्नि सरणं ण विज्जदे लोए ।
जरमरणमहारिउवारणं तु जिणसासणं मुच्चा ॥ ६ ॥

जन्मजरामरणसमाहिते शरणं न विद्यते लोके ।

जरामरणमहारिपुवारणं तु जिनशासनं मुक्त्वा ॥ ६ ॥

टीका—जन्मोत्पत्तिः, जग वृद्धत्वं, मरणं मृत्युः, एतैः समाहिते संयुक्ते
सुष्ठु संकलिते शरणं रक्षा न विद्यते लोकेऽस्मिन्त्रयाति, जगमरणमहारिपुवारणं,
जिनशासनं मुक्त्वाऽन्यत्रशरणं न विद्यते लोके इति संबंधः ॥ ६ ॥

तथा;—

मरणभयह्नि उवगदे देवा वि सइंदया ण तारंति ।
धम्मो साणं सरणं गदित्ति चिंतोहि सरणत्तं ॥ ७ ॥

मरणभये उपगते देवा अपि सेन्द्रा न तारयंति ।

धर्मस्त्राण शरणं गतिरिति चिंतयाशरणत्वं ॥ ७ ॥

टीका—मरणभय उपगत उपस्थिते देवा अपि सेन्द्रा देवेन्द्रसहिताः
सुरासुराः न तारयन्ति न त्रायन्ते तस्मान्धर्मो जिनवराख्यातस्त्राणं रक्षणं शरण-
माश्रयो गतिश्चेति भावय चितयाशरणत्वं, यस्मान्न कश्चिदन्य आश्रयः, धर्मो
गुणः शरणं रक्षकोऽतिक्वानां गतिरिति कृत्वा धर्मं शरणं जानीहीति ॥ ७ ॥

एकत्वस्वरूपमाह;—

सयणस्त परियणस्त य मज्जे एको रुवंतओ दुहिदो ।
यज्जदि मच्चुवसग्दो ण जणो कोई समं एदि ॥ ८ ॥

स्वजनस्य परिजनस्य च मध्ये एकः रुजार्तः दुःखितः ।
व्रजति मृत्युवशगतः न जनः कश्चिदपि समं एति ॥ ८ ॥

टीका—स्वजनस्य भ्रातृव्यपितृव्यादिकस्य, परिजनस्य दासमित्रादिकस्य
च मध्ये, एकोसहायः, रुजार्ता व्याधिप्रस्तो दुःखितः व्रजति मृत्युवशगतो
न जनः कश्चित् तेन सममेति गच्छति ॥ ८ ॥

तथा,—

एको करोइ कम्मं एको हिंढदि य दीहसंसारे ।
एको जायदि मरदि य एवं चिंतेहि एयत्तं ॥ ९ ॥

एकः करोति कर्म एकः हिंढते च दीर्घसंसारे ।
एकः जायते म्रियते च एवं चिन्तय एकत्वं ॥ ९ ॥

टीका—एकः करोति शुभाशुभं कर्म, एक एव च हिंढते भ्रमति दीर्घ-
संसारे, एको जायते, एकश्च म्रियते, एवं चिन्तय भावयैकत्वमिति ॥ ९ ॥

अन्यत्रस्वरूपमाह,—

मातृपितृसयणसंबंधिणो य सट्ठं वि अत्तणो अण्णे ।
इह लोग्गं बंधया ते ण य परलोग्गं समं णंति ॥ १० ॥

मातृपितृस्यजनसंबंधिनश्च सर्वेऽपि आत्मनः अन्ये ।
इह लोके बांधव्यास्ते न च परलोकं समं यन्ति ॥ १० ॥

टीका—मातृपितृस्वजनसंबंधिनः सर्वेऽपि आत्मनोऽन्ये पृथग्भूया इह

लोके बांधवा किंचिन्कार्यं कुर्वन्ति ते न परलोके ममं यन्ति गच्छन्ति-
नामत्र लोके बान्धवास्तं भवन्तीत्यर्थः ॥ १० ॥

तथा,—

अण्णो अण्णं सोयदि मदोत्ति मम णाहओत्ति मण्णंतो ।
अत्ताणं ण दु सोयदि संसारमहण्णये शुद्धं ॥ ११ ॥

अन्यः अन्यं शोचयति मृत इति मम नाथ इति मन्यमानः
आत्मानं न तु शोचयति संसारमहाणये वृद्धितं ॥ ११ ॥

टीका—अन्यः कश्चिदन्यं जीवं शोचयति मृतो मम नाथ इति मन्य-
मानः, आत्मानं न तु शोचयति संसारमहाणये संसारमहासमुद्रे मग्नमिति ॥११॥

शरीरदुष्पन्न्यन्वमाहः—

अण्णं इमं शरीरादिगं पि जं होज्ज बाहिरं दव्वं ।
णाणं दंसणमादात्ति एवं चिंतेहि अण्णत्तं ॥ १२ ॥

अन्यत् इदं शरीरादिकमपि यत् भवेत् बाहिरं द्रव्यं ।
ज्ञानं दर्शनमात्मा इति एवं चिंतय अन्यत्वं ॥ १२ ॥

टीका—शरीरमप्यन्यद्विदं, किं पुनर्यद्विद्विष्यं नान्यदिति ? तस्माज्ज्ञानं
दर्शनमात्मैत्येवं चिन्तयान्यत्वमिति ॥ १२ ॥

संसारस्य स्वरूपं विवृण्वन्नाह,—

मिच्छत्तेणो छण्णो मग्गं जिणदेशिदं अपेक्खंतो ।
भमिहदि भीमकुट्टिले जीवो संसारकांतरे ॥ १३ ॥

मिथ्यात्वेन आछछां मार्गं जिनदेशितं अपश्यत् ।

॥ भीमकुट्टिले जीवः संसारकांतरे ॥ १३ ॥

टीका—मिथ्यात्वेनाउभोऽश्रद्धानतमसा गमंतादावृतः 'मार्गः सम्यग्दर्शनज्ञानचाग्निषाणि' तं जिनदर्शितं जिनेन प्रतिपादितमपश्यन् अज्ञानाद्भ्रमन्त्ययं जीवः, संसारबन्तारे संसाराट्टव्यां, भूमि भयानके, कुटिलेऽर्जिवगहने मोहवन्द्यादिनिबद्ध इति ॥ १३ ॥

चतुर्विधं संसारम्ब्रह्ममाह,—

दृष्ट्वे खेत्ते काले भावे य चदुष्टिवहो य संसारो ।

चदुग्दिगमणणिबद्धो बहुप्ययारेहि णादुध्वो ॥ १४ ॥

द्रष्टव्यं क्षेत्रं कालः भावश्च चतुर्विधश्च संसारः ।

चतुर्गतिगमननिबद्धः बहुमहारैः सातत्यः ॥ १४ ॥

टीका—संसारं संसारः परिवर्तनं, तच्चतुर्विधं द्रव्यपरिवर्तनं क्षेत्रपरिवर्तनं कालपरिवर्तनं भावपरिवर्तनं, भवपरिवर्तनं चाद्येव दृष्टव्यमन्त्यय पंचविधस्योपदेशादिति । तत्र द्रव्यपरिवर्तनं द्विविधं नोऽकर्मपरिवर्तनं कर्मपरिवर्तनं चेति । तत्र नोऽकर्मपरिवर्तनं नाम व्रयाणां शरीराणां पण्यं पर्याप्तानां योग्या ये पुट्टला एतेन जीवनेऽकर्मिन् समये गृहीताः शिग्धम्भ्रवर्णगांधादिभिराग्नीवमन्द्मव्यभावेन च यथावस्थिता द्वितीयादिषु समयेषु निर्जीर्णास्ततोः गृहीतानंतवागननीत्य मिश्रकौंधानंतवागन्प्रगृह्य भव्ये गृहीतौंधानंतवागन् समतीत्य तेनेव प्रकारेण तस्यैव जीवस्य नोऽकर्मभावमापद्यन्ते यावतावन्ममदितं नोऽकर्मद्रव्यपरिवर्तनमिति । कर्मद्रव्यपरिवर्तनमुच्यते—एकमिन् समये जीवनेकेनाष्टविधकर्मभावेन ये पुट्टला गृहीताः समयाधिकाभावात्किञ्चामतीत्य द्वितीयादिषु समयेषु निर्जीर्णास्ततोः गृहीतानगृहीताभिभानंतवागननीत्य त एव कर्मकन्धातेनेव विधिना तस्य जीवस्य कर्मभावमापद्यन्ते यावतावन्कर्मद्रव्यपरिवर्तनमिति । क्षेत्रपरिवर्तनमुच्यते—मुहुर्भ्रमणोतर्जिशोऽप्योतर्कः सर्वजपन्त्यप्रदेशशरीरो लोकम्यष्टम्यप्रदेशान् स्वशरीरम्यप्रदेशान् कृत्वोपश्लः भुद्भवमरणं जीवित्वा भूतः स एव पुनर्गतेनेऽवकाशेन दिव्यस्वस्तथा जिन्नया चतुर्विधेव यावद्गुणस्य

लोके वाधवा किञ्चिन्कार्यं कुरुन्ति ते न पश्यन्ते ममं यन्ति गच्छन्ति-
नामुव त्रेके वाधवान् मयर्नान्यथः ॥ १० ॥

तथा;—

अण्णो अण्णं सोयदि मदीत्ति मम णाहअंत्ति मण्णंतो ।
अत्तारं ण दु सोयदि संसारमहण्णवे बुद्धं ॥ ११ ॥

अन्यः अन्यं शोचयति मृत इति मम नाथ इति मन्यमानः
आत्मानं न तु शोचयति संसारमहणवे बुद्धितं ॥ ११ ॥

टीका—अन्यः कश्चिदन्य जीवं शोचयति मृतो मम नाथ इति मन्य-
मानः, आत्मानं न तु शोचयति संसारमहणवे संसारमहाममुदे मग्रमिति ॥११॥

शरीरदप्यन्यत्वमाह,—

अण्णं इमं सरीरादिमं पि जं होज्ज बाहिरं दृश्यं ।
णाणं दंसणमादात्ति एवं चिंतहि अण्णत्तं ॥ १२ ॥

अन्यत् इदं शरीरादिकमपि यत् भवेत् बहिर्द्रव्यं ।
ज्ञानं दर्शनमात्मा इति एवं चिंतय अन्यत्वं ॥ १२ ॥

टीका—शरीरमप्यन्यदिदं, किं पुनर्यद्बहिर्द्रव्यं नान्यदिति ? तस्माज्ज्ञानं
दर्शनमाहमेत्येवं चिन्तयान्यत्वमिति ॥ १२ ॥

संसारस्य स्वरूपं विवृण्वन्नाह,—

मिच्छत्तेणो छण्णो मग्गं जिणदेसिदं अपेक्खंतो ।
भमिहदि भीमकुटिल्ले जीवां संसारकंतारे ॥ १३ ॥

मिथ्यात्वेन आछन्नो मार्गं जिनदेशितं अपश्यत् ।
भीमकुटिल्ले जीवः संसारकांतारे ॥ १३ ॥

टीका—मिथ्यात्वेनाहोत्रोऽभद्धानतममा समंताद्भावः 'मार्गः सम्य-
दर्शनज्ञानचारिणाणि' तं जिनदर्शितं जिनेन प्रतिपादितमपश्यन् अज्ञाना-
द्भवन्त्ययं जीवः, संसारकालान्तरे संसाराट्टन्यां, भीमे भयानके, कुटिलेऽर्जुनवाहने
मोहवन्त्यादिनिबद्ध इति ॥ १३ ॥

चतुर्विधं संसारस्वरूपमाह,—

दृष्ये खेत्ते काले भावे य चदुष्टिहो य संसारो ।

चदुग्दिगमणणिषट्ठो चदुप्ययारेहिं णादुष्वो ॥ १४ ॥

द्रव्यं क्षेत्रं कालः भावश्च चतुर्विधश्च संसारः ।

चतुर्गतिगमनेनिबद्धः चदुमकारैः सातस्य ॥ १४ ॥

टीका—संसारं संसारः परिवर्तनं, तद्वत्तुविधं द्रव्यपरिवर्तनं क्षेत्रपरिवर्तनं
कालपरिवर्तनं भावपरिवर्तनं, भवपरिवर्तनं चानैव हृद्यन्वयमन्यत्र पंचविधमयो-
पदेशादिति । तत्र द्रव्यपरिवर्तनं द्विविधं नोऽकर्मपरिवर्तनं कर्मपरिवर्तनं चेति ।
तत्र नोऽकर्मपरिवर्तनं नाम ज्ञयाणां शरीरणां पञ्चाणां पर्यायीनां योग्या ये
पुत्रता एकेन जीवनेऽस्मिन् समये गृहीताः शिशुभक्ष्यजंगेधादिभिरात्तविमन्द-
मन्यभावेन च यथादम्यिता द्वितीयादिषु समयेषु निर्जोर्णास्ततो गृहीतानतवा-
गनर्तीय मिश्रकौशानंनशाग्नप्रपृष मये गृहीतांशानंनवाग्न समतीत्य तेनेव
प्रकरणे तमयेव जीवस्य नोऽकर्मभावमापद्यन्ते यावन्नावकर्ममुदितं नोऽकर्मद्रव्य-
परिवर्तनमिति । कर्मद्रव्यपरिवर्तनमुच्यते—एवमिन् समये जीवनेकेनाह-
विषकर्मभावेन ये पुत्रता गृहीताः समयाधिकामावलिक्वामतीत्य द्वितीयादिषु
समयेषु निर्जोर्णास्ततो गृहीतानगृहीताभिर्भानंनवागनर्तीय त एव कर्मक-
न्धास्तेनेव विधिना सम्य जीवस्य कर्मभावमापद्यन्ते यावन्नावकर्मद्रव्यपरिवर्त-
नमिति । क्षेत्रपरिवर्तनमुच्यते—सुमनिगोत्रजीवोऽप्ययंनहः सर्वत्रपन्त्यदेशस्त्रीगो-
त्रोऽकम्यत्प्रमयदेशान् स्वशरीरमयदेशान् कृत्वोऽप्यत्र सुदमवपत्तने जीविक-
मुक्तः स एव पुनरप्येकवर्गादेन द्विरप्यकम्यथा भिन्नथा चतुर्विधेवं यावदंगुणस्य

लोके वांधवा किञ्चिन्कार्यं कुर्वन्ति ते न पण्यंते मम यन्नि गन्तुन्नि-
नामत्र लोकं वांधवास्ते भवन्तीत्यर्थः ॥ १० ॥

तथा;—

अण्णो अण्णं सोयदि मदीत्ति मम णाहओत्ति मण्णंतो ।
अत्ताणं ण दु सोयदि संसारमहण्णवे बुद्धं ॥ ११ ॥

अन्यः अन्यं शोचयति मृत इति मम नाथ इति मन्यमान-
आत्मानं न तु शोचयति संसारमहणवे बुद्धितं ॥ ११ ॥

टीका—अन्यः कश्चिदन्यं जीवं शोचयति मृतो मम नाथ इति मन्य-
मानः, आत्मानं न तु शोचयति संसारमहणवे संसारमहामुद्रे मग्नमिति ॥११॥

शरीरादन्यन्यत्वमाह,—

अण्णं इमं शरीरादिमं पि जं होज्ज वाहिरं द्दव्वं ।
णाणं दंसणमादात्ति एवं चिंतोहि अण्णत्तं ॥ १२ ॥

अन्यत् इदं शरीरादिकमपि यत् भवेत् वहिर्द्रव्यं ।
ज्ञानं दर्शनमात्मा इति एवं चिंतय अन्यत्वं ॥ १२ ॥

टीका—शरीरमप्यन्यदिदं, किं पुनर्यद्बहिर्द्रव्यं नान्यदिनि ? तस्माज्ज्ञानं
दर्शनमात्मेत्येवं चिन्तयान्यत्वमिति ॥ १२ ॥

संसारस्य स्वरूपं विवृण्वन्नाह;—

मिच्छत्तेणो छण्णो मग्गं जिणदेशिदं अपेक्खंतो ।
भमिहदि भीमकुडिल्ले जीवो संसारकंतारे ॥ १३ ॥

मिध्यात्वेन आछन्नो मार्गं जिनेदेशितं अपश्यत् ।
भ्रमति भीमकुटिले जीवः संसारकांतारे ॥ १३ ॥

टीका—मिथ्यात्वेनाउच्योऽभ्रद्वानतमसा समंतादावृतः ' मार्गः सम्य-
ग्दर्शनज्ञानचाग्निष्वाणि ' तं जिनदर्शितं जिनेन प्रतिपादितमपश्यन् अज्ञाना-
द्धमययं जीवः, संसारकान्तारे संसागट्ट्यां, भीमे भयानके, कृटिलेऽर्त्तवगाहने
मांस्वव्यादिनिबद्ध इति ॥ १३ ॥

चतुर्विधं संसारस्वरूपमाह,—

दृष्ये खेत्ते काले भाये य चदुच्चिहो य संसारो ।
चदुगदिगमणनिबद्धो चदुप्ययारेहिं णादव्यो ॥ १४ ॥

द्रव्यं क्षेत्रं कालः भावश्च चतुर्विधश्च संसारः ।

चतुर्गतिगमननिबद्धः बहुप्रकारैः शातव्यः ॥ १४ ॥

टीका—संसारं संसागः परिवर्तनं, तच्चतुर्विधं द्रव्यपरिवर्तन क्षेत्रपरिवर्तन
कालपरिवर्तनं भावपरिवर्तनं, भवपरिवर्तनं चात्रैव दृष्टव्यमन्यत्र पञ्चविधयो-
पदेशादिति । तत्र द्रव्यपरिवर्तनं द्विविधं नोऽकर्मपरिवर्तनं कर्मपरिवर्तनं चेति ।
तत्र नोऽकर्मपरिवर्तनं नाम त्रयाणां शरीराणां पण्णां पर्यातीनां योग्या ये
पुट्टला एकेन जीविनेऽस्मिन् समये गृहीताः श्रिग्यन् भ्रवर्णगंधादिभिन्नास्तत्रिविन्द-
मव्यभावेन च यथावस्थिता द्वितीयादिषु समयेषु निर्जीणास्ततो गृहीतानंतवा-
गनर्तित्य भिन्नैर्द्विभ्रानंतवागन्यगृह्य मध्ये गृहीतौभ्रानंतवागन् समतीत्य तेनैव
प्रकरणेण तस्यैव जीवस्य नोऽकर्मभावमापद्यन्ते यावन्नावन्ममुदितं नोऽकर्मद्रव्य-
परिवर्तनमिति । कर्मद्रव्यपरिवर्तनमुच्यते—एकस्मिन् समये जीविनेऽस्मिन्नाष्ट-
विधकर्मभावेन ये पुट्टला गृहीताः समयाधिकामावृत्तिकामतीत्य द्वितीयादिषु
समयेषु निर्जीणास्ततो गृहीतानगृहीतान्भिभ्रानंतवागननर्तित्य त एव कर्मक-
न्धास्तैरेव विधिना तस्य जीवस्य कर्मभावमापद्यन्ते यावन्नावन्मद्रव्यपरिवर्त-
नमिति । क्षेत्रपरिवर्तनमुच्यते—सुभ्रमनिगोतजीवोऽपर्यातकः सर्वजपन्यपदेशशरीगे
लोकग्याष्टमध्यप्रदेशान् स्वशरीरमध्यप्रदेशान् वृत्वोत्पन्नः सुदुभ्रवण जीविन्वा
मूत स एव पुनस्तैरेकशयाहने द्विरूपस्तथा जित्वा चतुर्गित्येवं यावद्गुणस्य

संश्लेषनात्प्रमितिकाशावेदशास्त्रात्पुन्यत्रयैः जनिता पुनरेकैश्चप्रदेशाधिक-
मावेन सर्वा लोके आमनो जन्मनो जन्मक्षेत्रभावाभ्युत्थनीनां भवति यावतायम्
क्षेत्राधिक्येनमिति । काशादिर्जनमन्वये-उत्पत्तिगाः प्रथमममे जातः कृभि-
र्जातः स्याद्युवः पश्चिमातो मूकः स एव पुनर्दितीयाया उत्पत्तिगा द्वितीयममे
जातः स्याद्युवः भ्रूयान्मूकः स एव पुनस्तृतीयाया उत्पत्तिगा तृतीयममे जातः
स एवमेव त्रिमणांमर्षिणी पश्चिममाता तथाऽवमर्षिणी च एव जन्मनेऽन्वयेमुक्तं,
मरणस्यापि तथैव वाच्यं, यावतायुःकालपरिर्जनमिति । भावपरिर्जनमन्वये-
पञ्चेन्द्रियः संशी पर्याप्तो मिथ्यादृष्टिः हृदिर्जातः सर्वजन्म्या स्वयोग्या
जानावगणप्रकृतेः स्थितिमन्तःकोर्यकोटीसंज्ञिहामापयने, तस्य कषायाव्यवसाय-
स्थानानि असंख्येयलोकरमितानि तदुत्थानपत्तितानि तस्मिन्नियोग्यानि भवन्ति,
तत्र सर्वजन्म्यकषायाव्यवसायस्थाननिमित्तान्यनुभवाव्यवसायस्थानान्यसंख्येय-
लोकरमितानि भवन्ति, एव सर्वजन्म्यां स्थिति सर्वजन्म्ये च कषायाव्यवसाय-
सर्वजन्म्यमेव चानुभागव्यवसायमास्फन्दतन्त्रयोग्यं सर्व जन्म्ये योगस्थानं
भवति, तेषामेव स्थितिकषायायानुभवस्थानानां द्वितीयमसंख्येयमागवृद्धियुक्तं
योगस्थानं भवति, एवं चतुःस्थानपत्तितानि कषायाव्यवसायस्थानानि श्रेष्ठ्यसं-
ख्येयभागप्रमितानि योगस्थानानि भवन्ति, तथा तामेव स्थितिं तदेव कषाया-
व्यवसायस्थानं च प्रतिपद्यमानस्य द्वितीयानुभवाव्यवसायस्थानं भवति तस्य
च योगस्थानानि पूर्ववद्देदित्व्यानि, एवं तृतीयादिष्वप्यनुभवव्यवसायस्थाने-
ष्वसंख्येयलोकरमितमाप्तेः, एवं तामेव स्थितिमापद्यमानस्य द्वितीयकषायाव्यवसाय-
स्थानं भवति तस्याप्यनुभवाव्यवसायस्थानानि योगस्थानानि च पूर्ववद्देदित-
व्यानि, एवं तृतीयादिष्वपि कषायाव्यवसायस्थानेषु असंख्येयलोकरमितमाप्तेर्द्वि-
द्विक्रमो वेदितव्यः, उक्ताया जन्मस्थितेः समयाधिकायाः कषायाव्यवसाय-
स्थानानि अनुभागव्यवसायस्थानानि योगस्थानानि च पूर्ववद्देदितव्यानि, एवं
समयाधिकक्रमेण आ उत्कृष्टस्थितेर्द्विशस्तागरोपमकोर्यकोटीपरिमितायाः कषा-
याव्यवसायस्थानानि वेदितव्यानि, एवं सर्वेषां कर्मणां मूलप्रकृतीनामुत्पत्त- .

तीनां च परिवर्तनक्रमो वेदितव्यस्तद्वैतसर्वं समुदितं भावपरिवर्तनमिति । च-
शब्देन सूचितं भवपरिवर्तनमुच्यते—नरकगतौ सर्वजपन्त्यमायुर्दशवर्षसहस्राणि
तेनायुषा तत्र कब्धितुल्यः पुनः परिभ्राम्य तेनैवायुषा तत्रैव जात एव दशवर्ष-
सहस्राणां यावन्तः समयास्तावत्कृत्वन्तत्रैव जातो तत्रैव मृतश्च पुनरैवैवसमायधि-
कभावेन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि परिसमापितानि, ततः प्रच्युर्य तिर्यग्गतावन्तर्मु-
हूर्नायुः समुत्तलः पूर्वोत्तेनैव क्रमेण त्रीणि पल्योपमानि तेनैव परिसमापितानि, तथैवं
मनुष्यगतौ देवगतौ च नरकगतिवत्, अयं तु विशेषः—एकत्रिंशत्सागरोपमाणि
परिसमापितानि यावन्नावद्भवपरिवर्तनमिति । एवं चतुर्विधः पंचविधो वा
संसारः चतुर्गतिगमननिवद्धो नरकतिर्यङ्गनुष्यदेवगतिभ्रमणहेतुको बहुप्रकारैः
पटुमत्तादिभेदज्ञातव्य इति ॥ १४ ॥

तथा षड्विधसंसारमाह,—

किं केण कस्य कथं य केयचिरं कतिविधो य भावो य ।
छाहिं अणिओगद्दारैः सत्त्वे भाषाणुगंतव्या ॥ १५ ॥

कः केन कस्य कुत्र या कियचिरं कतिविधः च भावश्च ।
षड्विधिरनियोगद्दारैः सर्वे भावा अनुगंतव्याः ॥ १५ ॥

टीका—कः संसारः ? संसरणं संसारश्चतुर्गतिगमनरूपः, केन भावेन संसारः ?
आद्यिज्ञोपशमिकक्षाद्योपशमिकपारिणामिकादिभावेन, कस्य ? संसारिजीव
स्थापविधकर्मवृत्तधनारकतिर्यङ्गनुष्यदेवरूपस्य, कः संसारः ? मिथ्यात्वामंयमक-
षाययोगेषु तिर्यग्लोके वा, कियचिरं संसारः ? अनाद्यनिधनोऽनादिसनिधन,
कतिविधः ? कतिप्रकार इति । अनेन प्रकारेण संसार एकविधो द्विविधश्चिद्विध-
तुर्विध षड्विध पंचविध इत्यादि, न केवलं संसारः षड्विधरनियोगद्दारैर्ज्ञातव्ये
किन्तु सर्वेऽपि भावाः पदार्था अनुगंतव्या इत्यर्थः ॥ १५ ॥

संसारं दुःखानुभवमाह,—

तत्थ जरामरणभयं दुक्खं प्रियविप्पभोग वीहणयं ।
अप्पियसंजोगं वि य रोगमहावेदणाओ य ॥ १६ ॥

तत्र जरामरणभयं दुःखं प्रियविप्रयोगं भीषणकं ।

अप्रियसंयोगमपि च रोगमहावेदनाश्च ॥ १६ ॥

टीका—तत्रैवंविधे संसारे जरामरणभयं जन्मभयं दुःखं, जरामरणभयं जन्मभयं वा दुःखं कायिकं वाचिकं मानसिकं, प्रियेण विप्रयोगः पृथग्भाव इष्टविद्योगदुःखं, भीषणं च महाभयानकं, अप्रियेण संयोगोऽनिष्टेन सहैकत्र वासोद्भवं दुःखं चाऽपि, रोगान् कामश्वासछर्दिक्कुष्ठन्याव्यादिजनितवेदनाभ्यादुर्वन्तीति संबंधः ॥ १६ ॥

तथा;—

जायंती य मरंतो जलथलखयरेसु तिरियणिरएसु ।
माणुस्से देवत्ते दुक्खमहस्साणि पप्पोदि ॥ १७ ॥

जायमानश्च म्रियमाणः जलस्थलखचरेषु तिर्यङ्करकेषु ।

मानुषे देवत्वे दुःखसहस्राणि प्राप्नोति ॥ १७ ॥

टीका—तत्र संसारे जायमानो म्रियमाणश्च जलचोपु म्थलचरेषु रचरेषु च मध्ये तिर्यङ्गु नरकेषु च दुःखसहस्राणि प्राप्नोति, मनुष्यत्वे देवत्वे च पूर्वानानि दुःखसहस्राणि प्राप्नोतीति सम्बन्धः ॥ १७ ॥

तथा,—

जे भोगा खलु केई देवा माणुस्सिया य अणुमूदा ।
दुक्खं च णंतखुत्तो णिरए तिरिएसु जोणीसु ॥ १८ ॥

ये भोगाः खलु केचित् देवा मानुषाश्च अनुभूताः ।

दुःखं धानंतकृत्यः नरके तिर्यङ्गु योनिषु ॥ १८ ॥

टीका—ये केचन भोगा देवा मानुषाश्चानुभूताः सेवितास्तेषु भोगेषु अनंतवागन् दुरारं च प्राप्त, नरकेषु निर्यग्योनिषु च दुःखमनतवागन् प्राप्तमिति ॥ १८ ॥

तथा:—

संजोगविष्पओगा लाहालाहं सुहं च दुक्खं च ।

संसारं अणुभूदा माणं च तहावमाणं च ॥ १९ ॥

संयोगविप्रयोगा लाभांऽलाभ सुख च दुःख च ।

संसारं अनुभूता मानं च तथापमानं च ॥ १९ ॥

टीका—अस्मिन् संसारं जीवेन मयेगः शृणुमागमाः, विप्रयोगः अनिष्ट-
ममागमाः, स्वष्टवस्तुनो लाभः प्राप्ति, अत्राभोऽप्राप्तिर्भवे सर्वेऽप्यनुभूतास्तथा
सुखं दुःखं चानुभवे, तथा मानपजा, अपमानं एभिश्चानुभूतमिति ॥ १९ ॥

संसारानुप्रेक्षामुत्तरात्,—

एवं बहुप्पयारं संसारं विविहदुक्खरसरारं ।

णाऊण विचिंतिज्जो तहेय लघुमेव णिरसारं ॥ २० ॥

एवं बहुप्रकारं संसारं विविधदुःखस्थिरसारं ।

ज्ञात्या विचिंतयेत् तथैव लघुमेव निरसारं ॥ २० ॥

टीका—एष इत्युक्त्वा संसारं विविधानि दुःखानि स्थिरः सांते
यथासांते विविधदुःखस्थिरमात्मनं संसारं ज्ञात्वा लघुमेव इत्थं निरसारं चिन्त-
येत् भावयेदिति ॥ २० ॥

लोकानुप्रेक्षी विदुग्गसात्,—

एगविहो खलु लोओ दुविहो तिविहो तहा बहुविहो वा

दुव्वेहिं पज्जएहिं य चिंतिज्जो लोपमन्भापं ॥ २१ ॥

१ ' लोको ' इति एठ- प्रम-पुत्र १६ ।

एकविधः खलु लोकः द्विविधः त्रिविधः तथा बहुविधो वा ।
द्वयैः पर्यायैः च नितयेत् लोकमद्वायं ॥ २१ ॥

टीका—पद्भिर्नियोगदर्शित्येकोऽपि जातयः । सामान्येनेकविधः, लोकायन्त
उपलभ्यन्ते पदार्था गमिमासिनि म लोकः । ऊर्वाधम्यरूपेण द्विविधः, ऊर्वाध-
मित्येष्ट्यरूपेण त्रिविधः उन्वाद्ययधोऽयम्यरूपेण वा त्रिविधः, गनिरूपेण
चतुर्विधः, अग्निदायादिभेदेन पञ्चविधः, पट्टयम्यरूपेण षड्विधः, पदार्थद्वारेण
सप्तविधः, कर्मरूपेणाष्टविधः, इत्येवं बहुविधः, द्वयैः पर्यायेभ्य इत्यभेदेन पर्या-
यभेदेन लोकमद्वायं बहुवक्त्रा चिन्तयेत् न्यायेदिति ॥ २१ ॥

लोकम्यरूपमाह,—

लोओ अकिङ्किमो खलु अणाइणिहणो सहावणिप्पणो
जीवाजीवेहिं भुडो णिच्चो तालरुक्कसंठाणो ॥ २२ ॥

लोकः अकृत्रिमः खलु अनादिनिधनः स्वभावनिष्पन्नः ।
जीवाजीवैः भूतः नित्यः तालवृक्षसंस्थानः ॥ २२ ॥

टीका—लोकेऽकृत्रिमः खलु न केनाऽपि कृतः, खलु स्फुटमेतत्प्रमाण-
विषयत्वात्, अनादिनिधन आद्यन्तवर्जितः, स्वभावनिष्पन्नो विश्वसारूप्येण
स्थितः, जीवाजीवैश्च पदार्थैर्भूतः पूर्णः, नित्यः सर्वकालमुपलभ्यमानत्वात्, ताल-
वृक्षसंस्थानस्तालवृक्षाकृतिः, अधो विस्तीर्णः सत्तज्जुप्रमाणो मध्ये मंकीर्ण
एकरज्जुप्रमाणः पुनरपि वृद्धलोके विस्तीर्णः पंचरज्जुप्रमाण ऊर्ध्व संकीर्ण
एकरज्जुप्रमित इति ॥ २२ ॥

लोकस्य प्रमाणमाह,—

धम्मधम्मागासा गदिरागदि जीवपुग्गलाणं च ।
जावत्तावल्लोगो आगासमदो परमणंतं ॥ २३ ॥

धर्माधर्माकाशानि गतिरागतिः जीवपुद्गलानां च ।

यावत्तावद्भोकः आकाशमतः परमनंतम् ॥ २३ ॥

टीका—धर्माधर्मो लोकाकाश च यावन्मात्रे जीवपुद्गलानां च गतिरागतिश्च यावन्मात्रं तावद्भोकोऽतः परमित ऊर्ध्वमाकाशं पंचद्रव्याभावोऽनंतप्रमाणं केवलज्ञानगम्यमिति ॥ २३ ॥

पुनरपि कस्य संस्थानमित्याह—

हेट्टा मज्जे उषरिं वेत्तासणझल्लरीमुद्दंगणिभो ।

मज्झिमवित्थारेण दु चोद्दसगुणमायदो लोओ ॥ २४ ॥

अधो मध्ये उपरि वेत्रासनझल्लरीमुद्दंगनिमः ।

मध्यमविस्तारेण तु चतुर्दशगुण आयतो लोकः ॥ २४ ॥

टीका—अधःप्रदेशे मध्यप्रदेशे उपरिप्रदेशे च यथासंख्येन वेत्रासन-
झल्लरीमुद्दंगनिमः, अधो वेत्रासनावृत्तिर्मध्ये झल्लर्यावृत्तिर्ध्वं मूदद्वावृत्तिरिति,
मध्यमविस्तारप्रमाणेन चतुर्दशगुणः, मध्यमविस्तारस्य प्रमाणमेका रज्जु सा
च चतुर्दशभिर्गुणिना लोकस्यायामो भवति, वातवज्रयादधस्तादारभ्य यावन्मो-
क्षस्थानं तयोर्मध्य आयाम इत्युच्यते । स आयामश्चतुर्दशरज्जुमात्र इति । पना-
कारेण यदि पुनर्मध्ये तदा त्रिचत्वारिंशदधिकत्रिंशतरज्जुमात्रो भवतीति ॥ २४ ॥

तत्र लोके जीवाः किं कुर्वन्तीत्याह,—

तरथणुहवंति जीवा सकम्मणिद्वत्तिय सुहं दुक्खं ।

जम्मणमरणपुण्णम्भवमणंतभवसायरे भीमे ॥ २५ ॥

तत्रानुभवन्ति जीवाः स्वकर्मनिर्वर्तितं सुखं दुःखं ।

जन्ममरणपुनर्भवं अनतभवसागरे भीमे ॥ २५ ॥

टीका—तत्र च लोकं जीवाः स्वहमितिर्निर्दिष्टाः स्वक्रियात्मिकादिनां मुक्तं
दुर्गं चानुभवन्ति, अनन्तमयागां च जन्ममरणं पुनर्भवं च पुनरावृत्तिं च
भीतिं मयानन्दं कर्तव्यमर्थः ॥ २५ ॥

पुनरप्यममंजगमाह,—

मादा य होदि धूदा धूदा मादुत्तणं पुण उवेदि ।
पुरिसो वि तत्थ इत्थी पुमं च अपुमं च होइ जए ॥ २६ ॥

माता च भवति दुहिता दुहिता मातृत्वं पुनरुपैति ।

पुरुषोपि तत्र स्त्री पुमांश्च अपुमांश्च भवति जगति ॥ २६ ॥

टीका—अग्निंलोकं संसारं माता च भवति दुहिता सुता, दुहिता च
पुनर्मातृत्वमुपैति प्राप्नोति, पुरुषाऽपि तत्र जगति स्त्री भवति, कथपि पुमान्,
पुरुषोऽपुमान्पुंसकं च लोके भवतीति संबंधः ॥ २६ ॥

पुनरपि लोकगतसंसारविरूपतां दर्शयन्नाह,—

होऊण तेयसत्ताधिओ दु बलविरियरूपसंपण्णो ।
जादो वच्चघरे किमि धिगत्थु संसारवासस्त ॥ २७ ॥

भूत्वा तेजःसत्त्वाधिकस्तु बलवीर्यरूपसंपन्नः ।

जातः वर्चोऽपृष्टे कृमिः धिगस्तु संसारवासम् ॥ २७ ॥

टीका—विदेहस्वामी राजा तेजः—प्रतापः सत्त्वं—स्वाभाविकसौष्टवं
ताभ्यामधिकस्तेजःसत्त्वाधिको भूत्वा तथा बलवीर्यरूपसम्पन्नश्च भूत्वा पश्चात्स
राजा वर्चोऽपृष्टेऽशुचिस्थाने कृमिः संजातो यत एवं ततः संसारवासं धिगस्तु
धिग्भवतु संसारे वासमिति ॥ २७ ॥

पुनरपि लोकस्य स्वरूपमाह,—

धिग्भवद्दु लोगधम्मं देवा वि य सुरवदीय महद्दीया ।
भोत्तूण सुवत्तमतुलं पुणरवि दुक्खावहा होंति ॥ २८ ॥

धिग्भवतु लोकधर्मं देवा अपि च सुरपतयो महर्धिकाः ।
भुक्त्वा च सुखमतुलं पुनरपि दुःखावद्या भवन्ति ॥ २८ ॥

टीका—धिग्भवतु लोकधर्मं लोकस्वरूप, यस्माद्देवाः सुपतयोऽपि महर्धिका महाविभूतयो भुक्त्वा सौख्यमतुलं सुरमनुष्यं भुक्त्वा पुनरपि दुःखावद्या भवन्ति—दुःखस्य मोक्षार्थं भवन्तीति ॥ २८ ॥

लोकानुप्रेक्षामुपमहत्त्वात्,—

णाऊण लोकासारं निस्सारं दीर्घगमणसंसारं ।
लोकामशित्तरवासं ज्ञाहि पयत्नेन सुहवासं ॥ २९ ॥

ज्ञात्वा लोकसारं निस्सारं दीर्घगमनसंसारं ।
लोकामशित्तरवासं ध्यायस्य प्रयत्नेन सुहवासं ॥ २९ ॥

टीका—एवं लोकस्य सारं निःसारं तु ज्ञात्वा दीर्घगमनं संसारं च ज्ञात्वा संसारं चापर्यन्तमवबुध्य लोकामशित्तरवासं मोक्षस्थानं सुहवासं निरुपद्रवं ध्यायन् चिन्तय प्रयत्नेनेति ॥ २९ ॥

अशुभानुप्रेक्षास्वरूपं निरूपयन्नाह,—

णिरिएसु अमुहमेयंतमेव तिरियेसु बंधरोहादी ।
मणुएसु रोगशोकादियं तु दिवि माणसं अमुहं ॥ ३० ॥

नरकेषु अशुभमेकांतमेव तिर्यक्षु बंधरोधादयः ।
मनुजेषु रोगशोकादयस्तु दिवि मानसं अशुभं ॥ ३० ॥

टीका—नरकेषुशुभमेकांततः सर्वकालमशुभमेव, तिर्यक्षु महिषाश्वयाणाजादिषु रोधादयो बंधनधरणदमनदहनताडनादयः, मनुष्येषु रोगशोकादयस्तु, दिवि देवलोकं मानसमशुभं एग्रेपणवाहनमहर्द्धिकदमनैः मनोगतं शुभं दुःखमिति ॥ ३० ॥

तथार्थद्वारेण दुःस्रमाहः—

आयासदुःखवेरभयसोगकलिरागदोसमोहाणं ।

असुहाणमावहो वि य अत्थो मूलं अणत्थाणं ॥ ३१ ॥

आयासदुःखवेरभयशोककलिरागद्वेषमोहानाम् ।

अशुभानामावहोपि च अर्थो मूलमनर्थानाम् ॥ ३१ ॥

टीका—आयासोऽर्थाज्जनतत्परता, दुःस्रमसातवेदनीयकर्मोदयनिमित्तानु-
सरूपं, वैरं मरणानुबंधः, भयं भयकर्मोदयजनितव्रतता, शोकः शोककर्मो-
दयपूर्वकैटवियोगजः संतापः, कलिर्वचनप्रतिवचनकृतो द्वन्द्वः, रागो रतिकर्मो-
दयजनिता प्रीतिः, द्वेषोऽरतिकर्मोदयोद्भूताऽप्रीतिः, मोहो मिथ्यात्वामंयमादिरूप
इत्येवमादीनामशुभानामावहोऽवस्थानः, अर्थः स्वीयस्वमुवर्णादिरूपः, अथवैतान्य-
शुभान्यावहति प्रापयतीति आयासायशुभावहः, अनर्थानां च सर्वपरिभवानां च
मूलं काणमर्थस्तस्मान्नेन यन्दुभं तच्छुभं एव न भवतीति ॥ ३१ ॥

तथा काममुरमयशुभमिति प्रतिपादयति,—

दुग्गमदुल्लहलामा भयप्रचुरा अल्पकालिया लघुया ।

कामा दुःखविवागा असुहा सेवियमाणा वि ॥ ३२ ॥

दुर्गमदुर्लभलामा भयप्रचुरा अल्पकालिका लघुकाः ।

कामा दुःखविवाका असुहाः सेव्यमाना अपि ॥ ३२ ॥

टीका—दुःस्रेण कृच्छ्रेण गम्यन्त इति दुर्गमः विपत्तया दुर्गोहाः, दुर्लभो
लामो येषां ते दुर्लभलाभाः स्वैरिवाप्तयो न भवन्ति, भयं प्रचुरं केष्यते भय-
प्रचुरा दंडमाणवेचनादिभयमहिता, अल्पकाले भवा अल्पकालिकाः सुष्ठु
स्नोक्कान्ताः, लघुका निःसागाः, के ते ? कामा मेधुनादभिलाषा दुर्गं विवाक
फलं येषां वंधनादि ते दुःखविवाका दुःसागमानाः असुहाः सेव्यमाना अपि,
तत्राऽपि न सुसम्पन्तीति भावः सर्वशुभमंवेति ॥ ३२ ॥

आहागदपि न सुरसं भवतीत्याह,—

अमुद्द्विलिविले गर्भे घसमाणो घस्तिपटलपच्छणो ।
मादृइसेभलालाइयं तु तिध्वासुहं पिषादि ॥ ३३ ॥

अमुद्द्वयाविले गर्भे घसन् घस्तिपटलपच्छसः ।

मातृश्लेष्मलालायितं तु तीव्राशुभं पिषति ॥ ३३ ॥

टीका—अमुद्द्वयाविले मूत्रपुरीषन्श्लेष्मपित्तफिगाद्विभिन्ने, गर्भ उदरभयं-
सरे, घसन् सान्निमानः, घस्तिपटलपच्छसः जगयुगवृत्तः, मातृश्लेष्मलालायित
जनन्या चर्विते श्लेष्मलालामन्वितं रसं तीव्र दुर्गन्धं पिषति यत एवंभूतो
मूत्राहारवनः कथमाहारत् सुरसमिव्याहारेऽप्यशुभरूप एवेति ॥ ३३ ॥

शरीरमव्यशुभमिति निरूपयन्नाह,—

मांसाद्विसिंभवसरुहिरचर्मपित्ततमुत्तकुण्णिपकुटीं ।
बहुदुस्तरोगभायण शरीरमशुभं विजानीहि ॥ ३४ ॥

मांसास्थिश्लेष्मयसारुधिरचर्मपित्तांशमूत्रकुण्णिपकुटीं ।

बहुदुस्तरोगभाजनं शरीरमशुभं विजानीहि ॥ ३४ ॥

टीका—मांसास्थिश्लेष्मयसारुधिरचर्मपित्तांशमूत्रकुण्णिपकुटीं शूरे-
तेषां बहुदुस्तरोगभाजनं शरीरमिदंशुभमशुचि विजानीतीति ॥ ३४ ॥

तस्मात्,—

अत्थं कामशरीरादियं पि सद्यमशुभमिति णादूण ।
णिदिवज्जंतो शायसु जह जहासि कलेवरं अमुद्दं ॥ ३५ ॥

अर्थं कामशरीरादिकमपि सर्वमशुभमिति ज्ञात्वा ।

निर्वेजमानः ध्यायस्व यथा जहासि कलेवरं अशुचि ॥ ३५ ॥

टीका—अर्थ श्रीवस्त्रादिकं, कामं मथुनादिकं, शरीरादिकमपि सर्वमशुभ-
मिति जगति ज्ञत्वा निर्वेदं गच्छन् ध्यायन् चिन्तय यथा जगामि कुम्भिन इत्ये-
वमशुचि, शरीरवैराग्यं समाग्वैराग्यं च सम्यक् चिन्तयेति ॥ ३५ ॥

अशुभानुप्रेक्षां संक्षेपयन्नाह;—

मोक्षतूण जिणकखादं धम्मं सुहमिह दु णत्थि लोगम्मि ।
ससुरासुरेसु तिरिएसु णिरयमणुएसु चित्तजो ॥ ३६ ॥

मुक्त्वा जिनग्यातं धर्मं शुभमिह तु नास्ति लोके ।

ससुरासुरेषु तिर्यक्षु नरकमनुजेषु चितयेत् ॥ ३६ ॥

टीका—ससुरासुरेषु नरकतिर्यङ्मनुष्येषु जिनग्यातं धर्मं मुक्त्वा शुभ-
मिहान्यत्रास्ति, एवं चिन्तयेत्, लोके धर्ममन्तरेणान्यच्छुभं न मवतीति
जानीहि ॥ ३६ ॥

आस्रवानुप्रेक्षां प्रकटयन्नाह;—

दुःखभयमीनप्रचुरे संसारमहण्णवे परमघोरे ।
जंतुं जं तु णिमज्जादि कम्मासवहेदुयं सच्चं ॥ ३७ ॥

दुःखभयमीनप्रचुरे संसारमहार्णवे परमघोरे ।

जंतुः यत्तु निमज्जाति कर्मास्रवहेतुकं सर्वं ॥ ३७ ॥

टीका—दुःखभयान्येव मीना मत्स्यास्त एव प्रचुरा मृता यस्मिन् स
दुःखभयमीनप्रचुरस्तस्मिन् संसारमहार्णवे परमघोरे सुदु रौद्रे जन्तुर्जातो यस्मा-
न्निमज्जाति प्रविशति तत्सर्वं कर्मास्रवहेतुकं कर्मादाननिमित्तमिति ॥ ३७ ॥

क आस्रवा इत्याशंकायामाह;—

रागो दोसो मोहो इंदियसण्णा य गारवकसाया ।
मणवयणकायसहिदा दु आसवा होंति कम्मस्स ॥३८॥

रागः द्वेषः मोहः इन्द्रियसंज्ञाश्च गौरवकषायाः ।

मनोवचनकायसहितास्तु आत्मया भवन्ति कर्मणः ॥ ३८ ॥

टीका—रागद्वेषमोहसंज्ञाश्चेन्द्रियाणां भयभेदधनपरिग्रहसंज्ञाः ऋद्धिगौरवमगौरवमातंगीरवकषायाश्च मनोवचनकायसहिता एवं सर्व एते कर्मण आत्मया भवन्ति—कर्मण्येतेरागाच्छुन्तीति ॥ ३८ ॥

गणादीन् विवेचयन्नाह,—

रंजयति असुहकुणपे रागो दोसो वि दूषयति णिञ्चं ।

मोहो वि महारिषु जं णियदं मोहयति सञ्चार्यं ॥ ३९ ॥

रंजयति असुभकुणपे रागो द्वेषोपि द्वेषि नित्यं ।

मोहोपि महारिषुः यन्नियतं मोहयति सञ्चार्यं ॥ ३९ ॥

टीका—रागो जीवं कुणो वस्तुनि रंजयति—कृत्सिने द्रव्येऽनुगमं कारयति रागः । द्वेषोऽपि शोभनमपि द्वेषि—सम्यग्दर्शनादिषु द्वेषं कारयति । नित्यं सर्वकालं । मोहोऽपि महारिषुर्महावैति यन्मात्रियत निश्चयेन मोहयति सञ्चार्यं—जीवस्य परमार्थरूपं तिग्यतीति ॥ ३९ ॥

यत एवंभूतो मोहोऽस्त कृत्सयन्नाह,—

धिर्द्धी मोहस्स सदा जेण हिदत्थेण मोहिदो संतो ।

ण विबुज्जादि जिणवयथां हिदसियसुहकारणं भग्गं ॥

धिक धिक् मोहं सदा येन हृदयस्थेन मोहितः सन् ।

न विबुध्यते जिनवचनं हितशिवसुखकारणं भगवत् ॥ ४० ॥

टीका—धिक धिक् भवतु मोहं—मोहः प्रत्ययं गच्छतु । येन मोहेन हृदयस्थेन मोहितो भूतः सन् न विबुध्यते तत्र जानति जिनवचनं परमागमं ।

किञ्चिद्विशिष्टं ? क्वित्तिवसुगद्वागणं मार्गः—एकौतगद्विपि क्वित्तमुगन्निमित्तमा
गद्विपिगतं येन मोहेन न विवृण्यते तं मोहं धिग्भवन्विति ॥ ४० ॥

रागद्वेषो कुत्सयन्नाह;—

जिनवचनं सद्ब्रह्मणो वि तिव्वमसुहृगद्विपावयं कुण्ड ।
अभिमूढो जेहिं सदा धित्तसिं रागदोसाणं ॥ ४१ ॥

जिनवचनं श्रद्धधानोपि ताद्वमशुभगतिपापं करोति ।

अभिमूढो याम्यां सदा धिग् तौ रागद्वेषौ ॥ ४१ ॥

टीका—याम्यां रागद्वेषाभ्यामभिभूतं कदर्थिनोऽयं जीवो जिनवचनं
श्रद्धधानोऽपि तत्त्वस्विसहितोऽप्यशुभगतिहेतुकं तत्रिं पापं करोति श्रेणिकादिवन्,
धिग्भवतस्तौ रागद्वेषौ, इति दर्शने सत्यपि रागद्वेषौ पुरुषस्य पापं जनयते इति
तयोर्निराकरणे संभ्रमः कार्य इति ॥ ४१ ॥

विषयाणां दुष्टत्वमाह;—

अणिहुदमणसा एदे इंदियविसया णिगेण्हिदुं दुक्खं ।
मंतोसहिहीणेण व दुट्ठा आसीविसा सप्पा ॥ ४२ ॥

अनिभृतमनसा एतान् इंद्रियविषयान् नियर्हीतुं दुःखं ।

मंत्रौषधिहीनेन इव दुष्टा आशीविषाः सर्पाः ॥ ४२ ॥

टीका—एकामचिनमन्तरेणैतानिन्द्रियविषयान्निर्गर्हीतुं दुःखमेतेषां रूप-
रसांधस्पर्शशब्दविषयाणामिन्द्रियाणां निग्रहं कर्तुं न शक्यते चलचित्तेन । यथा
मंत्रौषधिहीनेन दुष्टा आशीविषाः सर्पा वशीकर्तुं न शक्यन्त इति ॥ ४२ ॥

तानि कुत्सयन्नाह;—

धित्तोसिभिंदियाणं जेसिं वसदो हु पावमज्जाणिय ।
पावदि पावविवागं दुक्खमणंतं भवंगदिसु ॥ ४३ ॥

धिग् मामि हन्दिद्याणि येषां ददातन्तु पापमर्जयित्वा ।
प्राप्नोति पापविपाकं दुःखमननं भवमतिषु ॥ ४३ ॥

टीका—धिग्मदन्तु मर्जयित्वाणि, यस्मिन्दिद्यानां ददातो वशं गतः
पापमर्जयित्वा च पापं संशुच्य प्राप्नोति, तस्य ददात्य विपाकं फल भवमतिषु
च दुःखमननं प्राप्नोति ॥ ४३ ॥

संज्ञासंग्रहणं स्वस्वमाह,—

मृष्णाति गारंयहि अ गुरुओ गुरुगं तु पापमज्जाणिय ।
तो कम्मभारगुरुओ गुरुगं दुक्खं समणुभवइ ॥ ४४ ॥

संज्ञाभि गारंयैध गुरुगुरुकं तु पापमर्जयित्वा ।
ततः कर्मभारगुरु गुरुकं दु खं समनुभवति ॥ ४४ ॥

टीका—अ गारंयैध संज्ञाभिगोस्वैध गुरुः सन् गुरुकं तु पापमर्जयित्वा
पापभारं कर्तुं शक्यते च, ददातोऽणुगुरुभुं वा ततो गुरुकं दुःखं समनुभवतीति ॥ ४४ ॥

कषायत्वं स्वरूपमाह,—

क्रोधो मानो माया लोभो य दुरामया कषायरिउ ।
दोससहस्रावासा दुक्खसहस्राणि प्रापयंति ॥ ४५ ॥

क्रोधः मानः माया लोभश्च दुराभयाः कषायरिपवः ।
दोषसहस्रावासाः दुःखसहस्राणि प्रापयंति ॥ ४५ ॥

टीका—क्रोधमानमायालोभा दुराभया दुष्टाभयाः कषायरिपवः दोषस-
हस्राणामावासाः दुःखसहस्राणि जीवान् प्रापयंति—दुःखसहस्रे कषाया जीवान्
संबधयन्तीत्यर्थः ॥ ४५ ॥

दुःखप्रकारान्तरम्,—

हिंसादिषु हिं पञ्च हिं आमयशारे हिं आमयादि पारं ।
ते हिंता भुव विनाशो मामयाणावा जह समुद्रे ॥ ४६ ॥

हिंसादिभिः पंचभिः आस्यशारेः आस्यशरि पारं ।

तेभ्यो भुवं विनाशः साम्यानी यथा समुद्रे ॥ ४६ ॥

टीका—हिंसाभुवं पञ्चशारेः पञ्चभिः आस्यशारेणापि ह्यस्यशरि पारं । तस्य भाषितेभ्यो भुवं विनाशो यथा समुद्रे । यथा समुद्रे विनाशो भवति । यथा समुद्रे विनाशो भवति, तथा कर्माणां विनाशो भवति ॥ ४६ ॥

अध्यात्मप्रकारान्तरम्,—

एवं बहुप्रकारं कर्म आमयादि दुष्टमदुर्विहं ।
ज्ञानायरणादीयं दुःखविवागं ति चित्तजो ॥ ४७ ॥

एवं बहुप्रकारं कर्म आस्यशरि दुष्टमदुर्विहं ।

ज्ञानायरणादिकं दुःखविवागमिति चित्तयेत् ॥ ४७ ॥

टीका—एवं ज्ञानायरणादिकं कर्माद्यर्थं भेदेन बहुप्रकारं दुष्टं वाऽऽस्य-
शरि यस्मान्मातमाश्रयं दुःखविवागमिति कृत्वा चिन्तयेत् भावयेदिति ॥ ४७ ॥

यस्मादेवमाश्रयः कर्माद्यर्थं तस्मात्संवरमाह,—

तस्मात् कर्मास्यकारणाणि सव्याणि तानि रुंधेजो ॥
इन्द्रियकषायसण्णागारवरागादिआदीणि ॥ ४८ ॥

तस्मात् कर्मास्यकारणानि सर्वाणि तानि रोधयेत् ।

इन्द्रियकषायसंज्ञागौरवरागादिकादीनि ॥ ४८ ॥

टीका—तस्मात्कर्मास्यकारणानि सर्वाणि यानि तानि निरोधयेत् निवा-

रयेत् । कानि तानि ? इन्द्रियकषयासंज्ञागौरवगगादिकानि । यस्मादेतैः कर्मा-
गच्छति तस्मादेतानि सर्वाणि निरोधयेदिति ॥ ४८ ॥

रुद्धेषु येषु यद्भवति तदाह,—

रुद्धेषु कषायेषु अ मूलाद्गो ह्येति आसवा रुद्धा ।
दुग्धमत्तमिह गिरुद्धे घणम्मि णावा जह ण एदि ॥ ४९ ॥

रुद्धेषु कषायेषु च मूलात् भवति आस्रवा रुद्धाः ।

दुग्धमति निरुद्धे घने नोः यथा न पति ॥ ४९ ॥

टीका—रुद्धेषु च कषायेषु च मूलादारभ्य मूत्रत आस्रवाः सर्वेऽपि रुद्धाः
सम्यक् पिबिता भवति यथा दुग्धमति घने पानीये—दुष्टे वहति स्रोतसि जले,
अथ मणे—विचरं, दुष्टे वहति, निरुद्धे विधूते, नात्रं नेति जलं यथा । अथवा
नालिकेगादिन्वभिर्बद्धा नोः सास्रवा मत्पि नयति प्राप्नोति परतीर, अथवा
नेति विनाश । कषायेषु निरुद्धेषु आस्रवा रुद्धा यथा नात्रं नेति जलं रुद्धेषु,
यथा च सास्रवा नोर्दुग्धमति पानीये निरुद्धे मूत्रतस्तस्या नात्रः सर्वेऽपि आस्रवा
निरुद्धा भवति ततः सा नोर्नयति प्रापयतीत्यथानमानयति वा स्वेष्टं हस्तु
विनाशं च न गच्छति, एवं कषायेषु रुद्धेषु मूत्रतः सर्वेऽप्यास्रवा निरुद्धा भवति
ततो यद्यपि योगादिद्वारैः सास्रवो जंतुमन्धाऽपि रत्नत्रयं माक्षपननं
नयतीति ॥ ४९ ॥

इन्द्रियमंत्रस्वरूमाह,—

इन्द्रियकषायदोसा गिग्धिष्पंति तवणाणयिणएहिं ।
रज्जुहि गिग्धिष्पंति तु उप्पहगामी जहा नुरथा ॥ ५० ॥

इन्द्रियकषायदोषा निगृह्यंते तपोहानयिनयैः ।

रज्जुभिः निगृह्यंते तस्य उत्पथगामिनो यथा हुरथा ॥ ५० ॥

टीका—इन्द्रियाणि कषाया द्वेषाभेते निगृह्यन्ते निरुध्यन्ते ययामन्त्य
तपसा ज्ञानेन विनयेन । इन्द्रियाणि तपसा निगृह्यन्ते, कषाया ज्ञानभावनेन
वशीक्रियन्ते, द्वेषो विनयक्रियया प्रलयमुपनीयते । यथात्यथगामिन उन्मार्म
यायिनस्तुग्गा अश्वा निगृह्यन्ते वशतामुपनीयन्ते रज्जुभिर्वज्राभिः सत्विति ॥५०॥

चारित्रसंवरस्य स्वरूपमाह;—

मनोवचनकायगुणैर्द्रियस्य समिदीषु अप्पमत्तस्स ।
आसवदारणिरोहे णवकम्मरयासवो ण हवे ॥ ५१ ॥

मनोवचनकायगुणैर्द्रियस्य समितिषु अप्पमत्तस्य ।

आस्रवद्वारनिरोधे नवकर्मरजआस्रवो न भवेत् ॥ ५१ ॥

टीका—मनोवचनकायैर्गुणैर्द्रियस्य समितिषु चेर्याभाषेणणाऽऽदाननि-
निक्षेपेऽन्वारप्रशवणसङ्गिकास्त्वप्पमत्तस्य सुष्ठु प्रमाद्वरहितस्य चाग्निव्रत आस्रव-
द्वारनिरोधे येद्द्वारं कर्मागच्छति तेषां निरोधे सति नवकर्मरजस आस्रवो न
भवेत्—अभिनवकर्मामो न भवेदिति ॥ ५१ ॥

पुनरपि संक्षेपत आस्रवं संवरं चाह,—

मिच्छत्ताविरदीहिं य कसायजोगेहिं जं च आसवदि ।
दंसणविरमणणिग्गहणिरोधणेहिं तु णासवदि ॥ ५२ ॥

मिथ्यात्वाविरतिभिः च कषाययोगैः यद्य आस्रवति ।

दर्शनविरमणनिग्रहनिरोधनेस्तु न आस्रवति ॥ ५२ ॥

टीका—मिथ्यात्वाविरतिकषाययोगैर्त्यक्त्वात्तत्रवति तत्कर्म सम्यग्दर्शनि-
विरतिनिग्रहनिरोधनेस्तु यथासंख्यं नास्रवति नागच्छतीति ॥ ५२ ॥

१ मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगैरिति श्रेय-पुस्तकं पाठः । मूलपाठोऽपि
' मिच्छत्ताविरदिपमदकसायजोगेहि ' इत्येवं रूपः किन्तु मिथ्यात्वादीनां पंचानां
वजुभिः सम्यग्दर्शनादिभिः साह यथागम्यं न तंगच्छतेऽभ्यो, निष्कारिणः ।-गशाधिकः ।

संवरानुप्रेक्षां संक्षेपयन् तस्याश्च फलं प्रतिपादयन्नाह,—

संवरफलं तु णिध्वाणमेत्ति संवरसमाधिसंयुक्तो ।
णिच्चुज्जुत्तो भावय संवर इणमो विसुद्धप्पा ॥ ५३ ॥

संवरफलं तु निर्याणमिति संवरसमाधिसंयुक्तः ।
नित्योद्युक्तो भावय संवरमिमं विसुद्धात्मा ॥ ५३ ॥

टीका—संवरफलं निर्याणमिति कृत्वा संवरेण समाधिना चाथवा संवरध्या-
नेन संयुक्तः सन् नित्योद्युक्तश्च सर्वकालं यत्नयन् भावयन्मं सवरं विसुद्धात्मा
सर्वदुन्दुपघ्निण—सवरं प्रयत्नेन चिन्तयेति ॥ ५३ ॥

निर्जगाम्बरूपं विवृण्वन्नाह,—

रुद्धासवस्स एवं तवसा जुत्तस्स णिज्जरा होदि ।
दुविहा य सा वि भणिया देसादो सव्वदो चेय ॥५४॥

रुद्धासवस्य एवं तपसा युक्तस्य निर्जरा भवति ।
द्विविधा च सापि भणिता देशतः सर्वतथैव ॥ ५४ ॥

टीका—रुद्धासवस्य पिहितकर्मगमद्वागस्येवं तपसा युक्तस्य निर्जरा
भवति—कर्मशातनं भवति । साऽपि च निर्जरा द्विविधा भणिता, देशतः सर्वतश्च
कर्मकदेशनिर्जरा सर्वकर्मनिर्जरा चेति ॥ ५४ ॥

देशनिर्जराम्बरूपमाह,—

संसारे संसरंतस्स खओवसमभदस्स कम्मस्स ।
सव्वस्स वि होदि जगे तवसा पुण णिज्जरा विट्टा ॥५५॥

संसारे संसरत क्षयोपशमगतस्य कर्मणः ।
सर्वस्यापि भवति जगति तपसा पुनः निर्जरा विट्टा ॥ ५५ ॥

टीका—संसारे चतुर्गतिसंस्करणे, संसृतः पर्यटतः, क्षयोपशमगतकर्मणः किञ्चित् क्षयमुगतं किञ्चिदुपशान्तं किञ्चित्स्वरूपेण स्थितं कर्म तस्य कर्मणो या निर्जग मा सर्वस्यैव जीवस्य भवति जगति सा च देशनिर्जग तपसा पुनर्निर्जरा विपुला—तपोग्निना भस्मीकृतस्य सर्वस्य कर्मणो निर्जग सकलेति ॥५५॥

सकलनिर्जरायाः फल स्वरूप चाह;—

जह धातू धम्मंतो सुज्झादि सो अग्गिणा दु संतत्तो ।
तवसा तथा विमुज्झादि जीवो कम्मोहि कणयं व ॥५६॥

यथा धातुः धम्यमानः शुष्यति सोऽग्निना तु संतप्तः ।

तपसा तथा विशुष्यति जीवः कर्मभ्यः कनक इव ॥ ५६ ॥

टीका—यथा धातुर्धम्यमानः शुष्यति किट्टकालिमादिग्रहितो भवति अग्निना तु सन्तप्तः सन्, तथा तपसा विशुष्यति कर्मभ्यो जीवः सर्वकर्मविमुक्तः स्यात्कनक इव । यथा धातुर्धम्यमानोऽग्निना सन्तप्तः कनकः स्यात्तथा जीवस्तपसा संतप्तः सिद्धः सपद्यत इति ॥ ५६ ॥

तपसो माहात्म्यमाह;—

णाणवरमारुदजुदो सीलवरसमाधिसंजमुज्जलिदो ।
दहइ तवो भववीयं तणकट्टादी जहा अग्गी ॥ ५७ ॥

ज्ञानवरमारुतयुतं शीलवरसमाधिसंयमोज्ज्वलितं ।

दहति तपो भववीजं तृणकाशादिकं यथा अग्निः ॥ ५७ ॥

टीका—ज्ञानवरमारुतयुतं मत्यादिज्ञानवृद्धातसहितं, शीलं व्रतपरिरक्षणं, वरमाधिगच्छामचिन्तानिर्गोधः, पंचनमस्कृतिसहितः संयमः प्राणिदया इन्द्रियनिग्रहधर्मेणुज्ज्वलितं प्रज्वलितं दीप्तं तपो दहति भववीजं संसारकारणं । तृणकाशादिकं यथाग्निर्दहति तथेति ॥ ५७ ॥

पुनरपि,—

चिरकालमाजितं पि य विदुषादि तपसा रयासि णाऊण ।
दुषिहे तवम्मि णिच्चं भावेदध्वो हवदि अप्पा ॥ ५८ ॥

चिरकालमाजितमपि य विधूयते तपसा रज इति ज्ञात्वा ।

द्विषिधे तपसि नित्यं भावयित्तव्यो भवति आत्मा ॥ ५८ ॥

टीका—चिरकाल, संख्या(म)तीतसमय कर्माजितमपि तपसा विधूयते
इति ज्ञात्वा तपसि नित्यं निरन्तरमात्मा भावयित्तव्यो भवतीति ॥ ५८ ॥

भावित्वात्मा स नु किं स्यादित्याह,—

णिज्जरिपसद्वकम्मो जादिजरामरणबंधणविमुक्को ।
पावदि सुकरमणंतं णिज्जरणं तं मणासि कुज्जा ॥ ५९ ॥

निर्जीर्णसर्वकर्मा जातिजरामरणबंधनविमुक्तः ।

प्राप्नोति सुखमनंतं निर्जरणं तन्मनसि कृत्वा ॥ ५९ ॥

टीका—ततो निर्जीर्णं सर्वकर्मनिर्मुक्तो जातिजरामरणबन्धनविमुक्तः

प्राप्नोति सौख्यमनन्तमनंतं, तन्निर्जरणं मनसि कृत्वा विधायेति ॥ ५९ ॥

निर्जगनुप्रेक्षा ध्यास्याय धर्मानुप्रेक्षास्वरूपं विवेचयन्नाह,—

सद्वजगस्त हितकरो धम्मो तित्थंकरेहिं अक्खादो ।
धण्णां तं पडिषण्णा विमुद्धमणसा जगे मणुया ॥६०॥

सर्वजगतो हितकरो धर्मः तीर्थकरैः आख्यातः ।

धन्यास्तं प्रतिपन्ना विशुद्धमनसा जगति मनुजाः ॥ ६० ॥

टीका—सर्वस्य जगतो भयलोकस्य हितकरो धर्म उन्नमक्षमादिलक्षण-

स्तीर्थकरैर्गख्यातः प्रतिपादितस्तं धर्म ये प्रतिपन्नास्तं धर्ममधिष्ठिता ये पुण्या

विशुद्धमनसा शुद्धभावेन ते धन्याः पुण्यवतः कृतार्था जगतीति ॥ ६० ॥

१ ' धण्णा तं तु पक्खा ' प्रेम-पुस्तके पाठान्तरं ।

धर्मानुगणे काणमाहः—

जेणेह पाविद्वं कल्याणपरंपरं परमसौख्यं ।

सो जिनदेशिसिद्धधर्मं भावेणुववज्जदे पुरिसो ॥ ६१ ॥

येनेह प्रातव्यं कल्याणपरंपरा परमसौख्यं ।

स जिनदेशितं धर्मं भावेन उपपद्यते पुरुषः ॥ ६१ ॥

टीका—येनेह—येन जीवेनाम्मिहोक्ते कल्याणपरंपरा मोग्यनिर्गत्य परमसौख्यं प्राप्तव्यं स जीवो जिनदेशितं तीर्थङ्करगम्यातं धर्मं भावेनोपपद्यते पुरुषः परमार्थतो धर्मं भ्रूयति सेवने—शपकियां मनागपि नाचरतीति ॥ ६१ ॥

धर्मस्य विख्यानाहः—

मतीमद्रुवअज्जयलाघयतयसंजमो अकिंचणदा ।

तह होइ येमचेरं मयं चाओ य दसधम्मा ॥ ६२ ॥

शांतिमादेयाजयलाघयतयःसंयमाः अकिंचनता ।

तथा भवति प्रत्यक्षं सत्यं त्यागश्च दशधर्माः ॥ ६२ ॥

टीका—शांत्याजयमादेवलाघयतयःसंयमा अकिंचन्ये तथा प्रत्यक्षं सत्यं त्यागश्चैवं धर्मा दशधर्मो भवति ज्ञातव्य इति ॥ ६२ ॥

धर्मभावतःप्रमाणः—

उपमम द्या य संती बहू देवगदा य जह जह मे ।

तह तह य मोक्षमोक्षतां अक्षणीणं भावियं होइ ॥ ६३ ॥

उपममो द्या य संती यथंते देवगदा य यथा यथास्य ।

तथा तथा य मोक्षमोक्ष्यं अक्षणीं भावितं भवति ॥ ६३ ॥

टीका—उपमम इन्द्रियविषये पुरुषस्यतां, द्याःपृथ्वी, संती-देव कोप-
यन् इन्द्रियदृश्येपुत्रस्य, यं यथास्य य यथा तथा दर्शने-मोक्षमोक्ष-
तां

नेन बुद्धि गच्छन्ति यथा यथास्य जीवस्य तथा तथा तस्य जीवस्य मोक्ष
साध्यमभ्यर्थं भावितं भवति ॥ ६३ ॥

धर्मानुपेक्षामुत्तरं त्वं काम. ३७;—

संसारविसमदुग्गे भयगहणे फह पि मे भमंतेण ।
दिट्ठो जिणवरदिट्ठो जेट्ठो धम्मोत्ति चिंतेज्जो ॥ ६४ ॥

संसारविषमदुग्गे भयगहने कथमपि मया भ्रमता ।

दृष्टो जिनवरदिष्टो ज्येष्ठो धर्म इति चिंतयेत् ॥ ६४ ॥

टीका—संसारविषमदुग्गे भयगहने भये यां कुले कथमपि भ्रमता पर्यटता
मया जिनवंगरदिष्टो ज्येष्ठो प्रथमो धर्मो दृष्ट इत्येवं चिन्तयेदिति ॥ ६४ ॥

सोपि दुर्लभताम्बुमार. —

संसारस्मि अणंते जीवाणं दुहहं मणुस्सत्तं ।
जुगसमित्तासंजोगो लयणममुद्दे जहा चेय ॥ ६५ ॥

संसारे अणंते जीवानां दुर्लभं मनुष्यत्वं ।

युगसमित्तासंयोगो लयणममुद्दे यथा एव ॥ ६५ ॥

टीका—संसारोऽणंतेऽज्यन्तर्द्विपि जीवानां दुर्लभं मनुष्यत्वं मनुष्यजन्म,
यथा लयणममुद्दे युगसमित्तासंयोगः । पूर्वममुद्दभागो युगे निक्षिप्तं, पश्चिमममुद्द-
भागे समित्ता निक्षिप्ता, तस्या समित्ताया युगविशेषे यथा प्रवेशो दुर्लभस्तथा
जीवस्य चतुर्दशानियोनित्वाभ्यं मनुष्यता दुर्लभमेवेति ॥ ६५ ॥

मनुष्यत्वे लयणमपि यदुर्लभं तदाह;—

देसकुलजन्म रूपं आऊ आरोग्ग वीरियं विणओं ।
सघणं गहणं मदि धारणा य एदे वि दुहहटा लोए ॥ ६६ ॥

देशकुलजन्म रूपं आपुः आरोग्यं वीर्यं विनयः ।

धरणं ग्रहणं मतिः धारणा च एतेपि दुर्लभा लोके ॥ ६६ ॥

टीका—मनुष्यत्वे लब्धेऽप्यतिदुर्लभ आर्यदेशः, मनुष्यत्वं यना म्लच्छ-
संज्ञेषु भोगभूमावपि विप्रते । आर्यदेशे लब्धेऽपि दुर्लभं कुले जन्म, आर्यदेशे
मिहवर्वरचांडालादिकुलानामपि संभवात् । विशुद्धकुले लब्धेऽप्यतीव दुर्लभं
रूपमवयवसंपूर्णता, शुद्धकुलेऽपि यतो विकलांगदर्शनामिति । रूपे लब्धेऽपि
दुर्लभं मातु दीर्घायुश्चैरर्जावित्वं । चिरजीवनादप्यागोच्यं दुर्लभतरं । आगोच्या-
दपि वीर्यं दुर्लभतमं । वीर्यादपि विनयोऽतीव दुर्लभतमः । तस्मादपि श्रवणमा-
र्यादिसंगातिः । तस्मादपि ग्रहणमवधारणं सुष्ठु न सुलभं । तस्मादपि पूर्वापरवि-
वेकरूपता मतिः स्मरणादिकमतीव दुर्लभा । ततोऽपि धारणा काष्ठान्तेऽप्यवि-
स्मरणत्वं दुर्लभा । मनुष्यत्वं लब्धेऽप्येते सर्वं क्रमेण दुर्लभा लोके जगतीति ॥६६॥

एतेभ्योऽपि दुर्लभतममाह,—

लब्धेऽपि वि एदेऽपि य बोधी जिणसासणाहि ण हु सुलहा ।
कुपहाणमाकुलत्ता जं बलिया रागदोसा य ॥ ६७ ॥

लब्धेऽप्यपि एतेषु च बोधिः जिनशासने न हि सुलभा ।

कुपथानामाकुलत्वात् यत् बलिषु रागद्वेषौ च ॥ ६७ ॥

टीका—लब्धेऽप्येतेषु बोधिः सम्यक्त्वं दर्शनविशुद्धिस्तत्कारणे च जिन-
शासने परमागमे नैव सुलभा न सुरेन लभ्यते । कुतः ? कुपथानामाकुलत्वात्
यतः कुस्मितमार्गदृष्टाभिप्रायेर्भान्तोऽयं लोकः, यस्माच्च रागद्वेषौ बलवन्तौ,
अथवा कुपथानामाकुलत्वेहेतोर्विलनौ रागद्वेषौ यत इति ॥ ६७ ॥

एवं बोधिदुर्लभत्वं विज्ञाय तदर्थपरिणामं कर्तुं कामः प्राह;—

सेयं भवभयमहणी बोधी गुणवित्थडा मए लद्धा ।
जदि पडिदा ण हु सुलहा तम्हा ण खमो पमादो मे ॥६८॥

सेयं भवभयमधनी बोधिः गुणविस्तृता मया लब्धा ।

यदि पतिता न खलु सुलभा तस्मात् न क्षमः प्रमादो मम ॥६८॥

टीका—सोयं बोधिर्भवभयमथनी संसारभीतिविनाशिनी गुणविम्बता गुणोर्मिर्तीर्णा सर्वगुणाभागा मया लब्धा प्राप्ता, यदि कदाचिन्संसारमप्युद्रे पतिता प्रभ्रष्टा न सद्यु नैव स्फुटं पुनः सुलभाऽर्द्धपुद्गलपगावर्ननमन्तरेण तन्मात्रेण क्षमो नैव योग्यः प्रमादो मम—बोधिविषये प्रमादकरणं मम क्षेत्र युक्तमिति ॥ ६८ ॥

बोधिविषये यः प्रमादं करोति तं कुत्सयन्नाह,—

दुर्लभलाभां लब्ध्वा बोधिं जो णरो पमादेज्जो ।
सो पुरिसो कापुरिसो सोयदि कुगदिं गदो संतो ॥ ६९ ॥

दुर्लभलाभां लब्ध्वा बोधिं यो नरः प्रमादयेत् ।

स पुरुषः कापुरुषः शोचति कुगतिं गतः सन् ॥ ६९ ॥

टीका—दुर्लभलाभां बोधिं संसारक्षयकरणसमर्था यो लब्ध्वा प्राप्य प्रमादयेत् प्रमादं कुर्यात्तः पुरुषः कापुरुषः कुम्भितः पुरुषः शोचति दुःखी भवति कुगतिं नरकादिगतिं गतः सन्निति ॥ ६९ ॥

बोधिविषयं तत्काले च प्रतिपादयन्नाह,—

उपसमस्यमिस्स वा बोधिं लब्ध्वा भवियपुंटरिओ ।
तवसंजमसंजुधो अकरयसोक्खं तदा लहदि ॥ ७० ॥

उपसमस्यमिभां वा बोधिं लब्ध्वा भवियपुंढरीकः ।

तपःसंयमसंपुक्कः अक्षयसीत्थे तदा लभते ॥ ७० ॥

टीका—क्षयोरशमविशुद्धिदेशनापयोग्यत्वात्कालेऽप्यप्युद्भवत्तु पूर्वानिर्भूतनिष्कर्णान् कुर्यात्तस्य उपसमस्यमिभां बोधिं लभते उच्यते । पूर्वसोपिनवर्मणोऽनुभागरत्नैकानि यदा विशुद्ध्या प्रतिमद्यमनभ्रुण्णानि भूवोर्दीयन्ते तदा क्षयोरशमत्वनिर्भवति । प्रतिमद्यमनभ्रुण्णानि च योगेर्दीरि-

तानुभागस्य र्द्धकजनितजीवपाणिमः सातादिमुराकर्मबंधनिमिनोऽग्नातायसुराकर्मबंधविम्बो विशुद्धिलब्धिर्नाम । पडद्वयनरुपद्वार्यपदेशकर्त्राचार्यागुल-
 निर्वोपदिष्टार्थप्रहणपाणाविचारणशक्तिर्वा देशनालब्धिर्नाम । सर्वकर्मणामुत्कृ-
 ष्टस्मिथिमुत्कृष्टानुभागं च हत्वाऽन्तःकोट्युत्कृष्टीस्थितौ द्विस्थानानुभागस्थानं
 प्रायोग्यलब्धिर्नाम । तयोपरिस्थितपरिणामैरधःस्थितपरिणामाः समाना अध-
 स्थितपरिणामैरुपरिस्थितपरिणामाः समाना भवन्ति यस्मिन्नवस्थाविशेषकालेऽ-
 धःप्रवर्तनाद्धः प्रगुनिर्हणः । अपूर्वापूर्वशुद्धतराः करणाः परिणामा यस्मिन्
 कालविशेषे स्युग्मात्पूर्वहणः परिणामः । एकसमयप्रवर्तमानानां जीवानां
 परिणामेन विद्यते निगुनिभेदो यत्र सोऽनिगुनिहण इति । एते क्रियां कृत्वा-
 ऽन्तःकालसिद्धिर्नाममायायोभप्रकृतीनां सम्यक्त्वसम्यक्स्थित्यान्विश्यात्प्रकृतीनां
 योग्यतामाद्युपशमसम्यक्त्वयोधिर्भवति । तथा तासामेव सप्तप्रकृतीनां क्षयोपशमात्
 क्षयोपशमसम्यक्त्वयोधिर्भवति । तथा तासामेव सप्तानां प्रकृतीनां क्षयात्
 क्षयोपशमसम्यक्त्वयोधिर्भवति । एवमतिदुर्लभतरो विप्रहारी योधिं लब्ध्वा भय-
 दुर्लभः क्षयोपशमसम्यक्त्वयोधिर्भवति । युक्तोऽक्षयगौरव्यं ततो लभते गर्वाद्दु-
 र्दिनयुक्तः सिद्धिर्मात्रिण्यतीति यतो बोधो योग्यो जीवः सिद्धिं लभते ॥७०॥

तद्वा अहमपि गिर्यं सद्वागंवेगधिरिपयिणएहिं ।

अत्ताणं तद् माये जद् मा घोही ह्ये सुहरं ॥ ७१ ॥

तस्मात् अहमपि नित्यं धृष्टागंवेगधीर्परितपेः ।

आत्मनं तथा मायामि यवा मा धंधि. भवेत् सुहरं ॥ ७१ ॥

टीका—यामांद्वं विदित्वा वंविदित्वात्तमपि नित्यं सर्वदा अहं
 मायं-हः इत्यन्तर्गतः, ततो वंविदित्वात् तदपि नित्यं सर्वदा
 सुहरं-हः इत्यन्तर्गतः, ततो वंविदित्वात् तदपि नित्यं सर्वदा
 अहं-हः इत्यन्तर्गतः, ततो वंविदित्वात् तदपि नित्यं सर्वदा
 सुहरं-हः इत्यन्तर्गतः, ततो वंविदित्वात् तदपि नित्यं सर्वदा

किमर्थं बोधिर्भाव्यत इत्याशंकायामाह,—

बोधीय जीवद्वयादियाइं बुज्झइ ह्यु णय वि तच्चाइं ।
गुणसयसहस्रकलियं एवं बोहिं सया ज्ञाहि ॥ ७२ ॥

बोध्या जीवद्वयादीनि बुध्यन्ते हि सवापि तत्त्वानि ।

गुणशतसहस्रकलिता एव बोधिं सदा ध्याय ॥ ७२ ॥

टीका—यतो बोधिमवाप्य जीवाजीवास्रवपुण्यपापवधसंश्रुतिर्नगामीक्षाः
पदार्था द्रव्याणि अस्तिकायाश्च तत्त्वानि च बुध्यन्ते बोध्या वा बुध्यन्ते ततो
गुणशतसहस्रकलितामेवंभूतां बोधिं सदा सर्वकालं ध्याय भावयेति ॥ ७२ ॥

द्वादशानुप्रेक्षामुपसंहर्तुकामः प्राह,—

दस दो य भावणाओ एवं संखेपदो समुद्दिट्ठा ।
जिणवयणे दिट्ठाओ बुधजणवेरग्गजणणीओ ॥ ७३ ॥

दश द्वे च भावना एव संक्षेपतः समुद्दिष्टाः ।

जिनवचने दृष्टा बुधजनवैराग्यजनन्यः ॥ ७३ ॥

टीका—एवं दश द्वे चानुप्रेक्षा भावनाः संक्षेपतः समुद्दिष्टाः प्रतिपा-
दिता जिनवचने यतो दृष्टा नान्यत्रानेन प्रामाण्यं रथापित तानां स्थानं, बुध-
जनानां वैराग्यस्य जनन्यो वैराग्यकारिण्योऽनेन रागाभादश्च रथापितः श्रुतस्य
भवतीति ॥ ७३ ॥

अनुप्रेक्षाभावेन काणमाह,—

अणुवेकराहिं एवं जो अत्ताणं सदा विभावेदि ।
सो विगइसथ्वकम्मो विमलो विमलालयं लहदि ॥

अनुप्रेक्षाभिः पर्वं य आत्मानं सदा विभावयति ।

स विगतसर्वकर्म विमलो विमलालयं लभते ॥ ७४ ॥

टीका—एवमुप्रेक्षाभिरात्मानं यः सदा भावयेद्योजयेत्सः पुण्यो विगत-
सर्वकर्म विमलो भुत्वा विमलालयं मोक्षस्थानं लभते प्राप्नोतीति ॥ ७४ ॥

द्वादशानुप्रेक्षावसाने कृतकृत्य आचार्यः परिणामशुद्धिमभिद्धन्मंगलं
फलं वा वाञ्छेच्छाह;—

ज्ञाणेहिं खवियकम्मा मोक्षखगलमोढया विगयमोहा ।

ते मे तमरयमहणा तारंतु भवाहि लहुमेय ॥ ७५ ॥

ध्यानैः क्षपितकर्माणः मोक्षार्गलभेदका विगतमोहाः ।

तेऽस्मान् तमोरजोमथनाः तारयंतु भवात् लघु एव ॥ ७५ ॥

टीका—ये इमा अनुप्रेक्षा भावयित्वा सिद्धिं गतास्ते ध्यानेः क्षपितक-
र्माणो मोक्षार्गलच्छेदका विगतचारित्रमोहास्तमोरजोमथना मिथ्यात्वमोहनीय-
ज्ञानावरणादिविनाशकास्तायंतु भवात्संसारार्च्छीवमेवास्मानिति ॥ ७५ ॥

पुनरप्यनुप्रेक्षां याचमानः प्राह;—

जह मज्झ तस्मि काले विमला अणुपेहणा मवेजण्हू ।

तह सव्वलोगणाहा विमलगदिगदा पसीदंतु ॥ ७६ ॥

यथा मम तस्मिन् काले विमला अनुप्रेक्षा मवेयुः ।

तथा सर्वलोकनाथा विमलयतिगताः प्रसीदंतु ॥ ७६ ॥

टीका—यथा येन प्रकारेण मम तस्मिन्नंतकाले विमला अनुप्रेक्षा द्वादश-

प्रकारा भवेयुस्तथा ते सर्वलोकनाथा विभलगति गताः प्रसीदंतु प्रसन्ना भवंतु
द्वादशानुप्रेक्षाभावनां मम दिशंत्विति ॥ ७६ ॥

इति श्रीमद्भट्टकेराचार्यवर्यविनिर्मितमूलाचारे वसुनंया-
चार्यप्रणीतटीकासहिते द्वादशानुप्रेक्षकनामाऽ-
ष्टमः पण्डितेऽः समाप्तः ।*

१ प्रथम-द्वितीयफारममुद्रणानन्तरमेकं मूलमुक्तके सम्प्राप्तं, अनोऽत्र त्रार्थद्वये या
अनुद्वय संज्ञानाम्ना अत्र विवक्ष्यते । अध्यायप्रारंभेऽपोलिखितः श्लोकः
पाठश्च विद्यते—

अनन्तपदलाभाय सत्यद्वन्द्वचिन्तनम् ।

जगद्गर्हं स क पायाद्देशस्यागदिगम्बरः ॥ १ ॥

द्वादशानुप्रेक्षाधिकारमष्टमं प्रथमयन् तावदादौ नमस्कारपूर्वकं प्रतिज्ञावाक्यमाह—
प्रथमपृष्ठे यः पठोऽस्माभिः स्वबुद्ध्या संयोजितः स एव मूलमुक्तके वर्णने न तु
टिप्पणस्य ।

द्वितीयपृष्ठे 'चासनादीनां ग्रहणान्' अन्व स्थाने 'वेदासनादीनां ग्रहणान्'
इति पाठः ।

एकादश प्रयोदशपृष्ठेऽपि अस्माभिः संयोजितपाठ एव न तु टिप्पणस्यः ।

अष्टादशपृष्ठे तु 'जहामि' स्थाने 'त्वजमि' इति पाठः ।

त्रयोविंशतितमे पृष्ठे अस्माभिः स्वबुद्ध्या य पाठः कल्पितः स एव मूलमुक्तके न
तु टिप्पणगतः ।

संबन्धितान्तमे पृष्ठे तु 'सर्वतय' स्थाने 'सर्वतयैव' पाठ अन्वयस्माभिः
योजितः न तु टिप्पणविहितः

* प्रत्यावमानेऽस्य स्थानेऽयं पाठः—

इत्याचार्यणी वसुनन्दिहृतावतपात्रामष्टम प्रत्यावः समाप्तः ।

—संशोधकः ।

अनगारभावनाधिकारः ।

अनगारभावनाभ्यं नवममधिकारं व्याख्यातुकामन्नावदादौ शुभपरिणाम-
निमित्तं मंगलमाहः—

यंदिक्षु जिणवरारणं तिहुयणजयमंगलोववेदाणं ।
कंचणपियंगुयिहुमघणकुंदमुणालवण्णाणं ॥ १ ॥

यंदिक्षु जिणवरारणं तिहुयणजयमंगलोववेदाणं ।
कंचणपियंगुयिहुमघणकुंदमुणालवण्णाणं ॥ १ ॥

टीका—जिनवरारणं यंदिक्षु, किंविशिष्टारणं? तिहुयणे या जयभीर्यं च मंगलं
सर्वकर्मदहनगमर्थं पुण्यं ताभ्यामुत्पन्नान्नर स्थितामूर्त्तिभिभुवनजयमंगलोववेदाणं
शुभप्रभिया युक्तान् सर्वकल्याणभाजनोभ । पुनरपि किंविशिष्टारणं? कंचनं
सर्वविष्टं मुक्ती, यियंगुः शिरीषपुष्परूपद्रव्यकान्ति, तिहुमः प्रसादद्रव्यं सुरमणी-
दण्डभाषद्रव्यं, घनः शुभ इत्यनवतलधरः, कुन्दो रमणीयपुष्पविशेषः, मुणालं
मुग्धरास्रकामलजातं, पंतयो कर्णरुदी येषो ते कंचनपियंगुयिहुमघणकुन्द-
मुणालवण्णाणान् कंचनपियंगुयिहुमघणकुन्दमुणालवण्णाणान् । अर्चनामुपादानाय
कर्णविशेषगभुजाने, नामम्यापनाद्रव्यमिनपिठाराय भावमिनोत्पादानाय आव-
हेयविशेषयं । उ-समुद्रकथामात्रि क्रिया स्थिति तया मन्त्र संस्था । क्रियागोप्यं
नमस्कृत्य कथं नि यः शिष्टं कथं चार्वाकर्मभोगं कथं च निराकथयति ॥ ३ ॥

अनगारभावनाभ्यं नवममधिकारं व्याख्यातुकामन्नावदादौ शुभपरिणाम-
निमित्तं मंगलमाहः—

अणयारमहरिमीणं णाईदणारिद्वंदमहिदाणं ।
वोच्छामि विविहमारं मावणपुसं गुणमहंतं ॥ २ ॥

अनगारमहर्षीणां नागेन्द्रनरेन्द्रमहितानां ।

वक्ष्यामि विविधसारं भायनासूत्रं गुणमहत् ॥ २ ॥

टीका—न विद्यतेऽगारं गृहं रुपादिकं येषां तेऽनगारास्तेषामनगागणां महान्तश्च ते ऋषयश्च महर्षयः सम्यगृद्धिप्राप्तास्तेषां महर्षीणां, नागेन्द्रनरेन्द्रेन्द्र-महितानां श्रीपार्श्वनाथसंजयंतायुषसर्गनिवाग्णेन प्राधान्यान्नागेन्द्रस्य पूर्वनि-पातोऽथवा बहूनां नियमो नास्ति, मोक्षार्हत्वात्तदन्तरं नरेन्द्रस्य ग्रहणे, पश्चाद्-व्यन्तरादीनां ग्रहणमेतरेषु पूजितास्तेषामनगागणां भावनानिमित्तं विविधसारं सर्वशास्त्रसारभूत सूत्रं गुणैर्महद्ब्रूयामि, अर्हतः प्रणम्यानगारसूत्रं वक्ष्यामीति संबन्धः ॥ २ ॥

स्वकृतप्रतिज्ञानिर्वहणाय दश संग्रहसूत्राण्यथा,—

लिङ्गं षट् च सुद्धी वसतिविहारं च भिक्षु णाणं च ।

उज्ज्वणसुद्धी य पुणो षट् च तवं तथा ज्ञाणं ॥ ३ ॥

लिङ्गस्य षटस्य च शुद्धिः वसतिविहारश्च भिक्षा ज्ञानं च ।

उज्ज्वणशुद्धिः च पुनः शक्यं च तपः तथा ध्यानं ॥ ३ ॥

टीका—* लिङ्गं निर्वच्यरूपता शरीरस्य सर्वसंस्कारभावोऽचेतकत्वरोच-प्रतिलेखनप्रवृत्तदर्शनज्ञानचरित्रतपोभावश्च, मतान्यहिसादीनि * । शुद्धिशब्दः प्रत्येकमभिसंबन्धने, त्रिगुण्य शुद्धिलिङ्गशुद्धिलिङ्गानुरूपाचरणं । मतानां शुद्धि-र्वतशुद्धिर्निर्गतीचारता । अत्र प्राकृतलक्षणेन वक्ष्यर्थे प्रथमानिर्देशः कृतः । वसतिः रसिपुत्रादिकाभावोपलक्षितप्रदेशः परमवैराग्यकारणस्थानं । विगणे नियतवासो दर्शनादिनिर्मलकृष्णनिमित्तं सर्वदेशविहारणं । भिक्षा चतुर्विधायाः । ज्ञानं यथावस्थितवस्त्रव्रगमो मत्यादिकं । उज्ज्वलं परित्यागः शरीरपममत्वं । शुद्धिशब्दः प्रत्येकमभिसंबन्धने । वसतिशुद्धिर्विहारशुद्धिर्भिक्षाशुद्धिर्ज्ञानशुद्धि-

* पुष्पायगतः षट्. प्रेम-पुनके नास्ति ।

हृत्कन्दुभिः । अस्मिन् पद्मनाभयो वयं पार्थे प्रथमा । पुनरपि यं वाक्यं स्तुति-
 विधिं विराचयन् । यत् पूर्वमन्वितस्त्वमीमलशोभनममर्थात्पुनः । तथा ध्याने शोभ-
 नविधानेनेहाप्यभिन्नाभिगोचरं । अस्मिन् शुद्धिर्दृष्टया यत्प्रशान्तोऽपि इत्यतस्तन्नि-
 र्मोक्षणार्थं कथय्या इति ॥ ३ ॥

दोषो सुभाषो पाठो प्रयोजनमात्र,—

पद्ममणपारसुतो वसविधपद् विणपअत्थसंजुसं ।

जो पाइ मसिजुतो तस्म पणस्मंति पायाई ॥ ४ ॥

एषानि भ्रमगारशुभाणि वसविधपदानि विनपाधमंगुक्तानि ।

यः पठति मक्तिपुक्त तस्य प्रणश्यति पापानि ॥ ४ ॥

टीका—पद्ममणपारसुतो वसविधपदानि वसविधपदानि वसविधपदानि वसविधपदानि
 जोके वसविधपदानि न भाविते, विनपाधमंगुक्तानि विनपाधमंगुक्तानि वसविध-
 मंगुक्तानि न भाविते, मक्तिपुक्त तस्य प्रणश्यति पापानि वसविधपदानि ॥ ४ ॥

पुनरपि सुभाषो प्रयोजनमात्र,—

गिभनसद्गिभमिणं सुतं धीरजनपद्ममणमुदारं ।

भ्रमगारभावनामिणं सुभमणपरिधीनं सुणत्त ॥ ५ ॥

त्रिरंशुवर्दीक्षानीमानि श्रुवाणि धीरजनपद्ममणमुदारानि ।

भ्रमगारभावनामिणं सुभमणपरिधीनं सुणत्त ॥ ५ ॥

टीका—त्रिरंशुवर्दीक्षानीमानि श्रुवाणि धीरजनपद्ममणमुदारानि सुभमणपरिधीनं सुणत्त
 भ्रमगारभावनामिणं सुभमणपरिधीनं सुणत्त ॥ ५ ॥

पुनरपि सुभाषो प्रयोजनमात्र,—

न केवलमेतानि वक्ष्ये महर्षीणां गुणांश्च वक्ष्यामीत्याह,—

णिगन्धमहरिसीण अणयारचरित्तजुत्तिगुत्ताणं ।

णिच्छिदमहातवाणं षोच्छामि गुणे गुणधराणं ॥ ६ ॥

निर्मयमहर्षीणां अनगारचरित्रयुक्तिगुतानाम् ।

निश्चितमहातपसां वक्ष्यामि गुणान् गुणधराणाम् ॥ ६ ॥

टीका—निर्मयमहर्षीणां सर्वग्रन्थविमुक्तयतीनां, अनगारचरित्रयुक्तिगुतानां अनगाराणां योऽयं चारित्रियोग्गतेन गुतानां संवृत्तानां, निश्चितमहातपसां शदगविधतपस्युत्तानां गुणधराणा गुणान् वक्ष्यामीति ॥ ६ ॥

तावद्दिग्गुद्धिं विवेचयन्नाह,—

चलचपलजीविदमिणं णाऊण माणुसत्तणमसारं ।

णिट्ठिण्णकामभोगा धम्मम्मि उवट्ठिदमदीया ॥ ७ ॥

चलचपलजीवितमिदं ज्ञात्वा मनुष्यत्वमसारं ।

निर्विण्णकामभोगा धर्मे उपस्थितमतयः ॥ ७ ॥

टीका—चलमस्थिरं प्रतिममयं विनश्वरं, चपलं सांप्रदातं विदुत्तुण-मिवाविदितस्वरूपं, जीवितं प्राणधारणं चलचपलजीवितं आर्षीवीतद्भ-स्वरूपेणायुःक्षयरूपमिदं ज्ञात्वा, मनुष्यत्वं मनुष्यजन्मस्वरूपं, असारं परमार्थ-रहितं, निर्विण्णकामभोगाः स्वष्टवस्तुममीहा काम उपभोगा इत्यादिकः भोगाः सकृत्संवितस्य पुनरसिद्धनं तावूत्तुं बुमादि तद्विषयो निर्विशोऽनभि-लाषो येषां ते निर्विण्णकामभोगाः, धर्मे चारित्रि नैर्दन्ध्यादिरूप उपस्थितम-

- १ 'विदुत्तुण्णरेव विदितस्वरूपं प्रतिपदन्मेवदिति' इति प्रेम-पुस्तके पाठः ।
 २ आर्षीवीतद्भः प्रेम-पुस्तके नास्ति । ३ 'नकारे परमार्थस्वरूपं ज्ञात्वा' इति प्रेम-पुस्तके । ४ 'पुनरपि गेवर्त' इति प्रेम-पुस्तके ।

तिष्ठा गृहीताचेलकत्वस्वरूपा इत्यर्थः, तात्पर्येण नैर्घन्यस्वरूपप्रतिपादन-
मेतादिति ॥ ७ ॥

पुनरपि तत्स्वरूपमाह;—

णिम्मालियसुमिणाविय धणकणयसमिद्धुबंधवजणं च ।
पयहंति वीरपुरिसा विरक्तकामा गिहावासे ॥ ८ ॥

निर्मात्यसुमनस इय धनकनकसमुद्धवांधवजनं च ।

प्रजहंति वीरपुरुषाः विरक्तकामा गृहवासे ॥ ८ ॥

टीका—निर्मात्यसुमनस इत्येवमभोगितपुण्यनिचयमिव धनं गोश्वमहिष्या-
दिकं, कनकं सुवर्णादिकं ताभ्यां समुद्धमाद्यं धनकनकसमुद्धवं बांधवजनं स्व-
जनपरिजनादिकं परित्यजन्ति गृहवासविषये विरक्तचित्ताः सन्तः । यथा शरीरसं-
स्पृष्टं पुण्यादिकमकियित्करं त्यज्यते तथा धनादिसमुद्धमपि बांधुजनं धनादिकं
ष्याथवा गृहवामं चेति संबन्धः परित्यज्यन्तीति ॥ ८ ॥

एवं नैर्घन्यं गृहीत्वा तद्विपर्यां शुद्धिमाह;—

जन्मणमरणुच्चिग्गा भीदा संसारवासमसुमस्स ।
रोचंति जिनवरमदं पावयणं वट्टमाणस्स ॥ ९ ॥

जन्ममरणोद्धिग्गा भीताः संसारवासं अशुभात् ।

रोचंते जिनवरमत्तं प्रवचनं वर्धमानस्य ॥ ९ ॥

टीका—जन्ममरणेभ्यः सुषुद्धिमा निर्विज्जा मवत्रप्तेइत्याः संसारवासो
यद्दशाभे दुःखं तस्माच्च भीताः सन्तः पुनर्ये रोचंते समिच्छन्ति जिनवरमत्तं
प्रवचनं, रोचंते वा मत्तं मुनिभ्यो वृथमादीनां जिनवराणां, मत्तं वर्धमानभशा-
रकस्य प्रवचनं द्वादशांगचतुर्दशपुंभ्यरूपं समिच्छन्तीति ॥ ९ ॥

१ 'उच्चि' अर्धे उच्यते प्रेग-पुण्यके मर्त्त । २ वट्टपुत्रेण स-पुण्यके । ३ मव-
त्रप्तेइत्या म-पुण्यके ।

तथा,—

पवरवरधम्मतिथं जिणवरवसहस्स वट्टमाणस्स ।
तिविहेण सहंते य णत्थि इदो उत्तरं अण्णं ॥ १० ॥

प्रवरवरधर्मतीर्थं जिनवरवृषभस्य वर्धमानस्य ।

त्रिविधेन भ्रष्टपतिः स नास्ति इत उत्तरमन्यत् ॥ १० ॥

टीका—प्रवराणां वर प्रवरवर्गं श्रेष्ठादपि श्रेष्ठं धर्मतीर्थं जिनवरवृषभस्य वर्द्ध-
मानस्य चतुर्विंशतितीर्थंकरस्य त्रिप्रकारेण मनोवचनकायशुद्ध्या भ्रष्टपति भाव-
यन्ति । इत ऊर्ध्वं नाम्यन्यदिति कृत्वास्माद्बद्धमानतीर्थंकरतीर्थादन्यतीर्थं नास्ति
यतोऽनया त्रिंशशुद्ध्या सम्यग्दर्शनशुद्धिर्ज्ञानशुद्धिश्च ध्यास्यातेति ॥ १० ॥

तपःशुद्धिस्वरूपं निरूपयन्नाह,—

उच्छाहणिच्छिद्मदी ववसिद्ववसायवद्धकच्छा य ।
भावानुरागरत्ता जिणपण्णत्तम्मि धम्मम्मि ॥ ११ ॥

उत्साहनिश्चितमतयो ध्यवसितव्यवसायवद्धकक्षाद्य ।

भावानुरागरत्ता जिनप्रज्ञते धर्मे ॥ ११ ॥

टीका—उत्साह उद्योगो द्वादशविधे तपसि तन्निष्ठता तस्मिन्नितान्तं
निश्चितमतयस्तत्र कृतांदराः, व्यवसितव्यवसायाः कृतपुरुषकाराः, वद्धकक्षाः
सुसंयमितात्मानः कर्मेनिर्मुक्तनसंस्थापितचेतोवृत्तयः, भावानुरागरत्ताः परमार्थ-
भूतो योऽयमनुगमोऽर्द्धनिस्तेन रत्ता भावित्वाः, अथवा भावविषयः पश्य-
विषयोऽनुरागो दर्शनं ज्ञानं च ताभ्यां रत्ताः सम्यगेकीभूताः, जिनप्रज्ञते धर्मे
भावानुरक्तास्तास्मिन् वद्धकक्षाभेति ॥ ११ ॥

१ इति उत्तरधूर्ध्वं प्रेष-पुस्तके । २ कृतावधारा ख-पुस्तके । ३ वित्तवृत्तः
ख-पुस्तके ।

चण्डिगुणद्विस्वरूपमाह;—

धम्ममणुत्तरमिमं कम्ममलपडलपाडयं जिणवखादं ।
संवेगजायसद्धा गिण्हंति महव्वदा पंच ॥ १२ ॥

धर्ममनुत्तरमिमं कर्ममलपटलपाटकं जिनाख्यातं ।
संवेगजातश्रद्धा गृह्णंति महाव्रतानि पंच ॥ १२ ॥

टीका—धर्ममनुमक्षमादिलक्षणमनुत्तरमादितोयमिमं कर्ममलपटलपाटन-
समर्थं जिनाख्यातं गृह्णन्ति महाव्रतानि च संवेगजातहर्षाः, अथवा धर्मोपे कृत्वा
गृह्णन्ति महाव्रतानि पंच । अनेन तात्पर्येण लिंगशुद्धिर्व्याख्याता वदितव्या ॥ १२ ॥

कानि तानि महाव्रतानित्याशंकायां व्रतशुद्धिं च निरूपयंस्तावद्ब्रतान्याह;—
सच्चवयणं अहिंसा अदत्तपरिवज्जणं च रोचंति ।
तह बंमचेरगुत्ती परिग्गहादो विमुत्तिं च ॥ १३ ॥

सत्यवचनं अहिंसां अदत्तपरिवर्जनं च रोचंते ।
तथा ब्रह्मचर्यगुतिं परिग्रहात् विमुक्तिं च ॥ १३ ॥

टीका—सत्यवचनं हिंसाविरतिं अदनपरिवर्जनं रोचन्ते सम्यग्भ्युपम-
च्छन्ति तथा ब्रह्मचर्यगुतिं समिच्छन्ति परिग्रहादिमुक्तिं च लिंगग्रहणोत्तरकालं
प्रयच्छन्तीति ॥ १३ ॥

यद्यपि व्यतिरेकमुत्सेनावगतः प्राणिवधादिपरिहारस्तथापि पर्यायार्थिकदि-
व्यप्रतिबोधनायान्वयमाह;—

पाणिबह मुसावादं अदत्तं मेहुण परिग्गहं चैव ।
तिविहेण पडिक्कंते जावज्जीवं दिढधिदीया ॥ १४ ॥

प्राणिवधं मृषावाक्यं अदत्तं मेयुनं परिग्रहं चैव ।
त्रिविधेन प्रतिकामंति यावज्जीवं दृढपृतयः ॥ १४ ॥

टीका—प्रतिशामंति परित्यजंतीति पृथग्भिर्बोध्यते, प्राणिवधं परिक्रा-

मान्ति परिहन्तीत्यर्थः, तथा मृषावाद, अद्वन्द्वग्रहणं, मैथुनप्रसंगं, परिग्रहं च त्यजन्ति मनोवचनकार्यैर्विज्जीवं मरणान्तं दृढधृतयो मुनयः—स्थिरमतिमुक्ताः साधवः प्राणिवधादिकं सर्वकालं परिहन्तीति ॥ १४ ॥

वतत्रिपयां शुद्धिमाह,—

ते सर्वग्रंथमुक्ता अममा अपरिग्रहा जहाजादा ।
घोसदृचचदेहा जिणवरधम्मं समं णंति ॥ १५ ॥

ते सर्वग्रंथमुक्ता अममा अपरिग्रहा यथाजाता ।
व्युत्सृष्टन्यक्तदेहा जिनवरधर्मं समं नयंति ॥ १५ ॥

टीका—ते मुनयः सर्वग्रन्थमुक्ता मिथ्यात्ववेदकपायगग्रास्यरत्यरतिशोक-
भयजुगुप्सा इत्येतैश्चतुर्दशाभ्यन्तरग्रन्थैर्मुक्ताः, अममा स्नेहपाशाभिर्गताः, अपरि-
ग्रहाः क्षेत्रादिदशविधपरिग्रहाभिर्गताः, यथाजाता नामन्यगुप्तिं गताः, व्युत्सृष्टन्य-
क्तेषु मर्दनाभ्यगोदूर्तनस्नानादिदेहसत्कारहिता एवंभूता जिनवरधर्मं ध्यायित्वा
सुगपन्नयंति भवान्तरं प्रापयन्तीति ॥ १५ ॥

कथं ते सर्वग्रंथमुक्ता इत्याशंकायामाह,—

सत्वारंभाणियत्ता जुत्ता जिणदेसिदम्मि धम्माम्मि ।
ण य इच्छंति ममत्तिं परिग्रहे बालमित्तम्मि ॥ १६ ॥

सत्वारंभनिवृत्ता युक्ता जिनदेशिते धर्मे ।
न च इच्छंति ममत्वं परिग्रहे बालमात्रे ॥ १६ ॥

टीका—यतस्ते मुनयः सर्वग्रन्थैः शुद्धिमाहृषिप्राणिवधादिष्व्यासोग्रन्थैः
निवृत्ता जिनदेशिते धर्मे चोद्युता यतः भ्रामर्यायोग्यबालकैः न परिग्रहविषये
ममत्वं नेच्छन्ति यतस्ते सर्वग्रन्थविमुक्ता इति ॥ १६ ॥

टीका—वृत्त्यावृत्तौ ग्रामस्नामिन्नेदृशत्रे वसन्ति तत्रैक्यैव राज्य्या सर्वमेवेद-
नात्, चतुर्गोपुरोपलक्षितं नगरं तत्र पंचदिवसे वसन्ति पंच दिनानि नयन्ति यतः
पंचदिवसेः सर्वनीर्यादियाजायाः सिद्धिरुत्तर मन्त्रदर्शनात्, धीग धैर्येणितः,
भ्रमणा, प्रासकवितारिणः साव्यशक्तिगणर्शात्, विविक्ते स्त्रीशुश्रूषादेकवर्तिनि
देश एकान्ते प्रच्छन्ने वसन्तीत्येव शील्य विविक्तेकांतवासिनः, यतो विविक्ते-
कांतवासिनो यतश्च निवृत्तान्चणर्शात् यतो ग्राम एकवर्तिवासिनो नगरे
पंचाहर्वासिनश्चोत्तरादेशिकादिदर्शान्मोहादिदर्शनाच्च न वसन्तीति ॥ १९ ॥

एकान्तं भूयनामेतेषां कथं सुखमित्याशंकायामाह,—

एकान्तं भूयता सुसमणा वरगंधहृत्स्थिणो धीरा ।
सुकृद्धानरतयः मुक्तिसुखमुत्तमं प्राप्ता ॥ २० ॥

एकान्तं भूयमानाः सुधमणा वरगंधहरितनः धीरा ।
सुकृद्धानरतयः मुक्तिसुखमुत्तमं प्राप्ता ॥ २० ॥

टीका—एकान्तमेकत्वे विविक्ते भूयमाना अन्वेषयेत् सुधमणा वर-
गंधहृत्स्थिन इव धीराः सुकृद्धानरतय उत्तमं मुक्तिसुखं प्राप्ता । यथा गंधहृत्स्थिन
एकान्तमभ्युत्तमचरन्तः सुरं प्राप्नुवन्ति तथा भ्रमणा एकान्तं भूयमाना अपि
सुखं प्राप्ता यतः सुकृद्धानरतय इति ॥ २० ॥

कथं ते धीरा इत्याशंकायामाह,—

एयादृणो अविकृता वसन्ति गिरिकंदरेषु सत्पुरिता ।
धीरा अदीणमणसा रममाणा वीरवपणाश्चि ॥ २१ ॥

एकाकिनः अविकृता वसन्ति गिरिकंदरेषु सत्पुरिताः ।
धीरा अदीणमनसो रममाणा वीरवपने ॥ २१ ॥

सत्पुरुषेभ्यः अवस्थानमभिवाञ्छन्ति मत्पुरुषाः सत्त्वाधिकाः श्वापदबहुपांरगंधीरा
वमतय इत्यभिसंबंधः सिंहव्याघ्रसर्पनकुलादिबाहुल्येन रौद्रगहनस्थानेष्ववा-
समभिवाञ्छन्तीति ॥ २३ ॥

तथा,—

एयंतम्मि वसंता वयवग्धतरच्छअच्छमह्लाणं ।
आगुंजियमारसियं मुणंति सद्दं गिरिगुहासु ॥ २४ ॥

एकांते वसंतो वृकध्याघतरक्षुक्रक्षमह्लाणां ।

आगुंजितमारसितं शृण्वन्ति शब्दं गिरिगुहासु ॥ २४ ॥

टीका—एकान्ते गिरिगुहासु वसंतः सतिष्ठमाना वृकध्याघतरक्षुक्रक्षमह्ला-
दीनामागुंजितमारसितं शब्दं शृण्वन्ति तथाऽपि सत्त्वाच्च विचर्हन्तीति ॥ २४ ॥

तथा,—

रत्तिंचरसडण्णाणं णाणारुदरसिदमीदसद्दालं ।
उण्णावेति वणतं जत्थ वसंता समणसीहा ॥ २५ ॥

रात्रिंचरशकुनानां नानारुतरसितभीतशब्दालं ।

उच्चादयन्ति वनातं यत्र वसन्ति भ्रमणसिंहाः ॥ २५ ॥

टीका—रात्रौ घग्न्तीति रात्रिचग उट्टकादयस्तेषां शकुनीनां नानारु-
तानि नानाभीतिशब्दांश्च *अटमत्यर्थे उण्णावेति *उच्चादियति प्रतिशब्दयन्ति
वनातं वनमध्ये, उट्टतशब्दं सर्वमपि वने गृह्णराट्टवीं कुर्वन्ति यत्र वसन्ति
भ्रमणसिंहा इति ॥ २५ ॥

तथा,—

सीहा इय णरसीहा पय्ययतडकटयकंदरगुहासु ।
जिणवयणमणुमणंता अणुविग्गमणा परिवसन्ति ॥२६॥

* पुष्पमध्यगतं पाठः त्रैस-पुष्पके नस्ति ।

सिंहा इव नरसिंहाः पर्वततटकटकंदरगुहासु ।

जिनवचनमनुमन्यन्तो अनुद्विभ्रमनसः परियसन्ति ॥ २६ ॥

टीका—सिंहा इव सिंहसदृशा नरसिंहा नरप्रधानाः पर्वततटकटके “पर्वतस्याधोभागस्य सामीप्यं तटं ऊर्ध्वभागस्य सामीप्यं कटकं” पर्वततटकटक-कन्द्रगुहासु जिनवचनमनुगणयन्तो जिनागमं तत्त्वेन श्रद्धधाना अनुद्विभ्रमनस उन्कंडितमानसाः परि-समन्ताद्रसन्तीति ॥ २६ ॥

तथा;—

सावदसयाणुचरिये परिभयमीमंधयारगंभीरे ।

धम्माणुरायरक्ता वसन्ति रत्तिं गिरिगुहासु ॥ २७ ॥

श्वापदसदानुचरिते परिभयमीमे अंधकारगंभीरे ।

धर्मानुरागरक्ता वसन्ति रात्रौ गिरिगुहासु ॥ २७ ॥

टीका—श्वापदसदानुचरिते सिंहव्याघ्रादिभिः सर्वकाले परिस्रिते परिभयमीमे समंताद्भयानकेऽंधकारे आदित्यकिरणानामपि तुष्पवेशे गंभीरे सुष्ठु गच्छे वने इति संबंधः । धर्मानुरागरक्ताश्चरित्रानुष्ठानतत्परा रात्रौ वसन्ति गिरिगुहासु इति ॥ २७ ॥

तादृग्भूतं वने रात्रौ केन विधानेन वसन्तीत्याशंकायामाह,—

सज्जायज्ञाणजुत्ता रत्तिं ण सुवंति ते प्रयामं तु ।

सुत्तत्थं चिंतंता णिद्वाय वसं ण गच्छंति ॥ २८ ॥

स्वाध्यायध्यानयुक्ता रात्रौ न स्वपन्ति ते प्रयामं तु ।

सुस्वार्थं चिंतयंतः निद्राया वशं न गच्छन्ति ॥ २८ ॥

टीका—स्वाध्यायध्यानयुक्ताः भुवभावनायां युक्ता एकास्मिन्निर्गोधे ध्याने च तत्परमनता रात्रौ न स्वपन्ति ते मुनयः, प्रयामं प्रचुरं प्रथमयामं पश्चिमयामं

च वर्जयन्तीत्यर्थः, सूत्रार्थं च सुत्रमर्थं तदुभयं च चिंतयंतो भावयंतो निद्रा-
वशं न गच्छन्ति—न निद्रा-राक्षसाः पीडयंत इति ॥ २८ ॥

तत्राग्नविधानं च प्रतिपाद्यन्नाह,—

पलियंकाणिसिज्जगदा वीरासणएयपाससाईया ।

ठाणुक्कडेहिं मुणिणो खवंति रत्तिं गिरिगुहासु ॥ २९ ॥

पर्यकनिपद्यागता वीरासनैकपार्श्वशायिनः ।

स्थानोत्कुटिकाभ्यां मुनयः क्षपयन्ति रात्रिं गिरिगुहासु ॥ २९ ॥

टीका—गतशब्दः प्रत्येकमभिसंघट्यते, पर्यकं गताः पर्यङ्केण स्थिताः,
निपद्यां गता सामान्येनोपविष्टा, वीरासनं च गता वीराणामासनेन स्थिता-
स्तथैकपार्श्वशायिनस्तथा स्थानेन कायोत्सर्गेण स्थिता उत्कुटिकेन स्थितास्तथा
हस्तिशुद्धमकरमुराथासनेन च स्थिता मुनयः क्षपयन्ति नयन्ति गमयन्ति रात्रिं
गिरिगुहासु नान्यथेति समाधानतात्प्रेन प्रकाशेण प्रतिपादिता भवतीति ॥ २९ ॥

प्रतीकारग्रहितत्वं निष्काहत्वं च प्रतिपाद्यन्नाह,—

उपधिभरविष्पमुक्ता घोसट्टंगा निरंबरा धीरा ।

णिक्किंचण परिमुद्धा साधू सिद्धिं वि मग्गन्ति ॥ ३० ॥

उपधिभरविष्पमुक्ता ध्युत्सृष्टांगा निरंबरा धीराः ।

निर्दिकचनाः परिशुद्धा साधवः सिद्धिं अपि मृगयन्ते ॥ ३० ॥

टीका—उपधिभरविष्पमुक्ता श्रामण्यायोग्योपकरणभागेण सुष्ठु मुक्ताः, ध्युत्सृ-
ष्टांगाम्यत्कशीराः, निरंबरा नाम्बमधिगताः, धीरा सुष्ठु शूराः, निक्किंचना
निर्लोभा, परिशुद्धाः कायवाङ्मनोभिः शुद्धाचरणाः साधवः, सिद्धिं कर्मक्षये
समिच्छन्ति मृगयन्ते, तेनेहलोकाकांक्षा परलोकाकांक्षा च परिपूर्यन्तीकारश्च न
विद्यते तेषामिति रयापितं भवति । वसतिशुद्ध्या तपःसूत्रसत्त्वे कल्पयतिभावनाः च
प्रतिपादिता इति ॥ ३० ॥

विग्राहशुद्धि विदुःशतः—

मुना गिराययेकसा सच्छन्दविहारिणो जहा यादो ।
हिंङ्गन्ति गिरुञ्जिग्गा णयरायरमंङ्घियं यसुहं ॥ ३१ ॥

मुक्ता निरपेशाः स्वच्छन्दविहारिणः यथा यातः ।

हिंङ्गन्ते निरुञ्जिग्गा मगराकरमंङ्घितायो यसुधायां ॥ ३१ ॥

टीका—मुक्ताः सर्वमंगलितः, निरपेशाः किञ्चिद्व्यन्तितमानाः, स्वच्छन्द-
विहारिणः स्वतन्त्रा यथा यातो यात इव मगराकरमंङ्घितायो यसुधायां हिंङ्गन्ते
स्मिन्ते ममं पीति ॥ ३१ ॥

अथ विग्राहो कर्म नेरीयणकर्मकथ इत्याशंकायामाह,—

यसुधमि वि विहरंता पीडं ण करंति कम्प्राइ कपाई ।
नीयेगु इपायण्णा माया जह पुत्तमंङ्घेसु ॥ ३२ ॥

यसुधायामपि विहरंत पीडो न कुर्वन्ति कम्पयित् कपायिष ।

नीयेगु इपायण्णा माया यथा पुत्तमंङ्घेसु ॥ ३२ ॥

टीका—यसुधायां विग्राहो वि विहरंत पीडो न कुर्वन्ति कम्पयित् कपायिष ।
नीयेगु इपायण्णा माया यथा पुत्तमंङ्घेसु ॥ ३२ ॥

अथ अथ इति विग्राहो कर्म मन्त्राद्यैश्च इत्याशंकायामाह,—

जीवाजीवदिदुर्नि पागुञ्जाण्णा मुद्दु णाऊण ।
सो पोरिदुंति पीया मा इजे त्रैभिर्यं किंवि ॥ ३३ ॥

जीवाजीवदिदुर्नि पागुञ्जाण्णा मुद्दु णाऊण ।
सो पोरिदुंति पीया मा इजे त्रैभिर्यं किंवि ॥ ३३ ॥

जीवाजीवविभक्तिं ज्ञानोद्योतेन सुषु ज्ञात्वा ।

ततः परिहरन्ति धीरा साद्यद्यं यावत् किञ्चित् ॥ ३३ ॥

टीका—जीवविभक्तिं जीवविभेदान् सर्वपर्यायानु, अजीवविभक्तिर्मजात्वपु-
द्गलधर्माधर्माद्याशकालस्वरूपं समेद् सपर्यायं ज्ञानोद्योतेन सुषु ज्ञात्वाऽवबुध्य ततः
परिहरन्ति परित्यजन्ति साद्यद्यं यत्किञ्चित् सर्वदोषजातं सर्वथा परिहरन्तीति ॥ ३३ ॥

साद्यद्यकरणमपि परिहरन्तीत्याह;—

साद्यज्जकरणजोगं सद्यं त्रिविहेण तियरणविसुद्धं ।

वर्जन्ति यज्जमीरु जायज्जीवाय णिगंथा ॥ ३४ ॥

साद्यकरणयोगं सर्वं त्रिविधेन त्रिकरणविसुद्धं ।

वर्जयति अद्यमीरुः यावर्जाय निर्गथाः ॥ ३४ ॥

टीका—साद्ययानि सद्योपानि यानि करणान्द्रियानि पणिणामाः क्रिया
वा तेषां गः संपर्कस्त साद्यकरणयोगं सर्वमपि त्रिविधेन त्रिकरणेण कृतकारि-
तानुमतरूपेण त्रिकरणविसुद्धं यथा भवति मनोवचनकायश्रियाशुद्धं यथा
भवति तथा वर्जयति परिहरत्यवशमीरुः पायमीरुषो यावर्जायै यावन्मरणान्तं
निर्गथा परिहरतीति ॥ ३४ ॥

किं तत्साद्यद्यं यन्न कुर्वन्तीत्याशङ्कयामाह,—

तणरुक्खहरिदुत्तेदणतयपत्तपवालकंदमूलाइं ।

फलपुष्पधीजघादं ण करंति मुणी ण कारंति ॥ ३५ ॥

तृणवृक्षहरितउदणत्यकपप्रवालकंदमूलानि ।

फलपुष्पधीजघातं न कुर्वन्ति मुनयो न कारयन्ति ॥ ३५ ॥

टीका—तृणवृक्ष, वृक्षवृक्षे, हरितउदण, उदणउदणं च न कुर्वन्ति न
कारयन्ति मुनयः, तथा त्वरपत्रप्रवालकंदमूलानि न उदयन्ति न उदयन्ति,
तथा फलपुष्पधीजघातनं न कुर्वन्ति न कारयन्ति मुनयः ॥ ३५ ॥

तथा;—

पुढवीय समारंभं जलपवणग्गीतसाणमारंभं ।

ण करेति ण कारेति य कारेत्तं णाणुमोदंति ॥ ३६ ॥

पृथिव्याः समारंभं जलपयनाग्निब्रसानामारंभं ।

न कुर्वति न कारयति च कुर्वतं नानुमोदंते ॥ ३६ ॥

टीका—पृथिव्याः समारंभं सननोल्कीर्णनञ्जुर्णनादिकं न कुर्वति न कारयति कुर्वतं नानुमन्यन्ते र्धागास्तथा जलपवनाग्निब्रसानामारंभे सेचनोल्कीर्णवीजन-ज्वालनमर्दनब्रामनादिकं न कुर्वन्ति न कारयन्ति नानुमन्यन्त इति ॥ ३६ ॥

यतः;—

णिविखत्तसत्थदंडा समणा सम सव्वपाणमूदेसु ।

अप्पटं चिंतंता हवंति अव्वावडा साहू ॥ ३७ ॥

निक्षिप्तशस्त्रदंडाः श्रमणाः समाः सर्वप्राणभूतेषु ।

आत्मार्थं चिंतयंतो भवंति अव्यापृताः साधयः ॥ ३७ ॥

टीका—निक्षिप्तशस्त्रदंडाः सर्वहिंसाकाणोपकरणमुक्ता यतः, श्रमणा यतश्च, सर्वप्राणभूतेषु समाः समाना यतश्चात्मार्थं चिंतयतो भवन्त्यव्यापृता व्यापाररहितास्ततस्ते न कस्यचित्कदाचिन्वीडां कुर्वतीति ॥ ३७ ॥

विहरंतः कथंभूतं परिणामं कुर्वतीत्याशंकायामाह;—

उवसंतादीणमणा उवकखसीला हवंति मज्झत्था ।

णिहुदा अलोलमसठा अबिहिया कामभोगेषु ॥ ३८ ॥

उपशंता अर्दानमनसः उपेक्षाशीला भवंति मध्यस्थाः ।

निमृता अलोला अशठा अबिस्मिता कामभोगेषु ॥ ३८ ॥

टीका—उपशंता अकषायोपयुक्ताः; अर्दानमनसो दैन्यविहिताः, पय-भ्रमश्रियामात्रादिपरिप्रेक्ष्यलानचिन्तवृत्तयः, उपेक्षाशीलाः सर्वोपसर्गसहनसमर्था

भवन्ति, मध्यम्याः समदर्शिनः, निभृताः सकुचितकरचरणाः कूर्मवत्, अलोला
निराकांक्षाः, अशब्दा मायाप्रपंचरहिताः, अविस्मिताः कामभोगेषु कामभोगविषये
विस्मयरहिताः कृतानादरा इति ॥ ३८ ॥

तथा,—

जिणवयणमणुगणेंता संसारमहम्भयं हि चिंतता ।
गन्भवसदीसु भीदा भीदा पुन जन्ममरणेषु ॥ ३९ ॥

जिनपद्यनमनुगणयंतः संसारमदाभयं हि चिंतयंतः ।
गर्भवसतिषु भीता भीताः पुनः जन्ममरणेषु ॥ ३९ ॥

टीका—जिनवचनमनुगणयंतोऽर्द्धागमगंजितमतयः, संसारान्महद्भयं
चिन्तयंतः संव्रस्तमनमः, गर्भवसतिषु गर्भशासविषये भीताः सुषु वस्ताः, पुनश्चि
जन्ममरणेषु भीता जातिजरामरणविषये च सम्यग्भीता इति ॥ ३९ ॥

कथं कृत्वा गर्भवसतिषु भीता इत्याशङ्क्यामाह—

घोरे णिरयसरिच्छे कुंभीपाए सुपद्यमानाणं ।
रुहिरचलाविलपचुरे वसिदव्यं गम्भवसदीसु ॥ ४० ॥

घोरे मरकसदृशे कुंभीपाके सुपद्यमानानां ।
रुधिरचलाविलप्रचुरे वस्तव्यं गर्भवसतिषु ॥ ४० ॥

टीका—घोरे भयानके मरकसदृशे कुंभीपाके “व्यथां कृत्वा संज्ञान
कुंभीपाकः” तस्मिन् सुपद्यमानानां सुषु संतप्यमानानां “कर्त्तरि षष्ठी” तेन
सुपद्यमानैरित्यर्थः, रुधिरचलाविलप्रचुरे रुधिरात् घटे आबिले र्वाभासेऽथवा र्वाभ-
स्तेन प्रचुरे वस्तव्यं इथातव्यं, उदरे गर्भे, एवविशिष्टे गर्भे वा वसतयन्तासु
मत्समाभिग्रहो इति ॥ ४० ॥

गर्भवसतिभ्यो भीताः संतः किमिच्छन्तीति;—

द्विद्वपरमद्वसारा विष्णाणवियक्खणाय बुद्धीए ।
णाणकयदीवियाए अगम्भवसदी विमग्गंति ॥ ४१ ॥

द्वद्वपरमार्थसारा विज्ञानविचक्षणया बुद्ध्या ॥

ज्ञानकृतदीपिकया अगर्भवसति विमृगयन्ते ॥ ४१ ॥

टीका—ते साधवो द्वद्वपरमार्थसाराः संसारस्य शरीरस्य भोगानां च द्वद्व-
ज्ञानं सारं परमार्थरूपं येस्ते तथाभूताः, विज्ञानेन विचक्षणया बुद्ध्या मतिज्ञाना-
दिना सुप्तु कुशलतया विज्ञानविचक्षणया बुद्ध्या ज्ञानकृतदीपिकया श्रुतज्ञान-
नदीपेन चागर्भवसतिं विशेषेण मृगयन्ते समीहन्त इति ॥ ४१ ॥

विहरंतः किं भावयन्तीत्याह;—

मावेति भावणरदा वहरग्गं वीदरागयाणं च ।
णाणेण दंसणेण य चरित्तजोएण विरिएण ॥ ४२ ॥

भावयन्ति भावनारता वैराग्यं वीतरागाणां च ।

ज्ञानेन दर्शनेन च चारित्र्ययोगेन वीर्येण ॥ ४२ ॥

टीका—भावनायां रता वीतरागाणां ज्ञानदर्शनचारित्र्ययोगैर्वीर्येण च
सह वैराग्यं भावयन्तीति ॥ ४२ ॥

तथा;—

देहे णिराययक्खा अप्पाणं दमरुइं दमेमाणा ।
धिदिपग्गहपग्गहिदा छिंदंति भवस्स मूलाइं ॥ ४३ ॥

देहे निरपेक्षा आत्मानं दमरुचयः दमयन्तः ।

धृतिप्रग्रहप्रपृहता छिन्वन्ति भवस्य मूलानि ॥ ४३ ॥

टीका—देहे देहविषये निरपेक्षा ममत्वहिताः, दमरुचय इन्द्रियनिग्रहतत्पराः, आत्मानं दमयंतः, धृतिप्रग्रहप्रगृहीता धृतिबलमयुक्ताः उदिति भवम्य मुहानीति ॥ ४३ ॥

विहाशुद्धिं ध्याख्याय भिक्षाशुद्धिं श्रयंचयन्नाह;—

छद्दृढममत्तेहिं पारंति य परधरम्मि भिक्खाए ।
जमणदं भुंजंति य ण वि य पयामं रसहाए ॥ ४४ ॥

षष्ठाष्टममत्तैः पारयंति च परगृहे भिक्षया ।

यमनार्थं भुंजते च नापि च प्रकामं रसार्थाय ॥ ४४ ॥

टीका—षष्ठाष्टममत्तैस्तथा दशमद्वादशाद्विचतुर्यैश्च पारयंति भुंजते परगृहे भिक्षया कृतकारितानुमतिरहितान्नाभान्नाभसमानबुद्ध्या, यमनार्थं चारित्र्य-साधनार्थं च शुद्धपशमनार्थं च यात्रासाधनमात्रं भुंजते, नैवं प्रकामं न च प्रभुं रसार्थाय, अथवा नैव त्यागे बुद्धिं नद्रसार्थं यावन्मात्रेणात्तरेण स्वाध्या-यादिकं प्रवर्तते तावन्मात्रं गृह्णति नार्जीर्णाय बद्धाहारं गृह्णंतीति ॥ ४४ ॥

कया शुद्ध्या भुंजत इत्याशंकायाभाह, —

णवकोटीपरिशुद्धं दसदांसविषज्जियं मलविशुद्धं ।
भुंजंति पाणिपत्ते परेण दत्तं परधरम्मि ॥ ४५ ॥

नवकोटिपरिशुद्धं दशश्लेषविषजितं मलविशुद्धं ।

भुंजते पाणिपात्रे परेण दत्तं परगृहे ॥ ४५ ॥

टीका—नवकोटिपरिशुद्धं मनोवचनकार्यैः कृतकारितानुमतिरहितं शो-कित्तादिश्लेषविषजितं नसतोमादिषुतुईशमन्त्रिशुद्धं भुंजते पाणिपात्रेण परेण दत्तं परगृहे, अनेन किमुक्तं भवति! स्वयं गृहीत्वा न भोजय्य, एवं च न पात्रं, स्वगृहे ममत्वमधिष्ठितं न भोजय्यमिति ॥ ४५ ॥

तथा,—

उद्देशिय कीदृषदं अण्णादं संकिदं अभिहृदं च ।
सुत्तप्पट्टिकुडाणि य पट्टिसिद्धं तं विवज्जंति ॥ ४६ ॥

औद्देशिकं कीतं अज्ञातं शंकितं अभिषटं च ।

सुत्तप्रतिकूलं च प्रतिसिद्धं तत् विवर्जयति ॥ ४६ ॥

टीका—औद्देशिकं, कीतं, अज्ञातमपण्णितं, शंकितं संदिहस्यानगतं प्रामुखा-
प्रामुख्यवन्ना, अभिषटमिदं यस्मादि सुत्तप्रतिकूलं सुत्तप्रतिषिद्धमणुदं च यत्तस्यै
विवर्जयति ॥ ४६ ॥

विश्रावणपरिधानमाह,—

अण्णादमणुण्णादं मिक्खं पिग्गुममज्झिमकुलेसु ।
घरपंतोदं हिंइंति य मीणेण सुणी समादिंति ॥ ४७ ॥

अज्ञानामनुज्ञातां विश्रां नीचोद्यमध्यमकुलेषु ।

सुत्तप्रतिक्रियः हिंइंते च मीनेन सुनयः समावृत्ते ॥ ४७ ॥

टीका—अज्ञानं यत्र सुत्तप्रतिषेधात् आगमिष्यति विश्रां नीचोद्यमं मानुषते
* एतन्न च तत्र मया न गतं यमिति भाषिंते अनुज्ञातं सुत्तप्रतिषेधेन आगमिष्यति
निष्कार्यं * एतन्न च तत्र मया न गतं यमिति भाषिंते अनुज्ञातं सुत्तप्रतिषेधेन आगमिष्यति
अज्ञानं, नीचोद्यममध्यमकुलेषु सुत्तप्रतिषेधममानुषिकं सुत्तप्रतिषेधेन हिंइंति तस्यैविति,
मीनेन सुनयः समावृत्ते विश्रां सुत्तं इति ॥ ४७ ॥

तथा अज्ञानं सुत्तप्रतिषेधमाह,—

मीदुल्लममीदुल्लं वा सुत्तं सुत्तं मिण्णिदु सुत्तं वा ।
संनिदिदुल्लमिदुल्लं वा मुत्तंति सुणी अणासादं ॥ ४८ ॥

इति अज्ञानं सुत्तप्रतिषेधमाह । * एतन्न च तत्र मया न गतं यमिति भाषिंते अनुज्ञातं सुत्तप्रतिषेधेन आगमिष्यति
अज्ञानं सुत्तप्रतिषेधमाह । * एतन्न च तत्र मया न गतं यमिति भाषिंते अनुज्ञातं सुत्तप्रतिषेधेन आगमिष्यति
॥ ४८ ॥

शीतलमशीतलं वा शुष्कं रुक्षं स्निग्धं शुद्धं वा ।

लघणितमलघणितं वा भुञ्जते मुनयः अनास्वादम् ॥ ४८ ॥

टीका—शीतलं पूर्वाह्नवेद्यायां कृत पत्न्यनोष्णभावं भोज्यं, अशीतलं तक्षणादेवावतीर्णमपात्यनोष्णभावमोदनादिकं, रुक्षं घृततेलादिरहितं षोडश-
मकृष्टादिकं वा, शुष्कं दुग्धदधिव्यजनादिग्रहितं, स्निग्धं घृतादिसहितं
शाल्वोदनादिकं, शुद्धं पिठरादवतीर्णरूपं न च मनागपि विदृतं,
लघणयुक्तं अलघणं वा भुञ्जते मुनयोऽनास्वाद यथा भवति जिह्वास्वाद-
रहितमिति ॥ ४८ ॥

यमनार्थपदस्यार्थं निरूपयन्नाह,—

अक्षोमकरणमेत्तं भुञ्जति मुनीः प्राणधारणनिमित्तं ।

प्राणं धम्मनिमित्तं धम्मं पि चरन्ति मोक्षखट्वं ॥ ४९ ॥

अक्षमृक्षणमात्रं भुञ्जते मुनयः प्राणधारणनिमित्तं ।

प्राणं धर्मनिमित्तं धर्ममपि चरन्ति मोक्षार्थम् ॥ ४९ ॥

टीका—अक्षमृक्षणमात्रं यथा शकटं धुगलेपनमैतरेण न घट्येवं
शीरमप्यदानमात्रेण विना न संवहतीति मुनयः प्राणधारणनिमित्तं किञ्चि-
न्मात्रं भुञ्जते, प्राणधारणं च धर्मनिमित्तं कुर्यात्, धर्ममपि चरन्ति मोक्षार्थं
मुक्तिनिमित्तमिति ॥ ४९ ॥

लाभालाभविषये समत्वमाह,—

लद्धे ण होंति तुट्ठा ण वि य अलद्धेण दुम्मणा होंति ।

दुक्खे सुहे य मुणिणो मग्गत्थमणाउला होंति ॥ ५० ॥

लद्धे न भवन्ति तुष्टा नापि च अलद्धेन दुर्मनसो भवन्ति ।

दुःखे सुखे च मुनयः मध्यस्था अनाकुला भवन्ति ॥ ५० ॥

टीका—भिषाया टाभे अहारादिसंग्रहो न भवति संतुष्टः संतोषे-
 गिता निद्वेन्द्रियवशं गता "अथ लब्धा भिक्षेति न हर्षं विदधति स्वधिने"
 न चायदन्धे भिषाया अन्नाभेऽसंग्रहो सत्यां दुर्मनसो विमनस्का न भवति
 'अन्नाभि राहागदिकमय न लब्धमिति दीनमनसो न भवति' दुःखे संग्रहो सुखे
 च समुद्भूते मुनये मन्थय्याः ममभारा अनाकुलाश्च भवन्तीति ॥ ५० ॥

चर्यायां मूनीनां धर्म्यं निरूपयन्नाहः—

ण यि ते अभित्युणंति य पिंडुत्थं ण वि य किंचि जायंति ।
 मोण्डवदेण मुणिणो चरंति भिक्षरां अभासंता ॥ ५१ ॥

नादि ते अभित्युणंति पिंडुत्थं नापि च किंचित् याचंते ।

मौनजनन मुनयः चरंति भिक्षां अभासंतः ॥ ५१ ॥

टीका—नापि ते मुनयोऽभित्युणन्ति नेत्रेणश्लोकादिभिः स्तुतिं कुर्यात्
 पिंडुत्थं वापिभिक्षे, नेत्राणि च किंचित् याचंते न चापि प्रार्थयंत द्रव्यादि-
 कथयन्त, मोनजननं मौनमाशय मुनयश्चेति भिक्षार्थमाहात्म्यं पर्यट्टि,
 जन्मपापः सत्कामवेष्टिर्कांशुमेतो वा न कुर्यात्ति न पौनस्तपमिति ॥ ५१ ॥

नरः—

देहीति क्षीणकल्पसं भासं णच्छंति एरिसं वोपुं ।
 अदि णीदि आदाभेण ण य मोणं भजदे धीरा ॥ ५२ ॥

देहीति क्षीणकल्पसं भासं णच्छंति ईदृशीं वक्तुः ।

अदि नियमैरे भलाभेन न च मौनं भजते धीराः ॥ ५२ ॥

टीका—देहीति क्षीणकल्पसं भासं यथासि क्षीणं कल्पसं च भासं
 नोपपत्तिः । ईदृशीं वक्तुं शक्यं । मुनिना यत्र पौनस्तपसो वा दिव्यदि वने

भोजनमंतरेणेति वचनं दीनं यदि मध्ये भोजनं न प्रयच्छत तदा मृतोऽहं
शरीरस्य मम सुषु कृशता रोगादिभिर्घ्नस्तोऽहं नास्माकं किञ्चिद्विद्यते याचनादि-
पूर्वकं वचनं कस्मिन्पेतमिति, अपि निवर्ततेऽन्नाभे वा द्याभे संजाते निवर्तते भिक्षा-
गृहेषु न पुनः प्रविशन्ति न च मौने भंजन्ति न किञ्चिदपि प्रार्थयन्ते भोजनाय
धीराः सत्वसंपन्ना इति ॥ ५२ ॥

यदि न याचते किमात्मना किञ्चित् कुर्वन्त्याशंकायामाह,—

पयणं य पायणं वा ण करन्ति अ णेव ते करावन्ति ।

पयणारंभणियत्ता संतुष्टा भिक्षासमेत्तेण ॥ ५३ ॥

पचनं वा पाचनं वा न कुर्वति च नैव ते कारयन्ति ।

पचनारंभणिवृत्ताः संतुष्टा भिक्षामात्रेण ॥ ५३ ॥

टीका—पचनं स्वनादनादिनिवर्तने पाचनं स्वोपदेशेनान्येन निवर्तने न
कुर्वति नापि कारयति मुनयः, पचनारंभणिवृत्ता दूरतः स्थिताः संतुष्टाः, भिक्षा-
मात्रेण—कायसदर्शनमात्रेण भिक्षार्थं पर्यटन्तीति ॥ ५३ ॥

लक्ष्यमपि संनिर्गम्य गृह्णतीत्येवं निरूपयन्नाहः—

असणं यदि वा पाणं खज्जं भोजं च लिज्ज पेज्जं वा ।

पटिलेहिऊण सुद्धं भुंजन्ति पाणिपत्तेसु ॥ ५४ ॥

अशनं यदि वा पानं खाद्यं भोज्यं च लेह्यं पेयं वा ।

प्रतिलेख्य सुद्धं भुंजते पाणिपात्रेषु ॥ ५४ ॥

टीका—अशनं भन्नादिकं, यदि वा पानं पुग्धजलादिकं, खाद्यं लघुका-
दिकं, भोज्यं भक्ष्यं मंडकादिकं, लेह्यमात्राय, पेयं स्तोत्रभक्तपानचतुर्लं, वा
विकल्पवचनं, प्रतिलेख्य सुद्धं भुंजते पाणिपात्रेषु न भाजनादिव्यति ॥ ५४ ॥

अग्रामुकं परिहरन्नाहः—

जं होज्ज अषिष्वण्णं पासुग पसरथं तु एसणासुद्धं ।

भुंजन्ति पाणिपत्ते लद्धूणं य गोयरग्गम्मि ॥ ५५ ॥

यत् भवति अविवर्ण प्रासुकं प्रशस्तं तु एषणाशुद्धं ।

भुंजते पाणिपात्रे लब्ध्वा च गोचराग्रे ॥ ५५ ॥

टीका—यद्भवत्यविवर्णरूपं, प्रासुकं सम्मूर्च्छनादिरहितं निर्जीवं जंतुरहितं च, प्रशस्तं मनोहरं, एषणासमितिविशुद्धं, गोचराग्रे भिक्षावेटायां, लब्ध्वा पाणिपात्रेषु भुंजत इति ॥ ५५ ॥

तथा;—

जं होज्ज बेहिअं तेहिअं च वेवणजंतुसंसिद्धं ।

अप्पासुगं तु णच्चा तं भिक्खं मुणी विवज्जंति ॥ ५६ ॥

यत् भवति द्वयहं त्रयहं विवर्ण जंतुसंश्लिष्टं ।

अप्रासुकं तु ज्ञात्वा तां भिक्षां मुनयः विवर्जयन्ति ॥ ५६ ॥

टीका—यद्भवति द्वयहजातं त्रयहजातं द्विदिनभवं त्रिदिनभवं च, विवर्णरूपं स्वभावचलितं, जंतुसम्भिन्नमांतुकेः सम्मूर्च्छनजैश्च जीविः महितमप्रासुकमिति ज्ञात्वा तां भिक्षां मुनयो विवर्जयन्तीति ॥ ५६ ॥

वर्जनीयद्रव्यमाह,—

जं पुप्फिय किण्णइदं ददूणं पूपपपडादीणि ।

वज्जंति वज्जणिज्जं भिक्खू अप्पासुयं जं तु ॥ ५७ ॥

यत्र पुष्पितं क्लिष्टं दृष्ट्वा अपूपपर्यंटादीनि ।

वर्जयन्ति वर्जनीयं भिक्षवः अप्रासुकं यन्तु ॥ ५७ ॥

टीका—यशुष्पितं नीलकृष्णभेतर्यातादिरूपजातं, क्लिष्टं कुपितं दृष्ट्वा अपूपपर्यंटादिकं वर्जनीयं, लब्धमपि यन्मर्षं यत्किंचिदप्रासुकं तद्वद्दीनमनसो वर्जयन्ति वर्जित्वातीति ॥ ५७ ॥

एकभूते तु गृह्णन्तीत्याह,—

जं सुद्धमसंसत्तं सज्जं भोज्जं च छेज्ज पेज्जं वा ।

गिह्णन्ति मुणी भिक्खं सुत्तेण अण्णिदियं जं तु ॥ ५८ ॥

यत् शुद्धमर्तमत्तं स्वार्थं भोज्यं च लेह्यं पयं वा ।

पृच्छति मुनयः भिक्षां सूत्रेण अनिदितं यत् ॥ ५८ ॥

टीका—यच्छुद्धं विवर्गादिरूपं न भवति, जंतुभिः समृष्टं च न भवति ।
स्वार्थं भोज्यं लेह्यं पयं च, सूत्रेणानिन्दितं तद्भक्ष्यं मुनयो पृच्छन्तीति ॥ ५८ ॥

अमपशिशागयात्,—

फलकंदमूलवीजं अणगिपङ्कं तु आमयं किञ्चि ।

णञ्चा अणसणीयं ण वि य पटिच्छंति ते धीरा ॥ ५९ ॥

फलकंदमूलवीजं अणगिपङ्कं तु आमयं किञ्चित् ।

ज्ञात्वा अनशनीयं नापि च प्रतीच्छंति ते धीराः ॥ ५९ ॥

टीका—एतानि कदमूदानि बीजानि चाग्निपञ्चानि न भवंति यानि
अन्यदयामकं यत्किञ्चिदनशनीयं ज्ञात्वा न च प्रयच्छन्ति नाभ्युपगच्छन्ति
ते धीरा इति ॥ ५९ ॥

यदशनीयं तदाह,—

जं हृषादि आणित्वीयं णिषाट्टिमं फासुयं कय चेव ।

णाऊण एसणीयं तं भिषसं मुर्णा पटिच्छंति ॥ ६० ॥

यत् भवति अवीजं निर्घतिमं प्रासुकं कृतं चैव ।

ज्ञात्वा अशनीयं तत् भक्ष्यं मुनयः प्रतीच्छंति ॥ ६० ॥

टीका—यद्द्रव्यवीजं निर्वीजं, निर्घतिमं निर्गतमध्यमारं, प्रासुकं कृतं चैव
ज्ञात्वाऽशनीयं तद्भक्ष्यं मुनयः प्रतीच्छन्तीति ॥ ६० ॥

मुञ्चा कि कुर्वन्तीत्याशीकायामह,—

मोक्षेण गोयरग्ने तद्देव मुणिणो पुणो वि पडिकंता ।

परिमिदस्याहारा खमणेण पुणो वि पारंति ॥ ६१ ॥

अनुबद्धतपःकर्माणः क्षमण्यशंगताः तपसा तन्व्यगाः ।

धीरा गुणगंभीरा अभसयोगाश्च दृढचरिश्चाश्च ॥ ६३ ॥

टीका—अनुबद्धं संततं तपःबर्मे तपोऽनुष्ठानं येषां तेऽनुबद्धतपःकर्माणो
द्वादशविधे तपस्युपताः, क्षमण्यशंगताः, तपसा तनुशरीराः धीराः, गुणगंभीरा
गुणसंपूर्णाः, अभसयोगाः, दृढचरिश्चाश्च ॥ ६३ ॥

तथा,—

आलीनगंडमंसा पायटभिडटीमुहा अधियदच्छा ।

सवणा तथं चरंता उविकण्णा धम्मलच्छोए ॥ ६४ ॥

आलीनगंडमंसाः प्रकटभ्रुकुटीमुहा अधिकाक्षाः ।

धमणाः तपश्चरंत उत्कीर्णा धर्मलक्ष्म्या ॥ ६४ ॥

टीका—आलीनगंडमंसाः क्षीणरूपालाः प्रकटभ्रुकुट्टिमुगा अधिकाक्षा-
स्तारकामात्रनयनाधर्माग्निदोषाः श्रमणात्तपश्चरंत एवंभूता अपि संयुक्ता धर्म-
लक्ष्म्या ज्ञानभावनयोरेता यतो नै ज्ञानमात्रासिद्धिमिति ॥ ६४ ॥

कथं ज्ञानभावनया संपन्ना इत्याशंकायामाह,—

आगमकद्विविष्णाणा अष्टंगविद्वृ य शुद्धिसंपण्णा ।

अंगाणि दस य दोष्णिग य चोद्दस य धरंति पुद्बवाइं ॥ ६५ ॥

आगमकृतविज्ञाना अष्टांगविद्वद्य शुद्धिसंपन्नाः ।

अंगाणि दश य द्वे चतुर्दश य धारयति पूर्वाणि ॥ ६५ ॥

टीका— न केवलं भिक्षादिशुद्धौ ग्नाः किं तु ज्ञानशुद्धावपि रता यतः
अगमनं कृतं विज्ञानं यस्मै आगमकृतविज्ञानाः श्रुतज्ञानदृष्टपरमार्थी, अष्टां-
गविद्वांश्रायजननादिनिमित्तकुशलत्वात्तुर्विधचुद्धिगंपन्नाश्च । कथमागमकृतविज्ञाना
इति चेद्भागानि दश द्वे स्वान्धारमृत्कृतसंधानममसाय याग्याप्रज्ञातिशासुक्थोप-

तथा:—

सुदूरपणपुण्यकण्ठा हेतुणयविसारदा विउलघुद्धी ।
णिउणरथसत्थकुसला परमपयधियाणया समणा ॥६७॥

भूतरत्नपूर्णकर्णा हेतुनयविसारदा विपुलघुद्धयः ।

निपुणार्थशास्त्रकुशलाः परमपदयिज्ञायकाः भ्रमणाः ॥ ६७ ॥

टीका—भ्रमंश्च रत्न परमरागादिकं तेन पूर्णं समलंकृतौ कर्णौ येषां ते भूतरत्नपूर्णकर्णाः । हेतुर्द्विविधो बहिर्व्याप्तिलक्षणोऽन्तर्वासितलक्षणश्च, तत्र बहिर्व्याप्तिलक्षणविधिविधे सारभ्ये सत्त्वं विधेभ्ये स्वासत्त्वं पक्षधर्मत्वमिति । अन्तर्व्याप्तिलक्षणोऽन्तर्विधः, साध्याविनाभाव एकं लक्षणं यस्य स साध्याविनाभावैकलक्षणः । यद्गतं यन्नोपपद्यते तन्माध्यं, इतरत्माधर्मं । अन्यथानुपपत्तिवैक्यविशेषादसिद्धविग्रहानेकान्तिकाहेत्वाभासाः । तत्र साध्योऽनुपपत्तिरज्ञातधामिदः, तद्विशेषोऽप्रतिबन्धः, अन्यथापपन्नो विरुद्धः, अन्यथाप्युपपन्नोऽनेकान्तिकः । श्रुतनिरूपितैकदेशाध्ययमायो नयः सप्तप्रकारो नैगमादिभेदेन, तत्र सामान्यविशेषादिपरस्परपक्षानेकात्मकवस्तुनिगमनकुशलो नैगमः, यदस्ति न तद्व्यतिरेक्यवर्तते इति । स्वजात्याविरोधेन नैकत्वमुपनीय पर्यायानाक्रान्तभेदान् समस्तसंग्रहणात्संग्रहः, यथा गर्भमेकं सत्त्वविशेषादिति । संग्रहनयाज्ञितानां पदार्थानां विधिपूर्वकं व्यवहरणं व्यवहारः, यथा पृथिव्याद्रूपोऽनेकधा व्यवस्थितासत्त्वं तत्र संव्यवहारदर्शनादिति । अतीतानागतकोटिशिनिर्मुक्तं यन्तु समयमात्रं क्रमं सुग्रयतीनि क्रममुक्तं, यथा विश्वेक्षणिक सायादिति । यथाध्यययोगसंज्ञान्दनात्तद्व्यर्थभेदेऽहं—कारणकारणानां भेदादिति । प्रत्ययमेकैकसंज्ञाभिरोत्पन्नादिन्द्रशक्त्वात्पुरन्द्वययोः यज्ञान्दनात्ममभिरुट इति । मत्स्वियागणिणामकात् एव तादित्थंभूतो यथा कुर्वत एव कारकत्वमिति । चत्वारोऽर्थनयास्यः शब्दनयाः, पूर्वं प्रयोऽन्यनयाः शेषाः पर्यायनया इत्येवभूत हेतौ नये च विसारदा निपुणा हेतुन-

१ 'पत्तये' इति ग-पुस्तके ।

यविशारदाः । विपुलबुद्धयः महामतयः अथवा ऋजुमतयो विपुलमतयश्च मन-
पर्ययज्ञानिन इत्यर्थः । निपुणार्थशास्त्रकुशला निरवशेषार्थकुशलाः सिद्धांतव्याक-
रणतर्कसाहित्यवृन्दः शास्त्रादिकुशलाः, । परमपद्म्य विज्ञायका मुक्तिस्वम्पाद
बोधनपराः श्रमणा मुनय इति ॥ ६७ ॥

ज्ञानमदनिराकरणायाह;—

अवगदमाणस्तंभा अणुस्सिद्धा अगद्विदा अचंडा य ।
दंता मद्भवजुत्ता समयविद्वद् विणीदा य ॥ ६८ ॥

अपगतमानस्तंभा अनुत्सृता अर्गविता अचंडाश्च ।

दांता मार्दवयुक्ताः समयविदो विनीताश्च ॥ ६८ ॥

टीका—अपगतमानस्तंभा ज्ञानमर्गेण मुक्तास्तथाऽर्गविता ज्ञात्यादिमद-
रहिताः, अनुत्सृता अनुत्सुका वा कापीतलेइयारहिताः, अचंडाश्च क्रोधरहिताः,
दांता इंद्रियजयसमेताः, मार्दवयुक्ता, स्वसमयपरसमयविदः, विनीताश्च पंचविध-
विनयसंयुक्ता इति ॥ ६८ ॥

तथा;—

उपलब्धपुण्यपापा जिणशासनगृहीत मुणिदपज्जाला ।
करचरणसंबुटंगा ज्ञाणुवजुत्ता मुणी होंति ॥ ६९ ॥

उपलब्धपुण्यपापा जिनशासनगृहीता ज्ञातद्रव्यस्वरूपाः ।

करचरणसंबुटांगा ध्यानोपयुक्ता मुनयो भवन्ति ॥ ६९ ॥

टीका—उपलब्धपुण्यपापाः पुण्यप्रकृतीनां पापप्रकृतीनां स्वरूपस्य वेदित-
रस्तथा पुण्यफलस्य पापफलस्य च ज्ञाताः, जिनशासनगृहीता जिनशासने
निधता इत्यर्थः, मुणिदपज्जाला—ज्ञातांशपद्रव्यस्वरूपा अथवा विज्ञातगणस्वरूपाः,
करणं त्रयोदशविधं चारित्र्यं त्रयोदशविधं ताभ्यां संबृतमंगं येषां ते करचरण-

सङ्गतीर्णा अत्र प्राकृते णकारस्याभावः कृतः । अथवा करो ह्यतो चरणौ
पादौ ते सङ्गमंग तेष्वयवभाषणा यत्र तत्र निक्षेपणमुनाध, ध्यानोपता
भवतीति ॥ ६९ ॥

उज्ज्वलशुद्धि निरूपयन्नाह;—

ते छिण्णणेहर्षधा णिण्णेहा अप्पणो सरीरम्मि ।
य करंति किंचि साह् परिंसंठप्पं सरीरम्मि ॥ ७० ॥
ते छिन्नस्नेहर्षधा निक्षेहा आत्मनः शरीरे ।
न कुर्वति किंचित् साध्यः परिसंस्कारं शरीरे ॥ ७० ॥

टीका—उज्ज्वलशुद्धिर्नाम शरीरसंस्कारपरित्यागो संज्ञादिपरिहोता वा
सर्वमंगदिनिर्मुनिर्वा रगाभासो वा तत्र बधुविषये शरीरविषये च रगाभावं ता-
दृशच्छेद इति ते मुनयः छिन्नस्नेहर्षधा पुत्रकन्दरादिविषये स्नेहरीनाः, न संव-
लमन्यत्र किं स्वात्मियशरीरेऽपि निःस्नेहा यत स्वशरीरे किंचिदपि संस्कारं
स्नानादिकं न कुर्वति साध्य इति ॥ ७० ॥

संस्कारस्वरूपभेदनिरूपयन्नायाह;—

मुहणयणदंतधोवणमुच्चट्टण पादधोयणं चेव ।
संवाहण परिमहण सरीरसंठावणं सव्वं ॥ ७१ ॥
मुखनयनदंतधावनमुद्धर्तनं पादधावनं चैव ।
संवाहनं परिमर्दनं शरीरसंस्थापनं सर्वं ॥ ७१ ॥

टीका—मुखस्य नयनयोर्दंतानां च धावनं शोधनं प्रक्षालनं, उद्धर्तनं
मुग्धद्रव्यादिभिः शरीरगर्दपण, पादप्रक्षालनं कुंकुमादिरागेण पादयोर्निर्मली-
करणं, संवाहनमंगमर्दनं पुष्पेण शरीरगोपागिधितेन मर्दनं परिमर्दनं करमुच्छिभि-

१ अस्मादप्ये ' विरचणचरणमंतताया ' प्रेस-पुस्तके । २ रागाभावतानाच्छे
प्रेस-पुस्तके पठः ।

स्ताडनं काठमययंत्रेण वा पीडनमित्येवै सर्वे शरीरसंस्थापनं शरीरसंस्कारं साधये
न कुर्वीति संबन्धः ॥ ७१ ॥

तथा;—

धूपण वमण विरेचण अंजन अम्यंग लेपणं चैव ।
षात्थुष घत्थियकर्म सिरवेज्झं अप्पणो सब्बं ॥ ७२ ॥

धूपनं वमनं विरेचनं अंजनं अम्यंगं लेपनं चैव ।
मासिका घत्थिकर्म शिरावेधं आत्मनः सर्वं ॥ ७२ ॥

टीका—धूपनं शरीरावयवानामुपकरणानां च धूपेन सम्पूरणं, वमनं कं-
डुशोधनाय स्वगन्धिमितं वा भुक्तस्य छर्दनं, विरेचनमौषधादिनाथोद्वागेण मल-
निर्गमनं, अंजनं नयनयोः कज्जलप्रक्षेपणं, अभ्यासनं सुगन्धैरेन शरीरसंस्करणं,
लेपनं धेरुनहस्तुर्गुहिकादिना शरीरस्य प्रक्षेपणं, नासिकाकर्म, वध्निकर्म शला-
कावर्निहारादिक्रिया, शिरावेधः शिराभ्यो रनापनयनं, इत्येवमाद्यात्मनः सर्वं
शरीरसंस्कारं न कुर्वीति ॥ ७२ ॥

यदेवं षात्थुषणो हि कुर्वीतिपार्शकायामाह,—

उत्पण्णम्मि य पाही सिरवेचण कुक्किवेचणं चैव ।
अधियामिंति सुधिद्विया कायतिगिंछं ण इच्छंति ७३ ॥
उत्पन्नं च व्यापी शिरानेवनायां कुक्किवेचनायां चैव ।
अध्यात्मने सुपूतयः कायविक्रमां न इच्छन्ति ॥ ७३ ॥

टीका—उत्पण्णेति व्यापी आशयैश्चक्षुःशक्तिवैरी तथा शिरानेवनायां कु-
क्किवेचनायां चैव यथासंस्कृतमिदं शरीरावयवेषु सुपूतयैः वेदनायामपि इत्यत्र य-
थासंस्कृतं मन्त्रे उच्यते कुक्किवेचनं कुक्किवेचनं कुक्किवेचनं कुक्किवेचनं कुक्किवेचनं
ने-उच्यते इति संस्कृतमिदं शरीरावयवेषु सुपूतयैः वेदनायामपि इति ॥ ७३ ॥

१ इति इति इति इति इति । २ इति इति इति इति इति । ३ इति इति इति इति इति ।

नाप्यार्तः पानं कुर्वन्तीत्यावेदयन्नाह;—

ण य दुर्मणा ण विहला अणाउला होंति चेय सप्पुरिसा ।
णिप्पटियम्मसरीरा दैति उरं थाहिरोगाणं ॥ ७४ ॥

न च दुर्मनसः न विकला अनाकुला भवन्ति यैव सत्पुरुषाः ।
निष्प्रतिकर्मशरीरा ददते उरो द्याधिरोगेभ्यः ॥ ७४ ॥

टीका—नापि दुर्मनसो विमनस्का नैव भवति, न विकला नापि हिता-
हितविवेकशून्या, अनाकुलाः विकर्तव्यतामोत्प्लिताः, सत्पुरुषाः प्रेक्षापूर्व-
कारिणः, निष्प्रतीकारशरीराः शरीरविषये प्रतीकाररहिताः, ददते प्रयच्छन्ति उरो
द्वयं, व्याधिरोगेभ्यः सर्वव्याधिगोत्रसमुत्पत्तितान् धैर्येणितान् संतः सन्ति ॥७४॥

किं सर्वोपधे विरचनादिकं च नेच्छति नैतत् कथमिदं इच्छन्ति यत आह;—

जिणवयणमोसहमिणं विमयसुहविरेयणं अमिद्भूद् ।
जरमरणव्याधेयेयणं क्षयकरणं सत्त्वदुखखाणं ॥ ७५ ॥

जिनवचनमौषधमिदं विषयसुखविरेचनं अमृतभूत ।
जरामरणव्याधिदेदनानां क्षयकरणं सर्वदुःखानाम् ॥ ७५ ॥

टीका—जिनवचनमौषधमिदं, विषयसुखविरेचनमिन्द्रियद्वारागतस्य
सुखस्य निर्लेपण, अमृतभूतं सर्वगततर्पणकारणं, जरामरणव्याधिदेदनानां क्षय-
करणममर्थं, सर्वदुःखानां च क्षयकरणं सर्वानि जगद्दीनि कारणानि दुःख-
दीनि च कार्याणि सर्वेभ्यः कृत्स्नस्य कार्यकारणरूपस्य कर्मणो विनाशो
समर्थमिति ॥ ७५ ॥

पुनरपि श्रियां कुर्वन्तीत्याह;—

जिणवयणाणिच्छिदमदीअ-पिरमणं अट्ठुवेतिसप्पुरिसा ।
ण य इच्छन्ति अकिरियं जिणवयणवदिकमं काट्टुं ॥ ७६ ॥

जिनवचननिधितमलय विरम्य अभितिपुंति शम्पुहयाः ।

न च ह्युंति आरुयो जिनवचनपरिक्रमं कृत्या ॥ ७६ ॥

टीका—जिनवचने निधिरमय संपन्नपार्श्वगतः, विरम्य कर्त्तव्यं
“ इति वाच्यमिति ” आत्मानं, अभितिपुंति संपन्नपार्श्वगतोति संपुष्पः
संपन्नपार्श्वगतः, न चोत्ति जेव संपन्नोति जिनवचनपरिक्रमं कृत्या इति
एतत्पर्यन्तं विरम्य विरम्ये पार्श्वगतपार्श्वगतमेव संपन्नोति संपन्न
तेति संपन्नोति ॥ ७६ ॥

—= यत् इति संपन्नपार्श्वगतः पार्श्वगतः विरम्य इत्याशङ्क्यामात्रम्,—

सोमार्गं भाग्यमं वाधिमदसमुच्छिष्टं सरीरपरं ।

धीरा स्वयमपि रागं न कुर्यन्ति मूणी सरीरग्नि ॥ ७७ ॥

ए तावन् भाग्यमं स्यान्निपातमभ्युच्छिष्टं सरीरपरं ।

धीराः स्वयमपि रागं न कुर्यन्ति मूणकः सरीरे ॥ ७७ ॥

टीका—इति संपन्नपार्श्वगतः विरम्य, अभितिपुंति संपन्नपार्श्वगतः
“ इति वाच्यमिति ” आत्मानं, अभितिपुंति संपन्नपार्श्वगतोति संपुष्पः
संपन्नपार्श्वगतः, न चोत्ति जेव संपन्नोति जिनवचनपरिक्रमं कृत्या इति
एतत्पर्यन्तं विरम्य विरम्ये पार्श्वगतपार्श्वगतमेव संपन्नोति संपन्न
तेति संपन्नोति ॥ ७७ ॥

—= यत् इति संपन्नपार्श्वगतः पार्श्वगतः विरम्य इत्याशङ्क्यामात्रम्,—

एव संपन्नपार्श्वगतं विरम्य कुर्यन्ति मूणकः सरीरे ।

धीरा स्वयमपि रागं न कुर्यन्ति मूणी सरीरग्नि ॥ ७८ ॥

ए तावन् संपन्नपार्श्वगतं विरम्य कुर्यन्ति मूणकः सरीरे ।

धीराः स्वयमपि रागं न कुर्यन्ति मूणकः सरीरे ॥ ७८ ॥

टीका—इति संपन्नपार्श्वगतः विरम्य, अभितिपुंति संपन्नपार्श्वगतः
“ इति वाच्यमिति ” आत्मानं, अभितिपुंति संपन्नपार्श्वगतोति संपुष्पः
संपन्नपार्श्वगतः, न चोत्ति जेव संपन्नोति जिनवचनपरिक्रमं कृत्या इति
एतत्पर्यन्तं विरम्य विरम्ये पार्श्वगतपार्श्वगतमेव संपन्नोति संपन्न
तेति संपन्नोति ॥ ७८ ॥

तदन्तःछादितं, अन्तःशब्दस्य पूर्वनिपातो शापकात्, अथवात्रैर्मांसरज्जु-
भिश्चादितं परिवेष्टितं, दिङ्घिसं कर्पासममानं शिवाहितमभ्यन्तगस्थं मांसवसा-
विशेषरूपं, विभिर्मांस-किन्त्रियं शुभ्रशोणितशुचिकान्तेजकादिकं तैर्भूतं पूर्णं, अमे-
ष्यगृहं मूत्रपुरीषापवस्थानमिति ॥ ७८ ॥

विन्विष्यस्वरूपमाह,—

वसामज्जमांसगोणितफुप्फुसकालेज्जसिंससिंहाणं ।
सिरजालअहिसंकट चर्मणे णद्धं शरीरघरं ॥ ७९ ॥

वसामज्जामांसगोणितफुप्फुसकालेज्जसिंससिंहाणकं ।

शिरजालास्थिसंकीर्णं चर्मणा नद्धं शरीरगृहं ॥ ७९ ॥

टीका—वसा मांसगतस्निग्धत्वं तैलरूपं, मज्जाप्रस्थिगतसारं, मांसं रधिर-
कार्यं, शोणितं रधिरं रसकार्यं, फुफ्फुसं फेनरूपं निःसारं, कालेज्जकमतीवकृष्ण-
मांससंरंढरूपं, श्लेष्मसिंहानकं, शिरजालमर्धन्येतै संकीर्णं संपूर्णं, चर्मणा नद्धं
त्वक्प्रच्छादितं शरीरगृहमशुचीति संबंधः ॥ ७९ ॥

तथा,—

धीमच्छं विच्छुइयं धूहायसुसाणवच्चमुत्ताणं ।
अंसूयपूयलसियं पयलियलालाउलमचोमसं ॥ ८० ॥

धीमत्सं विशोचं शूत्कारसुसाणवच्चोमूत्रैः ।

अभूपूयलसियं प्रगलितलालापुलं अचोक्षं ॥ ८० ॥

टीका—धीमत्सं द्रुपुमशस्यं कुथितवणवत्, विच्छुइयं—अनित्यं शाश्वतरूपं
न भवति अथवा विशोचं सर्वांशुचिद्रव्यैर्परितत्वात्, धूहाय—कंठागतश्लेष्मा
अथवा नगरमध्यस्थकचवरोत्कूटसदृशं, सुसाण—नासिकागुण्यं अथवा इमशान-
दृशं, वचोऽशुचि, मूत्रं प्रथवणमेतैर्धीमत्सं, न केवलं धीमत्सप्रनित्यं चेति ।

असुय—अभ्रुणि नयनप्रच्युतोदकं, पूय—पूर्य पङ्कणक्रेदरूपं, लसियं—नयनपूयं,
प्रगलितन्यालाकुलं मुखोद्भवं कुपितप्रतिघ्रावाकुलमेतैः सर्वैराकुलं वीमत्समच्छं
क्षमदर्शनीयं सर्वाशुचिसमूहवत् क्षमज्ञानवदेति ॥ ८० ॥

पुनरपि शरीरस्याशुचित्वमाह;—

कायमलमस्तुलिंगं दंतमलं विचिक्रणं गलितस्वेदं ।
कुमिजंतुदोषमरिदं स्यंदणियाकदमसरिच्छं ॥ ८१ ॥

कायमलं मस्तुलिंगं दंतमलं विचिक्रये गलितस्वेदं ।

कुमिजंतुदोषभृतं स्यंदनीकदमसदृशम् ॥ ८१ ॥

टीका—कायमलं मूत्रपुरिषादिकं, मस्तुलिंगं मस्तकस्थं शुक्रद्रव्यरूपं क्लेश-
न्तरं, दन्तमलं दन्तस्थं दुग्न्धिं मलं, विचिक्रणं विचिक्रयं चक्षुषो मलं, गलितस्वेदं
प्रस्रवत्स्वेदं, कुमिजंतुभिर्दोषैश्च भृतं संपूर्णं स्यंदणियाकदमसरिच्छं—स्यन्दनीकदमस-
दृशं रजकवस्त्रप्रक्षालननिमित्तगर्तकुपितकर्दमसमानं, अथवा कायमलमस्तुलिग-
दन्तमलैर्विचिक्रयमदर्शनीयं कुमिजंतुदोषपूर्णं स्यंदनीकदमसदृशं शरीरमिति
संबन्धः ॥ ८१ ॥

पुनरपि वृत्तद्वयेन शरीराशुचित्वमाह;—

अट्टिं च चर्मं च तथैव मांसं पित्तं च सिंमं तह सोणितं च ।
अमेज्झसंघायमिणं सरिरं पस्संति णिव्वेदगुणाणुपेहि ८२

अस्थीनि च चर्मं च तथैव मांसं पित्तं च श्लेष्मा तथा शोणितं च ।

अमेध्यसंघातमिदं शरीरं पश्यंति निर्वेदगुणानुपेक्षिणः ॥ ८२ ॥

टीका—अस्थीनि च चर्माणि च तथैव तेनैव प्रकारेण मांसं पित्तं श्लेष्मा
तथा शोणितमित्येवंप्रकारैरमेध्यसंघातभूतमिदं शरीरं पश्यन्ति निर्वेदगुणानु-
पेक्षिणः, ये मुनयो देहसंसारभोगनिर्वेदमापन्ना शरीरमेवंभूतं पश्यन्तीति ॥ ८२ ॥

तथा;—

अट्टिणिच्छण्णं णालिणिबद्धं कलिमलमरिदं किमिउल्लपुण्णं
मांसविलित्तं तयपट्टिच्छण्णं सरीरघरं तं सददमचोक्खं ८३

अस्थिनिच्छुषं नालिनिवद्ध कलिमलभृतं कृमिकुलपूर्णं ।

मांसविलित्तं त्वक्प्रतिच्छुषं शरीरगृहं तत् सततमचौर्यम् ॥ ८३ ॥

टीका—*पूर्वमन्थेनोपकरणं प्रतिपादितं यत्रच्छरीरे नियोजयन्नाह
आस्थिभिर्निच्छादितं संदृतं, नालिकाभिः शिराभिर्निवद्धं संपटितं, कलि-
मलभृतं सर्वांशुच्छिद्रव्यपूर्णं, कृमिकुलनिचितं, मांसविलित्तं मांसनोपचितं,
त्वक्प्रच्छादितं दर्शनीयपथ नीतं, शरीरगृहं तत्सततं सर्वकालमचौर्यमशुचि,
नात्र पौनःपुन्यदोष आशङ्कनीय पर्यायार्थिकशिष्यानुमहणादुपधाऽमेध्यगृहं
पूर्वं मामान्येन प्रतिपादितं तस्य वार्तिकरूपेणैवं तदाऽशुचित्वं सामान्येनोक्तं
तस्य च प्रपञ्चनार्थं वैग्यातिशयप्रदर्शनार्थं च यत् इति ॥ ८३ ॥

ईहम्भूते शरीरे सुनप. किं कुर्वन्तीत्याशङ्कायामाह,—

एदारिसे सरिरे दुग्गंधे कुणिमपूदियमचोक्खे ।

सटणपट्टणे असारे रागं ण करिंति सत्पुरिसा ॥ ८४ ॥

एतादृशे शरीरे दुर्गंधे कुणपपूतिके अचौर्ये ।

सदनपतने असारे रागं न कुर्वन्ति सत्पुरुषाः ॥ ८४ ॥

टीका—एतादृशे शरीरे ईहम्भूते देहे दुर्गंधे कुणपपूतिके कश्मलेन
कृषिते शुचित्वेन विश्रजिते शुचिर्विश्रजिते शतनपतनेऽसारे रागं स्नेहं न कुर्वन्ति
सत्पुरुषाः साधव इति ॥ ८४ ॥

* पुष्पनप्यगतः पाठः प्रेम-पुस्तके नास्ति ।

उज्जनशुद्धिमुपसंहरन्नाह;—

जं वंतं गृहवासे विसयमुहं इंद्रियत्थपरिभोग ।
 तं खु ण कदाइभूदो भुंजंति पुणो वि सत्पुुरिसा ॥ ८५ ॥
 यत् वंतं गृहवासे विषयसुखं इंद्रियार्थपरिभोगात् ।
 तत् खलु न कदाचिद्भूते भुंजते पुनरपि सत्पुरुषाः ॥ ८५ ॥

टीका—यत्किंचिद्वातं त्यक्तं गृहवासे विषयसुखं गार्हस्थ्यं रूपरसगन्ध-
 स्पर्शद्वारोद्भूतं जीवसंतर्पणकारणामिन्द्रियार्थामिन्द्रियकारणेन जनितं परिभो-
 गात्थ ये च ख्यादिका वान्ताः परिभोगनिमित्तं वा तत्सुखं तानिन्द्रियार्थान् तांश्च
 परिभोगान् खलु स्फुटं कदाचिदपि भूदो-भूतं समुपस्थितं केनचित्कारणान्तरेण
 न भुंजते न परिभोगयन्ति सत्पुरुषाः साधवः, यद्दान्तं विषयसुखं तदेव केनचि-
 त्कारणान्तरेण समुपस्थितं यदि भवेत्तदापि सत्पुरुषा न भुंजते न सेवन्त इति ॥ ८५ ॥

तथा,—

पुष्यरदिकेलिदाइं जा इद्धी भोगमोयणविहिं च ।
 ण वि ते कहंति कस्स वि ण वि ते मणसा विचिंतंति ॥ ८६ ॥

पुष्यरतिक्रीडितानि यानि कर्द्धि भोगभोजनाधिर्षे च ।

नापि ते कथयंति कस्यापि नापि ते मनसा विचिंतयंति ॥ ८६ ॥

टीका—पुष्यरत्या क्रीडितानि पूर्वकाले यान्युपभोगितानि स्वीकृत्याभरण-
 ज्यम्ब्यम्ब्यादिकानि यानि कर्द्धिर्भूतिर्द्रव्यमूर्च्छाकष्यादिगोपतिः सोभागा-
 दिर्द्धं च भोगाः पुष्यचन्दनकुंभुमादिकानि भोगनविधिश्च पुनपुगशो कर्द्धि-
 शान्त्यादनानि चपुर्विधागप्रकारान्देवमाव न ते मुनयः कथयन्ति
 कथयन्ति नापि मनसा विचिन्तयन्ति, तन्मरेणुभुक्तं न क्वचनान्यस्य प्री-
 पादयन्ति नापि चिन्ते कुर्वन्ति ॥ ८६ ॥

उद्भनशुद्धिं व्याख्याय वाक्यशुद्धिं निरूपयन्नाह,—

भासं विणयविहृणं धम्मविरोही विवज्जए वचणं ।
पुच्छदमपुच्छिदं वा ण वि ते भासंति सप्पुरिरा ॥८७॥

भाषां विनयविहीनां धर्मविरोधि विवर्जयन्ति वचनं ।

पृष्टमपृष्टं वा नापि ते भाषते सत्पुरुषाः ॥ ८७ ॥

टीका—भाषां वचनप्रवृत्तिमायां कर्णाटिकां गौडीं लाटीं विनयविहीना
एतत्परपादिगमन्त्रितां वर्जयन्ति, वचनं धर्मविरोधि इत्यमपि वचनं धर्मप्रति-
वृत्तं वर्जयन्ति, अन्यदपि यद्विरुद्धं पृष्टाः संतोऽपृष्टाश्च परेण नियुक्ता अनियुक्ताश्च
न ते सत्पुरुषा भाषते भुवन् इति ॥ ८७ ॥

कथं तर्हि तिष्ठन्तीत्याशंकायामाह,—

अच्छीहिंय पेच्छंता कण्णेहिंय बहुविहाइं सुणमाणा ।
अत्थंति मूयभूया ण ते करंति हु लोइयकहाओ ॥८८॥

अक्षिभिः पश्यंतः कर्णैः बहुविधानि शृण्वंतः ।

तिष्ठन्ति मूकभृता न ते कुर्वन्ति हि लौकिककथाः ॥ ८८ ॥

टीका—अक्षिभिर्नयने पश्यन्तो निरूपयन्तः सद्रूपमसद्रूपं वा योग्यम-
योग्यं च वस्तुजातं निरूपयन्तोऽपि दृष्टिगतिता इव तिष्ठन्ति, कर्णैः श्रोत्रेन्द्रियै-
र्बहुविधानि श्रव्याणि सुतान्ययुक्तानि च शृण्वन्तो नानाप्रकारशब्दान् कर्ण-
शक्तुल्या शृण्वन्तोऽपि तिष्ठन्ति मूकभृता इव जिज्ञानयनवर्णनगतिता इव, न ते
मनसो ध्यते कुर्वन्ति लौकिकाः कथा लोकाव्यापारानि ॥ ८८ ॥

कान्ता लौकिकयः कथा इत्याशंकायामाह,—

इत्थिकहा अत्थकहा भत्तकहा सेठकप्पडाणं च ।
रायकहा पोरकहा जणवदणपरापरकहाओ ॥ ८९ ॥

श्रीकथा अर्थकथा मक्तकथा खेटकर्वटयोश्च ।

राजकथा चौरकथा जनपदनगराकरकथाः ॥ ८९ ॥

टीका—श्रीणां कथाः मुरुपास्ताः सौभाग्ययुक्ता मनोग्मा उपचांग्रवप
 कोमलालापा इत्येवमादिकथनं वनिताकथाः । अर्थस्य कथा अर्थार्जनोक्त
 कथनप्रबंधाः सेवया वाणिज्येन लेखवृत्त्या कृषिकर्मणा समुद्रप्रवेशेन धातुवादे
 मंत्रतंत्रप्रयोगेण वा इत्येवमाद्यर्थार्जननिमित्तवचनान्पर्यकथाः । मन्त्रस्य क
 र्गसनेन्द्रियलब्धस्य चतुर्विधाहारप्रतिबद्धवचनानि तत्र शोभनं भयं स्वार्थं ले
 पेयं सुरसे मिष्टमतीवगसोत्कृष्टं जानाति सा संस्कर्तुं बहूनि व्यंजनानि तत्र
 हस्तगतमशोभनमपि शोभनं भवेत्तस्य च गृहे सर्वमनिष्टं दुर्गन्धं सर्वं स्वातु
 गहितं विरसमित्येवमादिकथनं मक्तकथाः । खेटं नद्यद्रिवेष्टितं नदी
 पर्वतैरवल्लङ्घ्यः प्रदेशः, कर्वटं सर्वत्र पर्वतेन वेष्टितो देशः कथाश्च सम्बन्धं
 कर्वटकथाः खेटकथास्तथा संवाहनद्रोणमुखादिकथाश्च, तानि शोभनार्था
 निविष्टानि सुदुर्गाणि वीरपुरुषाधिष्ठितानि सुयंत्रितानि परचक्राभेद्यानि बहुपनना
 न्यार्थनिचितानि सर्वथायोध्यानि न तत्र प्रवेष्टुं शक्नोतीत्येवमादिवाक्प्रलाप
 खेटादिकथाः । राज्ञां कथाः नानाप्रजापतिप्रतिबद्धवचनानि स राजा प्रचंड
 शूराणांस्वनिपुणश्चारकुशलो योगक्षेमोद्यतमनिश्चतुरंगबलो निजिताशेष
 वैरिनिबहो न तस्य पुरतः केनापि स्थायते इत्येवमादिकं वचनं राज
 कथाः । चौराणां कथाः—स चोरो निपुणः स्वातकुशलः स च वर्त्मनि ग्रहण
 समर्थः पश्यतां गृहीत्वा गच्छति तेन सर्वं आक्रान्ता इत्येवमादिकथनं चौरकथाः
 जनपद्रो देशः, नगरं प्राक्कागशुपलक्षितं, आकरो वज्रपद्मगगसुवर्णकुंकुममुक्ताफलल
 वणचन्दनादीनामुत्पत्तिस्थानं तेषां कथास्तत्प्रतिबद्धकथार्जनानयनयानादिवारभ
 वंधास्तत्र गतं मुलभं शोभनमनर्थं मुक्ताफलं तत्र जात्यमुत्पद्यते तत्र कुंकुमादिकं
 समर्थमत्रानीतं बहुमूल्यं फलद्रं तन्नगरं सुरक्षितं प्रासादादिविराजमानं दिव्यव-

१ उपचारकुशला स-ग-पुष्पके । २ नद्या पर्वतेनावल्लङ्घ्यः स-ग-पुष्पके ।

निताननाधिष्ठितं, स देशो रम्यः सुलभाभ्रपानो मनोहरवेषः प्रसुरगन्धमान्या-
दिकः सर्वभाषाविदग्धमतिरित्येवमादिवचनप्रबंधो जनपदनगरावरकथाः, तासु
कथासु न रज्यंति धीरा इत्युत्तरेण संबन्धः ॥ ८९ ॥

तथा;—

णडभटमल्लकहाओ मायाकरजलमुष्ट्रियाणं च ।

अज्जउललंपियाणं कहासु ण वि रज्जए धीरा ॥ ९० ॥

मटभटमल्लकथाः मायाकरजलमुष्ट्रिकयोश्च ।

आर्याकुललंपिकानां कथासु नापि रज्यंते धीराः ॥ ९० ॥

टीका—नटा भरतपुत्रका रंगोपजीविनः, भटा युद्धसमर्थाः सह्यादीनां
जेतारः, मल्ला अंगयुद्धसमर्था अनेककच्छपत्रधादिकरणसमर्थाः, माया
मेहेन्द्रजालादिक प्रतारण कुर्वन्तीति मायाकरा मायाकृतंरंगोपजीविनः, जल्ला
मत्स्यवधाः शाकुनिकाश्च पट्टिकाम्लेच्छादयश्च, मुष्टिका शूतकारा शूनायसनिनः,
अज्जउला—आर्या कुलमान्नायो दुर्गा येषां ते आर्यकुला इत्युत्पादशिरःशरीराव-
ययवभेदेन कुशला दुर्गपुत्रिका जीवत्सिनता अथवा अजाविकारक्षका
सर्वेषुपालाभ लंपिको वस्त्रवेषूपरिचरितकुशला इत्येवमादीनां याः कथाम्नद्व-
य्यापारकरण सरागचंतसा स शोभनतरोऽशोभनतरो वा कुशलोऽकुशलो
वेधेवमादयस्तासु कथासु पूर्वोक्तासु नैव रज्यंति नैदानुगतां कुर्वन्ति धीरा
वैराग्यपरा इति ॥ ९० ॥

न वेवलं कथा वचनेन वर्जयति किं तु मनसाऽपि न कुर्वन्तीत्याहः—

विकहा विसोत्तियाणं रणमवि हिदएण ते ण चिंतंति ।

धम्मे लद्धमदीया विकहा तिविहेण वज्जंति ॥ ९१ ॥

विक्रया विधुमीन् क्षणमपि हृदयेन ते न चिन्तयन्ति ।

धर्मं लब्धमतयः विक्रयाः त्रिभिरेण धर्मयन्ति ॥ ९१ ॥

टीका—इत्येवमादिदिष्टयाः स्मिन्नयोगाजकथाः विधुतिष्ठयात्र मन्त्र
गदर्शनजानचाग्निनामो प्रतिभूलवचनानि तन्प्रतिबद्धपरिणामोभ क्षणमपि
नयनोन्मेषमात्रमपि हृदयेन चेतना न ते मुनयश्चिन्तयन्ति न व्यग्रधारयन्ति
धर्मं धर्मविषयं लब्धमतयो यतो विक्रयास्त्रिहाणेन मनोवाजायैर्जन्दन्तीति ॥ ९१ ॥

तथा;—

कुक्कय कंदप्पाइय हासं उल्लावणं च खेडं च ।

मददृपहस्तताडनं न कुर्यन्ति मुनी ण कारन्ति ॥ ९२ ॥

कौत्कुच्यं कंदर्पायितं हास्यं उल्लापनं च खेडं च ।

मददृपहस्तताडनं न कुर्यति मुनयः न कारयन्ति ॥ ९२ ॥

टीका—कुक्कय—कौत्कुच्यं हृदयकंठाम्यामव्यक्तशब्दकरणं, कंदपाइय—
कंदर्पायितं कामोत्पादकवचनान्यथवा रागोद्रेकाद्व्याससंमिश्रादिष्टवाक्यप्रयोगः
कंदर्पः, हासं—हास्यमुपहास्यवचनानि, उल्लावणं—अनेकवैदग्ध्ययुक्तगम्यवचनं,
खेडं चोपप्लववचनं अदुष्टहृदयेन परप्रतारणं, मददृपेण स्वहस्तेनान्यहस्तताडनं
च मुनयो न कुर्वन्ति न कारयन्ति नाऽप्यनुमन्यन्ते च ॥ ९२ ॥

यतः;—

ते ह्येति षिविवियारा थिमिदमदी पदिद्विदा जहा उद्धो।

णियमेसु दृढवदिणो पारत्तविमग्गया समणा ॥ ९३ ॥

ते भवंति निर्विकाराः स्तिमितमतयः प्रतिष्ठिता यथा उद्धिः ।

नियमेषु दृढव्रतितः पारद्वयविमार्गकाः श्रमणाः ॥ ९३ ॥

टीका—यस्मान्ने साधवो भवंति निर्विकाराः कायिकवाचिकमानसिक-
विकारैर्वर्जिताः, स्तिमितमतयोऽनुद्धतचेष्टासंकल्पाः, प्रतिष्ठिता यथा उद्धिः समुद्र

इवागधा अशोभाश्च, नियमेषु षड्विंशत्यकादिक्रियासु हृदयतिनोऽभ्यग्रहीता-
नवमहविशेषाः, पारम्यविमार्गकाः परलोकं प्रति सूयतसमस्तकार्या इहलोकं
निगतिचारं परलोकं सम्पश्विधानेनात्मनः परेषां च निरूपयन्तीति ॥ ९३ ॥

कथभुनास्तीर्ह कथाः कुर्वन्तीत्याशंकायामाह,—

जिनवचनभाषित्थं पत्थं च हिदं च धम्मसंजुत्तं ।

समओवयारजुत्तं पारत्तहिदं कथं करेति ॥ ९४ ॥

जिनवचनभाषितार्था पथ्यां च हितां च धर्मसंपुक्तां ।

समयोपचारयुक्तां पारम्यहितां कथां कुर्वति ॥ ९४ ॥

टीका—जिनवचनेन धीतरागागमेन भाषितः प्रतिपादितोऽर्थो विषयो
यस्याः सा जिनवचनभाषितार्था रत्नत्रयप्रतिपादनसमर्था तां कथां कुर्वति ।
पुनरपि पथ्यां हितां च धर्मसंपुक्तां समयोपचारयुक्ताभ्यामभिनयसहितां पर-
लोकं प्रति हितां कुर्वति । *यद्यपि विषयसुररविवर्जनेन कापुरुषाणांमनिष्टा
तथापि विषाककाले पथ्यापथवत् । तथा *यद्यपि जीवप्रदेशसंतारकरणेन न हिता
तथापि सम्पगाचरणनिरता । तथा यद्यपि विनयतलिष्टा तथापि धृतज्ञान-
प्रतिकृता न भवति तर्कव्याकरणमिद्धोतचरितपुगाणादिप्रतिपादिका वा कथा
तां कुर्वत इति ॥ ९४ ॥

ये कथामेवंविधां कुर्वन्ति ते किम्भूता इत्याशंकायामाह,—

सत्ताधिय सत्पुरिसा मग्गं मण्णंति धीदरागाणं ।

अणयारभावणाए भायेंति य णिच्चमप्पाणं ॥ ९५ ॥

सत्त्वाधिकाः सत्पुरुषा मार्गं मन्यन्ते धीतरागाणां ।

अनगारभावनया भावयन्ति च नित्यमात्मानम् ॥ ९५ ॥

टीका—सत्त्वाधिकाः सर्वोपसर्गात्प्यकंप्यभावाः, सत्पुरुषाः यथेनचरन्ति

चारित्र्या मार्गं सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याणि मन्यन्तेऽयुष्मच्छन्ति । केषां मार्गं
वीतगमाणां निर्दग्धमोहनीयरजसामनगरभावनाया च कथितस्वरूपया भावार्थी
चात्मानमिति ॥ ९५ ॥

वाक्यशुद्धिं निरूप्य तपःशुद्धिं च निरूपयन्नाह;—

णित्यं च अप्रमत्ता संजमसंमिदीसु ज्ञाणजोगेषु ।
तवचरणकरणजुक्ता हवंति सवणा समिदपावा ॥ ९६ ॥

नित्यं च अप्रमत्ताः संयमसमितियु ध्यानयोगेषु ।

तपश्चरणकरणयुक्ता भवंति श्रमणाः शमितपापाः ॥ ९६ ॥

टीका—नित्यं च सर्वकालमपि अप्रमत्ताः पंचदशप्रमादरहिताः संयमे
प्राणरक्षणे इन्द्रियनिग्रहे समितियु ध्याने धर्मध्याने शुद्धध्याने च योगेषु नाना
विधावग्रहविशेषेषु द्वादशविधे तपसि त्रयोदशविधे चरणे *करणे च त्रयोदश-
विधे *शमितपापाः संतः श्रमणा युक्ता भवंति । *एवंविशिष्टे सम्यग्ज्ञानदर्शने-
चाश्रितयोविषये तदुपकरणे च सर्वापाक्रियानिवृत्ताः सन्तोऽभक्षिणमायुका
मर्त्तन्ति* ॥ ९६ ॥

वाक्यतन्मां मध्ये दुभरे तावन्वायहेहं तपः प्रतिपादयन्नाह;—

हेमन्ते धिदिमन्ता सहन्ति ते हिमरयं परमधोरं ।
अंगेषु णियटमाणं णलिणीयणविणासयं सीयं ॥ ९७ ॥

हेमन्ते धृतिमन्तः सहन्ति ते हिमरजः परमधोरं ।

अंगेषु निपतन् मलिनीयनयिनाशकं शीतं ॥ ९७ ॥

टीका—हेमन्ते हिमरजाले परमधोरं द्वाधाशेषवनग्याविशेषे प्रसङ्गत-
सम्यग्दर्शिताशेषतुनिवृत्ते धृतिमन्तः परमधेर्यमाशङ्कानुत्ताः सन्तो ते सुनयो
हिमरजः पञ्चदशयमम् परमधोरं सुषु शौद्धर्मेषु निगलशावग्याऽन्मातर्कं याव-

त्यतद्विमं । किंविशिष्टं तद्विमरजः ? नन्दिर्नविनविनाशक पश्मिनीसंघदहनसमर्थ,
उपलक्षणमात्रमेतत् तेन सर्वभूतविनाशकरणसमर्थं सन्त इति ॥ ९७ ॥

अध्यावकाशं व्याख्यायातापनम्बरूपमाह,—

जलेण मडलिदंगा गिह्ये उष्णादवेण दडुंगः ।

चेद्वृति णिसिद्वंगा सूरस्त य अहिमुहा सूरः ॥ ९८ ॥

जलेन मलिनांगा घीप्मे उष्णातपेन दग्धांगाः ।

सिद्धंति निमृष्टांगा सूर्यस्य च अभिमुगं शूराः ॥ ९८ ॥

टीका—जलं सर्वागोद्भूतमलं तेन मलिनांगा कर्मीकसमाना निःप्रतीकार-
देहाः, घीप्मे प्रचेदमार्तदृगभक्तिरुस्तशोपिताशोपार्द्रभावे दग्दहनसमानवृष्णात्रांत-
समस्तजीवराशो उष्णातपेन दीप्यमानकिरणजालैर्दग्धांगा दग्धकाष्ठसमान-
शरीरास्तित्ति । निमृष्टांगाः कायोत्तर्गंगाचलितशरीरवयवाः सूरस्य धगधगायमा-
नादित्यस्याभिमुखं शूरा मनागपि न मद्देसमद्दहति शीतलदे प्रविष्टा इव
संनिधेयं इति ॥ ९८ ॥

वृक्षमूले निरूपयन्नाह,—

धारंधवारगुविलं सहति ते वादवाहलं चंडं ।

रात्रिदिवं गलतं सत्पुसिता रुक्ममूलेषु ॥ ९९ ॥

धारंधकारगहनं सहते ते यातवाहलं चंडं ।

रात्रिदिवं गलत् सत्पुरुषा वृक्षमूलेषु ॥ ९९ ॥

टीका—तथा प्रावृद्धकाले जलपृत्तिशोपमार्गे गर्जत्यर्जन्यपोगदानिरवव-
विरितदिग्मे वृक्षमूलेऽनेकसर्पाकीर्णे चंडं गेद्र वातं वाहलं च प्रवर्षणशीलं मेघ-
जालं च सहते सम्यग्ध्यामते । किंविशिष्टं ? जलधारंधकारगहनं । पुनरपि किं-
विशिष्टं ? रात्रिदिवं च क्षण्णुशतप्रमाणपनद्धाराभिर्वर्षद्वृक्षमूले वर्गति
सन्ने च सत्पुरुषाः, न मनागपि चित्तशोभं कुर्वन्तीति ॥ ९९ ॥

एव शिवाः परितर्षन् जयंतित्यहः—

वाङ् मीङ् उण्हं तण्हं च नृधं च दंसमसयं च ।
मञ्चं सहन्ति धीरा कर्मणा सयं करेमाणा ॥ १०० ॥

वाते शिते उणो तुष्णी च शुभा च दंसमसके च ।
मर्षं सहन्ते धीराः कर्मणा शयं कुर्याणाः ॥ १०० ॥

टीका—॥ विद्यायोगिनः सती वाच विनाशितोशेषतमममूर्त्तं सन्ने
नवा शीतं मर्षं तथापि शोषितमममूर्त्तं मर्षेन तथा तुष्णी सेवति-
नवापणवयं मर्षे तथा शुभा मन्वयत्पक्षा दममूर्त्तियन्निर्मितरूपं सती तथा
दंसमसके उणो उं मर्षं तथा मर्षमूर्त्तियन्निर्मितरूपमूर्त्तियन्निर्मितरूपं च
००१, विं वृत्तं मर्षमूर्त्तियन्निर्मितं कर्मणा शयं कुर्याणाः सती न संसर्ग-
निर्मितं नर्त्तयिष्यन्निर्मितं नापि पर दोषभागकीर्त्तयेति ॥ १०० ॥

एव शिवाः परितर्षन् जयंतित्यहः—

दूतागवपणं च दूतवर्णं महन्ति अरुन्धोद मन्थपहरे च ।
एव च दूतवर्णं महन्ति रामणमुण्यविषाणया साह ॥ १०१ ॥

दूतेनवपने च दूतवर्णं महन्ति अरुन्धोद मन्थपहरे च ।
एव च दूतवर्णं महन्ति रामणमुण्यविषाणया साधर ॥ १०१ ॥

टीका—॥ एव च दूतेनवपने च दूतवर्णं महन्ति अरुन्धोद मन्थपहरे च ।
एव च दूतवर्णं महन्ति रामणमुण्यविषाणया साधर ॥ १०१ ॥
एव च दूतवर्णं महन्ति रामणमुण्यविषाणया साधर ॥ १०१ ॥
एव च दूतवर्णं महन्ति रामणमुण्यविषाणया साधर ॥ १०१ ॥
एव च दूतवर्णं महन्ति रामणमुण्यविषाणया साधर ॥ १०१ ॥
एव च दूतवर्णं महन्ति रामणमुण्यविषाणया साधर ॥ १०१ ॥
एव च दूतवर्णं महन्ति रामणमुण्यविषाणया साधर ॥ १०१ ॥
एव च दूतवर्णं महन्ति रामणमुण्यविषाणया साधर ॥ १०१ ॥
एव च दूतवर्णं महन्ति रामणमुण्यविषाणया साधर ॥ १०१ ॥
एव च दूतवर्णं महन्ति रामणमुण्यविषाणया साधर ॥ १०१ ॥

अन्यथा,—

जइ पंचेन्द्रियदमओ होज जणो रूसिद्वय णियत्तो ।
तो कदरेण कयंतो रूसिज्ज जए मणूयाणं ॥ १०२ ॥

यदि पंचेन्द्रियदमको भवेत् जनः रोषादिभ्यः निवृत्तः ।
ततः कतरेण कृतांतः रूप्येत् जगति मनुजेभ्यः ॥ १०२ ॥

टीका—यदि पंचेन्द्रियदमकः पंचेन्द्रियनिग्रहतां भवेज्जनसतदा रा रोषा-
दिभ्यो निवृत्तश्च जनो भवेन्नतः कतरेण क्वाणेन कृतातो मृष्यु स्थेत् क्षेपं
कुर्याज्जगति मनुष्येभ्योऽथवा कृतात आगमन्नत्साहचर्यातिगवि कृतात
इत्युच्यते तत एव संबन्धः क्रियते यदि सामान्यजनोऽपि पंचेन्द्रियनिग्रहतो
भवेन्नत रोषान्निवृत्त क्रोधादिक न करोति कृतांतो यतिः पुनः कतरेण कार-
णेन मूषद्रवशाभियो मनुष्येभ्यो रूप्येत्क्षेपं कुर्यात् ? तस्मात्क्षमागुणं जानता
चात्रिन्न सम्यग्दर्शनं चाभ्युपगच्छता न रोषं कर्त्तव्यं ॥ १०२ ॥

अन्यथा,—

जदि धि य करंति पापं एदे जिणययणवाहिरा पुरिस्ता ।
तं सव्वं सहिदव्वं कम्माण सयं करंतेण ॥ १०३ ॥

यद्यपि च कुर्याति पापं एते जिणयचनवाद्याः पुरुषाः ।
तत् सर्वं सादृश्यं कर्मणा क्षयं कुर्याता ॥ १०३ ॥

टीका—यद्यपि च पूर्वकर्मादयवशात्कुर्याति पापं कथञ्चनानादिकं रोद्रे
कर्मणे जिणयचनवाद्याः पुरुषा भिध्यान्नामयमवधयायाभिरता सर्वमदुर्गतं,
तत्सर्वमुपगमांजाते सहनीयं सद्यश्चिधानेनाभ्यासितव्यमभ्यासयेत् । कर्मणा क्षयं
पूर्वान्तकर्मसदृश्यं कुर्याताऽऽत्मना सह कर्मणा विश्लेषं कुर्याता सम्यग्-
दर्शनादिभिर्गत्मानं भावयंतति ॥ १०३ ॥

जुनाये कथाये विरचयन्, —

तवम इमे सुदुग्निहिं यवमायविरगिभ्यं तद् कवेद ।
जद सुगण्डुनोराणे ण उवेह वमं कथायाणे ॥ १०४ ॥

अथवा इमे अथविधिं यवमायविरगिभ्यं तथा कवेद ।

जद सुगण्डुनोराणे मोनेव यदा कथायाणे ॥ १०४ ॥

इति वाच-... कथायाणाम् अर्थानि । सुदुग्निमान् (अथुसे मी) य
तवम इमे सुदुग्निहिं यवमायविरगिभ्यं तद् कवेद । जद सुगण्डुनोराणे ण उवेह वमं कथायाणे ॥ १०४ ॥
कथायाणे मोनेव यदा कथायाणे इति वाच-... कथायाणाम् अर्थानि । सुदुग्निमान् (अथुसे मी) य
तवम इमे सुदुग्निहिं यवमायविरगिभ्यं तद् कवेद । जद सुगण्डुनोराणे ण उवेह वमं कथायाणे ॥ १०४ ॥

येषवदु-... यवम सुमिर्वाणु मे वदा धीरा ।
वेदे-इव आ-इव येवमपदुमयाया मवणा ॥ १०५ ॥

येषवदु-... यवम सुमिर्वाणु मे वदा धीरा ।

वेदे-इव आ-इव येवमपदुमयाया मवणा ॥ १०५ ॥

इति वाच-... यवम सुमिर्वाणु मे वदा धीरा । वेदे-इव आ-इव येवमपदुमयाया मवणा ॥ १०५ ॥
येषवदु-... यवम सुमिर्वाणु मे वदा धीरा । वेदे-इव आ-इव येवमपदुमयाया मवणा ॥ १०५ ॥

येषवदु-... यवम सुमिर्वाणु मे वदा धीरा । वेदे-इव आ-इव येवमपदुमयाया मवणा ॥ १०५ ॥

त इन्द्रियेषु पंचसु न कदाचित् रागं पुनरपि धरति ।
उष्णेन ह्य हारिद्रो नश्यति रागः सुविहितानां ॥ १०६ ॥

टीका—ते पूर्वोक्ताः भ्रमणा इन्द्रियेषु पंचसु रागं कदापिदपि न पुनर्व-
हेति शन्येतेषां सुविहितानां शांभनानुष्ठानानां नश्यति रागो यथोष्णेन हारिद्रो
रागः । किमुनं भवति? यद्यपि कदापिदपि स्यान्पचापि पुनरनुसन्धं न
कुर्वन्ति पश्चान्नापेन तः शणादथ विनाशयुष्याति हारिद्रात्तत्र वसाम्य पीतप्रभा रक्ति-
विष्णुगृह्येति ॥ १०६ ॥

तपशुद्धिं निरूपय भयानशुद्धिं निरूपयन्तावनदर्थमिन्द्रियजयमाह,—

विसणसु प्रधावंता चवला चंटा तिदंठगुत्तेहिं ।
इन्द्रियचौरा घोरा यसम्मि ठविदा ययसिंदहिं ॥ १०७ ॥

विषयेषु प्रधावंतधपटाथंटा श्रिदंठगुत्तेः ।
इन्द्रियचौरा घोराः यशे स्थापिता व्ययसितेः ॥ १०७ ॥

टीका—विषयेषु स्वपरागन्धस्पर्शशब्देषु प्रधावंतः प्रसरन्तः, चवलाः
स्पर्शवर्जिता, चंटाः श्लेष गच्छन्तः, इन्द्रियचौराग्निदृष्टगुप्तर्मनोवाशयसांयुतैः
व्ययसितेभ्योऽग्निशोभनजिह्वैरेते व्ययस्थापिताः स्ववशं नीताः सुषु घोरा यद्यपि
तथापि प्रत्यय स्थापिता मुनिभिरिति ॥ १०७ ॥

हृष्टान्तद्रांण मनोनिघात्स्वरूपमाह,—

जह चंटो वणहस्ती उद्दामो णपररायमग्गम्मि ।
तिक्खरंकुसेण धरिदो णरेण दिट्ठसत्तिजुत्तेण ॥ १०८ ॥

यथा चंटो वनहस्ती उद्दामो नगरराजमार्गं ।
तीक्ष्णांशुशेन धृतं नरेण दृढशक्तियुक्तेन ॥ १०८ ॥

टीका—यथा येन प्रकृतेण चंटो गलत्रिगोटप्रजातप्रकोपो वनहस्ती उद्दामः

दृष्ट्यादिबंधनगहितो नगगजमार्गो दृष्टशक्तियुनेन नेणे तीक्ष्णकुशेन क्वा-
णभूतेन धृत आत्मवशे स्थापित इति ॥ १०८ ॥

एवम्,—

तह चंडो मणहृत्थी उद्दामो विषयराजमग्गम्मि ।

णाणंकुसेण धरिदो रुद्धो जह मत्तहत्थिच्च ॥ १०९ ॥

तथा चंडो मनोहर्त्ता उद्दामो विषयराजमार्गो ।

ज्ञानाकुशेन धृतो रुद्धो यथा मत्तहर्त्ता रालु ॥ १०९ ॥

टीका—तथा तेनेव प्रहारेण चंडो नरकगत्यादिषु नराणां प्रक्षेपणार्थं
मनोहर्त्ता उद्दामः संयमादिभूगलादिगहितो विषयराजमार्गो क्वादिविषयराज-
मर्त्तनि धान् ज्ञानाकुशेन पूर्णपरिवेकविषयावशंभाकुशेन धृत आत्मव-
शेण, यथा मनहर्त्ता रुद्धः सन्न द्विविकर्तुं समर्थो यत्र नीयो हस्तिपदेन
तत्रैव यानि एवमेव यतिना मनोहर्त्ता रुद्धः सन् यत्र व्याख्यायते तत्रैव तिष्ठति
वशीभूतः मर्त्तिन ॥ १०९ ॥

एवम्,—

ण च पृदि विनिस्सरिदुं मणहृत्थी शानयारिबंधणिदो ।

बद्धो तह य पर्यटो विरायरज्जुहि धीरेहिं ॥ ११० ॥

न चेति विनिस्सर्तुं मनोहर्त्ता ध्यानधारिबंधनार्ताः ।

बद्धमनया च प्रबंधः विरायरज्जुमि धीरेः ॥ ११० ॥

टीका—यथा रुद्धः सन्न मनहर्त्ता धारिबंधनं न इच्छति विनिस्स-
र्तुं न प्रबंधनया मनोहर्त्ता ध्यानधारिबंधनं नीय धारिबंधनार्थं
इत्यर्थः शानयारिबंधनो वेगगत्यादिप्रकारितोः संयमो विनिस्स-
र्तुं न इच्छति ॥ ११० ॥

ध्यानार्थं नगरं प्राकारादिसमन्वितं रचयन्नाह,—

धिदिधणिदणिच्छिदमदी चरित्त पायार गोडरं तुंगं ।
खंतीसुकहकपाटं तवणयरं संजमारक्षं ॥ १११ ॥

धृत्यतिशयनिश्चितमतिः चारित्रं प्राकारं गोपुरं तुंगं ।

क्षांतिस्तुकृतकपाटं तपोनगरं संयमारक्षम् ॥ १११ ॥

टीका—धृतिः सतोपादिस्तस्यामत्यर्थं निश्चित मतिज्ञाने धृत्यतिशयनि-
श्चितमतिर्धैर्योत्साहतत्वरचिसमन्वितविवेकः चारित्रं त्रयोदशप्रकारपापक्रियानि-
वृत्तिः, प्राकारः पापाणामय इष्टकामयो वा परिक्षेपः, गोपुरं तुंगं नगरस्य मह-
द्वरमुनुद्गकृतं यथासंग्रहेन संबन्धः । धृत्यतिशयनिश्चितमतिरेव प्राकारो यत्र
नगरे तनधाभूत तथा वा त्रिमेव गापुरमुनुगं यत्र तश्चारित्रगोपुरेनुगं । क्षांति-
रुपशमः सुकृतं धर्मं क्षांतिस्तुकृते कपाटे यम्य तत्र क्षांतिस्तुकृतकपाटमध-
वा क्षान्तिरेव सुयंत्रितकपाटं तत्र, तपोनगरं, संयमो द्विप्रकार आरक्षः बोधुपालो
यत्र तत्संयमारक्षे इन्द्रियसंयमप्राणसंयमभ्यामारक्षकाभ्यां पाल्यमान-
मिति ॥ १११ ॥

कथं तद्रक्ष्यत इत्याशकाथामाह,—

रागो दोषो मोहो इन्द्रियचोरा य उज्जदा णिचं ।
ण च यंति पंहसेदुं सप्पुरिससुरक्षियं णयरं ॥ ११२ ॥

रागः द्वेषः मोहः इन्द्रियचोराद्योद्यता नित्यं ।

न क्षाम्बन्ति प्रध्वंसयितुं सत्पुरुषसुरक्षितं नगरं ॥ ११२ ॥

टीका—यद्यपि तन्नगरं स्वंगमयितुं विनाशयितुमुद्यताः सर्वकालं राग-
द्वेषमोहेन्द्रियचोरास्तथापि तनपोनगरं पूर्वोक्तविशेषणशिक्षितं न क्षाम्बन्ति प्रध्वं-
सयितुं सत्पुरुषसुरक्षितनगरवत्, यथा मत्स्योधिं सुरक्षितं सुदुर्गं सुयंत्रितं नगरं
विनाशयितुं समर्थं न परस्वहमेवं तपोनगरं रागादयो न विनाशयितुं
समर्था इति ॥ ११२ ॥

इदानीं ध्यानग्रंथं प्रकृत्यन्नाह;—

एदं इंद्रियतुरया पयडीदोसेण चोइया संता ।

उम्मगं णिति रहं करेह मणपग्गहं वल्लियं ॥ ११३ ॥

एते इंद्रियतुरगाः प्रकृतिदोषेण चोदिताः संतः ।

उन्मार्गं नयन्ति रथं कुरुत मनःप्रग्रहं दृढं ॥ ११३ ॥

टीका—एते इंद्रियतुरगा इमान्द्रियाण्येषां प्रकृत्या स्वभावेन दोषेण गगदोषाभ्यां च चोदिताः प्रेरिताः संत उन्मार्गं विषयाकृतादृवीं नयन्ति प्रापयन्ति धर्मध्यानग्रंथं कुरुत मनःप्रग्रहं दृढं । यथा रश्मिनाश्रवा निदोष्ये वशीक्रियन्ते तथेन्द्रियाणि वज्रं स्थापयतेकाग्रमनोनिरोधप्रग्रहेण येन ध्यानं मार्गस्थं भवतीति ॥ ११३ ॥

गगदोषादीनां प्रतिपक्षभावनामाह;—

रागो दोसो मोहो विदीय धीरेहि णिज्जिदा सम्मं ।

पंचेदिया य दंता वदोववासप्पहारोहिं ॥ ११४ ॥

रागो द्वेषो मोहो वृत्त्या धीरैर्निर्जिताः सम्यक् ।

पंचेन्द्रियाणि च दांतानि व्रतोपवासप्रहारैः ॥ ११४ ॥

टीका—धीरैः संयतैः गगदोषमोहाः प्रीत्यर्थानिमिथ्यान्वानि वृत्त्या दृढान्त्रयभावनाया निर्जिताः प्रहताः सम्यग्विधानेन पंचेन्द्रियाणि दांतानि स्ववशीर्जितानि व्रतोपवासप्रहारैरिति ॥ १४ ॥

तत किम्;—

दंतेदिया महरिसी रागं दोसं च ते सवेदूणं ।

झाणोवजोगजुत्ता खवेति कम्मं सविदमोहा ॥ ११५ ॥

दंतिन्द्रिया महर्षया रागं द्वेषं च ते क्षपयित्वा ।

ध्यानोपयोगयुक्ताः क्षपयन्ति कर्माणि क्षपितमोहाः ॥ ११५ ॥

टीका—ततो दान्तेन्द्रियाः सतो मर्षयः शुद्धोपयोगयुताः समीचीन-
ध्यानापगता राग द्वेषं विवृतिं च क्षपयित्वा प्रलयं नीत्वा क्षपितमोहाः संतः
कर्माणि क्षपयन्ति सर्वाणि यतः कपायमूलत्वात्मवेषामिति ॥ ११५ ॥

तदेवमाचष्टेऽनया गाथया;—

अष्टविहकम्ममूलं सविद कसाया समादिजुत्तेहिं ।
उद्धदमूलो व हुमो ण जाइदच्चं पुणो अत्थि ॥ ११६ ॥

अष्टविधकर्ममूलं क्षपिताः कपायाः क्षमादियुक्तैः ।

उद्धृतमूल इव हुमो न जनितव्यं पुनरस्ति ॥ ११६ ॥

टीका—अष्टविधस्य कर्मणां मूलं कारणं । किं ते ? कपायाः शोभादयस्तेषु
सत्सु सर्वकर्मप्रवृत्तीनामवस्थानं ते च कपायाः क्षमादियुक्तैः क्षमाभार्दवार्ज-
वसंतोषपरैः क्षपिता विनाशिता पुनस्तेषामुत्थाननिर्नाभित यथोद्धृतमूलस्य हुमस्य
निर्मूलितस्य वृक्षस्यैव जनितस्य नास्ति, यथोद्धृतमूलं वृक्षो न जायते कारण-
भावात्तथा कर्मनिचयो न पुनरागच्छति कारणभावादिति ॥ ११६ ॥

तस्मात्;—

अवहृष्ट अष्ट रुद्धं धम्मं सुक्कं च ज्ञाणमोगादं ।
ण च एदि पधंसेहुं अणियट्ठी सुक्कलेस्साए ॥ ११७ ॥

अपहत्य आर्तं रौद्रं धर्मं शुद्धं च ध्यानमयगादं ।

न च संति प्रधर्षयितुं अनिवृत्तिं शुद्धलेख्यया ॥ ११७ ॥

टीका—तस्मात्कपायनिर्मूलनायार्जव्यान् रौद्रध्याने चापहत्य परित्यज्य
धर्मध्याने शुद्धध्याने च चिन्तयेति शेषं यतः समीचीनध्यानापगते शोभनध्याने
निविष्टमानसं यतिं शुद्धलेख्यया सहितं शुद्धयोगवृत्त्या समन्वितं अनिवृत्तिगुण-
स्थानगतं कपाया न शक्नुवन्ति न किञ्चित्कुर्वन्ति प्रधर्षयितुं कर्धयितुं । अथ-

१ तेन प्रेष-पुस्तके । १ एष स-न ।

वा “अणियद्दी” पदस्थाने “परिमहा” इति पाठस्तेन पर्णपत्रा न शक्तुर्वेति
प्रवर्णयितुं ध्यानप्रविष्टं मुनिमिति ॥ ११७ ॥

पुनरपि ध्यानस्य स्थैर्यमाह;—

जह ण चलइ गिरिराजो अवरुत्तरपुढवदक्षिणवाए ।
एवमचलिदो जोगी अभिक्खणं श्वायदे ज्ञाणं ॥११८॥

यथा न चलति गिरिराजः अपरोत्तरपूर्यदक्षिणवातैः ।

एवमचलितो योगी अभीक्षणं ध्यायति ध्यानं ॥ ११८ ॥

टीका—यथा न चलति न स्थानाच्छ्रुतो भवति गिरिगजो मेरुः पूर्व-
पश्चिमदक्षिणोत्तरवातैः, एवमचलितो योगी सर्वोपसर्गादिभिरकंप्यमात्रोऽभी-
क्षणं निरन्तरं ममयं ममयं प्रत्यसंख्यातगुणश्रेणिकर्मनिर्जगं कुर्वन् ध्यायेत्
ध्यानं समाधिमिति, यद्यप्यत्रैकवचनं जात्यपेक्षया तथापि बहुवचनं द्रष्टव्यं
ध्यायति ध्यानमिति ॥ ११८ ॥

तत एवं ध्याने प्रच्याय;—

णिट्ठविदकरणचरणा कम्मं णिट्ठुद्धंदं धुणित्ताय ।
जरगरणविप्पमुक्का उवेंति सिद्धिं धुदकिलेसा ॥ ११९ ॥

निष्ठापितकरणचरणाः कर्म निधत्तोद्धतं धृत्वा ।

जरामरणविप्रमुक्ता उपयांति सिद्धिं धुतक्लेशाः ॥ ११९ ॥

टीका—ततो ध्याने संचित्य निष्ठापितकरणचरणाः परमोत्कर्षं प्रापित्वा-
पंचमहाव्रतपंचसमितित्रिगुसिंपंचनमम्कारपटावश्यकासिकानियचकायेस्ते मुनयः
कर्म निधत्तोद्धतं बद्धपुष्टं बद्धनिर्वाचितं सुषु स्निग्धं सुषु कुःसदायकं
निर्धूतं निर्मूलतः सम्यक् धृत्वा प्रक्षिप्य जातिजरामरणमुक्ताः सिद्धिमर्नतज्ञान-
दर्शनसुखवीर्यरूपामवस्थामुपयांति धुतक्लेशाः संत इति ॥ ११९ ॥

१ बद्धपुष्टवर्द्धनिकाचितं य. । बद्धपुष्टनिकाचितं ख. ।

अनगागणां पर्यायनामान्याह;—

समणोत्ति संजदोत्ति य रिसि मुणि साधुत्ति वीदरागोत्ति ।
णामाणि सुविहिदाणं अणगार भदंत दंतोत्ति ॥ १२० ॥

श्रमण इति संयत इति च ऋपिर्मुनिः साधु इति वीतराग इति ।
नामानि सुविहितानां अनगारो भदंतः दंतो यतिः ॥ १२० ॥

टीका—*यत्किञ्चन्मनयं हचिहृषय इत्येवमादिप्रतिपादितास्तेषां
कथं पर्यायनामान्यत आह*—श्रमण इति श्रमयत्यात्मानं तपोभिरिति श्रमणाः,
संयता इति संयमयन्तीन्द्रियाणि कृपायौश्च संयताः, ऋषय इति चार्पयन्ति गमयन्ति
सर्वपापानि ते ऋषयोऽथवार्पयन्ति प्राप्नुवति सप्तर्द्धीरिति ऋषयः, मन्थन्ते
बुध्यन्ते स्वपगर्थसिद्धिमिति मनयोऽथवा मतिभ्रुनावधिमनःपर्ययकेवलज्ञानै-
र्युक्ताः मनयः, साधव इति सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याणि साधयन्तीति साधवः,
वीतरागा इति वीता विनष्टो रागो येषां ते वीतरागाः, नामान्येतानि संज्ञारूपाणि
सुविहितानां सुचारित्र्याणां । अनगाग न विपतेऽगारादिकं येषां तेऽनगारा
विमुक्तमर्षभंगा, भदन्ताः सर्वकल्याणानि प्राप्तवन्तः, दाताः पंचेन्द्रियाणां निष-
हृषाः, त्रयोदशविधे चार्त्रिधे यतंत इति यतयोऽथत्रोपशमक्षपकश्रेण्या-
रोहणपग यतयः । एवं प्रकाराणि यतीनां नामानीति ॥ १२० ॥

एवं दशमुत्राणि व्याख्यायेदानीमनगागणा स्तवमाह;—

अणयारा भयवंता अपरिमिद्गुणा थुदा सुरिदेहिं ।
तिथिहेणुत्तिण्णपारे परमगदिग्दे पणिवदामि ॥ १२१ ॥

अनगारान् भगवतः अपरिमितगुणान् स्तुतान् सुरिद्वैः ।
त्रिद्विधैरुत्तीर्णपारान् परमगतिगतान् प्रणिपतामि ॥ १२१ ॥

टीका—एवमनगागान् भगवतोऽनेन चतुष्टयं प्राप्तान् प्राप्तवन्धापरिमितगुणान्

* पुष्पमध्यगतः पाठः स्र-ग-पुनके अधिकः ।

सर्वगुणाधारान् सुवेन्द्रैः श्रुतान् परममतिगतान् परमशुद्धज्ञानदर्शनवाग्नि-
 णतानुनीर्णपिणान् संभारमहादधिं समुद्भूय स्थितोऽग्निप्रकाशमंतोवचनसंपन्नं
 प्रणिपतामि सम्यक् प्रणमामीति ॥ १२१ ॥

अनगारभावनायां. प्रयोजनमाह;—

एवं चरियविहाणं जो काहदि संजदो ववसिदप्पा ।
 णाणगुणसंपजुत्तो सो गाहदि उत्तमं ठाणं ॥ १२२ ॥

एवं चर्याविधानं यः करोति सयतो व्यवसितात्मा ।

ज्ञानगुणसंप्रयुक्तः स गच्छति उत्तमं स्थानं ॥ १२२ ॥

टीका—एवमनेन प्रकारेण चर्याविधानं दशसूत्रैः कथितं यः करोति
 वतादिसंपन्नो व्यवसितात्मा तपस्ययोगपरो ज्ञानेन मूलागुणैश्च संप्रयुक्तः संजतो
 गच्छत्युत्तमं स्थानमिति ॥ १२२ ॥

यः शृणोतीभ्रमनगागणो स्तवं तस्यापि फलमाह;—

भक्तीए मए कहियं अणयाराण स्तवं समासेण ।
 जो सुणादि पचदमणसो सो गच्छदि उत्तमं ठाणं ॥ १२३ ॥

भक्त्या मया कथितं अनगाराणां स्तवं समासेन ।

यः शृणोति प्रयत्नमनाः स गच्छति उत्तमं स्थानं ॥ १२३ ॥

टीका—भक्त्या मया कथितमिभ्रमनगास्तवं संक्षेपेण यः शृणोति प्रय-
 त्तमनाः संयतान्मा सन् स गच्छत्युत्तमं स्थानमिति ॥ १२३ ॥

तथा च;—

एवं संजभरासिं जो काहदि संजदो ववसिदप्पा ।
 वंसणणाणसमग्गो सो गाहदि उत्तमं ठाणं ॥ १२४ ॥

एवं संयमराक्षि यः करोति संयतो व्यवसितात्मा ।

दर्शनज्ञानसमग्रः स गच्छति उत्तमं स्थानं ॥ १२४ ॥

टीका—यः पुनरेवं संयमराक्षि करोति संयतो व्यवसितात्मा दर्शनज्ञानसमग्रः स गच्छत्युत्तमं स्थानमि-त्यत्र किमत्राद्भुतमस्तीति ॥ १२४ ॥

नसमग्रः स गच्छत्युत्तमं स्थानमि-त्यत्र किमत्राद्भुतमस्तीति ॥ १२४ ॥

अनगारभावनां संक्षेपयन्मंगलं च कुर्वन्नाह, —

एवं मए अभिक्षुदा अणगारा गारवेहिं उम्मुक्ता ।

धराणिधरोहिं य महिया देतु समाधिं च षोधिं च ॥ १२५ ॥

एवं मया अभिस्तुता अनगारा गौरवे. उन्मुक्ताः ।

धराणिधरैः च महिता ददतु समाधिं च षोधिं च ॥ १२५ ॥

टीका—एवमनेन प्रयोगेण मयाभिस्तुता अनगारा गौरवेऽस्मिन्ना धराणि-

धरैः पृथिवीपतिभिश्च महिता. पृथिवी ददता प्रयच्छतु समाधिं मरणकाले-

ऽप्यभिर्भक्ष काले सद्यमपृथिवी भावबंधनमाकाशपणिपति षोधिं च दर्शन-

विशुद्धिं च नान्यत्किंचिदपि याचंश्रमिति ॥ १२५ ॥

इति श्रीमद्भक्तिकेयाचार्यद्वयप्रणीते मृगचारं बहुमदाचार्यप्रणी. तस्या-

रवृन्ध्याज्यश्रीकासहिते नवमे परिच्छेदे ॥

१ किमत्राद्भुतमिति वा. ग. १ अपि, गर्भिन स ग. १ इत्याव संश्लेषक-

न्दिरिचित्तदा आचरन्ती नाम परिच्छेद समाप्त इति म-मुत्तरे । स-मुत्तरे-

ऽप्यमेव पठः, सत्र आचरन्ती नारिण ।

समयसाराधिकारः ।

मेर्वग्यागमस्य स्वममयपरममयानां च साग्भुतं समयसाराग्यमधि
प्रतिपादयन्त्यादादादिष्टदेवतानमस्कारपूर्विकां प्रतिशामात—

यंदिनु देवदेयं तिहुअणमहिदे च सव्यसिद्धाणं ।
योच्छामि समयसारं शुण संक्षेपं जहायुत्तं ॥ १ ॥

यदित्या वेदेव त्रिभुवनमहितं च सर्वसिद्धात् ।
यश्चामि समयसारं शुण संक्षेपं यथायुत्तं ॥ १ ॥

टीका—यदिनु—यदिना मनोसहायैः प्रणम्य, देवानो देवो देवदेवस्तं सुतं
पंथं सर्वतो जनाथं, त्रिभुवनमहितं त्रिभुवनेर्भवनसामिवाण्यंतग्योतिष्ठकस्य
शक्तिमयैकधामसिद्धिं तथा सर्वसिद्धौ च सर्वकर्मसिद्धौ च यंदि वा प्रणम
नस्य प्रशस्तमि वन्तं यत्तमे समयसारे द्वादशांग्यतुर्दशापूर्वाणी सारं परमवतं
मन्त्राण्येवमगणानो च दशानजानयात्रिणां शुद्धिस्थानस्य च भिक्षागुच्छे

१ अन्त्यमभिरिष्टेदेवदेवोतिष्ठकस्य च सर्वसिद्धिं यत्तमे, तच्च—

मोन्दक ले ! मन्द दिदेव ! मदाने यत्तमे तावके च ।

यिवा इतिमे टीका विष्णुभाषेः इति भोगे यमण्ययान ॥ १ ॥

वनवति सुदमन्तर्भवात्तपोऽदानी,

इति निर्दिष्टायां वा प्रमा भवतीति ।

दूर्जनस्य दशार्थेषु मना भवतीति,

विष्णु तृपदोपा साईती भवतीति ॥ १ ॥

मन्त्राणां द्वादशानं च अन्त्यमभिरिष्टेदेवदेवोतिष्ठकस्य च सर्वसिद्धिं यत्तमे, तच्च—

मोन्दक ले ! मन्द दिदेव ! मदाने यत्तमे तावके च ।

यिवा इतिमे टीका

सारभूतं स्तोत्रं वक्ष्येऽन्मेकाग्रचिन्तो भूत्वा दृष्टव्यवधारय संक्षिप्तमर्थेन महातं
 ग्रन्थतोऽस्यं यथावृत्तं येन क्रमेणागतमथवा यथोक्तं पूर्वशास्त्रेषु स्थितं यथा
 पूर्वाचार्यक्रमेणागतं तथा वक्ष्येऽहं न स्वेच्छया, अनेनात्मकर्तृत्वं निगकृत्या-
 नात्मकर्तृत्वं स्थापितं भवतीति ॥ १ ॥

समयो नाम सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यतपामि तेषाञ्च सारधारित्रं कृतो
 यस्मात्,—

द्रव्यं रेतं कालं भावं च पदुञ्च संघटणं ।

जत्थ हि जददे समणो तत्थ हि सिद्धिं लहुं लहइ ॥२॥

द्रव्यं क्षेत्रं कालं भावं च प्रतीत्य संहननं ।

यत्र हि यतते धमण्यं तत्र हि सिद्धिं लघु लभते ॥ २ ॥

टीका—द्रव्यं शरीरमागमादिकं कर्मागमागमकारणं च क्षेत्रं निवासो
 वसतिस्त्रादि स्त्रीपशुपाण्डकविजितवैराग्यवर्द्धनकारणस्थानं कालोऽवमर्षिण्यु-
 त्मर्षिणीरूपभेदोऽपि षड्विधः सुपमासुपमादिभेदेन तथा इतिोष्ण-
 वर्षाकालादिभेदेन त्रिविधः भावः परिणामः, चशब्दोऽनुनसमुच्चयार्थभेदेनान्य-
 दपि कारण शुद्धचारित्र्यमयं भावं, पदुञ्च—आश्रित्य स्वभावमनुबुध्य, संघटणं—
 संहननं अस्थिवधवनेन दूतशक्तिं वीर्यान्तरायक्षयोपशमं वा । यत्र प्राप्तेऽग्नये
 द्वापे समुद्रे भोगभूमिकर्मभूमिक्षेत्रे वा ज्ञाने दर्शने तपामि वा यतते सम्य-
 गाचरति सम्यक्चारित्र्यं प्रतिपालयति समणा—ध्रमणं समतैकतावैराग्यादा-
 धारस्तत्रैव सिद्धिं मोक्षं लघुं शीघ्रं लभते प्राप्तेति, शरीरशुद्धिं भिक्षा-
 शुद्धिं चाश्रित्य कालशुद्धिं रात्र्यादिगमनपरिहारं चाश्रित्य भावशुद्धिं
 आसंयमादिपरिणामपरिहारं चाश्रित्य शरीरसंननादिकं चाश्रित्य यश्चारित्र्यं
 यत्र वा तत्र वा स्थितो बहूभूतोऽन्यभूतो वा सम्यग्विधानेन प्रतिपालयति स
 सिद्धिं लभते शीघ्रं यस्मान्स्मात्समयसारधारित्रं द्रव्यायाश्रितो यतनेनोच्यत

दापि मा ह्याः, दुःखं सहस्व केनचित्कारणान्तरेगोत्रज्ञामप्रीतिं पीडारूपां सम्यग-
नुभव, निद्रां च जय—अकाले स्वापक्रिया वर्ज्य, मैत्री च भावय सर्वैः सर्वै-
सह मैत्री भावय परोषां दुःखानुत्पत्त्यभिलाष कृष्ट, वैराग्यं च सुष्ठु भावय ।
यतः सर्वस्य प्रवचनस्य सारभूतमेतदिति ॥ ४ ॥

तथैवभूतश्च भवतु,—

अव्यवहारी एको ज्ञाने एयगमणो भव णिरारंभो ।

चत्तकसायपरिग्रह प्रयत्तचेष्टो असंगो य ॥ ५ ॥

अव्यवहारी एको ध्याने एकाग्रमना भवेत्तिरारंभः ।

त्यक्तकषायपरिग्रहः प्रयत्नचेष्टः असंगश्च ॥ ५ ॥

टीका—व्यवहारीति व्यवहारी न व्यवहार्यव्यवहारी लोकव्यवहारहितो
भवनर्थकोऽमहापां भवंज्ज्ञानदर्शनादिकं मुक्त्वा ममान्यप्रास्तीत्येकत्वं भावये-
त्तथा ध्याने धर्म-याने शुद्धध्याने चैकाग्रमनाभ्यासिष्ठचिन्तो भवेत्तथा निरीरभ
आरभाभिर्गतः स्थानथा त्यक्तकषाय बांधमानमायालोभादिरहितस्तथा
त्यक्तपरिग्रहोऽथवा त्यक्तः कषायः परिग्रहो यनासौ त्यक्तकषायपरिग्रहो भवे-
त्तथा प्रयत्नचेष्टः सर्वथा प्रयत्नपरंग भवेत्तथाऽसंगः संगं केनाऽपि मा कुर्वी-
त्सर्वथा संगविवर्जितो भवेदिति ॥ ५ ॥

पुनरपि मुख्यरूपेण चाग्निभ्य प्राधान्यं न भूतस्य यतः,—

धोषद्वि सिक्खिदे जिणइ बहुसुदं जो चरित्तसंपुण्णो ।

जो पुण चरित्तहीणो किं तस्स सुदेण बहुएण ॥ ६ ॥

स्तोके शिक्षिते जयति बहुधृतं यः चारिषसंपूर्णः ॥

यः पुनः चारिषहीनः किं तस्य धृतेन बहुकेन ॥ ६ ॥

१-२-३ इमे तथा शब्दाः ख-य-पुस्तके न सन्ति । ४ मा कृपाः ख-त-
पुस्तके ।

ज्ञानं प्रकाशकं तपः शोधकं संयमश्च गुणिकरः ।

प्रयाणामपि च संयोगे भवति हि जिनशासने मोक्षः ॥ ८ ॥

टीका—यतो ज्ञानं प्रकाशकं द्रव्यस्वरूपप्रदर्शकं हेयोपादेयविवेककारणं, तपः शोधकं शोधयति कर्माणीति शोधकः सर्वकर्माणामपायकारणमात्रं, तपः-शब्देन ध्यानं परिगृह्यते तस्य प्रस्तुतत्वादथवा सर्वस्य वा ग्रहणं तन्मध्यपरित-त्वात् ध्यानस्य, संयमश्च गुणिकरः इन्द्रियनिग्रहो जीवदया च कर्मागमप्रतिबन्ध-कारणमतो ज्ञानेन प्रकाशिते समयः परिहारो युक्तः परिहारे च ध्यानं निर्विघ्नतया प्रवर्ततेऽतस्त्रयाणामपि संयोगे भवति स्फुटं जिनशासनं मोक्षो न पूर्वोक्तं विरोधो द्रव्यार्थिवनयाश्रयणादिति ॥ ८ ॥

यदि पुनरन्ते गतितानि ज्ञानलिङ्गतपासि करोति तदा किं स्यात्,—

णाणं करणविहीणं लिङ्गग्रहणं च संजमविहृणं ।

दंसणरहिदो य तपो जो कुणह गिरत्थयं कुणह ॥ ९ ॥

ज्ञानं करणविहीनं लिङ्गग्रहणं च संयमविहीनं ।

दर्शनरहितं च तपः यः करोति निरर्थकं करोति ॥ ९ ॥

टीका—ज्ञानं करणविहीनेन करणशब्देनात्र पटावयकादित्रियाचारित्र्ये परिगृह्यते, लिङ्गं जिनरूपमचेलक्ष्णादियुक्ता लिङ्गस्य ग्रहणमुपादानं तत्संयम-विहीनं संयमेन विना, दर्शनं सम्यग्दर्शनेन गतितं च तपो यः करोति स पुरुषः कर्मनिर्जगरहितं निरर्थकं करोति । ज्ञानं चारित्र्यविमुक्तं लिङ्गोपादानं चन्द्रियजयगहितं दयारहितं च यः करोति सोऽपि न किञ्चित्करोतीति तस्मात्सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्ययुताभ्येवेति ॥ ९ ॥

सम्यग्ज्ञानादियुतस्य तपसो ध्यानस्य च मारुतस्यमाह,—

तवेषेण धीरा विधुणांति पापं अज्झप्पजोगेण सवन्ति मोहं ।

संसीणमोहा धुदरागदोसा ते उत्तमा सिद्धिगदिं पयन्ति

तपसा धीरा विधुन्वंति पापं अध्यात्मयोगेन क्षपयन्ति मोहं ।
संक्षीणमोहा धुतरागद्वेषाः ते उत्तमाः सिद्धिगतिं प्रयाति ॥ १० ॥

टीका—ततो ज्ञानादियुक्तेन तपसा धीराः सर्वमत्त्वमंपन्ना विधुन्वंति
त्रिनाशयन्ति पापं चारित्रिमोहं कर्माण्यन्यशुभानि, अध्यात्मयोगेन परमध्यानेन
क्षपयन्ति प्रलयं नयन्ति मोहं मिथ्यात्वादिकं ततः क्षीणमोहा धुतरागद्वेषा
विनष्टज्ञानावरणदर्शनावरणान्तगया निर्मूलिताशेषकर्माणश्च, ते संतस्ते साध्व
उत्तमाः सर्वप्रकृष्टगुणशीलेपेताः सिद्धिं गतिमनंतचतुष्टयं प्रयाति प्रानुवर्ते
लोकप्रसिद्धि ॥ १० ॥

पुनरपि ध्यानस्य माहात्म्यमाह;—

लेस्साक्षात्तवेण य चरियविशेषेण सुगर्ह होइ ।
तह्या इदराभावे ज्ञाणं संभावए धीरो ॥ ११ ॥

लेस्याध्याततपोभिश्च चर्याविशेषेण सुगतिर्भवति ।
तस्माद्वितराभावे ध्यानं संभावयेद्दीरः ॥ ११ ॥

टीका—विशेषशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । लेस्याविशेषेण तेजःपद्मशुद्ध-
लेस्याभिः, ध्यानविशेषेण धर्मध्यानशुद्धध्यानाभ्यां, तपोविशेषेण चारित्रानुकूलका
यक्लेशादिभिः, चारित्रविशेषेण च सामायिकशुद्धिपरिहारच्छेदोपस्थापनसुभ्रमाम्प
राययथाध्यातचारित्रैः सुगतिर्भवति शोभना गतिः शुद्धदेवगतिः सिद्धगतिर्मनु-
ष्यगतिश्च दर्शनादियोग्या । यद्यपि विशेषशब्दधारित्रेण सह संगतस्तथापि
सर्वे सह संबध्यत इत्यर्थविशेषदर्शनाद्यत्रा न चारित्रेण संबध
समासकरणभावात्तस्मात्सर्वैः सह संबधः करणीयः, मध्ये च विभक्तिभ्रवणं
यत्तद्राकृतबलेन कृतं न तत्र । अथवा सुगतिर्मोक्षगतिरेवाभिसंबध्यते यत्
एवं तस्माद्वितरेषामभावेऽपि लेस्यात्परचारित्राणामभावेऽपि ध्यानं संभावयेद्दीरः
मम्यध्यानं प्रयागयेयतः सर्वाण्येतानि ध्यानेऽन्तर्भूतानि । सर्वैर्यथापि सुगति-
र्भवति तथापि ध्यानं प्रधानं यतः सम्यग्दर्शनाविनाभावि ॥ ११ ॥

सम्यग्दर्शनस्य माहात्म्यमाह;—

सम्मत्तादो णाण णाणादो सच्चभावउवलद्धी ।
उवलद्धपयत्थो पुण सेयासेयं वियाणादि ॥ १२ ॥

सम्यक्त्वात् ज्ञानं ज्ञानात् सर्वभावोपलब्धिः ।

उपलब्धपदार्थः पुनः श्रेयः अश्रेयः विजानाति ॥ १२ ॥

टीका — सम्यक्त्वाज्जिनवचनरुचेर्ज्ञानं स्यात्सम्यक्त्वेन ज्ञानस्य शुद्धिर्यत् क्रियतेऽनं सम्यग्ज्ञानं सम्यक्त्वाद्भवति, सम्यग्ज्ञानाच्च सर्वभावोपलब्धिर्भवति यतः सर्वेषां द्रव्याणां पदार्थानामस्तिकायानां सभेदानां सपर्यायाणां च सम्यग्ज्ञानेन परिच्छिन्निः क्रियते । दर्शनस्य विषयो विविक्तो न भवति ज्ञानात् कथं तीर्हं तत्पूर्वकं ज्ञानं नैष दोषो विपरीतानस्यवसायाकिञ्चित्क-
रत्वादीनि स्वरूपाणि ज्ञानस्य सम्यक्त्वेनापनीयंत इति । उपलब्धपदार्थश्च पुनः श्रेयः पुण्यं कर्मापायकारणं चाश्रेयः पापं कर्मबंधकारणं च विजानाति सम्यग्बुद्ध्यत इति ॥ १२ ॥

तथा,—

सेयासेयविदण्हू उद्धदुस्सील सीलवं होदि ।
सीलफलेणम्मुदयं ततो पुण लहदि णिडवाणं ॥ १३ ॥

श्रेयोश्रेयोविन् उद्धतदुःशीलः शीलवान् भवति ।

शीलफलेनाभ्युदयं ततः पुनः लभते निर्वाणं ॥ १३ ॥

टीका—ततः श्रेयसोऽश्रेयसश्च वित् वेत्ता श्रेयोऽश्रेयोक्तिस्तन् उद्धतदुः-
शीलं सन् शीलवान्प्रदृशशीलसहस्राधारः स्यात्ततः शीलफलेनाभ्युदयः
संपूर्णचाग्निं अथवोद्धतदुःशीलं निवृत्तपापक्रियः स्यात्ततश्चाग्निप्रसमन्वितः
स्यात्तच्च शीलं तस्माच्चाभ्युदयः स्वर्गादिमुग्गायनुभवनं ततश्च लभते पुनर्नि-
र्वाणं सर्वकर्मपायात्पन्नमुरारानुभवनमिति ततः सर्वेण पूर्वबंधेन चाग्निश्च
माहात्म्यं दत्तं ॥ १३ ॥

वनपरिपालनार्थं च योगात्प्राह्मणसमाश्रयस्थानस्य (स) पश्चाच्च मासमात्रव-
स्थानं श्रावकलोकादिगङ्गेशपहिष्णनायाथवा ऋतो ऋतोमासमासमात्रं ध्यातव्यं
मासमात्रं च विहरणं कर्त्तव्यमिति मास- श्रमणकल्पोऽथवा वर्षाकाले योग-
ग्रहणं चतुर्षु चतुर्षु मासेषु नन्दीश्वरकरणं च मासश्रमणकल्पः । पञ्चो-पर्या
पर्यागमने निपद्यकायाः पञ्चकल्पोणस्थानानां च संवनं पर्येष्यन्त्यते, श्रम-
णस्य श्रावणस्य वा कल्पो विकल्पः श्रमणकल्पः । अनेन प्रकारेण
दशप्रकारः श्रमणकल्पो वेदितव्य इति ॥ १८ ॥

लोका मृगगुणे व्यसत्यातस्तथा व्युत्पृष्टशरीरत्व चास्नानमूलागुणे ध्या-
न्यातमेना न तथोक्ति प्रपञ्चमततः प्रतिवेत्तनस्वरूपमाह,—

रजसेदाणमग्रहणं महव सुकुमालदा लघुत्वं च ।

जत्थेदे पंचगुणा तं पडिलिहणं पसंसंति ॥ १९ ॥

रजःस्वेदयोरग्रहणं मार्दवं सुकुमारता लघुत्वं च ।

यत्रैते पंचगुणास्तं प्रतिलेखनं प्रशंसंति ॥ १९ ॥

टीका—रज स्वेदयोरग्रहणं रजसा पांशादिना श्वेदेन च यन्म-
लिने न भवति । रजसोऽग्रहणमेको गुणः स्वेदस्य चाग्रहणं द्वितीयो गुणः,
मार्दवं सूक्ष्मत्वं चभ्रुषि प्रक्षिप्तमपि न व्यथयति यतः स तृतीयो गुणः, सुकु-
मारता सोकुमार्य दर्शनीयरूप चतुर्थो गुणः, लघुत्वं च गुणत्वग्याभावाः प्रमा-
णस्थानमन्शेषणादौ योग्यता पंचमो गुणः, यत्रैते पंचगुणा इत्ये इति
तत्प्रतिलेखनं मयुषिच्छग्रहणं प्रशंसत्यभ्युपगच्छन्त्याचार्या गणधरदेशादय
इति ॥ १९ ॥

१ पंचगुणाणां ग । इवाजाती परं नमि तत्र । २ अने, इति स-ग-
पुरतके नमि । ३ उशेषणाकशेषणादी ग-पुरतके ।

ननु चक्षुरा पमार्जनं क्रियते किमर्थं प्रतिवेगनधारणं, नैव दोषो न ह्ये
 चक्षुः सर्वं धारयति यतः—

सुदुमा ह्यसंति प्राणा दुष्पेक्षया अक्षिराणो अमेज्या ह ।
 तस्या जीवदयाए पटिलिहणं धारए भिक्वतू ॥ २० ॥

सुदुमा हि संति प्राणा दुष्पेक्षया अक्षमा अपाद्या हि ।
 तस्मात् जीवदयायै पतिलेगनं धारयेत् भिक्षुः ॥ २० ॥

टीका—सुदुमाः सुदुःखराः, दुःखानुभूति, मति विगने, प्राणा द्वीन्द्रियस्य
 चक्षुराणां, सुदुःखा दुःखेन हृष्या मोग्यधुगा आयाद्या मोग्यधुगा
 चक्षुः न हारया यत यत तस्मान्मेवो मेतानो द्यानिभिमे प्राणापमार्जने
 तस्मात् सर्वं धारयति यतः—

यतिश्चान्यथा न गायुः—

उषाते पश्यवन्ते निमि सुतो उद्विशो ह्य काऊण ।
 अत्यडितिक्रिय सुयन्तो जीववहं कुणदि गियदं तु ॥ २१ ॥

उषाते पश्यवन्ते निमि सुत उद्विशो हि कृष्णा ।
 अत्यडितिक्रिय सुयन्तो जीववहं करोति नियतं तु ॥ २१ ॥

टीका—उषाते पश्यवन्ते उषाते मृत्तुवर्षादि ह्य कृष्णा निमि
 सुतो उद्विशो ह्य काऊण उद्विशो ह्य काऊण उद्विशो ह्य काऊण
 अत्यडितिक्रिय सुयन्तो जीववहं कुणदि गियदं तु ॥ २१ ॥
 अत्यडितिक्रिय सुयन्तो जीववहं करोति नियतं तु ॥ २१ ॥

ननु प्रतिलेखनेनाऽपि जीवानां पीडा भवतीति ततः किमुच्यते प्रतिलेख-
नधारणमित्याशंक्य प्रतिलेखनस्य कस्योपि सौकुमार्यमाहः—

ण य होदि णयणपीडा अचिंछ पि भमाडिदे दु पडिलेहे।
तो सुहुमादी लहुओ पडिलेहो होदि फायव्वो ॥ २२ ॥

न च भवति नयनपीडा अक्षिण अपि भ्रामिते तु प्रतिलेखे ।
ततः सुक्ष्मादिः लघुः प्रतिलेखो भवति कर्तव्यः ॥ २२ ॥

टीका—न च भवति नयनपीडा चक्षुषो व्यथा अक्षिण नयनेऽपि भ्रामिते
श्रवशिते प्रतिलेखे मयूरपिच्छे यतन्ततः सुभ्रमत्वादियुक्तं लघुप्रमाणस्य प्रति-
लेखो भवति कर्तव्यो जीवद्वयानिमित्तमिति ॥ २२ ॥

प्रतिलेखनास्थानान्याह,—

ठाणे चंकमणादाणे णिकखेवे सयणआसण पयत्ते ।
पडिलेहणेण पडिलेहिज्जइ लिंगं च होइ सपक्खे ॥ २३ ॥

स्थाने चंकमणे आदाने निक्षेपे शयनासने प्रयत्नेन ।
प्रतिलेखनेन प्रतिलिख्यते लिंगं च भवति स्वपक्षे ॥ २३ ॥

टीका—स्थाने कार्यासंगं चंकमणे गमने आदाने कुंडिकादिप्रहणे
निक्षेपे पुस्तकादीनां निक्षेपणे शयने आसने उद्वर्जनपरावर्तनादौ संस्मरणप्रहणे
भुनोच्छिष्टप्रमाणेन च यत्नेन प्रतिलेखनेन प्रतिलिख्यते प्रमाज्यते जीवानां
रक्षा क्रियते यतो लिंगं च लिखं च स्वपक्षे भवति यतोऽयं वाताधिको न
भवति संयतोऽयमिति लिंगं भवति ततः प्रतिलेखनधारणं साधुनं युवत्याग-
मात्रिणां चिन्तेति । न च प्राणिपातयोगत्तियामुत्पत्तिं कार्मिकमांसं स्वय एव
पतनात्, यथाहारस्य शुद्धिः क्रियते एवमुद्वरणं प्राणिस्यैव कार्मेति ॥ २३ ॥

१ कश्चेति शब्दो ग-पुस्तके नास्ति । २ पिठे स्व-य-पुस्तके । ३ लट्-
परावर्तने स्व-य-पुस्तके । ४ साविरोधश्चेति स्व-य-पुस्तके ।

ननु चक्षुषैव प्रमार्जनं क्रियते किमर्थं प्रतिलेखनधारणं, नेत्र दोषो न चक्षुः सर्वत्र प्रवर्तते यतः;—

सुहृमा ह्यु संति प्राणा दुष्प्रेक्ष्या अक्विषणो अगेज्झा ह्यु
तह्या जीवदयाए पडिलिहणं धारए मिक्खू ॥ २० ॥

सूक्ष्मा हि संति प्राणा दुष्प्रेक्ष्या अक्ष्णा अघाह्या हि ।
तस्मात् जीवदयायै प्रतिलेखनं धारयेत् मिश्रुः ॥ २० ॥

टीका—सूक्ष्माः सुष्ठु क्षुद्राः, हु-स्फुटं, संति विद्यन्ते, प्राणा दीन्द्रियाः
एकेन्द्रियाश्च, दुःप्रेक्ष्या दुःसेन दृश्या मांसचक्षुषा चाप्राद्या मांसमयेक्षणं
प्रहीतुं न शक्या यत एवं तस्मान्नेर्षा जीवानां दयानिमित्तं प्राणसंयमार्थं
पालनार्थं प्रतिलेखनं धारयेन्मयूरपिच्छिकां गृह्णीयाद्भिक्षुः साधुरिति ॥ २० ॥

प्रतिलेखनमन्तरेण न साधु;—

उच्चारं प्रस्रवणं निशि सुप्तो उद्धिदो ह्यु काऊण ।
अप्पडिलिहिय सुवंतो जीववहं कुणादि णियदं तु ॥ २१ ॥

उच्चारं प्रस्रवणं निशि सुप्त उत्थितो हि कृत्वा ।
अप्रतिलेख्य स्वपन् जीववधं करोति नियतं तु ॥ २१ ॥

टीका—उच्चारं पुरीषोत्सर्गं प्रस्रवणं मूत्रश्लेष्मादिकं च कृत्वा नि-
रात्रौ प्रसुप्तो निद्राकान्त उत्थितश्चेतयमानोऽपि चक्षुषोऽप्रसरेऽप्रतिले-
खनप्रतिलेखनमन्तरेण पुनः स्वपन् गच्छन्ननुद्वर्तनपरिवर्तनानि च कुर्वन् जीव-
जीवानां वधं जीवघातनं परितापनादिकं च नियतं निश्चितं निश्चयं
करोति । निशि सुप्तः पुनरुत्थित उच्चारं प्रस्रवणं च कृत्वा पुनः स्वपन् प्र-
तिलेखनमन्तरेण निश्चयेन जीवविघातादिकं च कुर्यादिति ॥ २१ ॥

ननु प्रतिलेखनेनाऽपि जीवानां पीडा भवतीति ततः किमुच्यते प्रतिलेख-
नधारणमित्याशक्य प्रतिलेखनस्य कस्योपि सूक्ष्मार्यमाह,—

ण य होद्दि णयणपीडा अचिंछ पि भमाहिदे दु पडिलेहे ।
तो सुहुमादी लहुओ पडिलेहो होदि कायव्वो ॥ २२ ॥

न च भवति नयनपीडा अक्षिण अपि भ्रामिते तु प्रतिलेखे ।
ततः सूक्ष्मादि लघुः प्रतिलेखो भवति कर्तव्यः ॥ २२ ॥

टीका—न च भवति नयनपीडा चक्षुषो व्यथा अक्षिण नयनेऽपि भ्रामिते
प्रवेशिते प्रतिलेखे मयूरपिच्छे यतस्ततः सुक्ष्मत्वादियुक्तो लघुप्रमाणस्थः प्रति-
लेखो भवति कर्तव्यो जीवदयानिमिनमिति ॥ २२ ॥

प्रतिलेखनास्थानान्याह,—

ठाणे चंक्रमणादाणे णिकखेवे सयणआसण पयसे ।
पडिलेहणेण पडिलेहिज्जह् लिंगं च होइ सपक्खे ॥ २३ ॥

स्थाने चंक्रमणे आदाने निक्षेपे शयनासने प्रयत्नेन ।
प्रतिलेखनेन प्रतिलिख्यते लिङ्गं च भवति स्वपक्षे ॥ २३ ॥

टीका—स्थाने कार्यासंगे चंक्रमणे गमने आदाने कुट्टिकादिग्रहणे
निक्षेपे पुस्तकादीना निक्षेपणे शयने आमने उद्वर्तनपरावर्तनादौ संस्तरग्रहणे
भुक्तोच्छ्रमप्रार्जने च यत्नेन प्रतिलेखनेन प्रतिलिख्यते प्रमाद्व्यते जीवानां
रक्षा क्रियते यतो लिङ्गं च चिह्नं च स्वपक्षे भवति यतोऽयं वाताधिको न
भवति संयतोऽयमिति लिङ्गं भवति ततः प्रतिलेखनधारणं साधुत युव्याग-
मात्रिणां चिंतेति । न च प्राणिपातयोगानेपामुत्पानिः कार्निवृत्तासौ स्यत एव
पतनात्, यथाहारस्य शुद्धिः क्रियते एवमुदकरणादिकस्यापि कार्यति ॥ २३ ॥

१ कार्थेति शब्दो ग-पुस्तके नास्ति । २ पिच्छे ग-ग-पुस्तके । ३ लघुमन्-
परावर्तने ल-ग-पुस्तके । ४ माविरोधाच्चेति ल-ग-पुस्तके ।

अनेन लिगेन युक्तस्याचरणफलमाह;—

पासह उवहोपक्षे तह साहू जां करेदि णावाए ।
णावाए कल्याणं चातुर्मासेण णियमेण ॥ २४ ॥

प्रापधं उभयपक्षयोस्तथा साधुः यः करोति नापाये ।
नयते कल्याणं चातुर्मासेन नियमेन ॥ २४ ॥

टीका—अनेन लिगेन युक्तः सन् साधुर्यः कर्गति प्रापधमुपवासमभय-
पक्षयोः कृष्णचतुर्दश्यां शुक्लचतुर्दश्यां च, णावाए—नापाये तथोक्तिनामे
सति, णावाए—नयते प्राप्नोति, कल्याणं—कल्याणं परममुरगं, चातुर्मासेन चातु-
र्मासिकप्रतिक्रमणेन, नियमेन सावत्सरिकप्रतिक्रमणेन च सह, नियमेन निश्च-
येन वा । चातुर्मासिकोपवासेन सावत्सरिकोपवासेन च सह यः साधुः कृष्ण-
चतुर्दश्यां शुक्लचतुर्दश्यां चोपवासं कर्गति निरन्तरमभुञ्चन् स प्राप्नोति
कल्याणं निश्चयेन । अथवा कृष्णपक्षे शुक्लपक्षे चोपवासं यः करोति साधु-
पायमंतरेण स साधुश्चातुर्मासिकेन नियमेन कल्याणं प्रायश्चित्तं तथार्थं
प्राप्नोत्यथवा न प्राप्नोतीति संबन्ध इति ॥ २४ ॥

एव पिंडादिकं शोधयतः मुचग्निं भवति, यः पुनर्न शोधयेत्स
फलमाह;—

पिंडोवाधिसेज्जाओ अविशोधिय जो य भुंजदे सप्रणो ।
मूलहाणं पत्तो भुवणेषु हवे समणपोहो ॥ २५ ॥

पिंडोपधिशय्या अविशोध्य यश्च भुंक्ते श्रमणः ।

मूलस्थानं प्रातः भुवनेषु भवेत् श्रामण्यतुच्छः ॥ २५ ॥

टीका—पिंडमुपधि शय्यां चाहारोपकरणावासादिकमधिशोध्य च
शुद्धिमकृत्वा यो भुंक्ते सेवेन श्रमणः स मूलस्थानं प्रातः गृहस्थः संजात
भुवने लाभ्ये चासी श्रामण्यतुच्छो यतित्वर्हानो भवेदिति ॥ २५ ॥

तथा,—

तस्स ण सुज्झइ चरियं तवसंजमणिञ्चकालपरिहीणं ।
आधासयं ण सुज्झइ चिरपट्टवइयो वि जइ होइ ॥२६॥

तस्य न शुध्यति चारित्रं तपःसयमनित्यकालपरिहीणं ।

आयदयकं न शुध्यति चिरप्रव्रजितोपि यदि भवति ॥ २६ ॥

टीका—पिंटादिशुद्धिमन्त्रेण यत्तपः करोति तस्य न शुध्यति चारित्रं तपःसंयमाभ्यां नित्यकालं परिहीणं यत आवश्यकक्रिया न तस्य शुद्धा । यद्यपि चिरप्रव्रजितो भवति तथापि किं तस्य चारित्रादिकं भवति यदि पिंटादिशुद्धि न कुर्यादिति ॥ २६ ॥

पुनरपि चारित्रस्य प्राधान्यमाह,—

मूलं छित्ता समणो जो गिण्हादी य बाहिरं जोगं ।
बाहिरजोगा सव्वे मूलविहणस्स किं करिस्संति ॥२७॥

मूलं छित्त्वा भ्रमणो यो गृह्णाति च घातं योगं ।

बाह्ययोगा सर्वे मूलविहीनस्य किं करिष्यन्ति ॥ २७ ॥

टीका—मूलगुणनिहितादिवनानि छित्त्वा विनाश्य भ्रमणः साधुर्यो गृह्णाति च घातं योगं बुध्ममूलादिकं तस्य माधोर्बायाः योगाः सर्वे मूलविहीनस्य मूलगुणतहितस्य किं करिष्यन्ति यावता हि न किञ्चिदपि पुर्वन्ति नापि कर्मक्षयं करिष्यन्तीति ॥ २७ ॥

तावदहिंसादिवने विनाश्य यः करोत्युत्तरगुणं तस्य दोषमाहः—

हंतूण य बहुपाणं अप्पाण जो करेदि सप्पाणं ।
अप्पासुअमुहकंसी मोक्षकंसी ण सो समणो ॥ २८ ॥

हत्या बहुपाणं आत्मानं यः करोति सप्पाणम् ।

अप्पासुसुखकाक्षी मोक्षकाक्षी न स भ्रमणः ॥ २८ ॥

टीका—बहुप्राणान् हत्वा बहून् जीवान् असम्यावगर्दीन् हत्वाऽऽ-
कर्मादिभिर्गन्मानं यः करोति मरणं सावधाहारं मुञ्चाऽऽत्मनो ब्रह्मोपवर्दं
यः कुर्यान्मिः माधुगप्रामुकमुखकांक्षी येन सुखेन नरकादीन् भ्रमति तर्क-
हतेऽसौ मोक्षकांक्षी नामो भ्रमणः—मर्वकर्मक्षयविमुक्तिं नेच्छतीति ॥ २८ ॥

दृष्टान्नेन दापमाहः—

एकौ वावि तयो वा सीहो वग्धो मयो व स्वादिजो ।
जदि स्वादेज्ज स णीचो जीवरासिं णिहंतूण ॥ २९ ॥

एकं वापि त्रीन् वा सिंहो व्याधो भृगं वा खादयेत् ।

यदि खादयेत् स नीचो जीवराशिं निहत्य ॥ २९ ॥

टीका—एकौ वावि—एकं वाऽपि मृगं शशकं वा, तयो वा—त्रीन् वा, ई-
चतुगे वा मृगान् सिंहो मृगाग्विर्याश्रः शार्दूलो वाममुच्चयार्यः तेनान्योऽपि गृध्ने
शरभादिः । स्वादिज्ज—खादयेत् योदि भक्षयेत् स नीचोऽधमः पाणिशो जी-
वरासिं निहत्य । यदि एकं द्वौ त्रीन् वा जीवान् सिंहो व्याधो वा खादयेत्
स नीच इत्युच्यते यः पुनरधःकर्मणो जीवराशिं निहत्य खादयेत् स कथं
न नीचः किन्तु नीच एवेति भाष्यार्थः ॥ २९ ॥

येन प्राणिवधः कृतम्नेनात्मवधः कृत इति प्रतिपादयन्नाहः—

आरंभे पाणिवहो पाणिवहे होदि अप्पणो हु व्हो ।
अप्पा ण हु हंतव्हो पाणिवहो तेण मोत्तव्हो ॥ ३० ॥

आरंभे प्राणिवधः प्राणिवधे भवति आत्मनो हि वधः ।

आत्मा न हि हंतव्यः प्राणिवधस्तेन मोक्तव्यः ॥ ३० ॥

१ यदि, शब्दो ग-पुस्तके नास्ति । २ खादिज्ज—खादयेत् भक्षयेत् यदि भक्षये
इति—स-पुस्तके ।

टीका—आरंभे पचनादिकर्मणि सति प्राणिवधः स्यात्प्राणिवधश्च भव-
स्यात्मवधः स्फुटं नरकतिर्यग्गतिदुःखानुभवनं, आत्मा च न हंतव्यो यतोऽतः
प्राणिवधस्तेन मोक्तव्यस्त्याज्य इति ॥ ३० ॥

पुनरप्यधःकर्मणि द्रोपमाहोत्तरेण ग्रथप्रबंधेनः—

जो ठाणमोणवीरासणेहिं अत्थदि चउत्थछट्टेहिं ।
भुंजदि आधाकम्मं सव्वे वि णिरत्थया जोगा ॥ ३१ ॥

यः स्थानमौनवीरासनेः आस्ते चतुर्थपद्यभिः ।

भुंक्ते अधःकर्म सर्वे अपि निरर्थका योगाः ॥ ३१ ॥

टीका—यः पुनः स्थानमौनवीरासनेभ्यतुर्थपद्यादिभिधाम्ने अधः-
कर्मपरिणत च भुंक्ते तस्य सर्वेऽपि निरर्थका योगा उन्नतगुणा इति ॥ ३१ ॥

तथा,—

किं काहदि घणवासो सुण्णागारो य रुक्खमूलो वा ।
भुंजदि आधाकम्मं सव्वे वि णिरत्थया जोगा ॥ ३२ ॥

किं करिष्याति यनवासः शून्यागारश्च वृक्षमूलो वा ।

भुंक्ते अधःकर्म सर्वेऽपि निरर्थका योगाः ॥ ३२ ॥

टीका—किं करिष्यति तस्य धनवासः किं वा शून्यागारवासो वृक्षमूल-
वासो वा भुंक्ते चेदधःकर्म तत्र सर्वेऽपि निरर्थका योगा इति ॥ ३२ ॥

तथा,—

किं तस्स ठाणमोणं किं काहदि अम्मोवगासमादावो ।
मेत्तिविहूणो समणो सिज्जादि ण हु सिद्धिकंसो वि ॥ ३३ ॥

किं तस्य स्थानं मौनं किं करिष्यति अभ्रावकाशमातापः ।
मंत्रीविहीन श्रमणः सिध्यति न हि सिद्धिकांक्षोपि ॥ ३३ ॥

टीका—किं तस्य स्थानं कायोत्सर्गः मौनं वा किं तस्य करिष्यति
अभ्रावकाश आतापो वा यो मंत्रीभावग्रहितः श्रमणः सिद्धिकांक्षोर्
नेत्रं स्फुटं सिध्यतीति ॥ ३३ ॥

तथा;—

जह वोसरित्तु कत्तिं विसं ण वोसरदि दारुणो सप्पो ।
तह को वि मंदसमणो पंच तु मूणा ण वोसरदि ॥ ३४ ॥

यथा व्युत्सृज्य कत्तिं विसं न व्युत्सृजति दारुणः सर्पः ।
तथा कोपि मंदश्रमणः पंच तु शूना न व्युत्सृजति ॥ ३४ ॥

टीका—यथा सर्पो गौद्रः कुनि कंचुकं व्युत्सृज्य विसं न त्यजति
तथा कश्चिन्मंदः श्रमणः चाग्निालमः पंचशूना न व्युत्सृजति भोक्त
नादिलोभेनेति ॥ ३४ ॥

कास्ताः पंचशूना इत्याशंकायामाह;—

कंडणी पीसणी चुल्ली उदकुंभं प्रमाजणी ।
वीहिद्वं णिच्चं ताहिं जीवरासी से मरदि ॥ ३५ ॥

कंडनी पेपणी चुल्ली उदकुंभं प्रमाजनी ।

भेतद्वं नित्यं ताभ्यः जीवराशिः ताभ्यो घियते ॥ ३५ ॥

टीका—यथाद्वयं कंडयंते जया कंडनी उदुमलाः, पिप्यंते यथादयो जया
पेपणी यंत्रकं, चुल्ली अम्याधिकणी, उदकुंभः वृद्धादिजरादिकं, प्रमाजनी
नया प्रमाजनी आम्बरनिराकरिणी । एताभ्यो भेतव्यं नित्यं जीवराशि-
तन्माभ्यो घियते ॥ ३५ ॥

पुनरपि विशेषतोऽधःकर्मणि दांपमात्,—

जो भुंजदि आधाकम्मं एज्जीयाण घायणं किञ्चा ।
अबुहो लोल सजिद्धो ण वि समणो सायओ हांजा ॥३६॥

यां भुंक्ते अध कर्म पट्टर्जीयानां घातनं कृत्वा ।

अबुधो लोलः सजिद्धः नापि भ्रमणः भावकः भवेत् ॥ ३६ ॥

टीका—यां भुंक्तेऽधकर्म पट्टर्जीयानां घातनं कृत्वा अबुधोऽर्जो लोलो
लंपटः सजिद्धो त्रिदशशतं गतं नापि भ्रमणः किं तु भावकः स्यात् । अथवा
न भ्रमणो नापि भावकः स्यात् उभयधर्मगतित्वादिति ॥ ३६ ॥

तथा,—

पयणं व पायणं वा अणुमणचित्तो ण तत्थ वीहेदि ।
जेमंतो वि सघादी ण वि समणो द्विट्ठिमंपणो ॥३७॥

पचने वा पाचने वा अनुमनचित्तो न तत्र विभेति ।

जेमन्तपि स्वघाती नापि भ्रमणः द्विट्ठिमंपणः ॥ ३७ ॥

टीका—पचने वा पाचने वा अनुमनचित्तं कृतव्याणुपकरणेनाथ कर्मणि
प्रवृत्तानुमनिकृतशब्धे न च तस्मात्पचनादिकादिभेति भुंजानोऽपि स्वघाती
नापि भ्रमणो न च द्विट्ठिमंपणो विपरितापण्णादिति ॥ ३७ ॥

तथा,—

ण ह्नु तस्स इमो लोओ ण वि परलोओ उत्तमट्टभट्टस्स ।
लिंगगहणं तस्स दु णिरत्थयं संजमेण हीणस्स ॥३८॥

न हि तस्य अयं लोकः नापि परलोक उत्तमार्यभ्रष्टस्य ।

लिंगमहर्षं तस्य तु निरर्थकं संयमेन हीनस्य ॥ ३८ ॥

टीका—नेव तस्येह लोको नाऽपि परलोक उत्तमार्थाच्चारित्राद् भ्रष्टम्,
लिंगग्रहणं तु तस्य निग्यकं संयमेन हीनस्येति ॥ ३८ ॥

तथा;—

प्रायश्चित्तं आलोचनं च कृत्वा गुरुसयासहि ।
तं चेव पुनो भुंजदि आधाकर्मं असुहकर्मं ॥ ३९ ॥

प्रायश्चित्तं आलोचनं च कृत्वा गुरुसकाशे ।

तदेव पुनः भुंक्ते अवःकर्मं अशुभकर्मं ॥ ३९ ॥

टीका—कश्चित्साधुः प्रायश्चित्तं दोषनिर्हरणं आलोचनं च दोषप्रकर्षने
च कृत्वा गुरुसकाशे गुरुसमीपे पुनरपि तदेव भुंक्तेऽधःकर्माशुभकर्म । यदर्थं
प्रायश्चित्तादिकं कृतं तदेव भुंक्ते यस्तस्यापि नेह लोको नापि परलोक
इति ॥ ३९ ॥

तथा;—

जो जत्थ जहा लब्धं गेणहादि आहारमुपधिमादीयं ।
समणगुणमुक्कजोगी संसारपवहुओ होइ ॥ ४० ॥

यो यत्र यथा लब्धं गृह्णाति आहारमुपधिकादिक ।

ध्रमणगुणमुक्तयोगी संसारप्रवर्धको भवति ॥ ४० ॥

टीका—यः साधुर्यत्र देशे शुद्धेऽशुद्धे वा यथा लब्धं शुद्धमशुद्धं वा
गृह्णाति आहारमुपधिकादिकं च यः ध्रमणगुणमुक्तयोगी स तु संसारप्रवर्धो
भवतीति ॥ ४० ॥

तथा;—

पयणं पायणमणुमणणं सेयंतो ण संजदो होदि ।
जेमंतो वि य जह्या ण वि समणो संजमो णत्थि ॥ ४१ ॥

पथं पाचनमनुमनं संयमानो न संयतो भवति ।

अंमलापि च यस्मात् नापि भ्रमणं संयमो नास्ति ॥ ४१ ॥

टीका—पथं पाचनमनुमनं च संयमानो न संयतो भवति, तस्मात्-
ज्जानानोऽपि च पुनर्न भ्रमणो नापि संयमस्तत्रेति ॥ ४१ ॥

बहुभ्रतमपि चाग्निप्रतीनभ्य निर्गर्भमिति प्रतिपादयन्नाह;—

बहुगं पि हृदमर्धात् किं काहृदि अजाणमाणस्त ।

दीपयित्सेतो अंधे णाणयित्सेतो वि तह तस्त ॥ ४२ ॥

बहुकमपि भ्रतमर्धात् किं कारिष्यति अजानतः ।

दीपयित्सेतो अंधे ज्ञानयित्सेतोऽपि तथा तस्य ॥ ४२ ॥

टीका—बहुपि भ्रतमर्धात् किं कारिष्यत्यजानतश्चाग्निप्रमनाचरत उप-
योगगतिम्य । यथा प्रदीपयित्सेतोऽंधे लोचनगतिं न किञ्चित्करोति तथा ज्ञान-
यित्सेतोऽपि चाग्निप्रगतिम्य न किञ्चित्करोतीति ॥ ४२ ॥

वणिगामवशेन शुद्धिमाह;—

आधाकम्मपरिणदो फामुगद्व्ये वि बंधगो भणिदो ।

शुद्धं गवेसमाणो आधाकम्मे वि सो मुद्धो ॥ ४३ ॥

अधःकर्मपरिणतः प्रामुक्द्रव्येऽपि बंधको भणितः ।

शुद्धं गवेसमाणः अधःकर्मण्यपि स शुद्धः ॥ ४३ ॥

टीका—प्रामुक्द्रव्ये गत्यपि धाऽधःकर्मपरिणतः स बंधको भणित
आगमं । यदि पुनः शुद्धं गृह्यमाणोऽधःकर्मण्यप्यसौ शुद्धः वणिगाम-
शुद्धेति ॥ ४३ ॥

तथा;—

भावुग्भमां य द्विविहो पसत्थपरिणाम अप्सत्थोत्ति ।
 शुद्धे असुद्धभावां होदि उवद्वावणं पायच्छित्तं ॥ ४४ ॥

भावोद्गमश्च द्विविधः प्रशस्तपरिणामः अप्रशस्त इति ।

शुद्धे असुद्धभावो भवति उपस्थापनं प्रायश्चित्तं ॥ ४४ ॥

टीका—भावोद्गमश्च भावद्रोपश्च द्विप्रकारः प्रशस्तपरिणामोऽप्रशस्तपरि-
 णामश्च, तत्र शुद्धे वस्तुनि यद्यशुद्धभावं करोति तत्रोपस्थापनप्रायश्चित्तं
 भवतीति ॥ ४४ ॥

तस्मात्;—

प्रासुकदानं प्रासुकोपधिं तह दो वि अत्तसोधीए ।
 जो देदि जो य गिण्हदि दोण्हं पि महप्फलं होइ ॥४५॥

प्रासुकदानं प्रासुकोपधिं तथा द्वयमपि आत्मशुद्ध्या ।

यो ददाति यश्च गृह्णाति द्वयोरपि महाफलं भवति ॥ ४५ ॥

टीका—यत एवं विशुद्धभावेन कर्मक्षयन्ततः प्रासुकदानं निरवशमेव
 प्रासुकोपधिं हिंसादिदोषरहितोपकरणं च द्वयमपि तथात्मशुद्ध्या विशुद्ध-
 परिणामेन यो ददाति यश्च गृह्णाति तयोर्द्वयोरपि महाफलं भवति, यत्किञ्चि-
 द्दानागादिकं शोभनं निग्वथं वातपित्तश्लेष्मोपशमनकारणं सर्वरसोपेतं तन्मया
 प्रतिपत्तादिपूर्वकं श्रद्धादिगुणममन्वितं द्रातव्यमिति तदाशुत्वशुद्धिः, मया
 सर्वोऽप्याहागादिविधिरुपस्थाप्यः किमनेन शोभनाहांगुणं गृह्णीतेन यत्किञ्चिदा-
 मुक्तं गृह्णीत्या कुसिपुष्पं कर्तव्यमिति पणिणामः पात्रम्यामशुद्धिर्गतिः ॥ ४५ ॥

किमर्थं चर्याशुद्धिः शंभेनाप्यापन इत्याशंकायामाह,—

जोगेसु मूलजोगं भिक्खवाचरियं च यण्णिपं सुत्ते ।
 अण्णे य पुणेो जोगा विण्णाणयिहीणएहिं कया ॥४६॥

योगेषु मृतयोगो भिक्षाचर्या च वर्णिता सूत्रे ।

अन्ये च पुनर्योगा विज्ञानविर्दानिः कृताः ॥ ४६ ॥

टीका—सर्वेषु मृतयोगेषुपुनर्योगेषु मध्ये मृतयोग प्रधानवत् भिक्षा-
चर्या कृताकारिणानामनिर्गतिने प्राप्तुं कार प्राप्ते भोजने वर्णिता ध्यानयाना
सुत्रे प्रवचने, सम्माना भिक्षाशुद्धि परित्यज्याभ्यान् योगानुपवामत्रिकात्-
योगादिष्वान ये कर्तव्ये तेभ्योऽन्ये योगा विज्ञानविगतिभेत्तैश्चरित्विर्दानिः
पुन. कृता न परमार्थ जानद्विगिति, चर्याशुद्धया स्तोत्रमपि क्रियते दन-
पन्नच्छोभनमिति ॥ ४६ ॥

तथा,—

कलुं कलुं पि वरं आहारो परिमिदो पसत्थो य ।

ण य रमण पारणाओ बहवो बहुसो बहुविधो य ॥४७॥

कल्यं कल्यमपि वरं आहारः परिमितः प्रशस्तश्च ।

न च क्षमणानि पारणा बहवो बहुसो बहुविधश्च ॥ ४७ ॥

टीका—कलुं कलुं स्वप्नदिने दिने वा श्रेष्ठमाहारं भोजने परिमितः
प्रमाणम्प वातपित्तश्लेष्मत्रिकागणितुक्तः प्रशस्तोऽधःकर्मादिदोषगतिः न
च क्षमणानि उपवासा. पाण्णा भोजनदिनानि बहवः षष्ठाष्टमदशमद्वादश-
मामार्द्धमासादिदिनानि बहुसो बहुवागन् बहुविधश्च बहुप्रकारश्च बहुमावय-
योगयुक्तो मरुगंभनिष्पन्नो दातृजनसङ्गेशोत्पादको य आहारस्तेन यदि
मत्स्यः क्रियते न तनयो मत्तद्भवति बह्वङ्गभादिति ॥ ४७ ॥

कर्तव्यं शुद्धयोग इत्याशकायामाहः—

मरणभयभीरुआणं अभयं जां देदि सद्यजीवाणं ।

तं दाणाण पि दाणं तं पुण जोगेषु मूलजोगं पि ॥४८॥

मरणभयभीरुकैभ्यः अभयं यो ददाति सर्वजीवेभ्यः ।

तत् दानानामपि दानं तत् पुनः योगेषु मूलयोगोपि ॥ ४८ ॥

टीका—मरणभयं तस्माद्भयं यो ददाति सर्वसत्त्वैभ्यस्त-
दानानामपि दानं सर्वेषां दानानां मध्ये तदाने तत्पुनर्योगेषु अपि मूलयोगे
प्रधानानुष्ठानं यद्भयदानमिति ॥ ४८ ॥

गुणस्थानायेभ्यः चाग्निभ्यः माहात्म्यमाह,—

सम्मादिदिस्य वि अखिरदस्स ण तयां महागुणो होदि ।
होदि हु हत्थिण्हाणं चुंदिच्छिदकम्म तं तस्स ॥ ४९ ॥

सम्पदद्वेषेऽपि अखिरतस्य न तपो महागुणो भवति ।

भवति हि हस्तियानं चुंदिच्छिदकम्मं तत् तस्य ॥ ४९ ॥

टीका—निष्ठु तावन्निध्यादृष्टिः सम्पदद्वेषेऽप्यखिरतस्यासंयतस्य न तपो
महागुणः । अयं गुणशब्दोऽनेकार्थं वर्तते, तथा—रूपाद्यो गुणा रूपास्त-
गेष्वर्थासंभ्यास्तु यदस्वपाणिनामादीनि गुणशब्देनोच्यन्ते, तथा गुणभूता
वयमेव तां इत्यथप्रधानवाची गुणशब्दस्तथा यस्य गुणस्य भागादिति
विशेषणे वर्तते तथा गुणाऽनेन कृत इत्यथोपहारं वर्तते इतोपहारं वर्तमानो
एषः । तेन तपो मतेऽप्यकारं भवति । कर्मनिर्मुक्तं कर्तुमममर्थं तपोऽसंयतस्य
दर्शनान्वितस्यापि कृतो यस्माद्भवति क्वचित्तनानं । इह शब्द एषकारार्थः स च
हस्तियानंनेनाभिसेचनीयो हस्तियानमर्थः । यथा हस्ती स्नातोऽपि न
नेर्मन्त्रं चर्ति एतन्मि कंणानितयोऽप्युद्वेगान्मानं मस्तिनयति तद्वन्मया
निर्जीर्णोऽपि कर्मोऽपि कृतगदाने कर्मणोऽसंयतमर्थंनेति । इतिोतितस्यवा-
क्यं—चुंदिच्छिदकम्मं भुंदिं काण्ड उज्ज्वलति भुंदिच्छिदकम्मस्याः कर्म
क्रिया, यथा भुंदिच्छिदकम्मद्वेगं वेदने च भवति तद्वन्मयासंयतस्य
नन्द, अथवा भुंदिच्छिदकम्मं—चुंदिच्छिदकम्मि च संयतस्यार्थादिदं च तस्मैवमर्तने
नन् । इतिोतितस्यवाक्यं इतिमर्थं इति अर्थेयं वेदाः, अथवा तस्मैवमर्तने च

गंगादानमसंयमनिमित्तम्येति प्रदर्शनाय हस्तिभनानोपन्यासः, आर्द्रतनुतया
 ति बहूनामुदादने रजः, बंधरहिता निर्जग स्वाम्ये प्रापयति नेतरा बध-
 साभाविर्निति । किमिदं ? सुंदरिद कर्मत्र-एकत्र वेष्टयत्यन्यत्रोद्वे
 दयति तपसा निर्जग्यति, कर्मासंयमभावेन बहूतं गृह्णाति कठिनं च
 बर्गतीति ॥ ४९ ॥

साक्षिपातेन शोभनक्रियाणां कर्मक्षयो भवतीति दृष्टान्तं पोषयन्नाह;—

वेजादुरभेसजापरिचारयसंपदा जहारोगं ।

गुरुमिन्सरयणसाहणसंपत्तीए तहा मोक्षो ॥ ५० ॥

वेजादुरभेपज्यपरिचरकसंपदा यथा आरोग्यं ।

गुरुशिष्यरक्षसाधनसंपत्या तथा मोक्षः ॥ ५० ॥

टीका—वेजा मेषक आतुरो व्याधिनः भेषज्यमौषध परिचारका वेजा-
 बृन्धकाग एतेषां संपत्त्ययोगस्तथा संपदा यथाऽऽरोग्यं व्याधितम्व रोगाभावः
 संजायते तथा गुरुग्वार्यः शिष्यो वेगादपगे विनेयो रत्नानि सम्यग्दर्शनादि-
 साधनानि पुस्तककुट्टिकापिच्छिकाद्रिन्येतेषां संपत्तिः संग्राहिः संयोगस्तथा
 तेनैव प्रकाशेण मोक्षो भवतीति ॥ ५० ॥

दृष्टान्तं दार्ष्टान्तेन योजयन्नाह;—

आहरिओ वि य वेजो सिस्मो रोगी दु भेसजं चरिया ।

खेत्त बल काल पुरिसं णाऊण सर्णि ददं कुज्जा ॥ ५१ ॥

आचार्योपि च वैद्यः शिष्यो रोगी तु भेषजं चर्या ।

क्षेत्रं बलं कालं पुरुषं ज्ञात्वा दानैः ददं कुर्यात् ॥ ५१ ॥

टीका—आचार्यो नाम वैद्यः शिष्यश्च रोगी भेषजं चर्या क्षेत्रं शीत-
 मुष्णादिकं बलं शरिरसामर्थ्यादिकं कालं प्राणैः प्राणैः पुरुषो जघन्यमध्यमो-

त्कुम्भेद्रभिन्न एतान् सर्वान् ज्ञात्वा शनिगकुलंतामंतरेण शिष्यमाचार्येभ्य
यथागंग्ययुक्तं कुर्यादिति चर्यापथे कथनीयमिति ॥ ५१ ॥

तत्कथमित्याह,—

भिक्षुं सरीरजोग्गं सुभक्तियुक्तेन फामुयं दिण्णं ।
द्व्यपमाणं क्षेत्रं कालं भावं च णाट्टुण ॥ ५२ ॥
णवकोटीपरिशुद्धं फामुय सत्थं च एसणासुद्धं ।
दशदोषविप्रमुक्तं चतुर्दशमलवर्जितं भुंजे ॥ ५३ ॥

भिक्षुं शरीरयोग्यं सुभक्तियुक्तेन प्रासुकं दत्तं ।
द्रव्यप्रमाणं क्षेत्रं कालं भावं च ज्ञात्वा ॥ ५२ ॥
नवकोटिपरिशुद्धं प्रासुकं शस्तं च एषणाशुद्धं ।
दशदोषविप्रमुक्तं चतुर्दशमलवर्जितं भुंजीत ॥ ५३ ॥

टीका—सुभक्तियुक्तेन शरीरयोग्यं भिक्षुं प्रासुकं प्रदत्तं नवकोटिपरिशुद्धं
प्रासुकं निरवयं प्रशस्तं कुत्सादिदोषरहितमेषणासमितिशुद्धं दशदोषविप्रमुक्तं
चतुर्दशमलवर्जितं च द्रव्यप्रमाणं क्षेत्रं कालं भावं च ज्ञात्वा परिणाममंतरेण
भुंजीतेति ॥ ५२-५३ ॥

तथा,—

आहारेदु तवस्सी विगदिंगालं विगदधूमं च ।
जत्तासाहणमेत्तं जवणाहारं विगदरागो ॥ ५४ ॥

आहरेत् तपस्वी विगतागारं विगतधूमं च ।
यात्रासाधनमात्रं यवनाहारं विगतरागः ॥ ५४ ॥

टीका—आहारं, किं विशिष्टं ? विगतागारं विगतधूमं यात्रासाधनमात्रं

१) राहुलमन्तरेण रा-ग-गुन्धके ।

सुगुणदर्शनज्ञानचाग्निप्रतिपादननिमित्तं यवहारं सुधोषशमनमात्रं विगत-
गतं सत्कर्मोत्पत्तिवन्तपर्यायं योग्यं आत्मैश्वर्यवत्तदिति ॥ ५४ ॥

शुभमन्त्राणिगमात्,—

घट्टारसोहणाए परमट्टाए नहा परिहरउ ।

दुधिहा चापि दुगंछा लोड्डय लंगुत्तरा चैव ॥ ५५ ॥

द्वयघट्ट रसोधनाय परमार्थाय तथा परिहरतु ।

द्विविधा चापि शुगुप्ता लौकिका लोकोत्तरा चैव ॥ ५५ ॥

टीका—जुगुप्ता गतं द्विविधा द्विप्रकारं लौकिका लोकोत्तरा च ।
लाकन्दशशाधनार्थं मृत्कादिनिशङ्गाय लौकिका जुगुप्ता परित्कर्णिया
तथा परमार्थार्थं ग्लयप्रयुक्तार्थं लोकोत्तरा च कथ्येति ॥ ५५ ॥

पुनरपि त्रियापदन प्रकटयन्नात्,—

परमट्टियं विमोहिं सुट्टु पयत्तेण कुणइ पट्टइओ ।

परमट्टदुगंछा वि य सुट्टु पयत्तेण परिहरउ ॥ ५६ ॥

परमार्थिका विमुद्धि सुट्टु पयत्तेन करोति प्रवर्जितः ।

परमार्थजुगुप्तापि च सुट्टु प्रयत्नेन परिहरतु ॥ ५६ ॥

टीका—परमार्थिका विमुद्धिं कर्मभयनिमित्तं ग्लयप्रयत्नमुद्धि सुट्टु
प्रयत्नेन कर्तुं प्रवर्जितं साधु परमार्थजुगुप्तापि शकादिका सुट्टु प्रयत्नेन
परिहरतु त्यजति ॥ ५६ ॥

तथा,—

संजममधिराधंतो करउ ववहारसोधणं भिकखू ।

ववहारदुगंछावि य परिहरउ घदे अभंजंतो ॥ ५७ ॥

१ न कथ्येति श्रेय-उत्तरे ।

संयममधिराधयन् करोतु व्यवहारशोधनं मिथुः ।

व्यवहारजुगुप्सामपि च परिहरतु व्रतानि अभंजयन् ॥ ५३ ॥

टीका—मिथुः संयमं चाग्निप्रमविगाधयन् अपीडयन् करोतु व्यवहारशोधनं
 लोकाव्यवहारशोधनं प्रायश्चित्तं च व्यवहारजुगुप्सां च, येन कर्मणा लोके
 मिथिजननमध्ये कृत्स्नितो भवति तत्कर्म परिहरतु च कान्यदिसाईनि
 अभंजयन् इत्यन्वयः । किमुक्तं भवति—संयमं मा शिरापयतु व्यवहारजुगुप्सं च
 करोतु कानि मा भंजयतु व्यवहारजुगुप्सां च परिहरतु साधुरिति ॥ ५३ ॥

दण्डशुद्धिं विनाय श्रेयशुद्धयर्थमाह,—

जतथ कसापुष्पात्तिरमत्तिद्वियदारहृत्थिजणबहुलं ।

दुःखसमुपसंगपहुलं भिक्वतु रीतं विवज्जेऊ ॥ ५८ ॥

यत्र कथापोष्यत्तिरभक्तिरिद्वियदारस्त्रीजनवामुल्यं ।

दुःखसमुपसंगपहुलं मिथुः श्रेयं विवर्जयेत् ॥ ५८ ॥

टीका—यमित्थं श्रेयं कथापोष्यत्तिरभक्तिरिद्वियदारस्त्रीजनवामुल्यं
 मिथुः इत्यन्वयः शास्त्रव्यवहार्यं, यत्र भेदियदारवामुल्यमिद्वियदारणी चापुर्णवै
 कृत्यं च्छु एतद्व्याप्यविषयानुर्थं, भीजनवामुल्यं च यत्र भीजनो कृत्येन
 श्रेयसाकारि कारविषय दीनाहापमायवृत्तानिवादिप्रमाणतामाईनियमता
 पु. श्रेयं श्रेयं दुःखसमुपसंगपहुलं, दुःखसमुपसंगपहुलं वाद्व्येनोपसंगीतिं च सरेणगर्भे श्रेयं
 मिथुः साधुरिति संयमं परिहरतु मायादुर्गताईशुद्धिद्वयणांति ॥ ५८ ॥

इत्यन्वयं च श्रेयं संवर्णनीयं कथयन्माह,—

मिथिद्विद्वं ममागं सुपणामारं च क्वसमुपे वा ।

टागं विरागवद्वुष्टे धीरां मिक्वतु निमंवेऊ ॥ ५९ ॥

गिरिकंदरी स्मशानं शून्यागारं च वृक्षमूलं च ।

स्थानं वैराग्यबहुलं धीरो भिक्षुः निषेवयतु ॥ ५९ ॥

टीका—गिरिकंदरी स्मशानं शून्यागारं वृक्षमूलं च धीरो भिक्षुर्निषेवयतु

भावयतु यत् एतत्स्थानं वैराग्यबहुलं श्लाघिप्रयुक्तितुक्तामिति ॥ ५९ ॥

तथैतच्च क्षेत्रे वर्जयन्विति कथनायाह,—

णिवदिविहृणं खेतं णिवदी वा जत्थ दुट्ठओ होज्ज ।

पव्वज्जा च ण लब्भइ संजमघादो य तं वजे ॥ ६० ॥

वृपतिविहीन क्षेत्रं वृपतिवां यत्र दुष्टो भवेत् ।

प्रव्रज्या च न लभ्यते संयमघातश्च तत् वर्जयेत् ॥ ६० ॥

टीका—वृपतिविहीनं यत् क्षेत्रं यस्मिन् देशे नगरे ग्रामे गुहे वा प्रभुर्नास्ति स्वच्छया प्रवर्तते सर्वो जनः, यत्र च क्षेत्रे वृपतिर्दुष्टं यस्मिन् देशे नगरे ग्रामे गुहे वा स्वामी दुष्टः कर्त्तव्यनशीलो धर्मविग्राधनप्रवणः, "यत्र च प्रव्रज्या न लभ्यते न प्राप्यते", यत्र यस्मिन् देशे शिष्या भोक्तारोऽभ्ये-
तारो वनश्रमणतमिषा दीक्षापहणदाल्याश्च न संभवन्ति, संयमघातश्च यत्र बालान्तर्यामीचारबहुलं तद्वत्सर्वं क्षेत्रं च वर्जयेत्, यन्नेन परिहृतुं साधु-
त्विपुत्रदेशः ॥ ६० ॥

तथैतदपि वर्जयेत्,—

णो कप्पदि विरदाणं विरदीणमुवासयत्ति चेहेट्ठुं ।

तत्थ णिसेज्जउवहणसज्जायाहाारवोसरणे ॥ ६१ ॥

मां कल्प्यते विरतानां विरतीनामुपाभये स्यात् ।

तत्र निवद्योद्धर्तवस्याभ्यायाहाररयुत्सर्गम् ॥ ६१ ॥

* पुण्यमागतं पटस्त्रादे रा-य-पुत्रादे * पव्वज्जा च न लभ्यते * इत्येव पठः ।

१ वर्जयतु एव-य-पुत्रादे ।

टीका - विद्याना मो कल्पये न युज्यते विद्वानामादिद्विजातुभ्यो
 मय्ये कालतरं धर्मकार्यमन्तरेण, तर च शय्या निषया स्वाध्याय उत्तर
 कार्यादिद्विजाया प्रतिहमादिकं च न कल्पये युक्ताचारस्य साधोविनि ॥ ६१ ॥

कृणे यः

होदि दुग्ंछा दुग्िहा व्यवहारादो तथा य परमद्वे ।
 पवदेण य परमद्वे व्यवहारेण य तदा पच्छा ॥ ६२ ॥

भरति जुगुप्सा द्विजिवा व्यवहारात् तथा च परमाधेन ।
 प्रयत्नेन च परमार्था व्यवहारेण च तथा पश्चात् ॥ ६२ ॥

टीका - तदपिद्वेणभय यगः साधोद्विजकारि जुगुप्सा, व्यवहारेण
 तथा परमाधे च, साक्षात्परो व्यापाररूपा, प्रतभेगभ परमार्थेन दत्ते
 परमार्थरूपा जगत् । जुगुप्सा, -यत्नतश्च तन्साधना व्यवहारो भवति पश्
 चात्परमार्थाधरि ॥ ६२ ॥

तथा संसर्गं ते वेद्यमान, -

यदुदि बोही संसर्गमेण तह पुणं विणसमेदि ।
 संसर्गाविमंमेण नु उपपत्तमंधो जहा कुंमो ॥ ६३ ॥

यदंभ बोधि संसर्गं तथा पुनर्विनश्यति ।

संसर्गाविनायन नु उपपत्तमंधो यथा कुंमो ॥ ६३ ॥

टीका - संसर्गं संसर्गं यदंभ यदंभानादिद्विजादीनां तदा
 पुनर्विनश्यति न संसर्गं यदंभानादिद्विजादीनां तदा पुनर्विनश्यति
 तदा पुनर्विनश्यति तदा पुनर्विनश्यति तदा पुनर्विनश्यति तदा पुनर्विनश्यति
 तदा पुनर्विनश्यति तदा पुनर्विनश्यति ॥ ६३ ॥

तथैतेभ्यः संगमं वर्जयेदिति प्रतिपाद्यन्नाह,—

चंडो चबलो मंदो तह साह् पुष्टिमंसपडिसेवी ।
गारवकसायबहुलो दुरासओ होदि सो समणो ॥ ६४ ॥

चंडश्चपलो मंदस्तथा साधुः पृष्टिमांसप्रतिसेवी ।

गौरवकसायबहुलो दुराध्रयो भवति स भ्रमणः ॥ ६४ ॥

टीका—चंडो गौद्रो माग्णात्मसो विपतरगिव, चपलोऽग्धिरप्रकृतिर्गोचि-
कादिस्त्रियाया म्थैर्यैर्नि, मंदश्चाग्निनालसस्तथा साधुः पृष्टमांसप्रतिसेवी पभा-
होपकयनशीलः पैशुन्यतरगः, गौरवबहुलः, कसायबहुलश्च पदं पदं प्रति
रोपणशीलः, दुराध्रय एवंभूतः भ्रमणो दुःसंध्यो भवति केनाप्युपकारेणात्मियः
कर्त्तुं न शक्नोते यत एवभूतं भ्रमण न संवयेदिति संबंधः ॥ ६४ ॥

तथा,—

वेज्जायच्चविह्वणं विणयविह्वणं च दुस्सुदिकुसीलं ।
समणं विरागहीणं सुजमो साधू ण सेविज्ज ॥ ६५ ॥

वेयावृष्यविहीनं विनयविहीनं च दुःभ्रुतिकुशीलं ।

भ्रमणं विरागहीनं सुजमः साधुर्न संवेत्त ॥ ६५ ॥

टीका—वेयावृष्यविहीनं भवानुर्ष्वलयाधिनादीनामुपकारहितं, विनय-
विहीनं पचप्रकारविनयरहितं, दुःभ्रुतिं दुष्टभ्रुतिममन्त्रितं, कुशीलं, कुत्सिताचर-
णशीलं, भ्रमणं नाग्न्याश्रयनमपि, विरागहीनं रागोत्कटं, पूर्वोक्तः साधुः संयती
न संवेत्त न कदाचिदप्याश्रयेत् दुष्टाश्रयवादिनि ॥ ६५ ॥

तथा;—

दंभं परपरिवादं पितुणत्तण पाथमुत्तपटिसेयं ।
चिरपव्यइदं पि मूणी आरंभजुदं ण सेविज्ज ॥ ६६ ॥

१ विहीनं स-ग-पुलोके ।

ईंभं परपरिवादिनं पैशून्यवन्तं पापसूत्रप्रतिसेविनं ।

चिरप्रव्रजितमपि मुनिं आरंभयुतं न सेवेत ॥ ६६ ॥

टीका—ईंभं बंचनशीले कुटिलभावं, परपरिवादिनं परोपकारिने, पैशून्योपपन्नं दीपोद्भावेन तत्परं, पापसूत्रप्रतिसेविनं मारणोच्चाटनवर्षीकरण-मंत्रयंत्रतंत्रउकशास्त्रगजपुत्रकोकवात्स्यायनपितृपिंडविधायकं सूत्रं मांसादिभि-धायकैवमावयज्योतिषशास्त्रादिरतमित्थंभूतं मुनिं चिरप्रव्रजितमपि आरंभ-युतं च न कदाचिदपि सेवेत न तेन सह संगं कुर्यादिति ॥ ६६ ॥

तथा,—

चिरपद्यद्दं पि मुणी अपुष्टधर्मं असंपुष्टं णीचं ।

लोड्य लोंगुत्तरियं अयाणमाणं विवजेज्ज ॥ ६७ ॥

चिरप्रव्रजितमपि मुनिं अपुष्टधर्मं असंबुतं नीचं ।

लौकिकं लोकोत्तरमजानंतं विवजेयेत् ॥ ६७ ॥

टीका—तथा चिरप्रव्रजिते बहुकालीनं भ्रमणं, अपुष्टधर्मं मिथ्या-त्वोपेतं अभवूनं स्वेच्छावचनवादिनं नीचं नीचकर्मकरं लौकिकं व्यापारं लोकोत्तरं च व्यापारं अजानंतं लोकविगधनपरं परलोकनाशनपरं च भ्रमणं विवर्नेयेत् परित्यजेन्न तेन सह संगतां कुर्यादिति ॥ ६७ ॥

तथा पापभ्रमणस्य लक्षणमाह,—

आपरिपकुलं मुद्या विहरादि समणो य जो दु एगामी ।

ण य गेण्हदि उवदेमं पायससमणोत्ति वुशादि दु ॥६८॥

आचार्यकुलं मुक्त्या विहरति भ्रमणश्च यस्तु एकाकी ।

न च घृह्णानि उपदेशं पापभ्रमणं इति उच्यते ॥ ६८ ॥

१ संभ्रमणं संभ्रमणं न-पुस्तके । अतीवोद्भावेन सा-पुस्तके । २ (१) स्व-सा-पुस्तके ।

टीका — आचार्यकुत्रे भ्रमणसंघं मुक्त्वा यः स्वच्छया किरति गच्छति
जन्मनि चिनयति भ्रमण एकाकी संपादकरतिः, उपदेशी च दीयमानं शो
न पृहति शिक्षां नादने स पापभ्रमण इत्युच्यते ॥ ६८ ॥

तथा,—

आचार्यसत्तण नुरिभो पुढ्वं सिस्सत्तणं अकाऊणं ।
हिट्टई हुंदापरिआं गिरंकुसो मत्तहत्थिध्व ॥ ६९ ॥

आचार्यस्य स्वरितः पूर्वं शिष्यस्य अकृत्वा
द्विदति दोदाचार्यो निरकुसो मत्तहस्तीय ॥ ६९ ॥

टीका — आचार्यश्च कर्तुं स्वगितः पूर्वं शिष्यत्वमकृत्वा यः स्वच्छया
द्विदभ्याचरति भ्रमणि च दोदाचार्यं पूर्वापरविवेकशून्यो यथा निरकुसो
मनहस्ती । सोऽपि पापभ्रमण इत्यतस्तमपि न सेवेतेति ॥ ६९ ॥

एनरपि संमार्गं द्रोपमाह दृष्टान्तेति,—

अंशो णिंघत्तणं पत्तो दुराभयेण जहा तथा ।
समणं मंदसंवेगं अपुट्टधम्मं ण सेविज्ज ॥ ७० ॥

आप्तो निवन्धं प्राप्तो दुराभयेण यथा तथा ।
भ्रमणं मंदसंवेगं अपुट्टधर्मं न सेवेत ॥ ७० ॥

टीका—यथाऽऽब्रवृक्षां दुर्गभयेण निवन्धं प्राप्तस्तथा भ्रमणं मंदसंवेगं
धर्मानुगमनात् न अपुट्टधर्मं समाचारहीनं दुर्गभयेण संजातं न सेवेत नाभये-
दान्मापि तदाभयेण तथाभूतं स्यादिति ॥ ७० ॥

तथा पार्श्वग्याभिन्यं भेतव्यमिति प्रदर्शयन्नाह,—

बिहेदध्यं णिच्चं दुज्जणवयणा पलोट्टिजिम्भस्स ।
वरणयरणिग्गमं पिव घयणकयारं व्हंतस्स ॥ ७१ ॥

भेतव्य नित्यं दुर्जनवचनात् प्रलोटजिह्वातः ।
वरनगरनिर्गमादिव वचनकचवरं वहतः ॥ ७१ ॥

टीका—दुर्जनवचनान्, किंविशिष्टात् ? प्रलोटजिह्वात् पूर्वापरतामन
पेक्ष्य वाचिनी वरनगरनिर्गमादिव वचनकचवरं वहतः नित्यं भेतव्यं न
तन्मर्मापे स्थातव्यमिति ॥ ७१ ॥

तथेत्थंभूतोऽपि यस्तस्मादपि भेतव्यमिति दर्शयन्नाह,—

आयरियत्तणमुवणायइ जो मुणि आगमं ण याणतो ॥
अप्पाणं पि विणासिय अप्णे वि पुणो विणासेइ ॥ ७२ ॥

आचार्यत्वमुपनयति यो मुनिरागमं न जानन् ।

आत्मानमपि विनाश्य अन्यानपि पुनः विनाशयति ॥ ७२ ॥

टीका—आचार्यत्वमात्मानमुपनयति य आगममजानन् आत्मानं
विनाश्य परमपि विनाशयति । आगमेन विनाशरन्नात्मानं नरकादिषु
गमयति तथा परान् कुन्तितोपदेशेन भावयन् तान्नरकादिषु प्रवेशयतीति
तस्मिन्मादपि भेतव्यमिति ॥ ७२ ॥

अभ्यंतरयोगैर्विना वाद्ययोगानामफलत्वं दर्शयन्नाहः—

घोडयलद्विसमाणस्स बाहिर चगणिहुदकरणचरणस्स ।
अध्मंतरग्धि कुहिदस्स तस्स तु किं घज्जमोगोहि ॥ ७३ ॥

घोटकलादिसमानस्य बाधेन सकनिभूतकरणचरणस्य ।

अभ्यंतरे कुधितस्य तस्य तु किं वाद्ययोगः ॥ ७३ ॥

टीका—घोटकल्युत्सर्गमानस्यांतः कुधितस्य बाधेन सकस्येव निभूत-
करणस्य तस्येवंभूतस्य मूत्रगुणरहितस्य हि बाधेनैवमुत्रादिभिर्योगैर्वि-
द्विचिद्विषयैस्तस्माच्छक्तिं यतः कार्यं इति ॥ ७३ ॥

बहुकालभ्रमणोऽहमिति च मा गर्व कृथा यतः—

मा होह वासगणना ण तत्थ वासाणि परिगणिज्जांति ।
बहवो तिरत्तयुत्था सिद्धा धीरा विरग्गपरा समणा ७४

मा भवतु वर्पगणना न तन्न वर्पाणि परिगण्यंते ।

बहवः त्रिरात्रोत्थाः सिद्धा धीरा धैराग्यपराः भ्रमणाः॥ ७४ ॥

टीका—मा भवतु वर्पगणना मम प्रव्रजितस्य बहूनि वर्पाणि यतोऽयं लघुगण प्रव्रजित इत्येवं गर्व मा कृद्, यतो न तत्र मुनिकारणे वर्पाणि गण्यंते । बहुकालभ्रमण्येन मुक्तिर्भवति नैवं परिज्ञायते यस्माद्बहवधिरात्रि-
मात्रोपितचाग्निः अन्तर्मुहूर्तवृत्तचरित्राभ वैराग्यपरा धीराः सम्यग्दर्शनादौ
निकंपाः भ्रमणाः सिद्धा निर्मुक्तिदोषकर्माण इति ॥ ७४ ॥

बंध बंधकारण च प्रतिपादयन्नाह,—

जोगणिमित्तं ग्रहणं जोगो मणययणकायसंभूदो ।
भावणिमित्तो बंधो भाषो रतिरागदोसमोहजुदो ॥७५॥

योगनिमित्तं ग्रहणं योगो मनोवचनकायसंभूतः ।

भावनिमित्तो बंधो भाषो रतिरागद्वेषमोहयुतः ॥ ७५ ॥

टीका—कर्मणी ग्रहणं योगनिमित्तं योगहेतुक, योगः प्रवृत्तिबंधं प्रवेशबंधं च करोतीति । अथ को योग इत्याशंकायामाह—योगश्च मनोवचनकायैभ्यः संभूतो मनःप्रदेशपरिस्पंदो वाक्प्रदेशपरिस्पंदः कायप्रदेशपरिस्पंदः “ मनोवाकायकर्म योग ” इति वचनात् । भावनिमित्तो भाव-
हेतुदो बंधः संश्लेष स्थित्यनुभागरूपः “ स्थित्यनुभागी कषायत ” इति वचनात् । अथ को भाव इति प्रश्ने भाषो रतिरागद्वेषमोहयुतो विध्य-
संयमकषाया इत्यर्थ इति ॥ ७५ ॥

कर्मणः परिणामो न तु जीवम्येति प्रतिपादयन्नाह;—

जीवपरिणामहेतू कम्मत्तण पोग्गला परिणमंति ।

ण दु णाणपरिणदो पुण जीवो कम्मं समादियदि ॥७६॥

जीवपरिणामहेतवः कर्मत्वेन पुद्गलाः परिणमंति ।

न तु ज्ञानपरिणतः पुनः जीवः कर्म समादत्ते ॥ ७६ ॥

टीका—जीवस्य परिणामहेतवो बालमुद्धयुस्त्वभावेन नरकतिर्यङ्मनुष्यदेहस्यभावेन च कर्मत्वेन कर्मस्वरूपेण पुद्गला रूपरसगंधस्पर्शवाः परमाणवः परिणमंति पर्याये गृह्यन्ति । जीवः पुनर्ज्ञानपरिणतो नैव कर्म समादत्ते नैव कर्मभावेन पुद्गलान् गृह्णातीति । यतोऽतश्चारित्र्यं ज्ञानदर्शनपूर्वकं भावनीयमिति ॥ ७६ ॥

यस्मात्,—

णाणविष्णाणसंपण्णो ज्ञाणज्झाणतयेजुदो ।

कसापगारयुम्भुक्को संसारं तरदे ललुं ॥ ७७ ॥

ज्ञानविज्ञानसंपन्नो ध्यानाध्ययगतपोयुतः ।

कथावगीरयोन्मुक्तः संसारं तरति लघु ॥ ७७ ॥

टीका—ज्ञानं यथावस्थितवस्तुपरिच्छेदकं विज्ञानं चात्रिंशं ताभ्यां ज्ञानविज्ञाने वा संवशः परिणतः ध्यानेनैकाग्रचित्तानिर्गोधेनाध्ययनेन वाचनोपदेशादिविद्यया तपसा च द्वादशवर्षाणां युतः परिणतः कथावगीरयोन्मुक्तश्च लघु इति संसारं भयममुदं तरति समुत्थंयतििति ततो रत्नवपै र्मुक्तमिति ॥ ७७ ॥

ननु स्वध्यायभावनया कथं संसारमतीर्यत इत्यर्थोऽप्यासात्,—

सज्जायं कुत्थंत्तो पंविंदियमंरुहो तिगुत्तो प ।

हृददि यम्यग्गमणो विणपण समादिओ भिइन् ॥७८॥

इदाऽप्ययं कुर्यन् ववेद्वियमंभूत विगुमद्य ।

भयति च एकाद्यमता दिनयेन समाहितो भिक्षु ॥ ७८ ॥

टीका—यत्र एकाप्ययं शोभनताभ्यासागवाचनार्थिके कुर्यन् ववेद्वि-
यमंभूतमथ भवति, एकाद्यमता अथाजगत् भवति, दिनयेन समाहित
इतिनाद्विदिनतामथ भिक्षुमवाचयन एषानं चारिष एकाप्ययममथ
इतितीर्थे ॥ ७८ ॥

पुनरात्र एकाप्ययम आगतय तत्रयंनमांश्च च प्रतिपादयन्तः,—

धारमविधत्ति य तये सखंतरपाहिरे कुमटादिद्वे ।

ण वि अग्नि ण वि य हांहदि सज्जावसमं तयोहम्मं ॥ ७९ ॥

हादसापिधे च तवसि साभ्यनरचात्ते बुदालद्वे ।

मापि अग्नि मापि च भदिप्यति इयाप्यायसम तपःकर्म ॥ ७९ ॥

टीका—हादसापिधे तवसि साभ्यनरचात्ते बुदालद्वे तीर्थकर्मण्यग्नि-
प्रदर्शिनं कृत च नैवसि न चारि भविष्यति इयाप्यायसम इयाप्यायद्वे
अग्नेन कर्मोत्त इयाप्याय परम तप इति कृत्वा निमतं भावनीय इति ॥ ७९ ॥

इयाप्यायभावनेषां श्रुतभावना इयाप्याय भावनायाः परं प्रदर्शयन्तः,—

सृष्टं जहा सगुत्ता ण णस्सदि दु पमाददोसेण ।

एवं सगुत्तपुरिसो ण णस्सदि तथा पमाददोसेण ॥ ८० ॥

सृष्टा यथा ससूत्रा न नश्यति तु प्रमाददोषेण ।

एव ससूत्रपुरयो न नश्यति तथा प्रमाददोषेण ॥ ८० ॥

टीका—यथा सृष्टा टोहमयी शलाका सृष्टमापि ससूत्रा सूत्रमद्यग्नु-
समन्विता न नश्यति न चभूमौचरतामतिजामति प्रमाददोषेणापि अपरका-
गदिमाये विभुषति । तथैवं पुरयोऽपि साधुरिति समुद्रः श्रुतज्ञानममन्विता
न नश्यति नैव संतामनी पतति प्रमाददोषेणापि यद्यपि परमं तपः कर्तुं न

समर्थस्तथापि शास्त्रग्रहितः स्वाध्यायं यदि निगंतं करोति तथापि कर्मभ्रंशं करोतीति भावः ॥ ८० ॥

चारित्रस्य प्रधानमंगं ध्यानं तदुपकारभूतं निद्राजयमाह;—

णिदं जिणेहि णिच्चं णिद्दा खलु नरमचेदणं कुणादि ।
वट्टेज्ज हू पसुत्तो समणो सव्वेसु दोसेसु ॥ ८१ ॥

निद्रां जय नित्यं निद्रा खलु नरमचेतनं करोति ।

वर्तेत हि प्रसुतः श्रमणः सर्वेषु दोषेषु ॥ ८१ ॥

टीका—निद्रां दर्शनावर्णकर्मोदयमोहभावं जय तस्या वशं मा गच्छ यतः सा निद्रा नर खलु स्फुटमचेतनं पूर्वापरद्विवेकहीनं करोति यतश्च प्रसुतः श्रमणो वर्तेत सर्वेषु दोषेषु यस्मान्निद्रयाक्रान्तचिन्तः सर्वेषु प्रमादैः सहितो भवति संयतोऽप्यतो निद्राजयं कुर्वन्ति ॥ ८१ ॥

निद्रां जित्त्वेकाग्रचिन्तानिरोधं कुर्वन्ति प्रतिपादयन्नाह;—

जह उसुगारो उसुमुज्जु वरई संपिंडियेहिं णयणेहिं ।
तह साहू भावेज्जो चित्तं एयग्गभावेण ॥ ८२ ॥

यथा इषुकार इषुं क्रज्जु करोति संपिंडिताभ्यां नयनाभ्यां ।

तथा साधुः भावयेत् चित्तं एकाग्रभावेन ॥ ८२ ॥

टीका—यथेषुकारः कांठकार इषुं कांडं, उज्जु वरई—क्रज्जुं करोति प्रसुतं करोति सम्यक्संपिंडिताभ्यां संकीलिताभ्यां नयनाभ्यां निरुद्धचक्षुगादिप्रसंगेण तथा साधुः शुभयानार्थं स्वचित्तं मनोव्यापारमेकाग्रभावेन मनोवाकायस्थैर्यवृत्त्या पंचेन्द्रियनिरोधेन च भावयेद्भिरमयेदिति ॥ ८२ ॥

ध्यानं प्रपंचयन्नाह;—

कम्मस्स चंधमोक्खो जीवाजीवे य द्दव्वपज्जाए ।

संसारसरीराणि य भोगाविरत्तो सया ज्ञाहि ॥ ८३ ॥

कर्मणोः कर्ममोक्षां जीवामोक्षां च द्रव्यपर्यायान् ।

संसारदायिराणि च भोगविरक्तः सदा ध्याय ॥ ८३ ॥

टीका—कर्मणो ज्ञानावस्थादेशं जीवकर्मप्रदेशसंभेदं तथा मोक्षे सर्वथा कर्मोपाये तथा जीवान् द्रव्यभावप्रमाणधारणसमर्थानजीवान् पुद्गलधर्मा-धर्मावासाकालान् द्रव्याणि सामान्यरूपाणि पर्यायान् विशेषरूपां मसारं चतुर्गतिभ्रमणं दायिराणि शौचविरक्तवैजिपिकाहारकतेजसकर्मणानि च भोग-विरक्तो राजकाण्डेभ्यो विरक्तः सदा सदा सर्वकालं ध्याय साम्यभावयेति ॥ ८३ ॥

संसारविरक्त्यं भाषयन्नाह—

दृष्ट्वे खेत्ते काले भावे य भवे य ह्योति पंचैय ।

परिवृष्टाणि बहुसो अणादिकाले य चित्तजो ॥ ८४ ॥

द्रव्यं क्षेत्रं कालो भावश्च भवेद्य भवति पंचैय ।

परिवर्तनानि बहुसाः अनादिकाले च चित्तयेत् ॥ ८४ ॥

टीका—द्रव्यपरिवर्तनानि कर्मनो कर्मतत्त्वरूपधारणपरित्यजनानि, क्षेत्रपरिवर्तनानि सर्वप्रदेशेषुत्पनिमरणानि, कालपरिवर्तनानि उत्सर्पिण्यवस-र्पिणिसमवेत्पनिमरणानि, भाषपरिवर्तनानि जपन्यमध्यमोत्पृष्टंधर्माधिनि-बंधरूपाणि, भवपरिवर्तनानि सर्वायुर्विकल्पेषुत्पनिमरणानि, एवं पंचपरि-वर्तनानि अनादिकालेऽतीतकाले परिवर्तनानि बहुसोऽनेकवारमनेन जीवनेत्यं चित्तयेत् ध्यायेदिति ॥ ८४ ॥

तथैतदपि ध्यायेदित्याह,—

मोहाग्निगणा महंतेण वृद्धमाने महाजगे धीरा ।

समणा विसयविरक्ता ज्ञायंति अणंतसंसारं ॥ ८५ ॥

मोहाग्निना महता वृद्धमानं महाजगत् धीराः ।

भ्रमणा विसयविरक्ता ध्यायंति अनंतसंसारं ॥ ८५ ॥

टीका—सोडाप्रिना मरणा इत्यमानं मनाजान् सर्वलोके ५१
विश्वतोक्ता इत्यन्तं च संसारं चार्थाभिप्रायणोपामिति ॥ ८५ ॥

अथ नमः तस्यादुर्भे न मन्त्र इति परिभाषयामाह,—
अरंभं च कामार्थं च या सहस्रि तयो तद्वा लोए ।
अच्छी लक्षणममूहो य कथारं मत्तु जहा रिहं ॥ ८६ ॥

अरंभं च कामार्थं च न साते तयस्तथा लोकं ।
यनि मन्त्रममूह कथारं मत्तु यथा ह्युत् ॥ ८६ ॥

टीका—यथा एव मन्त्रं मन्त्रममूह कथारं मन्त्रादि कर्मार्थं यनि
न मन्त्र इति तयो कथारं इति तथा तयभाविनामर्थे परिश्रवोपार्थे
इत्यन्तं च संसारं च आह इति चर्त्तव्यं ॥ ८६ ॥

इति मन्त्रममूहं न तत् इति तन्नेपाहोपारम्भान् तन्नेव मन्त्रेण इत्य-
न्तं च संसारं च आह इति चर्त्तव्यं ॥ ८६ ॥

अथ कांश्च मद्दिशति तां तीमद्दिशति च परादिशो नामो ।
इत्यन्तं तद्वदन्ता वागर्थात्तानं विंशमेह ॥ ८७ ॥

कथा कति तद् विंशति विंशतिं मन्त्रादिनां नाम ।
इत्यन्तं तद्वदन्ता वागर्थात्तानं विंशत्यसि ॥ ८७ ॥

टीका—यथा इत्यन्तं यथा एव विंशत्यसि मन्त्रादिनां नाम ५१
इत्यन्तं तद्वदन्ता वागर्थात्तानं विंशत्यसि ५१
इत्यन्तं तद्वदन्ता वागर्थात्तानं विंशत्यसि ५१
इत्यन्तं तद्वदन्ता वागर्थात्तानं विंशत्यसि ५१
इत्यन्तं तद्वदन्ता वागर्थात्तानं विंशत्यसि ५१

५१ तद्वदन्ता वागर्थात्तानं विंशत्यसि ५१

दृष्टानं दार्ढ्येति न योजयन्नाह,—

एवं तु जीवद्वयं अणादृणिहणं विसेसियं णियमा ।
रायसरितो दु केवलपज्जाओ तस्स दु विसेसो ॥ ८८ ॥

एव तु जीवद्वयं अनादिनिधन विशेष्यं नियमात् ।

राजसदृशानु केवलं पर्यायस्तस्य तु विशेषः ॥ ८८ ॥

टीका—यथा जन्मशब्दो राज्ययुक्तकाले राज्याभावकाले च, एवमेव जीवद्वयमनादिनिधन सर्वकालमवस्थिते विशेष्यमनेकप्रकारा-
धातया निर्दिष्टं केवलं तु तस्य पर्यायो नास्कादिमनुष्यादिरूपो राज्य-
पर्याय स दृष्टो विशेषो विशेषण न सर्वथा भेदं करोति सर्वास्त्रवस्थानु-
यत् इति ॥ ८८ ॥

द्वयार्थिकनयापक्षयकत्वं प्रतिपाद्य पर्यायार्थिकनयापेक्षया भेदं
प्रतिपाद्यन्नाह,—

जीवो अणादृणिहणो जीवोत्ति य णियमदो ण वत्तव्वो ।
जं पुरिसाउगजीवो देवाउगजीविदविसिद्धो ॥ ८९ ॥

जीवः अनादिनिधनो जीव इति च नियमतो न वक्तव्यः ।

यत् पुरुषायुष्कजीवो देवायुष्कजीवितव्यिशिष्टः ॥ ८९ ॥

टीका—जीवोऽनादिनिधन आदिवर्जितो निधनवर्जितश्च जीव इति
च निधयेन सर्वथा गुणादिरूपेणापि नियमतो न वक्तव्यो न वाच्यो यतः
पुण्यायुष्को जीवो देवायुष्कादिशिष्टो न हि य एव देवः स एव मनुष्यः,
यश्च मनुष्यो नासौ तिर्यक्, यश्च तिर्यक् नासौ नाटकः पर्यायभेदेन
भेदादिति ॥ ८९ ॥

यत्तु कथापरशमोऽस्यतो भवतीति ततः—

परं गणपदेमादो विवाहस्स पयसणं ।

विवाहे रागउत्पत्ति गणो दोषाणमागरो ॥ ९२ ॥

परं गणप्रवेशात् विवाहस्य प्रेयदानं ।

विवाहे रागोत्पत्तिः गणो दोषाणामाकरः ॥ ९२ ॥

टीका—यत्प्रसंगकाले गणप्रवेशादिउत्पत्त्यादिमोहनिबंधनकृतमोहकारणा-
त्यन्तवार्थम्यसंप्रकाशं श्रेष्ठ विवाहे प्रवेशानं वरं गृहप्रवेशो यतो विवाहे
दागदिग्रहणं रागोत्पत्तिर्निर्गणः पुनः सर्वदोषाणामाकर सर्वेऽपि मिथ्यात्वा-
सयमकषायरागद्वेषादयो भवतीति ॥ ९२ ॥

कारणाभावेन दोषाणामभाव इति प्रतिपादयन्नाह,—

पञ्चयभूदा दोषा पञ्चयभावेण णत्थि उत्पत्ती ।

पञ्चयभावे दोषा णस्संति गिरासया जहा वीजं ॥ ९३ ॥

प्रत्ययभूता दोषाः प्रत्ययाभावेन नास्ति उत्पत्तिः ।

प्रत्ययाभावात् दोषा नश्यति निराभया यथा बीजं ॥ ९३ ॥

टीका—प्रत्ययात्कर्मबंधात् शिष्यादिमोहनिबंधनकृतमोहकारणाद्भूताः
संजाता दोषा रागद्वेषादयः कल्पजीवपरिणामाः, प्रत्ययाभावाच्च रागद्वेषा-
दिकारणभुक्तकर्माभावाच्च नास्त्युत्पत्तिर्नैव प्रादुर्भवन्तेषां दोषाणां यतश्चो-
त्पत्तिर्नास्ति ततः प्रत्ययाभावात्कारणाभावाद्दोषा मिथ्यात्वात्संयमकषाय-
योगनिर्वर्तितजीवपरिणामा नश्यति निर्मूलं क्षयमुपवर्जति निराभयाः संतः
स्वकीयप्रादुर्भावकारणमंतरेण, यथा प्रत्ययाभावाद्बीजमंकुर न जन-
यति बीजस्यांकुरोत्पत्तिनिमित्तं क्षितिजलपवनानादित्यरश्मयस्तेषामभावे
विपरिणति पतितं बीजं यथा नश्यति । येषां कारणानां सद्भावे ये दोषा
उत्पद्यन्ते तेषां कारणानामभावे तत्कालभूतदोषाणामनुत्पत्तिर्यथा स्वप्रत्यया-

भावात्त्वकारणाभावाद्बीजस्यानुत्पत्तिरंकुरत्वेन तत उत्पत्त्यभावात्त्रि-
श्रया रागद्वेषादयो दोषा नश्यन्ति यथा बीजमुत्पत्तिमंतरेण पञ्चा-
श्यतीति ॥ ९३ ॥

तथा,—

हेदू पञ्चयभूदा हेदुविणासे विणासमुपयन्ति ।
तस्मा हेदुविणासो कायदशो सब्यसाहृहिं ॥ ९४ ॥

हेतवः प्रत्ययभूता हेतुविनाशे विनाशमुपयन्ति ।
तस्मात् हेतुविनाशः कर्तव्यः सर्वसाधुभिः ॥ ९४ ॥

टीका—ततः क्रोधमानमायालोभाः प्रत्ययभूताः परिग्रहादयो लोभा-
दिषु मन्सु जायन्ते ततस्तेषां लोभादीनां हेतूनां विनाशे प्रवृत्ते विनाशमु-
पयन्ति परिग्रहादयो यत एवं ततो हेतुविनाशः कर्तव्यः सर्वसाधुभिः प्र-
भादिर्क्षणादवापत्तिर्लोभादीनामभावे परिग्रहेच्छा न जायते मूर्खादिपी-
यत्तदभावे प्रयत्नः कार्यः । पूर्वकारिकया कारणाभावे कार्यस्याभावे
प्रतिपादितोऽतएव पुनः कार्यस्याभावे तिगदितः । अथवा पूर्वाभावेपमंतागपे
गाथा तत एवमभिमेबंधः कार्यः, हेतवः कारणानि प्रत्ययभूतानि कार्यानि
हेतुविनाशे तेषां सर्वेषां विनाशो यतः कारणामात्रे कार्यस्य चाभावस्ततो
हेतुविनाशे यतः कार्य इति ॥ ९४ ॥

दृष्टं न दृष्टं न योजयन्नाहः—

जं जं जं जं जीवा पञ्चार्यं परिणमन्ति संसारे ।
रायस्म य द्वांसस्म य मोहस्म यसा मुणेयश्वा ॥ ९५ ॥

य यं ये ये जीवाः पर्यायं परिणमन्ति संसारे ।
रायस्य च द्वांसस्य च मोहस्य यसा ज्ञानस्याः ॥ ९५ ॥

टीका—यं यं पर्यायविशेषं नारकत्वादिस्वरूपं परिणमन्ति वृद्धति जीवाः संसारे ते पर्यायास्तं च जीवा रागस्य द्वेषस्य मोहस्य च बशाभ्यद्रायनाः परिणमन्तीति ज्ञानव्या कर्मायनत्वात्सर्वसांसारिक-पर्यायाणामिति ॥ ९५ ॥

गगंशुपकने प्रतिपाद्यञ्चाह,—

अत्यस्त जीवियस्त य जिम्भे घत्थाण कारणं जीवो ।
मरदि य मारावेदि य अणंतसो सद्यकालं तु ॥ ९६ ॥

अर्थस्य जीवितस्य च जिह्वोपस्थयोः कारणं जीवः ।

घ्नियते च मारयति च अनंतशः सर्वकालं ॥ ९६ ॥

टीका—अर्थस्य कारणं गृहपशुवग्नादिनिमित्ते जीवितस्य च कारणं आत्मरक्षार्थं जिह्वायाः कारणं आहारस्य हेतोःस्थस्य कारणं कामनिमित्ते जीवो घ्नियते स्वयं प्राणत्याग करोति मारयति चान्यथा हिनस्ति प्राणविषातं च मारयति अनंतशोऽनंतवारान् सर्वकालमेवेति ॥ ९६ ॥

तथा,—

जिम्भोघत्थणिमित्तं जीवो दुःखं अणादिसंसारे ।
पत्तो अणंतसो तो जिम्भोघत्थे जयह द्वाणि ॥ ९७ ॥

जिह्वोपस्थनिमित्तं जीवो दुःखं अनादिसंसारे ।

प्रातः अनंतशः ततः जिह्वोपस्थं जय इदानीं ॥ ९७ ॥

टीका—गगंशुपकने तद्विषयनिमित्तं तद्विषयनिमित्तं चानादिसंसारे जीवो दुःखं प्राप्नोऽनंतशोऽनंतवारान् यतोऽतो जिह्वामुपस्थं च जय सर्वथा त्यजेदानीं मां प्रतमिति ॥ ९७ ॥

चदुरंगुला च जिम्भा असुहा चदुरंगुलो उवत्थो वि ।
अद्वंगुलदोसेण दु जीवो दुःखं तु पप्पोदि ॥ ९८ ॥

अतुरंगुला च जिह्वा अशुभा अतुरंगुल उदरधोदि ।

अतुरंगुलशोभेण तु जीवो दृग्ने मलु मासंति ॥ ९८ ॥

टीका—अतुरंगुलशोभेण जिह्वा अशुभा अतुरंगुलशोभेण जीवो
दृग्ने मलु मासंति ॥ ९८ ॥
अतुरंगुलशोभेण जिह्वा अशुभा अतुरंगुलशोभेण जीवो
दृग्ने मलु मासंति ॥ ९८ ॥

अतुरंगुलशोभेण जिह्वा अशुभा अतुरंगुलशोभेण जीवो
दृग्ने मलु मासंति ॥ ९८ ॥

कीदृशं तिस्रं कद्रुधरं वि तह्निशिद्वयस्य ।

हयदि प विषाकायोभो पयपभायेण जीवस्य ॥ ९९ ॥

अतुरंगुलशोभेण जिह्वा अशुभा अतुरंगुलशोभेण जीवो
दृग्ने मलु मासंति ॥ ९८ ॥

अतुरंगुलशोभेण जिह्वा अशुभा अतुरंगुलशोभेण जीवो
दृग्ने मलु मासंति ॥ ९८ ॥

टीका—अतुरंगुलशोभेण जिह्वा अशुभा अतुरंगुलशोभेण जीवो
दृग्ने मलु मासंति ॥ ९८ ॥
अतुरंगुलशोभेण जिह्वा अशुभा अतुरंगुलशोभेण जीवो
दृग्ने मलु मासंति ॥ ९८ ॥

विदुर्भादृष इमद्विग्या पुदिमा हृथी बलतमगिममा ।

भा म तदुभं युक्ता मद्रा पुदिमा गिरं गया हृपरे ॥ १०० ॥

अतुरंगुलशोभेण जिह्वा अशुभा अतुरंगुलशोभेण जीवो
दृग्ने मलु मासंति ॥ ९८ ॥

अतुरंगुलशोभेण जिह्वा अशुभा अतुरंगुलशोभेण जीवो
दृग्ने मलु मासंति ॥ ९८ ॥

टीका—अतुरंगुलशोभेण जिह्वा अशुभा अतुरंगुलशोभेण जीवो
दृग्ने मलु मासंति ॥ ९८ ॥
अतुरंगुलशोभेण जिह्वा अशुभा अतुरंगुलशोभेण जीवो
दृग्ने मलु मासंति ॥ ९८ ॥

तथा,—

मायाए षहिणीए धूआए मूइ बुट्ट इत्थीए ।
 षीहेद्वयं णिच्चं इत्थीरूपं णिरावस्सं ॥ १०१ ॥

मातुः भगिन्या दुहितुः सूकाया वृद्धायाः स्त्रियाः ।

भेतव्यं नित्यं स्त्रीरूपं निरपेक्षं ॥ १०१ ॥

टीका—मातुः स्त्रीरूपाद्भगिन्याश्च स्त्रीरूपात् दुहितुश्च स्त्रीरूपात्
 सूकाया वृद्धायाश्च स्त्रीरूपात् भेतव्यं नित्यं निरपेक्षं यतः स्त्री तु पावर्क-
 रूपमिदं सर्वत्र दहतीति ॥ १०१ ॥

तथा,—

हृत्थपादपरिच्छिण्णं कण्णणासावियप्पियं ।
 अविद्यास सदिं णारिं दूरिदो परिवज्जए ॥ १०२ ॥

हृत्थपादपरिच्छिण्णां कर्णनासाविकलिरतां ।

अविद्याससं सतीं कारिं दूरत परिवर्जयेत् ॥ १०२ ॥

टीका—हृत्थच्छिन्ना पादच्छिन्ना च कर्णहीना नासिकाविहीना च हृत्पु-
 विरूपा यद्यपि भवति तथापि अविद्यया सती नानामित्यर्थः, नारीं दूरतः
 परिवर्जयेत् यतः काममटिनस्तो वांतेदिति ॥ १०२ ॥

ब्रह्मचर्यभेद प्रतिपादयन्नाह,—

मण धंमचेर वचि धंमचेर तह काय धंमचेरं च ।
 अहया ह्ठ धंमचेरं द्दव्यं भायं ति दुवियप्पं ॥ १०३ ॥

मनसि ब्रह्मचर्यं वचसि ब्रह्मचर्यं तथा काये ब्रह्मचर्यं च ।

अथवा हि ब्रह्मचर्यं द्दव्यं भायमिति द्विविकल्पं ॥ १०३ ॥

टीका—मनसि ब्रह्मचर्यं वचसि ब्रह्मचर्यं काये ब्रह्मचर्यमिति त्रिवि-

तथा शब्दमसौधनमपि च स्वीतेषामसौधने अर्धमसौधनम् ।

दूर्ध्वरतिस्मरणं ईदृश्यादिपश्यतिः स्पर्शान्तरसंवेद्या ॥ १०६ ॥

टीका—तथा शब्दने लुप्तिकापर्यवसादिर्षं साधने श्रीशब्दस्य चिन्तना-
लादिर्षं स्वस्वसाधने कामे श्रुतवाणी पञ्चममन्त्रम् । तथापि च श्रीसंयोगे समो-
न्वयवर्तिनामि वाताक्षरनिरीक्षणपरमिस्वस्वसाधनेनामि शब्दं श्रीहने
स्वस्वमन्त्रम् । तथाप्येव श्रुतवादिस्वस्वसाधनेनामिस्वस्वसाधने च स्पर्शान्तरसंवेद्या ।
तथा दूर्ध्वरतिस्मरणं पूर्वमित्युक्त्वादे यत् श्रीशब्दं तस्यानुसंग्यं चिन्तनमनु-
संगम् ॥ तर्धे श्रुत्यादिपश्येत् स्वस्वसाधनेनामिस्वस्वसाधने कामेभ्यो इति समीक्षा
नवममन्त्रम् । तथा स्पर्शान्तरसंवेद्या इत्यस्यानुसंग्यं दूरमन्त्रम् । अन्वय-
वाक्येनामिस्वस्वसाधने ॥ १०६ ॥

तत्र द्वाप्रकारभ्यापि परिश्रमात्,

दशविहमस्यंभमिणं संसारमहादुहाणमावाहं ।

परित्यज्जो महात्मा स दृढधर्मवदो होदि ॥ १०७ ॥

दशविहमस्यंभमिणं संसारमहादुःखानामावाहं ।

परित्यजति यो महात्मा स दृढधर्मवतो भवति ॥ १०७ ॥

टीका—एवं द्वाप्रकारभ्यामप्यस्येद् संसारवाक्यानां महादुःखानामावा-
हनवस्थानं प्रधानहेतुभूतं परिश्रमि यो महात्मा स यत् स दृढधर्मवतो
भवति । भावात्संवेद्यानां द्वाप्रकारवाक्यानां च यः परित्यजति तस्योभयथापि
मन्त्रार्थे साम्यकं निश्चयति स च आत्मिजनानिति ॥ १०७ ॥

परिग्रहपरिषामं वत्सात्,—

कोहमद्मायलोहेहिं परिग्रहे ल्यह संसजह जीवो ।

तेषुभयसंगचाओं कायव्यो सद्यसाहृहिं ॥ १०८ ॥

कोपमर्मायालोभैः परिषहे लगति संस्रजति जीवः ।

तेनोभयमंगत्यागः कर्तव्यः सर्वसाधुभिः ॥ १०८ ॥

टीका—एतौ कोपमर्मायालोभैः परिषहे लगति संस्रजति जीवः
एतौ भयमंगत्यागः कर्तव्यः सर्वसाधुभिः ॥ १०८ ॥
इत्युक्तं च उच्यते । उच्यते च परिषहेति । येन मर कोपमर्मा
यालोभे यतः पश्यतः सर्वसाधुभिः ॥ १०८ ॥

१०९

निर्द्वन्द्वो निरद्वन्द्वो भिन्नान्परियाण सुखभासो यः ।

पराधी डाणरदो मध्यगुणद्वो हवे समणो ॥ १०९ ॥

निर्द्वन्द्वो निरद्वन्द्वो भिन्नान्परियाण सुखभासः ।

पराधी डाणरदो मध्यगुणद्वो हवे समणः ॥ १०९ ॥

टीका - उच्यते च उच्यते । निर्द्वन्द्वो निरद्वन्द्वो भिन्नान्परियाण सुखभासः
पराधी डाणरदो मध्यगुणद्वो हवे समणः ॥ १०९ ॥
इत्युक्तं च उच्यते । उच्यते च उच्यते । निर्द्वन्द्वो निरद्वन्द्वो भिन्नान्परियाण सुखभासः
पराधी डाणरदो मध्यगुणद्वो हवे समणः ॥ १०९ ॥

११०

आत्मनः श्रद्धा समणा डावणिए महु य बुद्धभासेण ।

मिहंसे वा वीहंसे नत्ता अदुद्वेदो हांइ जावडवो ॥ ११० ॥

आत्मनः श्रद्धा समणा डावणिए महु य बुद्धभासेण ।

मिहंसे वा वीहंसे नत्ता अदुद्वेदो हांइ जावडवो ॥ ११० ॥

टीका—आत्मनः श्रद्धा समणा डावणिए महु य बुद्धभासेण ।
मिहंसे वा वीहंसे नत्ता अदुद्वेदो हांइ जावडवो ॥ ११० ॥
इत्युक्तं च उच्यते । उच्यते च उच्यते । आत्मनः श्रद्धा समणा डावणिए महु य बुद्धभासेण ।
मिहंसे वा वीहंसे नत्ता अदुद्वेदो हांइ जावडवो ॥ ११० ॥

लोनागुणानुमानप्रवणभाशं भावभ्रमण । एतन्नि निक्षेपमन्तयेवागमप्रतिपा-
दितवमेण चतुर्विधा भवति शातय इति ॥ ११० ॥

तेषां मध्ये भावभ्रमणं प्रतिपादयन्तः,—

भायसमणा ह्यु समणा ण सेससमणाण सुग्गदं जम्हा ।
जहिऊण इविहमुवाहिं भायेण सुसंजदो होह ॥ १११ ॥

भायभ्रमणा हि भ्रमणा न दोषभ्रमणानां सुगतिर्यस्मात् ।

हिव्या इविधमुपधिं मायने सुसंयतो भव । १११ ॥

टीका—भावभ्रमणा एव भ्रमणा यत दोषभ्रमणानां नामस्थापनाद्-
ध्याणा न सुगतिर्यस्मान्गमादिविधमुपधि इत्यभावस्यै परित्यज्य भावेन
सुसंयतो भवति ॥ १११ ॥

मिक्षाशुद्धि च चर्चिव्याह,—

वदसीलगुणा जम्हा भिक्षाचरिया विमुद्धिए ठेति ।
तम्हा भिक्षाचरियं सोहिय साहू सदा विहारिज्ज ॥ ११२ ॥

वदसीलगुणा यस्मात् भिक्षाचर्याया विमुद्धर्षा तिष्ठति ।

तस्मात् भिक्षाचर्या शोधयित्वा साधुः सदा विहरेत् ॥ ११२ ॥

टीका—व्रतानि शीलानि गुणाश्च यस्माद्भिक्षाचर्याया विमुद्धर्षा
मत्या तिष्ठति तस्माद्भिक्षाचर्या शोधय्य साधुः सदा विहरेत् । भिक्षाच-
र्याशुद्धिश्च प्रधानं चाग्नि सर्वशासनाग्भुतमिति ॥ ११२ ॥

तथैतदपि विशोव्याच्येदित्याह,—

भिक्षसं वक्कं हिपयं सोधिय जो चरदि णिच्च सो साहू ।
एसो सुट्ठिद् साहू भणिओ जिणसासणे भयवं ॥ ११३ ॥

भिक्षां वाक्यं हृदयं शोधयित्वा यः चरति नित्यं न साधुः ।

एव सुस्थितः साधुर्भणितो जिनशासने भगवान् ॥ ११३ ॥

टीका—भिक्षा मोचर्गशुद्धिं वायं वचनशुद्धिं हृदयं मनश्च
विशोभ्य यन्नरति चारित्र्यशोभं करोति माधुर्भित्यं न एष मुन्यतः क
गुणोपेतः माधुर्भणितो भगवात्, क? जिनशामने सर्वजागमे इति ॥११३

तथेतदपि सुष्ठु ज्ञात्वा चरन्वित्याह;—

द्वयं खेत्तं कालं भावं सति च सुष्ठु णाऊण ।

ज्ञाणज्ज्ञयणं च तथा साहू चरणं समाचरऊ ॥ ११४ ॥

द्रव्यं क्षेत्रं कालं भावं शक्तिं च सुष्ठु ज्ञात्वा ।

ध्यानाध्ययनं च तथा साधुचरणं समाचरतु ॥ ११४ ॥

टीका—द्रव्यमाहारशरीरादिकं क्षेत्रं जांगलरूपादिकं कालं सुष्ठु
सुपमादिकं शीतोष्णादिकं भावं परिणामं च सुष्ठु ज्ञात्वा ध्यानमध्यकं
तथा ज्ञात्वा साधुचरणं समाचरतु । एवं कथितप्रकारेण चारित्रशुद्धि
र्भवतीति ॥ ११४ ॥

तयोभयत्यागफलमाह,—

चाओ य होइ दुविहो संगञ्चाओ कलत्तचाओ य ।

उभयञ्चायं किञ्चा साहू सिद्धिं लहू लहदि ॥ ११५ ॥

त्यागश्च भवति द्विविधः संगत्यागः कलत्रत्यागश्च ।

उभयत्यागं कृत्वा साधुः सिद्धिं लघु लभते ॥ ११५ ॥

टीका—त्यागश्च भवति द्विविधः संगत्यागः कलत्रत्यागश्च तत उभय
त्यागं कृत्वा साधुर्लघु शीघ्रं सिद्धिं लभते न तत्र संदेह इति ॥ ११५ ॥

चारित्रशुद्धिमसंयमप्रत्ययकपायप्रत्यययोगप्रत्ययस्वरूपशुद्धिं च प्रतिपाद्य
दर्शनशुद्धिं मिथ्यात्वप्रत्ययशुद्धिं च प्रतिपादयन्नाह;—

पुढवीकापिगजीवा पुढवीए चावि अस्सिदा संति ।

तम्हा पुढवीए आरंभे णिञ्चं विराहणा तेसिं ॥ ११६ ॥

पृथिवीकायिकजीवाः पृथिव्या. चापि आभिताः सति ।

तस्मात् पृथिव्या आरंभे नित्यं विराधना तेषां ॥ ११६ ॥

टीका—पृथिवीकायिकजीवास्तद्वर्णमंभरसाः सूक्ष्माः स्थुलाश्च तदा-
भ्रिताभ्यान्वे जीवाग्रमा' शेषकायाश्च मंति तम्भात्तरयाः पृथिव्या विरा-
धनादिके स्वननदहनादिके आरंभे आरंभसमांभसंरभादिके च घृते
निधयेन तेषां जीवानां तदाभ्रितानां प्राणव्यसंगेपणं स्यादिति । एवमप्या-
यिकनेत्रःवायिकवायुवायिकवनस्पतिकायिकत्रमकायिकानां तदाभ्रितानां
च समारंभे भूव विराधनादिकं भवतीति निभेतव्यम् ॥ ११६ ॥

तम्हा पुढाविसमारंभो द्विविहो तिविहेण वि ।

जिनमार्गानुचारीणं जायज्जियं ण कप्पइं ॥ ११७ ॥

तस्मात् पृथिवीसमारंभो द्विविध श्रिविधेनापि ।

जिनमार्गानुचारिणां यावज्जीवं न कल्प्यते ॥ ११७ ॥

टीकाः—यतः पृथिवीकायिकादीनां तदाभ्रितानां च समारंभे भूवा
रिसा तस्मात्पृथिवीसमारंभे स्वननादिको द्विविधो द्विप्रकारे पृथिवीकायिक-
तदाभ्रितोभयरूपोऽपि त्रिविधेन मनोवाशायरूपेण जिनमार्गानुचारिणां
यावज्जीवं न कल्प्यते न मुच्यते इति । एवमप्येजोवायुवनस्पतिरसानां द्वि-
प्रकारोऽपि समारंभेऽश्वाहनमंचनज्वालनतापनशीजनमुत्सवाचकरणच्छेदन-
क्षणादिकं न कल्प्यते जिनमार्गानुचारिण इति ॥ ११७ ॥

अर्णयसप्रत्ययं तद्विशुद्धि च प्रतिपाद्य सिध्यात्प्रत्ययं तद्विशुद्धि
प्रतिपाद्यमाह,—

जो पुढाविकाइजिये ण वि सहहदि जिणेहिं णिहिहे ।

दूरयो जिणवपणे तस्स उवहावणा णत्थि ॥ ११८ ॥

यः पृथिवीकायिकजीवान् नापि श्रद्धधाति जिनैः निर्दिष्टान्
दुरस्यो जिनवचनात् तस्य उपस्थापना नास्ति ॥ ११८ ॥

टीका—यः पृथिवीकायिकान् जीवान् न श्रद्धधाति नाभ्युपगच्छ
जिनैः प्रज्ञप्तान् प्रतिपादितान् स जिनवचनात् दुरं स्थितो न तस्योपस-
थानाऽपि न तस्य साम्यदर्शनादिषु संस्थितिर्विद्यते मिथ्यात्वादिति । एव
कायिकान् वनस्पतिकायिकान् त्रसकायिकैश्च तदाश्रिताश्च यो नाभ्यु-
गच्छति तस्याभ्युपस्थापना नास्ति सोऽपि मिथ्यादृष्टिरेव न कदाचिद्
मुक्तिमार्गं तस्य स्थितिर्यतो दर्शनाभावेन चाग्निम्य ज्ञानम्य चाभाव ।
दर्शनाविनाभावित्वात्तद्योगिति ॥ ११८ ॥

यः पुनः श्रद्धधाति स मददृष्टिगिति प्रतिपादयन्नाह,—

जो पुढविकायजीवे अइसइहदे जिणेहिं पणत्ते ।

उवलब्धपुण्यपावसस तस्सुवट्टावणा अत्थि ॥ ११९ ॥

यः पृथिवी कायिकजीवान् अतिश्रद्धधाति जिनैः प्रज्ञप्तान् ।

उपलब्धपुण्यपापस्य तस्योपस्थापना अस्ति ॥ ११९ ॥

टीका—यः पृथिवीकायिकजीवांस्तदाश्रितांश्चातिशयेन श्रद्धार्था
मन्यते जिनैः प्रज्ञप्तान् तस्योपलब्धपुण्यपापस्योपस्थापना विद्यते मोक्षमार्गं
तस्य संस्थितिरवश्यंभाविनीति । एवमपकायिकतजःकायिकवासुकायिक
वनस्पतिकायिकत्रसकायिकैस्तदाश्रिताश्च यः श्रद्धधाति मन्यतेऽभ्युपगच्छति
तस्योपलब्धपुण्यपापस्योपस्थापना विद्यत इति ॥ ११९ ॥

न पुनः श्रद्धधाति तस्य फलमाह,—

ण सदहदि जो एदे जीवे पुढविदं गदे ।

स गच्छे दिग्घमद्धाणं लिंगत्थो वि हु दुम्मदी ॥१२०॥

न श्रद्धधाति य एताम् जीवान् पृथिवीत्वं गतान् ।

स गच्छेत् दीर्घमध्वानं लिंगस्थोपि हि दुर्मतिः ॥ १२० ॥

टीका—न श्रद्धाति नाभ्युपगच्छति य एतान् जीवान् श्रद्धिर्वत्त्वं गतान् श्रद्धिर्वाकायिकान् तद्वाश्रितौश्व स गच्छेद्दीर्घमध्वानं दीर्घसंसारं लिग-स्थोऽपि नाग्न्यादिलिंगसहितोऽपि दुर्मनिर्यत इति । एवमकायिकतेजः-कायिकवायुकायिकवनस्पतिकायिकत्रसकायिकान् तद्वाश्रितौश्व यो न श्रद्धाति नाभ्युपगच्छति न लिगस्थोऽपि दुर्मतिर्दीर्घसंसारं गच्छेदिति ॥ १२० ॥

एवंभूतान् जीवान् पातुकामः श्रीगणधरदेवस्तीर्थकरपरमदेव शृष्टवानिति, तत्रश्रस्वरूपमाह;—

कथं चरे कथं चिद्वे कथमासे कथं सये ।

कथं भुंजेज् भासिज्ज कथं पायं ण वज्झदि ॥ १२१ ॥

कथं चरेत् कथं तिष्ठेत् कथमासीत् कथं शयीत् ।

कथं भुंजीत् भापेत् कथं पापं न वध्यते ॥ १२१ ॥

टीका—एव प्रतिपादितक्रमेण जीवनिष्ठायकृते जगति साधुः कथं केन प्रकारेण चन्द्रच्छेदनग्रहण वा कुर्यात् कथं तिष्ठेत् कथमासीत् कथं वा शयीत् कथं भुंजीत् कथं भापेत् कथं वदेत् कथं पापं न वध्यते केन प्रकारेण पापागमो न स्यादिति ॥ १२१ ॥

प्रश्नमालाया उतरमाह,—

जदं चरे जदं चिद्वे जदमासे जदं सये ।

जदं भुंजेज् भासेज्ज एवं पायं ण वज्झदि ॥ १२२ ॥

यत्नेन चरेत् यत्नेन तिष्ठेत् यत्नेनासीत् यत्नेन शयीत् ।

यत्नेन भुंजीत् भापेत् एवं पापं न वध्यते ॥ १२२ ॥

टीका—यत्नेनेर्थापथसामितिशुद्ध्या चरेत् यत्नेन तिष्ठेत् महाव्रतादि-संपन्ना यत्नेनासीत् प्रतिदिन्य जीवानविगमयन् पर्यकादिना यत्नेन शयीत् प्रतिदिन्योद्दनेनपरावर्तनादिकर्म कुर्वन् सर्वाचराम्मा शब्दो शयने कुर्यात् यत्नेन भुंजीत् पटुचत्वारिंशदोषवर्जितां भिक्षां शृङ्गीयायत्नेन भापेत् भाषासामितिप्रमेण सत्यव्रतोपपन्नः, एवमनेन प्रकारेण पापं च न वध्यते कर्माद्यो न भवतीति ॥ १२२ ॥

यत्नेन चरतः फलमाहः—

जदं तु चरमाणस्स दयापेहुस्स भिक्खुणो ।

णवं ण चज्झदे कम्मं पोरणं च विधूयदि ॥ १२३ ॥

यत्नेन तु चरतः दयाप्रेक्षकस्य भिक्षोः ।

नवं न बध्यते कर्म पुराणं च विधूयते ॥ १२३ ॥

टीका—यत्नेनाचरतो भिक्षोर्दयाप्रेक्षकस्य दयाप्रेक्षिणो नवं न बध्यते कर्म चिरंतनं च विधूयते निगाकियते । एवं यत्नेन तिष्ठता यत्नेनासीनेन यत्नेन शयनेन यत्नेन भुञ्जानेन यत्नेन भाषमाणेन नवं कर्म न बध्यते चिरंतनं च क्षीयते ततः सर्वथा यत्नाचारेण भवितव्यमिति ॥ १२३ ॥

समयसारम्योपसंहरागाथेयं,—

एवं विधानचरियं जाणित्ता आचरिज्ज जो भिक्खू ।

णासेऊण तु कम्मं दुविहं पि य लहु लहइ सिद्धिं ॥ १२४ ॥

एव विधानचरितं ज्ञात्वा आचरेत् यो भिक्षुः ।

नाशयित्वा तु कर्म द्विविधमपि च लघु लभते सिद्धिं ॥ १२४ ॥

टीका—एवमनेन प्रकारेण विधानचरितं कियानुष्ठानं ज्ञात्वा आचरति यो भिक्षुः स मायुर्नाशयित्वा कर्म द्विप्रकारमपि शुभाशुभरूपमपि दयस्वरूपं भावस्वरूपं वा शीघ्रं लभते सिद्धिं यत एवं चारित्रान्मोक्षो भवति सर्वस्य साग्भूतं चारित्रं तत इति दशमस्य समयसार्गमंजकम्म्याचारस्य ॥ १२४ ॥

इति श्रीमद्बुद्धकेर्याचार्यवर्मप्रणीते मूलाचारे श्रीवसु-

नेशाचार्यप्रणीताचार्यवृत्यामयटीकामहिते

दशमः समयसाराधिहारः ॥ •

शीलगुणाधिकारः ।

शीलगुणालयभूदे कल्याणविशेषप्रातिहार्यजुदे ।

वंदित्ता अरहंते शीलगुणे कित्तइस्सामि ॥ १ ॥

शीलगुणालयभूतान् कल्याणविशेषप्रातिहार्ययुक्तान् ।

वंदित्वा अर्हतः शीलगुणान् कीर्तयिष्यामि ॥ १ ॥

टीका—शील—शील वनपरिरक्षणं शुभयोगवृत्तिरशुभयोगवृत्तिपरिहार
आहारभयमैधुनपरिग्रहमंशाविगतिं पंचेन्द्रियनिर्गोषः कायसयमविषयोद्भव-
दोषाभावः क्षांत्यादियोगश्च, गुणा—गुणाः संयमविकल्प्याः पंचमहावतादयः
कपायायभावोऽतिक्रमाद्यभावः पट्टायसविकल्पसंयमदक्षमकागमसाभाव आर्क-
पितादिदोषविमुक्तिगन्तोचनादिप्रायश्चित्तकरणं, शीलानि च गुणाश्च शील-
गुणान्तेषामालयभूताः सम्पद्यवस्थानं संजाताः शीलगुणालयभूतान्तान्
शीलगुणालयभूतान् वनानां वनपरिरक्षणानां चाधारान् । कल्याण—कल्याणानि
स्वर्गावतरणजन्मानिष्कभणकेवलज्ञानोत्पत्तिनिर्वाणगमनानि, विशेष—विशेषा
अतिशयविशेषाश्चतुर्भिः शत, स्वाभाविका दश निःस्वेदत्वादिक्का, धार्मिकर्म-
क्षयजा दश गत्युत्तिशतचतुष्टयसुभिः शतत्वादिक्का, देवोपनीताश्चतुर्दश सर्वास्त-
मागधिकभाषादयः, प्रातिहार्य—प्रातिहार्यार्णव्यानि तासामानादीनि, जुदे—युनात्
सहितान्, कल्याणानि प्रातिशयविशेषाश्च प्रातिहार्यार्णव्या च कल्याणविशेष-
प्रातिहार्यार्णव्या तैर्गुनास्तान् कल्याणविशेषप्रातिहार्ययुक्तान् सर्वान् सर्वस्व-
चिन्तेतेतान् त्रिषष्टिकर्मक्षयजगुणसयुक्तान्, वंदित्ता—वंदित्वा प्रणम्य, अरहंते—
अर्हतः सर्वज्ञानायान्, शीलगुणे—शीलगुणान् शीलानि गुणाश्च, कित्तइस्सामि-
कीर्तयिष्यामि सम्पद्यनुवर्तयिष्यामि । अर्हतः शीलगुणालयभूतान् कल्याण-
विशेषप्रातिहार्ययुक्तान् वंदित्वा शीलगुणान् कीर्तयिष्यामि संक्षेपः ॥१॥

शीलानां तत्राद्यनिष्कममात्र;—

जोष करणे सण्णा इंद्रिय भोम्मादि समणधम्मे य ।
अण्णोण्णेहिं अमर्या अट्टारहसीलमहम्साइं ॥ २ ॥

योगाः करणानि संज्ञा इंद्रियाणि म्वादयः श्रमणधर्माश्च ।
अन्योन्यैः अभ्यस्ता अष्टादशशीलसहस्राणि ॥ २ ॥

टीका—जोष—योग आत्मप्रदेशपरिस्पन्दः स निमित्तभेदात् त्रिधा भिद्यते काययोगो मनोयोगो वाग्योग इति । तद्यथा । वीर्यान्तगयभ्रयोत्सममद्रावे सत्यौदारिकादिमतकायवर्गणान्यतमालंबनापेक्ष आत्मप्रदेशपरिस्पन्दः काययोगः, शरीरनामकर्मोदयापादितवाग्वर्णनालंबने सति वीर्यांतरायमन्यक्षरायावरणक्षयोपशमादिनाभ्यन्तर्वाग्लब्धिसान्निध्ये वाग्परिणामाभिमुत्सम्यात्मनः प्रदेशपरिस्पंदो वाग्योगः, अभ्यन्तर्वीर्यांतगयनोइंद्रियावरणक्षयोपशमात्मकमनोलब्धिमात्रिधाने वाचानिमित्तमनोवर्गणालंबने सति मनःपरिणामाभिमुत्सम्यात्मनः प्रदेशपरिस्पंदो मनोयोगः, कायवाङ्मनसो शुभक्रिया इत्यर्थः । करणे—करणानि कायवाङ्मनसामशुभक्रियाः सावयकर्मदाननिमित्ताः । सण्णा—संज्ञा आहारभयभैयुनपरिग्रहाभिलाषाः । इंद्रिय—इंद्रियाणि । भोम्मादि—भूः पृथिवी आदिर्येषां ते म्वादयः पृथिवीकायादयः । समणधम्मे य—श्रमणधर्माश्च संयताचरणविशेषाश्च । अण्णोण्णेहिं अन्योन्योन्यं परस्परं । अभ्यस्त्या—अभ्यस्ताः समाहताः । त एते योगादयः श्रमणधर्मपर्यताः परस्परं गुणिताः, अट्टारह—अष्टादशशीलसहस्राणि । योगैः करणानि गुणितानि नव भवंति, पुनराहारादिमंज्ञाभिश्चतसृभिर्नव गुणितानि षट्त्रिंशद्भवंति शीलानि, पुनरिन्द्रियैः पंचभिर्गुणितानि षट्त्रिंशत् अर्शत्याधिकं शतं, पुनः पृथिव्यादिभिर्दशभिः कायैरर्शातिशतं गुणितं अष्टादशशतानि भवंति, पुनः श्रमणधर्मैर्दशभिरष्टादशशतानि गुणितानि अष्टादशशलिसहस्राणि भवंतीति ॥ २ ॥

योगादीना भेदपूर्वकं स्वरूपमाह;—

तिष्ठं सुहसंजोगो जोगो करणं च असुहसजोगो ।
आहारादी सण्णा फासादिय इंदिया णेया ॥ ३ ॥

प्रायाणा शुभसंयोगो योगः करणं च असुभसंयोगः ।

आहारादयः सज्ञाः स्पर्शनादीनि इंद्रियाणि ज्ञेयानि ॥ ३ ॥

टीका—तिष्ठं—त्रयाणां मनोवागयाना, सुहसंजोगो—शुभेन संयोगः शुभसंयोगः पापक्रियापरिहारपूर्वकशुभकर्मादाननिमित्तव्यापारः सर्ववर्मक्षयनिमित्तवाग्मिर्याग इत्युच्यते । करणं च—करणं क्रिया परिणामो वा तेषां मनोवागयानां योऽयमशुभेन सयंभूतस्वरुण पापक्रियापरिणामः पापादाननिमित्तव्यापारव्याहारो च करणमित्युच्यते । आहारादी—आहारादय आहारभयमैथुनपरिग्रहाः, सण्णा—संज्ञा अभिलाषा, चतुर्विंशतिपानसाद्यथायान्याहारः, भयकर्मोदयाच्छरीरवाट्टमन, संवधिर्जीवप्रदेष्टानामाकुलता भयं, स्रष्टुमयोश्चाग्निमोहोदये सति रागपरिणामाविष्टयोः परस्परं स्पर्शनं प्रतीच्छा मैथुने, शौमर्त्तिर्दीर्घाणिमौलिनवादीनां चेतनाचेतनानां वाशानां आभ्यंतराणां च रागादीनामुरधानां संरक्षणा र्जनसंस्कारादिलक्षणा ध्यायति, परिग्रहः, आहारमज्ञा भयमज्ञा मैथुनमज्ञा परिग्रहसंज्ञा चेति । प्रासादिय—स्पर्शनादीनींद्रियाणि ज्ञेयानि स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुश्श्रोत्राणीन्द्रियाणि ज्ञानव्यानीति ॥ ३ ॥

पृथिव्यादीनां भेदं स्वरूपं च प्रतिपादयन्नाह,—

पृथिविदगागणिमारुदपत्तेयअणंतकायिया चैव ।
यिगतिगवदुपंचेंदिय भोम्मादि हवति दस एदे ॥ ४ ॥

पृथिव्युदकाग्निमारुतपत्तेयानंतकायिकाश्चैव ।

द्विभिषत्पंचेन्द्रिया भ्यादयो भवति दशैते ॥ ४ ॥

टीका—पृथ्वी—पृथिवी । दृग—आपो जलं । अगाणि—आग्निः ।
 मारुद्—मारुतः वातः । पतेय—प्रत्येक एकं जीवं प्रति कारणं शरीरहेतु-
 पुद्गलप्रचयः प्रत्येकमसाधारणं । अणत—अनंतः साधारणं । कायिया च—
 कायिकाभैव । पृथिवी कायो विद्यते येषां ते पृथिवीकायिकाः, आपः
 कायो विद्यते येषां ते अप्कायिकाः, तेजः कायो विद्यते येषां ते तेजः-
 कायिकाः, मारुतः कायो विद्यते येषां ते मारुतकायिकाः, प्रत्येकः कायो
 विद्यते येषां ते प्रत्येककायिकाः पूगफलनालिकेरादयः, अनंतः कायो विद्यते
 येषां ते अनंतकायिका गुडचीमूलकादयः, चशब्द उक्तसमुच्चयार्थः, एवकारो-
 वधारणार्थः । पृथिवीकायिकादयः स्वभेदभिन्ना वादराः सूक्ष्माः पर्याप्ता
 अपर्याप्ताभवेति । विगतिगच्छुपंचेंद्रिय—इन्द्रियशब्दः प्रत्येकमभिसंबन्धये
 द्वीन्द्रियाः कृम्यादयः, त्रीन्द्रिया मत्कुणादयः, चतुरिन्द्रिया भ्रमगादयः,
 पंचेंद्रिया मंडूकादयः । भोम्मादि—भूम्यादयः । हवंति—भवन्ति । दस—दश ।
 एदे—एते पृथिवीकायिकादयः पंचेंद्रियपर्यन्ता दशैव भवन्ति नान्य इति ॥४॥

भ्रमणधर्मस्य भेदं स्वरूपं च प्रतिपादयन्नाहः—

संती मद्य अज्जव लाघव तव संजमो अकिंचणदा ।
 तह होदि धंमचेरं मच्चं चागो य दस धम्मा ॥ ५ ॥

क्षान्तिः मार्दवमार्जवं लाघवं तपः संयमः अकिंचनता ।

तथा भवन्ति ब्रह्मचर्यं सत्यं त्यागश्च दश धर्माः ॥ ५ ॥

टीकाः—संती—उनमक्षमा शरीरस्थितिहेतुमार्गणार्थं परकुलानुयायन-
 स्तीर्ययात्रायर्थं वा पर्यटनं । यनेईष्टजनाजोशोत्प्रेरसनपशापादनभर्जन-
 शरीरव्यापादनादीनां मन्त्रियानि हेतोरे कालुष्यानुत्पत्तिः क्षान्तिः । मद्य—सुखं
 मार्जो मार्दवं जाल्यादिमद्दावेशादभिमानाभावः । अज्जव—सज्जोर्भाव आर्जवं
 मनोवक्रापानामवहता । लाघव—लघोर्भावे लाघवं अनतिचारत्वं शौचे

प्रकर्षप्राप्तौ लोभनिवृत्तिः । तत्र-तपः कर्मक्षयार्थं तत्र्येन शरीरेन्द्रियाणि तपभ्रतद्रदाद्दशविधं पूर्वोक्तमवसेयं । सजमो-संयमो धर्मोपबृंहणार्थं समितिषु वर्तमानस्य प्राणीन्द्रियदयाकपायनिग्रहक्षणः । अकिञ्चनदा-नास्य किञ्चनास्त्याकिञ्चनोऽकिञ्चनस्य भाव आकिञ्चन्यमकिञ्चनता उपानेत्वपि शरीरादिषु संस्कारापोहाय ममेदमित्यभिसंवेधनिवृत्तिः । तद्द ह्येदि-तथा भवति तथै तेनैव प्रकारेण दशाब्रह्मर्पागहारेण , बभचरं-ब्रह्मचर्यं अनु-शातांगनाम्भरणकथाश्रवणार्थसंसनःशयनादिवर्जनं स्वतःवृत्तिनिवृत्त्यर्थं वा गुरुकुलवासो ब्रह्मचर्यं । मर्द्ध-सत्यं परंपतापादिपग्विर्जितं कर्मादानकार-णाभिवृत्तं माधुवचनं सत्यं । चागो-त्यागः संयतस्य योग्यज्ञानादिदानं त्यागः चशब्दः समुच्चयार्थं । दम धम्मा-दशते धर्मा दशप्रकारेऽयं श्रमणधर्मो व्याख्यात इति ॥ ५ ॥

शीलानामुत्पनिनिमित्तमक्षसंक्रमणोच्चारणकममाह,--

मणगुत्ते मुणिवसहे मणकरणोन्मुक्तशुद्धभावजुदे ।

आहारसण्णविरदे फासिंदियसंपुडे चेव ॥ ६ ॥

पुढधीसंजभजुत्ते खंतिगुणसंजुदे पढमसीलं ।

अवलं ठादि विमुद्धे तहेय सेसाणि जेयाणि ॥ ७ ॥

मनोगुप्तस्य मुनिवृषभस्य मन करणोन्मुक्तशुद्धभावयुक्तस्य ।

आहारसण्णविरतस्य स्पर्शेन्द्रियसंबृतस्य चेव ॥ ६ ॥

पृथिवीसंयमयुक्तस्य क्षांतिगुणसंयुक्तस्य प्रथमशीलं ।

अचलं तिष्ठति विमुद्धस्य तथैव जेयाणि जेयानि ॥ ७ ॥

टीका—मणगुत्ते-मनसा गुप्तो मनोगुप्तस्य तस्मिन्वा मनोगुप्तस्य मनोगुप्ते । मुणिवसहे-मुनिवृषभस्य मुनिवृषभे वा, मणकरणोन्मुक्तशुद्ध-भावजुदे-मनःकरणोन्मुक्तशुद्धभावयुतः, मनःकरणोन्मुक्तधर्माः शुद्धभा-वध तेन युतः मनःकरणोन्मुक्तशुद्धभावयुतस्तस्य मनःकरणोन्मुक्तशुद्धभा-

वयुनम्य मनःकृष्णोन्मुक्तशुद्धभावयुने वा । आहारमण्णविरदे-आहारसंज्ञा
 विरत आहारसंज्ञाविरतस्तस्य आहारसंज्ञाविरतस्य आहारसंज्ञाविरते वा ।
 फामेन्द्रियसंपुडे-स्पर्शनेन्द्रियं संवृतं यस्यामौ स्पर्शनेन्द्रियसंवृतस्तस्य स्पर्श-
 नेन्द्रियसंवृतस्य स्पर्शनेन्द्रियसंवृते वा । चेत-निश्चयेन । पुद्वीसंजमगुने-
 पृथिवीसंयमेन युक्तः पृथिवीसंयमयुक्तस्तस्य पृथिवीसंयमयुक्तस्य पृथिवी-
 संयमयुक्ते वा । संतिगुणमंजुदे-क्षांतिगुणेन संयुक्तः क्षांतिगुणसंयुक्तस्तस्य
 क्षांतिगुणसंयुक्तस्य क्षांतिगुणसंयुक्ते वा । पदमसीलं-प्रथमं शीलं तस्येत्यंभूतस्य
 मुनिवृषभस्येत्यंभूते वा मुनिवृषभे प्रथमं शीलमचलं स्थिररूपं तिष्ठति ।
 शुद्धे चारित्र्याद्ये मुनौ शुद्धस्य चारित्र्याद्यस्य मुनेर्वति संबंधः । यतो मुनि-
 भिरुतांशुभपरिणामेर्विमुक्तः संज्ञादिभिश्च गहितः संयमादिमहितोऽत्र एव
 शुद्धः । तदेव-तथैव तेनैव प्रकारेण अनेन वा प्रकारेण । सेषाणि-शेषा-
 ण्यपि द्वितीयादीनि शीलानि । ज्ञेयाणि-ज्ञातव्यानि । अथवा विशुद्धे
 भोग्यु यावदचलं तिष्ठत्यक्षः, तथा वाग्गुणे मुनिवृषभे मनःकृष्णोन्मुक्तशुद्ध-
 भावयुक्ते आहारसंज्ञाविरते स्पर्शनेन्द्रियसंवृते पृथिवीसंयमयुक्ते क्षांतिगुण-
 संयुक्ते च शुद्धे मुनौ द्वितीयं शीलं तिष्ठति । तथा वाग्गुणे मुनिवृषभे
 एवं शेषाण्युच्चारणविधानान्युच्चारणं तृतीयं शीलं वनपरिक्षणमचलं तिष्ठति ।
 विशुद्धे तत्र आदि गते अक्षे एवमुच्चारणं कर्तव्यम् । मनोगुणे मुनिवृषभे वा-
 ककृष्णोन्मुक्तशुद्धभावयुने आहारसंज्ञाविरते स्पर्शनेन्द्रियसंवृते पृथिवीसंयम-
 युक्ते क्षांतिगुणसंयुक्ते च मुनिवृषभे चतुर्थं शीलं । तथा वाग्गुणे मुनिवृषभे
 वाकृष्णोन्मुक्तशुद्धभावयुक्ते आहारसंज्ञाविरते स्पर्शनेन्द्रियसंवृते पृथिवी-
 संयमयुक्ते क्षांतिगुणसंयुक्ते च मुनिवृषभे पंचमं शीलं । तथा वाग्गुणे
 वाकृष्णोन्मुक्ते शेषाण्युच्चारणं षष्ठं शीलं भूयात् । तिस्रो गृहीतः पंत्याकांश
 व्यवस्थाप्य मन ऊर्द्धु व्राणि कृष्णानि पंत्याकांशेण स्थापनीयानि तत्र
 ऊर्द्धु आहारसंज्ञाः संस्थाप्य तत्रः पंचेन्द्रियाणि तत्रः पृथिव्यादृष्ट
 वायुमनश्च भ्रमणार्थोः स्थापयाः । एवं संस्थाप्य पूर्वोक्तव्रजेण शेषाणि

शैलानि वक्तव्यानि यावत्सर्वेऽक्षा अचल स्थित्वा विशुद्धा भवन्ति तावद्-
 षादशशैलसहस्राण्यागच्छतीति । अथवा मनोगुप्तं मुनिवृषभे इत्यादि
 तावदुच्चार्य यावद्दशप्रकारभ्रमणधर्मतिऽक्षमिति तदाऽचलं स्थित्वा विशु-
 द्धेऽक्षे ततः शेषा अप्यक्षा अनेन क्रमेण त प्राप्य स्थापयितव्या यावन्मनो
 गुप्तक्षः कायगुप्तौ निधन स्थितस्ततोऽष्टादशशैलसहस्राणि मुनिवृषभस्य
 पूर्णानि भवन्तीति । अथवा मनोगुप्ति धृत्वा व्यवस्थाय मनःकरणादिना
 सह पटसहस्राणि शैलान्युत्पाद्य ततः शेषेषु भंगवचन स्थित्वा विशुद्धेषु
 मनोगुप्तिविशुद्धा भवति ततः पुनर्वाग्गुप्ति धृत्वा कृत्वा पटसहस्राणि शैला-
 नामुत्सादनीयानि ततः सर्वे भंगा अचलं तिष्ठन्ति ततो वाग्गुप्तिविशुद्धा
 भवति ततः कायगुप्ति धृत्वा कृत्वा पटसहस्राणि शैलानामुत्सादनीयानि
 ततः सर्वे भंगा अचलं तिष्ठन्ति कायगुप्तिश्च विशुद्धा भवति शैलानां चाष्टा-
 दशसहस्राणि सपूर्णानि भवन्ति । एवंकैश्च स्थिर कृत्वा भंगानामुत्सादन-
 क्रमो वेदितव्य इति ॥ ६-७ ॥

इदानीं गुणानामुत्पादनक्रम प्रतिपादयन्नाह,—

इगिषीस चतुर सप्तदश दस दस दसगाय आणुपूर्व्याय ।
 हिंसादिक्रमकायाविराहणालोपणासोही ॥ ८ ॥

एकविंशतिद्यत्वार शतं दश दश दश च आनुपूर्व्या ।

हिंसातिक्रमकायाविराधनाऽऽलोचनाशुद्धयः ॥ ८ ॥

टीका—इगिषीस—एवंनाधिका विंशतिरेकविंशति । चतुर—चत्वार ।
 सप्तदश—शतं । दश दश दश त्रयो दशानां भेदा । आणुपूर्व्याय—आनु-
 पूर्व्या । हिंसा—प्रमादतः प्राणज्यरुगेपण विना, अनादिशब्दो द्रष्टव्यत्वेन
 हिंसाद्य एकविंशतिसंख्या भवति । अद्विषम—अतिव्रमो, विषयणामु-
 परि मर्माल, अयादि आदिशब्दो द्रष्टव्योऽतिव्रमाद्य उपलक्षण इति ।

टीका—कायशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । पृथिवीकायिका अकायिका
अग्निकायिका मारुतकायिकाः प्रत्येककायिका अनन्तकायिकाश्च ।
अत्रापि इन्द्रियशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । दीन्द्रियाग्नीन्द्रियाभ्युर्गिन्द्रियाः
पंचेन्द्रियाश्चेति । अणोष्णवधाय—अन्योन्यव्यथिता दृशेते पृथिवीकायिका-
द्यः परस्परेणाहताः सन्तः पूर्वोक्तैश्चतुर्गतीविकल्पेर्गुणिताश्चतुर्गती-
शतभेदा भवन्ति । चतुरशीतिः शतेन गुणिता यत एतावन्त एव विकल्पा
भवन्तीति ॥ १० ॥

अत्रमहकारणविकल्पान् प्रतिपादयन्नाहः—

इत्थीससंगी पणिदरसभोयण गंधमल्लसंठप्पं ।
सयणासणभूसणयं छट्टं पुण गीयवाइयं चैव ॥ १३ ॥
अत्थस्स संपओगो कुशीलसंसग्गि रायसेवा य ।
रत्ती वि य संयरणं दस सीलविराहणा भणिया ॥ १४ ॥

स्त्रीसंसर्गः प्रणीतरसभोजनं गंधमाल्यसंस्पर्शः ।

शयनासनभूषणानि पशुं पुनर्गीतवादित्रं चैव ॥ १३ ॥

अर्थस्य संप्रयोगः कुशीलसंसर्गः राजसेवा च ।

रात्रावपि च संचरणं दश शीलविराधना भणिताः ॥ १४ ॥

टीका—इत्थीससंगी—स्त्रीसंसर्गः वनिताभिः सहानीव प्रणयः रागाह-
तस्यै । पणिदरसभोयण—प्रणीतरसभोजनं अतीव गृह्यया पंचेन्द्रियदर्पकरा-
हारप्रदणं । गंधमल्लसंठप्पं—गंध आर्द्रमहिषीयक्षकर्दमादिको माल्यं मालती-
चंपकादिकुसुमादिकं ताभ्यां संस्पर्शो गन्धमाल्यसंस्पर्शः सुगंधद्रव्यैः सुगंध-
पुष्पैश्च शरीरसंस्करणं । सयणासणं—शयनं तुलिकादिपर्यङ्गस्यै आमनं
मृदुलोहासनादिकं शयनं चासनं च शयनासने मृदुशय्यामृदासनवृद्धिः ।

१ रागाइतिश्च प्रेम-पुस्तके ।

ज्ञानात्परमं नित्यं देहिषी

भूमणयं—भूषणानि शरीरमंदनादीनि सुकृत्कृत्कादीनि शरीरशोभा विष-
याकांक्षा वा पंचैतानि । छट्टं पुण—यत्र पुनः । गीयशास्त्रं—गीतं यहजादिकं
वादित्रं सतचित्तपनमुपिरादित्रं कश्चादनं च, गीतं च वादित्रं च गीत-
वादित्रं रागादिकीशया मृगमंयःभिन्नापकरणं । अन्धस्म सपओगो—अर्थस्य
संप्रयोगः सुवर्णादिद्रव्यसंपर्कः । कुर्मीलमंसगि—कुत्सितं शीलं येषां ते
कुर्मीलाभ्रैः संसर्गः सवासः कुर्मीलसंसर्गां रागादितजनसंपर्कः । रायसेवा
य—राजसेवा च विषयार्थिनो राजामुपश्रजेकादिकरण । रनी वि य संय-
रणं—गशावपि सचरणं कार्यतोण निशायां पर्यटनं । दस—दश । शील-
विगाग्ना—शीलविगाभनाः । भणिदा—भणिताः प्रतिपादिताः । एते स्त्रीसंस-
र्गादयो दश शीलविगाभनाः परमागमे समुक्ताः । एतेर्दशविकल्पैः पूर्वो-
क्तानि चतुरशीतिशतानि गुणतानि चतुरशीतिसहस्राणि भवतीति ॥१३-१४

आलोचनादोषात् प्रतिपाद्यभात् ।

आकंपिय अणुमाणिय जं दिष्टं वादरं च सुहुमं च ।

छण्णं सद्वाकुलियं षट्पुजणमद्यत्त तस्सेयी ॥ १५ ॥

आकंपितमनुमानित यद्दृष्टं वादरं च सुहुमं च ।

छण्णं सद्वाकुलितं षट्पुजनमद्यत्तं तस्सेयी ॥ १५ ॥

टीका—आकंपिय—आकंपितदोषो भक्तपानोपकरणादिनाऽऽचार्यमा-
कंप्यात्मीयं कृत्वा यो दोषमालोचयति तस्याकंपितदोषो भवति । अणुमा-
णियं—अनुमानितं शरीरगततुच्छवल्गुदर्शनेन दीनवचनेनाचार्यमनुमा-
न्यात्मनि करुणापरमाचार्यं कृत्वा यो दोषमात्मीयं निवेदयति तस्य द्विती-
योऽनुमानितदोषः । जं दिष्टं—यद्दृष्टं अन्वेष्यद्वलोकितं दोषजातं तदा-
लोचयत्यदृष्टमवगृहयति यस्मिन् कृतीयो हृष्टनामाऽऽलोचनादोषः । वादरं
च—रघुं च ब्रह्मेवहित्तादिकेषु य उत्यते दोषस्तमालोचयति सुहुमं नालोच-

यदि यस्तस्य वापुर्गो वाद्वानामालोचनादोषः स्यात् । मुद्रुमं च—
 च मार्द्रहस्त्यगमर्शादिकं मृगमदोषं प्रतिपादयति मद्राज्जादिभर्गं स्युः
 नाचष्टे यस्तस्य वंशमे मृगमं नामालोचनदोषजातं भवेत् । उष्णं—द्र-
 म्याजेन दोषद्वयं कृत्वा सतः प्रायश्चिनं यः कुरोति तस्य षडं श्र-
 नामालोचनदोषजातं भवति । मद्राकृत्त्रिं—शब्दाकृत्त्रिं पाक्षिचन्द्र-
 मिहर्गाश्वमिकादिप्रतिरुमाणकाले बहुजनशब्दगमाकुले आर्त्मीयान-
 निवेदयति तस्य सप्तमं शब्दाकृत्त्रिं नामालोचनादोषजातं । बहुजनं—बहु-
 एकस्मै आचार्यायाम्दोषनिवेदनं कृत्वा प्रायश्चिनं प्रवृत्त पुनश्चद्वितीयः
 रस्मै आचार्याय निवेदयति यस्तस्य बहुजनं नापाष्टममालोचनादोषजन-
 स्यात् । अञ्जन—अव्यक्तः प्रायश्चिनायकुशलो यस्तस्यार्त्मीयं दोषं कथ-
 यो लघुप्रायश्चिननिमित्तं तस्याव्यक्तनाम नवममालोचनादोषजातं भवे-
 तस्सेवी—तस्सेवी य आत्मना दोषैः संपूर्णस्तस्य यो महाप्रायश्चिनमयाद-
 र्त्मीयं दोषं प्रकटयति तस्य तस्सेवी नामा दशम आलोचनादोषो भवे-
 एवमेतैर्दशभिधतुरर्शातिसहस्राणि गुणितान्यष्टलक्षाभ्यधिकानि चत्वारिं-
 सहस्राणि भवन्तीति ॥ १५ ॥

आलोचनादिप्रायाश्चिनानां स्वरूपं प्रतिपादयन्नाहः—

आलोचन पडिकमणं उभय विवेगो तथा विउस्सगो
 तव छेदो मूलं पि य परिहारो चैव सद्वहणा ॥ १६ ॥

आलोचनं प्रतिक्रमणमुभयं विवेकस्तथा व्युत्सर्गः ।

तपश्छेदो मूलमपि च परिहारश्चैव श्रद्धानम् ॥ १६ ॥

टीका—आलोचन—आलोचनं दशदोषविवर्जितं गुरवे प्रमादनि-
 दनमालोचनं । पडिकमणं—प्रतिक्रमणं व्रतातीचारनिर्हरणं । उभय—उभयं
 आलोचनप्रतिक्रमणे संसर्गदोषे सति विशेषनानुभयं । विवेगो—विवेक-
 संसक्तान्नपानोपकरणादिविभजनं विवेकः । तथा—तथा । विउस्सगो—

दयुःसर्गः कायेतसर्गादिकरणं । तत्र—तपः अनशनावर्माद्विर्पादिलक्षणं ।
 -छेदो—छेदः दिवसमासादिना प्रवर्ज्याहापनं । मूर्त्—पुनर्दीक्षाप्रापणं । वि-
 -य—अपि च । परिहारो चेष—परिहारभ्येव पक्षमासादिविभागेन कृतः परि-
 -यर्जनं परिहारः । सद्गुणा—श्रद्धानं भावयोगतस्य मनसः मिथ्यादुष्कृता-
 -मिथ्यकिनिवर्जनं, एते दस विकल्पा विपरितद्वापा भवन्ति । एतैः पूर्वोक्तानि
 अष्टलक्षाभ्याधिकश्चत्वारिंशत्सत्याग्नि गुणितानि चतुरशीतिलक्षसावयवि-
 कल्पा भवन्ति तद्विपरितास्तावन्त एव गुणा भवन्तीति ॥ १६ ॥

गुणोत्पादनक्रममाह,—

पाणादियादाविरदे अतिकमणदोषकरणउम्मुक्ते ।

पुटवीए पुटवीपुणरारंभसुसंजदे धीरे ॥ १७ ॥

इत्थीसंसग्गाविजुदे आकंपियदोषकरणउम्मुक्ते ।

आलोपणसोधिजुदे आदिगुणो सेसया णेया ॥ १८ ॥

प्रःणातिपातविरतस्य अतिकमणदोषकरणोन्मुक्तस्य ।

पृथिव्या पृथिवीपुनरारंभसुसंजतस्य धीरस्य ॥ १७ ॥

एतिसंसर्गाविपुतस्य आकंपितदोषकरणोन्मुक्तस्य ।

आलोचनशुद्धिपुतस्य आदिगुणः सेया णेयाः ॥ १८ ॥

टीका—पाणादियादाविरदे—पाणानिपातं तिसात्ममात्पाणातिपाताद्वि-
 रत उपरतस्तस्य तस्मिन्वा पाणातिपातविरतस्य पाणातिपाताविरते वा । अदि-
 कमणदोषकरणउम्मुक्ते—अतिकमणदोष दोषपत्तय करणं अतिकमणदोषक-
 रणं तेनोन्मुक्तः परिस्यमत्तस्य तस्मिन्वा अतिकमणदोषकरणोन्मुक्तस्य अतिक-
 मणदोषकरणोन्मुक्तं वा । पुटवीए पुटवी पुण आरंभसुसंजदे धीरे—पृथिव्याः
 पृथिवीकाविक्रैः पृथिव्याः पृथिवीकाविक्रानां पुनरागतौ विराधने तस्मिन् हुहं-
 यतो यत्नपत्तयस्य तस्मिन्वा पृथिव्या पृथिवीपुनराभिसुसंजतस्य पृथिवीकाविक्रैः

पृथिवीकाधिकान्ते योःसो पुनराभ्यासिभ्य सुसंज्ञो वा श्रीः श्रीश्व वासुदेः ।
 इत्यसिभ्यमभिरिन्द्रे—स्वीमंमर्गारिन्द्रे स्वीमंमर्गारिन्द्रे सुसंज्ञ वा । इत्यसि-
 यदोमहागुणोऽम्भे—आर्द्धिग्नरोमस्य वाहाग्नोऽनेनेऽमुदरोऽम्भे वा । इत्ये-
 यमामोभिरिन्द्रे—आनेनेऽम्भुदिरिन्द्रे आनेनेऽम्भुदिरिन्द्रे वा, आदिगुणो—
 आदिगुणो प्रथमो गुणः संज्ञाः । एतौ, मेमया—शेषाभ्यगुणाः । इत्ये-
 मया उपार्द्धनीया इति । त्रिमासेर्द्धिगणि संख्याय तत्र ऊर्ध्व अत्रि-
 मयाद्व्यभ्यासः संख्यात्नीयाः पुनस्तत्र ऊर्ध्व इतिगणद्विन्द्रे इत्यसिभ्य
 तत्र ऊर्ध्व दश विगभताः स्वीमंमर्गादयो मयमयाःस्तत्र ऊर्ध्व अर्द्धि-
 द्यो दश शेषाः स्यात्नीयाः पुनस्तत्र ऊर्ध्व आनेनेनादयो दश गुण-
 स्यात्नीयास्त । एतन्मन्त्राणां ऋभ्यम्—श्रीः क्रुो प्राणातिपातविने पु-
 ष्यतिरमणदोषकरणोऽम्भुके पुनरपि श्रिय्या श्रियीपुनगारमसुसंज्ञो पु-
 रपि स्वीमंमर्गारिन्द्रे पुनग्यार्द्धिपितृशेषकरणोऽम्भुके पुनग्यार्द्धोऽम्भुदिरि-
 युके आदिगुणो भवति । ततो मृषावाद्विरतेऽतिक्रमणदोषकरणोऽम्भुके
 पुनग्यालोचनगुन्दिरिन्द्रे आदिगुणो भवति ? ततो मृषावाद्विरतेऽतिक्रम-
 णदोषकरणोऽम्भुके एवं शेषाणामयुच्चार्य वाच्यो द्वितीयगुणागतोऽदनादान-
 विगचिने, एवं शेषेष्वयुच्चारितेषु तृतीयो गुणः, एवं तावदुच्चार्य यावत्स-
 तुरर्शातिलक्षा गुणानां संपूर्णा उत्पन्ना भवतीति ॥ १७-१८ ॥

शीलानां गुणानां च पंच विकल्पान् प्रतिपादयन्नाहः—

शीलगुणानां संख्या पत्थारो अक्षसंक्रमो चैव ।

णष्टं तह उद्विष्टं पंच वि वत्थूणि णेयाणि ॥ १९ ॥

शीलगुणानां संख्या प्रस्तारोः अक्षसंक्रमश्चैव ।

नष्टं तथोद्विष्टं पंचापि वस्तूनि ह्येयानि ॥ १९ ॥

टीका—शीलगुणानां—शीलगुणानां । संख्या—संख्या प्रमाणं । शीलानां
 गुणानां च, पत्थारो—प्रस्तारः । शीलानां गुणानां च, अक्षसंक्रमो—अक्ष-

संक्रमधैव । तथा शीलानां गुणानां च, षट्—नष्टता । उद्दिष्टं—उद्दिष्टता च,
उच्चारणा दृष्टा अक्षा नष्टास्तेषामक्षाणामुच्चारणावशेनोत्पादनं नष्टमित्यु-
च्यते, अक्षा दृष्टा उच्चारणा नष्टा अक्षवशेन तामामुद्दिष्टमित्युच्यते । पंच
वि षट्पि गेयाणि—एवं पंचापि षट्पि ज्ञातव्यानि भवन्ति । एवं
शीलानां गुणानां च पंच विकल्प्या ज्ञातव्या भवन्तीति ॥ १९ ॥

संख्यानयनाय तावदाह,—

सर्वेषुपि पुष्टवभंगा उवरिमभंगेषु एकमेकेषु ।

मेलंतेत्तिय क्रमसो गुणिदे उत्पज्जदे संखा ॥ २० ॥

सर्वानपि पूर्वभंगान् उपरि भंगेषु एकमेकं ।

मेलयित्वा क्रमसो गुणिते उत्पद्यते संख्या ॥ २० ॥

टीका—शीलानां गुणानां च सर्वानपि पूर्वभंगान् पूर्वविकल्प्यानुपरि
भंगेषु उपरिस्थितविकल्पेषु मेलयित्वा एकमेकं क्रमसो गुणयित्वा वा संख्या
समुत्पादनीया । अथवा सर्वेषु पूर्वभंगेषु उपरिभंगेषु पृथक् पृथक् मिलितेषु
संख्योत्पद्यते, अथवा सर्वेषु पूर्वभंगेषु उपरिभंगेषु च परस्परं गुणितेषु
संख्योत्पद्यते । एकत्रिंशतिभृतुर्भिर्गुणनीया पुनः शतेन पुनरपि दशभिः पुनरपि
दशभिः पुनरपि दशभिर्गुणिते च चतुरशीतिरक्षा गुणा उत्पद्यते इति ।
एवं शीलानामपि द्रष्टव्यमिति ॥ २० ॥

प्रस्तारस्योत्पादनार्थमाह,—

पट्टमं सीलप्रमाणं क्रमेण निश्चितविय उवरिमाणं च ।

पिंडं पठि एकोके निश्चिते होइ पत्थारो ॥ २१ ॥

प्रथमं शीलप्रमाणं क्रमेण निश्चित्योपरिस्थितानां च ।

पिंडं प्रत्येकैके निश्चिते भवति प्रस्तारः ॥ २१ ॥

ज्ञानमात्रः प्रत्येकं अतुरर्शातिप्रमाणं कृत्वा तावत् स्याद्यो यावच्चतुरर्शा-
 नित्यक्षमात्रं, तत्र उपरि शीर्षेणार्शाद्विषयना दरा प्रत्येकं अतुरर्शातिज्ञानानि
 अतुरर्शाविज्ञानानि कृत्वा तावत्प्रमत्तमणीयं यावच्चतुरर्शातिनित्यक्षप्रमाणं संपूर्णं,
 तत्र उपरि आर्षदिनादयो दोषा दरा प्रत्येकं अतुरर्शातिगतध्याणि कृत्वा
 तावत्प्रमत्तमणीयं यावच्चतुरर्शातिनित्यक्षमात्रं स्यान्नत उपरि अलोचनादिमुद्रयो
 दरा प्रत्येकमालक्ष्याधिक्यव्यतिशयगतध्याणि अतुरक्षाम्यधिक्यव्यतिश-
 यगतध्याणि कृत्वा तावत्प्रमत्तमणीयं यावच्चतुरर्शातिनित्यक्षमात्रं संपूर्णं; स्यान्नतध-
 तुरर्शातिनित्यक्षगुणगमननिमित्त. समः प्रत्याहः स्यादिति ॥ २१ ॥

एवं समप्रत्याहं निरूप्य विषयप्रत्याहस्य स्वरूपं निरूपयन्नाह,—

णिक्विसन्तु विद्वियमेत्तं षट्मं तस्सुवरि विद्वियमेकेकं ।
 पिष्टं पष्टि णिक्विसत्तं तद्देव सेसावि कादध्वा ॥ २२ ॥

निक्षिप्य द्वितीयमात्रं प्रथमं तस्योपरि द्वितीयमेकेकं ।

पिष्टं प्रति निक्षिपे तथैव दोषा अपि कर्तव्याः ॥ २२ ॥

टीका—णिक्विसन्तु—निक्षिप्य प्रतीयं, विद्वियमेत्तं—द्वितीयमात्रं, षट्मं—
 प्रथमं मनोशक्तायत्रिकं द्वितीयं विक्रमात्रं श्रीन् बारात् संस्थाय ततस्तस्यो-
 परि तस्मादूर्ध्वं, विद्विये—द्वितीय कणत्रिकं एकैकं प्रत्येकं द्वितीयप्रमाणं
 श्रीन् बारात् कृत्वा तावत् स्याद्यं यावत्प्रथमप्रस्तारप्रमाणं भवति तत एत-
 त्सर्वं प्रथमं भवति, संशाचतुष्कं द्वितीयं भवति संशामात्रं प्रथमं संस्थाप्य
 मनोवचनकायपिष्टं नवप्रमाणं अतुरसंख्यामात्रं संस्थाप्य तस्योपरि एकैका
 संशा नवनववागन् संस्थाप्य तत एतत्सर्वं प्रथमपिष्टो भवति, पंचेन्द्रियाणि
 द्वितीयपिष्टो भवति, एवं प्रथमपिष्टं षट्त्रिंशत्प्रमाणं पंचवारान् संस्थाप्य
 तस्योपर्येकैकमिन्द्रियं षट्त्रिंशत् षट्त्रिंशत्प्रमाणं स्थापनीयं तत एतत्सर्वं

प्रथमः पिंडः स्यात् । भुज्यादयो दश द्वितीयः पिंडः प्रथमपिंडं अर्शानि-
 शतप्रमाणं दशशतान् संस्थाप्य तस्योपरि पृथिव्यादिकमेकैकं अर्शानि-
 शतवारं अर्शानिशतवारं संस्थापनीयं तत एतन्मव प्रथमः पिंडः, क्षान्त्यादयो
 दश द्वितीयः पिंडः, एवं प्रथमपिंडं अष्टादश शतमात्रं दशमु स्थाने
 संस्थाप्य तस्योपरि क्षान्त्यादिकमेकैकं अष्टादशशतवारं अष्टादशशतवारं
 कृत्वा संस्थापनीयं ततो विषमः प्रस्तावः संपूर्णः स्यात्पिंडं प्रति
 निश्चितं सत्येवं तथैव विशेषा अपि विक्रम्याः कर्तव्याः । गुणप्रस्ता-
 वोऽपि विषमोऽनेनैव प्रकारेण साध्यत इति ॥ २२ ॥

अक्षसंकमस्वरूपेण गीत्रगुणान् प्रतिपादयन्नाहः—

पठमक्षे अदगदे आदिगदे संकमोदि विदियक्खो ।
 दोण्णिवि गंतूणंतं आदिगदे संकमेदि तदियक्खो ॥२३॥

प्रथमाक्षेऽतगतं आदिगते संकामति द्वितीयोक्षः ।

द्वायपि गत्वांतं आदिगते संकामति तृतीयाक्षः ॥ २३ ॥

टीका—गुणिकरणसंज्ञेन्द्रियकायधर्मानुपर्युपरि संस्थाप्य ततः पूर्वोच्चार-
 णक्रमेणाक्षसंकमः कार्यः । प्रथमाक्षेऽतमवसानं गते प्राप्ते गतौऽतं प्राप्या-
 दिगतेऽक्षे संकामति द्वितीयोऽक्षः करणस्थस्ततो द्वावक्षार्धतं गत्वा आदि
 प्राप्तयोः संकामति तृतीयोऽक्षस्तेषु त्रिष्वक्षेषु अंतं प्राप्यादिं गतेषु संकामति
 तृतीयोऽक्षस्तेष्वंतं प्राप्यादिगतेषु संकामति चतुर्थोऽक्षस्ततस्तेषु चतुर्विंश-
 त्वंतं प्राप्यादिगतेषु संकामति पंचमोऽक्षस्ततस्तेषु पंचस्वक्षेऽक्षेऽतं प्राप्यादिं
 गतेषु संकामति षष्ठोक्षः एवं तावत्संकमणं कर्तव्यं यावत्सर्वेऽक्षा अंतं
 व्यवस्थिताः स्युस्ततोऽष्टादशशीलसहस्राणि संपूर्णान्यागच्छंतीत्येवं गुणान्
 मननिमित्तमप्यक्षसंकमः कार्योऽध्याक्षितचेतसेति ॥ २३ ॥

उच्चारणारूपाणि हृद्यानि अक्षान् नष्टस्तत् उच्चारणारूपद्वारेणाक्षान्
मापयन्नाह;—

सगमाणोहिं विहृत्ते सेसं लक्षित्तु संखिवे रूपं ।
लक्षित्तुजंतं सुद्धे एवं सव्वत्थ कायव्वं ॥ २४ ॥

स्यकमानेः विभक्ते शेषं लक्षयित्वा संक्षिपेत् रूपं ।
लक्षणमते शुद्धे एवं सर्वत्र कर्तव्यं ॥ २४ ॥

टीका—सगमाणोहि—स्वकीयप्रमाणेयोंगादिभिर्व्याक्षे निरूप्यते तानि
स्वकप्रमाणानि तैः विहृते—विभक्ते विभागे हृते सति, सेसं—शेषं
लक्षित्तु—लक्षयित्वा, संखिवे—संक्षिपेत् रूपं इ. भागे हृते यदर्थं तस्मिन्
अन्यस्याभ्रुतत्वाच्छेषमात्रे व्याक्षः स्थितः शेषे पुनः शुद्धे शून्ये, लक्षित्तुजंतं—
लक्षणं अक्षः, अन्तं अन्ते व्यवस्थितामिति, तु शब्देन सर्वत्रेष्टसमुच्चयः, एवं सर्वत्र
शीलेषु च कर्तव्यमिति, यान्युच्चारणरूपाणि लब्धानि तेषु स्वकप्रमाणोच्चि-
भिर्भागे हृते यदर्थं तावन्मात्रं भ्रमित्वाऽक्षः यावन्ति शेषरूपाणि तावन्मा-
त्रेऽक्षः स्थितः यादं पुनर्न किञ्चित्शेषरूपं शून्यं तद्दान्तेऽक्षो द्रष्टव्य इति
एवं करणैः संज्ञाभिरिन्द्रियैर्भूम्यादिभिश्च लब्धे लब्धे भागो हार्य इति द्विस-
हस्रे अक्षित्वाधिके संख्याय त्रिभिर्योगैर्द्वैते त्रिनवत्याधिकानि षट्शतानि
लब्धानि भवन्ति, एकं च शेषरूपं तत्र लब्धमात्रं भ्रमित्वाऽक्ष आदौ व्यव-
स्थितस्ततो लब्धे रूपं प्रक्षिप्य भागे हृते करणैर्द्वै हृते एकत्रिंशत्याधिके
संज्ञाते रूपं च शेषभूतं तत्रैकत्रिंशत्पुनरे द्वै हृते भ्रमित्वा अक्ष आदौ व्यव-
स्थितस्ततः संज्ञाभिर्भूतसुभिः रूपाधिके लब्धे भागे हृते अष्टावचाशहस्था
न किञ्चित्शेषभूतं तत्राष्टावचाशद्वारान् भ्रमित्वाऽक्षोऽन्ते व्यवस्थितस्ततो
लब्धे पंचभिरिन्द्रियैर्भागे हृते एकादश रूपाणि लब्धानि शेषभूतानि च
त्रीणी रूपाणि तत्रैकादशवारान् भ्रमित्वाऽक्षोऽन्तीयरूपे व्यवस्थितस्ततो

लब्धे रूपाधिके दशभिः श्रुतव्यादिभिर्भागे ह्येते रूपं लब्धं द्वे रूपे च शेषभूते तत्रैकवारं भ्रमित्वाक्षो द्वितीयरूपे व्यवस्थितस्ततो रूपे वा प्रक्षिन्य क्षांत्यादिभिर्भागे ह्येते न किञ्चिद्वर्ध द्वितीयरूपे चाक्षः स्थितः एवं सर्वत्र नष्टोऽक्ष आनयितव्योऽध्यामोहेन । यथा क्षीलेष्वेवं गुणेषु च द्रष्टव्य इति ॥ २४ ॥

पुनरक्षद्रागेण रूपाणि नष्टान्यानयन्नाहः—

संठाविऊण रूपं उवरीदो संगुणिज्जु सगमाणे ।

अयणिज्ज अणंकिदयं कुज्जा पढमंति याचेव ॥ २५ ॥

संस्थाप्य रूपं उपरितः संगुण्य स्वकमानैः ।

अपनीयं अनंकितं कुर्यात् प्रथमांतं यावत्तैव ॥ २५ ॥

टीका—संठाविऊण—संस्थाप्य सम्भक्त स्थापयित्वा, रूपं—रूपं, उवरीदो—उपरित आरभ्य, संगुणिज्जु—संगुण्य, सगमाणे—स्वकप्रमाणैः, अयणिज्ज—अपनीयं निगकर्णीयं, अणंकिदयं—अनंकितं रूपं, कुज्जा—कुर्यात्, पढमंति याचेव—प्रथममारभ्यांतकं यावत् रूपं संस्थाप्य दशभि रूपाणि वर्णयति । अष्टरूपाण्यनंकितानि परिहरणीयानि ततो द्वे रूपे शेषभूते ततो दशभि रूपाणि वर्णयितव्यं ततो दशभि रूपाणिने विंशतिरूपाणि भवति ततोऽष्टरूपाणि निगकर्णीयानि ततो द्वादशरूपाणि पंचत्रिंशत्तानि षड्विंशत्तानि भवति द्वे रूपेऽनंकितं ते निगकृत्यष्टादशरूपाणि भवति तानि चतुर्भि रूपाणि वर्णयित्वा द्विंशदधिके द्वे शते भवतः, अनंकितं न किञ्चिद्वर्धे तद्वन्तानि लब्धरूपाणि त्रिंशत्तानि षण्णारत्परिहानि षड्विंशत्तानि भवति अनंकितं द्वे रूपे ते निगकृत्य अतुर्णव-परिहानि षड्विंशत्तानि षड्विंशत्तानि त्रिभि रूपाणि वर्णयित्वा द्वे शते द्वादशदधिके भवन्ततो

द्वे रूपेऽर्जकिते निगकृत्य दोषान्युच्चारणरूपाणि भवंत्येवं सर्वत्र शीलेषु गुणेषु च द्रष्टव्यमिति * ॥ २५ ॥

शीलगुणानामुपसंहारगाथायाह;—

एवं शीलगुणानां सुत्तत्थवियप्पदो विजाणिता ।

जो पालेदि विमुद्धो सो पायदि सध्वकल्लाणं ॥ २६ ॥

एवं शीलगुणान् सूत्रार्थविकल्पतो विज्ञाय ।

यः पालयति विमुद्धः स प्राप्नोति सर्वकल्याणं ॥ २६ ॥

टीका—एवमनेन प्रकारेण पूर्वोक्तेन शीलगुणानां—शीलगुणाननेक-
भेदभिन्नान्, सुत्तत्थवियप्पदो—सूत्रार्थविकल्पतः सूत्रार्थेन च, विजाणिता—
विज्ञाय विशेषतो ज्ञात्वा, जो पालेदि—यः पालयति, विमुद्धो—विमुद्धः

* अष्टादशशीलगुणहाराणां समप्रस्तारापेक्षया यत्रमिदम् ।

क्षमा	मार्दव	आर्जव	शील	सत्य	सयम	तप	त्याग	आर्किच	महाचर्य
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
पृथ्वी	अप	तेज	वायु	प्रत्येक	साधार	हीन्द्रिय	प्रीन्द्रिय	बभ्रु	पंचेन्द्र
•	•	२०	३०	४०	५०	६०	७०	८०	९०
स्पर्श	रसना	घ्राण	श्रु	धो					
•	१००	२००	३००	४००					
आहार	भय	मैथुन	परिमह						
•	५००	१०००	१५००						
मन ह	वाक्	कायक							
•	२०००	४०००							
मनोगु	वाग्यु	कायगु							
•	६०००	१६०००							

(अमृतगण्डे)

पर्याप्त्यधिकारः ।

दीनगुणाधिकारं व्याख्याय सर्वसिद्धांतकरणचरणममुच्यस्वरूपं द्वाद-
शाधिकारं पर्याप्त्याख्यं प्रतिपादयन् मंगलपूर्विकां प्रतिज्ञामाह,—

कारुण णमोक्षारं सिद्धाणं कम्मचक्रमुक्काणं ।

पज्जतीसंगहणी योच्छामि जहाणुपुट्ठीयं ॥ १ ॥

कृत्या नमस्कारं सिद्धेभ्यः कर्मचक्रमुक्तेभ्यः ।

पर्याप्तिसंगहिणीः वक्ष्ये यथानुपूर्वम् ॥ १ ॥

टीका—कारुण—कृत्या । णमोक्षार—नमस्कार शुद्धमनोवाक्याय-
षणामं । सिद्धाणं—सिद्धानां सर्वलक्षणविनिर्मुक्तानां अथवा सर्वसिद्धेभ्यः
प्राप्त्यर्थेभ्यः । कम्मचक्रमुक्काणं—कर्मचक्रमुक्तानां चक्रमिव चक्रं कर्म-
निमित्तं यच्चतुर्गतिपरिभ्रमण तेन परिहर्णानां कर्मचक्रविद्यमुक्तेभ्यो वा
संसारान्निर्गतेभ्यः । पज्जती—पर्याप्तीराहारादिकारणसंपूर्णताः । संगहणी—
सर्वाणि सिद्धांतार्थप्रतिपादकानि सूत्राणि सगृह्णंतीनि संप्रहियस्ताः संप्र-
हिणीर्गृह्णीताशेषतत्त्वार्थाः । अथवा पर्याप्तिसयत् पर्याप्तिसंक्षेपं पर्याप्त्य-
धिकारं वा सर्वनिष्पेक्षाकारं । अत्र प्रतिपाद्ये विद्यमानेति ।

हिणी. वक्ष्ये इति ॥ १ ॥

प्रतिज्ञार्थं निर्वहन्नाचार्यः पर्याप्त्युपलक्षितस्याधिकारस्य संप्रहृतवृत्त-
गाथादयमाह,—

पज्जती देहो वि य संठाणं कायहंदिषाणं च ।

जोणी आउ पमाणं जोगो वेदो य लेस पविचारो ॥२॥

उचवादो उव्वड्डण ठाणं च कुलं च अप्पबहुलो य ।

पयड्ढिद्विअणुमागप्पदेसबंधो य सुत्तपदा ॥ १ ॥

पर्याप्तयो देहोपि च संस्थानं कायेंद्रियाणां च ।

योनय आयुः प्रमाणं योगो वेदश्च लेस्या प्रविचारः ॥ २ ॥

उपपाद् उद्धर्तनं स्थानं च कुलानि च अल्पबहुत्वं च ।

प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशबंधश्च सूत्रपदानि ॥ ३ ॥

टीका—पञ्जती—पर्याप्तय आहारादिकारणानिष्पत्तयः । देहो वि य-
देहोऽपि चौदारिकवैक्रियिकाहारकवर्गणागतपुद्गलपिंडः करचरणशिरोम्री-
बाधवयवैः परिणतो वा अपि चान्यदपि । संठाणं—संस्थानमवयवसन्निवेश-
विशेषः । केयामिति चेत् कायेंद्रियाणां च कायानां च पृथिवीकायादि-
कानां श्रोत्रादीन्द्रियाणां च कायानां संस्थानमिन्द्रियाणां च । जोणी—योनयो
जीवोत्पत्तिस्थानानि । आउ—आयुर्नरकादिगतिस्थितिकारणपुद्गलप्रचयः ।
पमाणं—प्रमाणमुत्सेधायामविस्ताराणामियत्ता, चायुषोऽन्येषां च देहादीनां
वेदितव्यं । जोगो—योगः कायवाङ्मनस्कर्म । वेदो य—वेदश्च मोहनीय-
कर्मविशेषः स्त्रीपुरुषायमिलापहेतुः । लेस-लेस्या कृपायानुजिता योग-
प्रवृत्तिः । पविचारो—प्रवीचारः स्पर्शनेन्द्रियायनुरागसेवा, उचवादो—उपपाद्ः
अन्यस्मादागत्योत्पत्तिः । उव्वड्डण-उद्धर्तनं अस्मादन्यत्रोत्पत्तिः । ठाणं-
स्थानं जीवस्थानगुणस्थानमार्गणास्थानानि । कुलं च—कुलानि जातिभेदाः ।
अप्पबहुलो च—अल्पबहुत्वं च । पयडि-प्रकृतिर्ज्ञानावगणादिस्वरूपेण पुद्गल-
परिणामः । डिदि-स्थितिः पुद्गलानां कर्मस्वरूपमजहतामश्रितिकान्तः,
अणुभाग-अनुभागः कर्मणां रसविशेषः । पदेस-प्रदेशः कर्मभासपरिणत-
पुद्गलसंघानां परमाणुपरिच्छेदेनावधारणं, बंधो—बंधः परवशीकरणं जीव-
पुद्गलप्रदेशानुप्रदेशेन संश्लेषशब्दः प्रत्येकमभिसंबन्धने । प्रकृतिबंधः स्थिति-

वर्धतेऽनुभाषार्थः । अद्वैताद्यर्थेति । अ इन्द्रः समुत्पत्त्यर्थः । सुन्दरा—सुष-
 पदानि एतानि सुन्दरानि, अर्धवेने सुन्दरा एतानि विंशतिगुणानि षोडश-
 गुणानि वा द्रष्टव्यानि भवन्तीति । यदि कायसंस्थानमिन्द्रसंस्थानं च द्वे
 गुणे प्रकृत्यदिभेदेन च चक्षुष्यं चक्षुषि गुणानि तदा विंशतिगुणानि (गि)
 अथ कायेन्द्रसंस्थानमेवै गुणं चक्षुषीं चक्षुष्येवै गुणं तदा षोडश
 गुणानि ॥ ३ ॥ ४ ॥

प्रथमसुषुप्त्यधिकार्याभिरन्यानामनिर्देशनात्,—

आहारे च शरीरे तद् इन्द्रिय आणपाण भासाप ।

हंति मणो वि च कमसो पञ्जतीओ जिणस्त्वादा ॥४॥

आहारस्य च शरीरस्य तर्पेन्द्रियस्य आनप्राणयोर्भाषायाः ।

भवति मनसोपि च कमसः पर्यायस्य जिणस्त्वादाः ॥ ४ ॥

टीका—आहारे च-आहारम्याहारविषये वा कर्म नोद्धर्मस्वरूपेण पुद्गला-
 नामादानमाहारकृत्तिकाणपुद्गलप्रचयो वा, शरीरे-शरीरस्य शरीरे बोधा-
 तिकादिस्वरूपेण पुद्गलपरिणामः शरीर । तद्—तथा । इन्द्रिय-इन्द्रियस्येन्द्रिय-
 विषये वा पुद्गलस्वरूपेण परिणाम [इन्द्रियविषये वा], आणपाण—
 आनप्राणसंगनप्राणविषये वा चक्षुषानिश्वासायुस्वरूपेण पुद्गलप्रचय
 आनप्राणनन्मा । भासाप—भाषाया भाषाविषये वा इन्द्रस्वरूपेण पुद्गलपरि-
 णामो भाषा । हंति—भवति । मणो वि च-मनसोपि च मनो विषये वा
 चिन्तन्यनिर्मिन्नगन्माणुनिश्चयो मन । कमसो-कमसः क्रमेण यथानुक्रमे-
 णागमन्यायेन वा । पञ्जती—पर्यायस्य संपूर्णतादेव । जिणस्त्वादा जिण-
 सदायाः सर्वज्ञप्रतिपदिताः । एता पर्यायस्य प्रत्येकमभिसंचयते । आहारप-
 र्यासिः, शरीरपर्यासिः, इन्द्रियपर्यासिः, आनप्राणपर्यासिः, भाषापर्यासिः, मनः-
 पर्यासिः इति पट् पर्यायस्यो जिणस्त्वादा भवन्तीति । पर्यासीनां संज्ञा पठेव
 नापिक्वा इति नामनिर्देशनेष लक्षणं ध्यास्यात् द्रष्टव्यं यतः, आहारपर्या-

तिरिति किमुक्तं भवति येन कारणेन च त्रिशरीरयोग्यं मुक्तमाहारं सततं
 भागे कृत्वा समयो भवति जीवस्तस्य कारणस्य निर्वृत्तिः संपूर्णता, आहार-
 पर्याप्तिरित्युच्यते । तथा शरीरपर्याप्तिरिति किमुक्तं भवति येन कारणेन
 शरीरप्रायोग्यानि पुद्गलद्रव्याणि गृहीत्वौदारिकवैक्रियकाहारकशरीरस्वरूपेण
 परिणमस्य समयो भवति तस्य कारणस्य निर्वृत्तिः संपूर्णता शरीरपर्याप्ति-
 रित्युच्यते । तथेन्द्रियपर्याप्तिरिति किमुक्तं भवति येन कारणेनेन्द्रियस्य
 द्वीन्द्रियस्य त्रयाणामिन्द्रियाणां चतुर्णां पंचेन्द्रियाणां प्रायोग्यानि पुद्गलद्र-
 व्याणि गृहीत्वात्मामविषये ज्ञातुं समयो भवति तस्य कारणस्य निर्वृत्तिः
 परिपूर्णता इन्द्रियपर्याप्तिरित्युच्यते । तथाऽऽनप्राणपर्याप्तिरिति किमुक्तं भवति
 येन कारणेनानप्राणप्रायोग्यानि पुद्गलद्रव्याण्यवलंब्यानप्राणपर्याप्त्या नि-
 सृत्य समयो भवति तस्य कारणस्य निर्वृत्तिः संपूर्णताऽऽनप्राणपर्याप्ति-
 रित्युच्यते । तथा भाषापर्याप्तिरिति किमुक्तं भवति येन कारणेन सत्यमूपा
 असत्यमूपायाः भाषायाश्चतुर्विधायाः प्रायोग्यानि पुद्गलद्रव्याण्याभित्य चतु-
 र्विधाया भाषायाः स्वरूपेण परिणमस्य समयो भवति तस्य कारणस्य
 निर्वृत्तिः संपूर्णता भाषापर्याप्तिरित्युच्यते । तथा मनःपर्याप्तिरिति किमुक्तं
 भवति येन कारणेन चतुर्विधमनःप्रायोग्यानि पुद्गलद्रव्याभित्य चतुर्विध-
 मनःपर्याप्त्या परिणमस्य समयो भवति तस्य कारणस्य निर्वृत्तिः संपूर्णता
 मनःपर्याप्तिरित्युच्यते । अतो न दृश्यालक्षणमुत्रं कृतमिति ॥ ५ ॥

पर्याप्तानां स्वामित्वं प्रतिपादयन्नाह;—

एहंदिणु चत्तारि हांते तह आदिदो य पंच मये ।

वेहंदिपादियाणं पञ्जत्तीओ असपिणत्ति ॥ ५ ॥

एकेन्द्रियेणु चत्तारो भवन्ति तथा आदितश्च पंच भवन्ति ।

द्वीन्द्रियादिकानां पर्याप्तयः असंशयि ॥ ५ ॥

टीका—एन्द्रिएसु—एकमिन्द्रियं येषां ते एकेंद्रियाः इधिवीकायिका-
द्विवनस्पतिकायिकांतास्तेष्वेन्द्रियेषु । चत्वारि—चतस्रोऽष्टाद्वारः । ह्येति—भ-
वति । तह—तथा तेनैव न्यायेन व्यावर्णितक्रमेण । आदिदो य—आदित-
धादौ प्रभृति प्रथमाया आरभ्य, पंच—दशार्धसंख्यापरिमिता । भवे—भवति
विद्यते, वेदेंद्रियादियाणं—द्वीन्द्रियादीनां द्वीन्द्रियादियेषां ते द्वीन्द्रियादय-
स्तेषां द्वीन्द्रियादीनां, पञ्जतीओ—पर्याप्तयः, असण्णित्ति—असंज्ञीति असं-
ज्ञिपर्यतानां द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणामाहारशरीरेन्द्रियानप्राणभाषाप-
र्याप्तयः पंच भवति । तथेकेन्द्रियेषु आहारशरीरेन्द्रियानप्राणपर्याप्तयश्चतस्रो
भवति, द्वीन्द्रियावसंज्ञिपर्यतानां पंच भवतीति ॥ ५ ॥

अथ षट्पि पर्याप्तयः कस्य भवतीत्याशंकायामाह,—

छप्पि य पञ्जतीओ बोधव्वा ह्येति सण्णिकायाणं ।
एदाहि अणिव्वत्ता ते दु अपञ्जत्तया ह्येति ॥ ६ ॥

षट्पि च पर्याप्तयो बोद्धव्या भवति संज्ञिकायानां ।

एताभिरनिर्वृत्तास्ते त्वपर्याप्तका भवति ॥ ६ ॥

टीका—छप्पि य—षट्पि च द्वादशार्धा अपि समस्ता, पञ्जतीओ—
पर्याप्तय आहारशरीरेन्द्रियानप्राणभाषामनपर्याप्तय, बोधव्वा—बोद्धव्याः
सम्यगग्रन्तव्याः, ह्येति—भवति, सण्णिकायाणं संज्ञिकायानां ये संज्ञिनः
पंचेन्द्रियाग्नेयो षट्पि पर्याप्तयो भवति इत्यग्रन्तव्यम् । अथ केऽपर्याप्त-
इत्याशंकायामाह,—एदाहि—एताभिधतगूभिः पंचभिः षट्पिभिः पर्याप्तभिः,
अणिव्वत्ता—अनिर्वृत्ता असंपूर्णा अनित्यकाः, ते दु—ते तु स एव आशाः,
अपञ्जनया—अपर्याप्तकाः, ह्येति—भवतीति ॥ ६ ॥

संज्ञया पर्याप्तानां नामनिर्देशेनैव प्रतिपत्त्या तदर्थं न पुण्ड्रं पुनं वृत्तं,
यावता कालेन च तामो निष्पत्तिर्भवति तस्य कालस्य परिमाणार्थमाह,—

पञ्जतीपञ्जता भिण्णमुद्भूतेण ह्येति णायञ्वा ।

अणुसमयं पञ्जती सञ्चेसिं चोववादीणं ॥ ७ ॥

पर्याप्तिपर्याप्ता भिन्नमुद्भूतेन भवन्ति ज्ञातव्याः ।

अनुसमयं पर्याप्तयः सर्वेषां उपपादिनां ॥ ७ ॥

टीका—पञ्जतीपञ्जता—पर्याप्तिभिः पर्याप्ताः संपूर्णाः पर्याप्तिपर्याप्ताः संपूर्णाहारादिहेतवः, भिण्णमुद्भूतेण—भिन्नमुद्भूतेन समयादुपपादिकादयेन, ह्येति—भवन्ति, णायञ्वा—ज्ञातव्या एते तिर्यङ्मनुष्या ज्ञातव्याः, यतः अणुसमयं—अनुसमयं समयं समय प्रतिममयं वा लक्षणं कृत्वा, पञ्जती—पर्याप्तयः, सञ्चेसिं—सर्वेषां, उपवादीणं उपपादो विद्यते येषां त उपपादिनन्तेषामुपपादिनां देवनारकाणां । अयं स्यान्मतं कोऽयं विशेषो देवनारकाणां अनुसमयं पर्याप्तिः शेषाणां भिन्नमुद्भूतेनेति नैष दोषः देवनारकाणां पर्याप्ति-समानकाले एव सर्वावयवानां निष्पन्निर्भवति न शेषाणां—सर्वेषां यतो यस्मिन्नेव काले देवनारकारणामाहारादिकारणस्य निष्पन्निस्तास्मिन्नेव काले शरीरादिकार्यस्यापि, तिर्यङ्मनुष्याणां पुनर्लघुकालेनाहारादिकारणस्य निष्पत्तिः शरीरादिकार्यस्य च महतातः सर्वेषामुपपादिनामनुसमयं पर्याप्तयः तिर्यङ्मनुष्याणां भिन्नमुद्भूतेनेत्युक्तमिति । पर्याप्तिनां स्थितिकालस्तिर्यङ्मनुष्याणां जघन्येन क्षुद्रभ्रमग्रहणं किञ्चिद्दूरे उच्छ्वासाष्टादशभाग उत्कृष्टेन त्रीणि पर्योमानि, देवनारकाणां च जघन्येन दशवर्षसहस्राण्युत्कृष्टेन त्रयस्त्रिंशत्संगरोपमाणि जीवितसमाः पर्याप्तयो यतो न पृथक् स्थितिकाल उक्त इति ॥ ७ ॥

अथ कथमेतज्ज्ञायतेऽनुसमयं पर्याप्तिरूपपादिनामिति शृष्टे पूर्वागममाह—
जह्नि विमाणे जादो उववादासिला महारहे सयणे ।

अणुसमयं पञ्जतो देवो दिद्वेषेण रूपेण ॥ ८ ॥

यस्मिन् विमाने जात उपपादशिलायां महार्हे शयने ।

अनुसमयं पर्याप्तः देवः दिद्वेषेण रूपेण ॥ ८ ॥

टीका—जग्द्भिः—यस्मिन्, विमाणे—विमाने भवनादिसर्वार्थसिद्धि-
विमानपर्यन्ते, जादो—जात उत्पन्नः, उववादसिला—उपवादशिलायां शुक्ति-
पुटाकारायां, महारहे—महाहं महापूज्याहं, सयणे—शयने शयनीयेऽनेकम-
णिरसहितपर्येकं सर्वालंकारविभूषिते, अणुसमयं—अनुसमयं समयं समयं
प्रति, पञ्जतो—पर्याप्तं संपूर्णयौवनः सर्वाभङ्गभूषितः देवो—देवः,
दिव्येण—दिव्येन सुषु शोभनेन, रूपेण—रूपेण शरीराकारवर्णादिना । यस्मिन्
विमाने शिलाया महाहं शयनीये देवो जातस्तस्मिन्नेवानुसमयं पर्याप्तो
दिव्येन रूपेण भवतीति ॥ ८ ॥

देहसूत्रं विवृण्वन् संवधेनैव देवदेहं प्रतिपादयन्नाहः—

देहस्य य णिद्यती भिष्णमुहृत्तेण होइ देवाणं ।

सर्वंगभूषणगुणं जोव्यणमपि होदि देहमि ॥ ९ ॥

देहस्य च निर्वृतिभिन्नमुहृत्तेन भवति देवानाम् ।

सर्वांगभूषणगुणं यौवनमपि भवति देहे ॥ ९ ॥

टीका—देहस्य—य—देहस्य च शरीरस्य, णिद्यती—निर्वृतिनिष्पत्तिः,
भिष्णमुहृत्तेण—भिन्नमुहृत्तेन किञ्चिन्नपटिकादयेन, होदि—भवति, देवाणं—
देवानां भवनशसिकादीनां न केवलं पटपर्याप्तयो भिन्नमुहृत्तेन निष्पत्तिं
पठति किं तु देहस्यापि च निष्पत्तिं सर्वकार्यकरणक्षमा भिन्नमु-
हृत्तेनैव भवतीति । तथा न केवलं देहयोत्पत्तिभिन्नमुहृत्तेन किं तु सर्व-
गभूषणगुणं—सर्वांगं च तान्यंगानि सर्वांगानि करचरणशिरोर्षावादीनि-
शानि भुरयति इति सर्वांगभूषणः सर्वांगभूषणो गुणविशेषो यस्य तत्सर्वांग-
भूषणगुणं निग्वशेषशरीरावयवालंकारकणं, जोव्यणं—यौवनं प्रथमवयः
सममणीयावस्था सर्वालंकारसमन्विता अतिशयमतिशोभनं सर्वजन-
प्रियनासादकर, होदि—भवति, देहमि—देहे शरीरे । देवानां यौवनमपि
शोभनं सर्वांगभूषणगुणं तेनैव भिन्नमुहृत्तेन भवतीति ॥ ९ ॥

पुनरपि देवत्र्यावर्णनद्वारेण देहमाह;—

कणयमिव निरुपलेवा णिम्लगता सुयंधर्णासासा ।
अणादिवरचाररूपा समचतुरस्रोसंस्थानं ॥ १० ॥

कनकमिव निरुपलेपा निर्मलगात्राः सुगंधनिश्वासाः ।

अनादिपरचाररूपाः समचतुरस्रोसंस्थानाः ॥ १० ॥

टीका—अणादिपर—आदिर्वालत्वं परो वृद्धत्वं आदिश्च पश्चादिपरं
न विद्येते आदिपरौ बालवृद्धपर्यायो यम्य तस्य तदनादिपरं चारु इत्यनेन
सर्वजननयनकांतं रूपं शरीरावयवरमणीयता अनादिपरं चारुरूपं येषां ते
अनादिपरचाररूपा यावदायुःशरीरस्थिरयोवना इत्यर्थः अतिशयितमिदं
चारुरूपा वा, समचतुरस्रोसंस्थानं—समचतुरस्रं उरु महत् पूज्यगुणं, संस्थानं
संस्थानं शरीराकारः समचतुरस्रं उरु संस्थानं येषां ते समचतुरस्रोसंस्थाना
यथाप्रदेशमन्युनाधिकावयवसंपूर्णप्रमाणाः, कणयमिव—कनकमिव, निरु-
पलेवा—निरुपलेपा उपलेपान्मलाभिर्गता निरुपलेपा, णिम्लगता—निर्मल-
गात्रं येषां ते निर्मलगात्राः, सुयंधर्णासासा—सुगंधः सर्वत्राणेंद्रियः स्हादनक्रो-
दिःश्वास उद्वासी येषां ते सुगंधनिःश्वासाः । कनकमिव निर्लेपा निर्मल-
गात्राः सुगंधनिःश्वासा अनादिपरचाररूपाः समचतुरस्रोसंस्थाना देश
मवंतीति संबन्धः ॥ १० ॥

किं देवसंस्थाने सप्त घातवो भवंतीत्यारेकायां परिहारमाह;—

केसणहर्मसुलोमा चर्मयसारुहिरमुत्तपुरिसं वा ।
णवद्वी णव सिरा देवाण शरीरसंस्थाने ॥ ११ ॥

केशमखण्डमश्रुलोमानि चर्मयसारुधिरमूत्रपुरीषाणि वा ।

नैयास्थीनि नैव सिरा देवानां शरीरसंस्थाने ॥ ११ ॥

टीका—केस—केशा भारतकभूनयननासिकाकर्णकक्षाद्यादिप्रदेश-
वालाः, णह—नसाः हस्तपादाङ्गुलप्रयोद्धवाः, मंसु—श्मश्रुणि कृचंशर्या,

लोम—लोमानि सर्वशरीरगद्भवसुक्ष्मवालाः, चम्म—चर्म मांसादिप्रच्छादिका
त्वक्, वस—वसा मांसास्धिगतस्निग्धरसः, रहिर—रुधिरं रक्तं, मुत्रं—मूत्रं प्रप्रवर्णं,
पुरिसं—पुरीषं, वाशब्दोऽप्येषां समुच्चयार्थः शुक्रप्रभेदत्वगादीनां । नेत्र—नेत्र
पूर्वोक्तानि सर्वाणि नैव भवन्ति, अट्टी—अर्धीनि संहननकारणानि, नैव सिरा-
सिराजालानि । देवाण-देवानां शरीरसंस्थाने, केशानस्रश्मभ्रुलोमचर्मव-
सारुधिरमूत्रपुरीषशुक्रप्रभेदानि नैव भवति, अस्थिसिराश्च नैव भव-
तीति ॥ ११ ॥

शरीरगतपुद्गलातिशये प्रतिपादयन् देहमाह.—

वरयण्णगंधरसफासादिष्वंबहुपोग्गलोहं णिम्माणं ।
गेण्हादि देवो देहं सुचारिदकम्माणुभावेण ॥ १२ ॥

परवर्णगंधरसस्पर्शादिव्यवहुपुद्गलैर्निर्मितं ।

शृद्धाति देवो देहं स्वचरितकर्मानुभावेण ॥ १२ ॥

टीकाः—वराः श्रेष्ठा वर्णरसगंधस्पर्शा येषां ते वरवर्णगंधरसस्पर्श-
स्ते च ते दिव्यवहुपुद्गलाश्च तैर्वरवर्णगंधरसस्पर्शादिव्यानंतपुद्गलैः
सर्वगुणविशिष्टैकियक्शरीरवर्णणागतानंतपरमाणुभिः, णिम्माणं—निर्मितं
गर्वावयवाचितं, गेण्हादि—गृह्णाति स्वीकरोति, देवो—देवः, देहं—शरीरं, सुचरि-
दकम्माणुभावेण—स्वेन चरितमर्जितं तद्य तत्कर्म च सुचरितकर्म तस्यानु-
भावो माहात्म्य तेन स्वचरितकर्मानुभावेन पूर्जितशुभकर्मप्रभावेन ।
देवो वरवर्णगंधरसस्पर्शादिव्यवहुपुद्गलनिर्मितं शरीरं शृद्धाति ॥ १२ ॥

अथ देवानां मयाणां शरीराणां मध्ये कृतमद्भवन्तिवारेकायामाह,—

खेउधियं सरीरं देवाणं माणुसाण संठाणं ।

सुहणाम पसत्थगदी सुस्सरवयणं सुख्वं च ॥ १३ ॥

• वैकियिकं शरीरं देवानां मनुष्याणां संस्थानं ।

शुभनाम प्रसारतगतिः सुस्वरवचनं सुख्यं च ॥ १३ ॥

टीका—वेदञ्चियं—अणिमादिलक्षणा विक्रिया तस्यां भवं सैव श्रेयं
 वा वैक्रियकं सूक्ष्मादिभावेन नाना शरीरविकरणसमर्थ विविधगुणद्विदुर्गं
 वा शरीरं आत्मप्रवृत्त्युपचितपुद्गलपिंडः, देवाणे—देवानां, माणुषाण-
 मनुष्याणां मनुष्यजातिकर्मोदयवतां, संज्ञाणं—संस्थानं सर्वावयवसंज्ञं.
 सुहणाम—शुभं शोभनं नाम संज्ञानुभावो यस्य तच्छुभनाम प्रशस्त-
 कर्मोदयवत्, पसत्यगर्दी प्रशस्ता शोभना गतिर्गमनं यस्य प्रशस्त-
 गतिः मृदुमंथरविटासादिगुणसंयुक्तं, सुस्वरवयणं—शोभनः स्वरो यस्य तत्
 सुस्वरवचनं, सुरूर्वं—सुरूपं शोभनरूपं शोभनं रूपं यस्य तत् सुरूपं, च-
 न्देनान्यदपि गीतनृनादि गृह्यते यत एवं ततो यद्यपि केशनसद्विद्विं
 तथापि न बीभत्सरूपं यतो देवानां वैक्रियकं शरीरं । संस्थानं पुन-
 विशिष्टं ? शुभनाम प्रशस्तगतिः सुस्वरवचनं सुरूपं मनुष्याणामिकृत्य क-
 नसायाकाः सर्वोऽपि विद्यत एव सुवर्णशैलप्रतिमानामिवेति ॥ १३ ॥

न केवलं देवानां वैक्रियकं शरीरं किन्तु नारकाणामपि येषु तेषु
 ताकप्रतिपत्तनीयमित्याशंकायां प्रमाणपूर्वकं नारकदेहस्वरूपं प्रतिपा-
 दयन्नाह;—

पटभाए पुठयीए णेरइयाणं तु होइ उस्सेहो ।

सत्तधणु तिण्णिण रयणी छ्चेव य अंगुला हांति ॥ १४ ॥

प्रथमायां वृधियया नारकाणां तु भयत्युत्प्रेषः ।

सत्तधनुषि त्रिरत्नयः पट्टेय चांगुलानि भवन्ति ॥ १४ ॥

टीका—पटभाए—प्रथमायां १-२-वभायां, पुठयीए—वृधियया, णेरइयाणं—
 नारकाणां, तुशब्दः स्वविशेषमाहकः तेनाभ्यदपि दादशयनाराणां इति
 प्रमाणं वेदिक्या, हांति—भवन्ति, उस्सेहो—उत्प्रेषः शरीरप्रमाणं, सत्तधणु-
 सत्तधनुषि, तिण्णिण रयणी—त्रिरत्नयो इत्यत्रयं, छ्चेव—पट्टेय शब्दः श-
 यकार्यः, अंगुलानि, हांति—भवन्ति अष्टयवन्तिप्रमाणं चर्चुर्वाद्युत्प्रेषः

धनुर्हस्तं धनुः । नारकाणां प्रथमपृथिव्यां त्रयोदशप्रस्तारे विक्रीतात्म्ये शरीर-
स्योत्सेधः सप्त धनुषि हस्तत्रयं षट्शुलानि इति । प्रथमे पुनः सीमतकाल्ये
प्रस्तारे त्रयो हस्ता नारकशरीरस्योत्सेधो मुखे सप्त धनुषि हस्तत्रयं
षट्शुलानि भूमिः, भूर्भुवः विशोच्य शुद्धशेषस्य द्वादशभिर्भागैर्द्विते च्छ-
या गुणिते लब्धे मुखसहिते प्रथमवर्जितद्वादशप्रस्तागणां नारकशरीरप्रमाण-
मागच्छतीति । तथा नरनाभि द्वितीयप्रस्तारे एकं धनुर्को हस्तः सार्द्धान्य-
ष्टांगुलानि च नारकाणां शरीरोत्सेधः । तृतीयप्रस्तारे रोष्कनामधेये शरी-
रस्योत्सेधे एकं धनुस्त्रयो हस्ताः सप्तदशैवांगुलानि । चतुर्थप्रस्तारे भ्रौतसंज्ञके
नारकतनोस्सेधो द्वे धनुषी द्वौ हस्तौ सार्द्धमंगुलं । पंचमप्रस्तारे उद्धात-
नाभि दंडत्रयं दशांगुलानि तनोस्सेधः । षष्ठप्रस्तारे संभ्रान्तसंज्ञके धनुषां
त्रयं द्वौ हस्तावंगुलान्यष्टादश सार्द्धानि च । सप्तमप्रस्तारेऽस्रभ्रौतारये कर्मु-
कचतुष्टयमेको हस्तस्त्रीण्यंगुलानि च शरीरोत्सेधः । अष्टमप्रस्तारे विभ्रां-
तात्म्ये षोडशचतुष्टयं हस्तत्रयमेकादशांगुलानि सार्द्धानि तनोस्सेधः । नव-
मप्रस्तारे वस्तनाभिनि कर्मुष्ठाणां पंचकमेको हस्तोऽंगुलानि च विंशतिः
शरीरोत्सेधः । दशमप्रस्तारे वसितनामके षट् धनुषि सार्द्धमंगुलचतुष्कं च
शरीरप्रमाणं । एकादशप्रस्तारे वक्रातात्म्ये धनुषां षट्कं हस्तद्वितये त्रयो-
दशांगुलानि च । द्वादशप्रस्तारे चावक्रातात्म्ये धनुषां सप्तकं सप्तितमेक-
विंशत्या सार्द्धमंगुलेन च तनो प्रमाणं । त्रयोदशप्रस्तारे विक्रान्ति सप्त
चापा हस्तत्रयं षट्शुलानि च शरीरोत्सेधः । प्रथमे तु सीमतके प्रस्तारे
हस्तत्रयमिति शरीरं प्रथमपृथिव्यां शरीरप्रमाणमेतदिति ॥ १४ ॥

द्वितीयायां च पृथिव्यां नारकशरीरप्रमाणं प्रतिपादयन्नाह,—
विद्वियाए पुढयीए णेरइयाणं तु होइ उस्सेहो ।
पण्णरस दोण्णिण चारस धणु रक्खणी अंगुला चेष ॥ १५ ॥
द्वितीयायां पृथिव्यां नारकाणां तु भवति उत्सेधः ।
पंचदश द्वौ द्वादश धनुषि रत्नयोऽङ्गुलानि चेष ॥ १५ ॥

टीका—विदियाए-द्वितीयायां द्वितीययोः पूर्णा द्वितीया तस्यै,
 पुटवीए-शृथिव्यां शर्कगल्यायां, णेरइयाणं-नारकाणां, तुशब्दः संवृहता-
 शेपोत्सेधविशेषः, होदि-भवति, उस्सेहो-उत्सेधः शरीरोत्सेधप्रमाणं, पण-
 रस-पंचदश, दोण्णि-द्वौ, वारस-द्वादश, धणु-धनुंपि, रदणी-रत्नय हस्ताः
 अंगुला चैव-अंगुलानि चैव, यथासंख्येन संबंधः । द्वितीयायां शृथिव्यामे
 कादशे प्रस्तारे नारकाणामुत्सेधः पंचदश धनुंपि द्वौ हस्ती द्वादशांगुलानि ।
 अत्रापि मुखभूमिविशेषं कृत्योत्सेधे हते इच्छागुणितं मुखसहितं-च सर्व-
 स्ताराणां प्रमाणं वक्तव्यं । तद्यथा । अत्रैकादशप्रस्ताराणि भवन्ति—तत्र प्रथम-
 प्रस्तारे सूरसूरकनाग्नि नारकाणामुत्सेधोऽष्टौ धनुंपि हस्तद्वयं द्वावेकादशमा-
 गावंगुलद्वयं च । द्वितीयप्रस्तारे स्तनकनाग्नि नारकोत्सेधो नव
 दंडा द्वाविंशत्यंगुलानि चतुरेकादशभागाः । तृतीयप्रस्तारे मनक-
 नामधेये नव धनुंपि त्रयो हस्ता अष्टादशांगुलानि षडेकादशभागानि
 चोत्सेधः । चतुर्थप्रस्तारे नवकसंज्ञके नारकोत्सेधः दश दंडा द्वौ हस्तौ
 चतुर्दशांगुलानि साष्टैकादशभागानि । पंचमप्रस्तारे घाटनामके एकादश-
 दंडा हस्तत्रैकादशांगुलानि दशैकादशभागाश्च शरीरोत्सेधः । षष्ठप्रस्तारे
 संधाटसंज्ञके नारकशरीरोत्सेधो द्वादश दंडाः सप्तांगुलानि तथैकादशभागाश्च-
 सप्तमप्रस्तारे जिह्वाख्ये द्वादश दंडा हस्तत्रयं त्रीण्यंगुलानि त्रय एकादशमा-
 गावोत्सेधः । अष्टमप्रस्तारे जिह्विकाख्ये नारकोत्सेधस्योद्दश दंडा एकी
 हस्तस्रयोविंशत्यंगुलानि पंचैकादश भागाश्च । नवमप्रस्तारे लोलाख्ये नार-
 कोत्सेधश्चतुर्दश दंडा एकोनविंशतिरंगुलानां सप्तैकादशभागाश्च । दशम-
 प्रस्तारे लोलुगाख्ये नारकोत्सेधश्चतुर्दश धनुंपि त्रयो हस्ताः पंचदशांगुलानि
 नवैकादश भागाश्च । एकादशप्रस्तारे स्तनलोलुपनामधेये नारकशरीरोत्सेधः
 पंचदश दंडा द्वौ हस्तौ द्वादशांगुलानि चेति ॥ १५ ॥

तृतीयायां बालुकायमायां नारकोत्सेधं व्यावर्णयन्नाह;—
 तदियाए पुढवीए णेरइयाणं तु होइ उस्सेहो ।
 एकत्तीसं च धणू एगा रदणी मुणेयव्वा ॥ १६ ॥

तृतीयायां वृथिव्यां नारकाणां तु भवत्युत्सेधः ।
 एकत्रिंशच्च धनूपि एका रत्निर्मन्तव्या ॥ १६ ॥

टीका—तदियाए—तृतीयायां, पुढवीए—वृथिव्यां बालुकाख्यायां, णेर-
 इयाणं—नारकाणां, तु—विशेषः होइ—भवति, उस्सेहो—उत्सेधः, एकत्तीसं च—
 एकत्रिंशच्च एकेनाधिका त्रिंशत्, धणू—धनूपि, एगा—एका, रदणी—रत्निर्मन्तः
 मुणेयव्वा—ज्ञातव्या । तृतीयाया वृथिव्यां नवमप्रस्तारे नारकाणामुत्सेधो
 धनुषामेकत्रिंशदेका रत्निश्च ज्ञातव्या इति । शेषं सूचितं नारकप्रमाण-
 मत्रापि मुक्तभूमिविशेषं कृत्वा नवोत्सेधमजितमिच्छया गुणितं द्वितीयवृथि-
 व्युत्पन्नारकोत्सेधमुत्ससहितं च कृत्वा नेयं । तद्यथा—प्रथमप्रस्तारे तमाख्ये
 नारकोत्सेधः सप्त दंडा एको हस्तो दशांगुलानि द्वौ त्रिभागौ च ।
 द्वितीयप्रस्तारे तापनामनि नारकोत्सेधो दंडानामेकोनविंशतिर्नव-
 गुलानि त्रिभागश्च । तृतीयप्रस्तारे तपननाम्नि नारकोत्सेधो
 विंशतिर्दण्डास्रयो हस्ता अंगुलानि चाष्टौ । चतुर्थप्रस्तारे तापनाख्ये शरीरो-
 त्सेधो द्वाविंशतिर्धनुषां द्वौ हस्तौ षडंगुलानि द्वौ त्रिभागौ च । पंचमप्रस्तारे
 निद्रापाख्ये चतुर्विंशतिचापाः पंचांगुलानि एको हस्तत्रिभागधैकः । षड-
 प्रस्तारे प्रन्वलिताख्ये नारकोत्सेधः षड्विंशतिर्धनुषां चत्वारि चांगुलानि ।
 सप्तमंद्रके ज्वलितसंज्ञके नारकोत्सेधः सप्तविंशतिचापास्रयो हस्ता द्वे अंगुले
 त्रिभागौ च द्वौ । अष्टमप्रस्तारे संज्वलनेंद्रके एकोनत्रिंशत्कोत्सेधो धनुषां
 हस्तद्वयमेकांगुलमेकत्रिभागश्च । नवमे च प्रस्तारे एकत्रिंशत्कोर्दंडा हस्तधैको
 नारकोत्सेध इति ॥ १६ ॥

चतुर्थ्या च पृथिव्यां नारकशरीरप्रमाणमाहः—

चउथीए पुढवीए णेरइयाणं तु होइ उस्सेहो ।

बासट्टी चेव धणू वे रदणी होंति णायव्वा ॥ १७ ॥

चतुर्थ्या पृथिव्यां नारकाणां तु भवत्युत्सेधः ।

द्वापष्टिः चैव धनूपि द्वे रत्नी भवतो ज्ञातव्ये ॥ १७ ॥

टीका—चउथीए—चतुर्णां पूर्णा चतुर्थी तस्यो चतुर्थ्या, पुढवीए पृथिव्यां पंकप्रभायां, नारकाणामुत्सेधो भवति द्वाभ्यामधिका षष्टिर्धनुषो च रत्नी द्वौ च हस्तौ ज्ञातव्यौ । चतुर्थ्यपृथिव्यां सप्तमप्रस्तारेंद्रके नारकोत्सेधप्रमाणमेतत् सेंद्रका नारकोत्सेधस्तृतीयपृथिवीनारकाणामुत्कृष्टशरीरप्रमाणं कृत्वा सप्तमोत्सेधः सप्तमप्रस्तारनारकोत्सेधं भूमिं च कृत्वा तयोर्विशेषोत्सेधमाजितेच्छागुणितं मारसहितं कृत्वा वाच्यस्तयया—प्रथमप्रस्ता आरमंशकेंद्रके पंचत्रिंशद्दनुषां द्वौ हस्तौ विंशतिरंगुलानां सप्तभागाम्बत्वाः द्वितीयप्रस्तारे ताराख्येंद्रके चत्वारिंशदंडाः सप्तदशांगुलानि सप्तभागाम्बत्वाः तृतीयप्रस्तारे मारसंशके चतुर्धत्वारिंशदंडाः द्वौ हस्तौ त्रयोदशांगुलानि सप्तभागाम्बत्वाः पंच । चतुर्थप्रस्तारे वर्चस्काख्ये नारकोत्सेधे एकोनपंचाशदनुषदशांगुलानि द्वौ च सप्तभागौ । पंचमप्रस्तारे तमकनामधेये धनुषां त्रिंशत् शतं द्वौ च हस्तौ षडंगुलानि षट् सप्तभागाः । षष्ठप्रस्तारे षडनामधेये नारकोत्सेधो धनुषामष्टापंचाशत् त्रिंशत्संगुलानि त्रयश्च सप्तभागाः । सप्तमप्रस्तारे षट्पट्टाख्येंद्रके नारकोत्सेधभांतो द्वाषष्टिर्धनुषां हस्तौ च द्वाविति ॥ १७ ॥

पंचमपृथिव्यां नारकोत्सेधं प्रकटयन्नाहः—

पंचमिए पुढवीए णेरइयाणं तु होइ उस्सेहो ।

सदमेगं पणवीसं षणुप्पमाणेण णादुद्धवं ॥ १८ ॥

पंचम्यां पृथिव्यां नारकाणां तु भवत्युत्सेधः ।

शतमेकं पंचविंशतिः धनुःप्रमाणेन ज्ञातव्यं ॥ १८ ॥

टीका—पंचमायां पृथिव्यां धूमप्रभानामधेयायां नारकाणामुत्सेधो भवति, सद्—शतमेकं, पणवीस च—पंचविंशत्यधिकं, धणुयमाणेण—धनुः-प्रमाणेन शतव्यं । पंचमायां पृथिव्या पंचमैंद्रके नारकाणामुत्सेधो धनुषां प्रमाणेन शतमेकं पंचविंशत्युत्तरं शतव्यमिति । अत्राप्येतद्भूमिं पूर्वोक्तं मुखं च कृत्वा विशेषं च कृत्वा विशेषं च पचकोत्सेधभाजितमिच्छया गुणितं मुखसहितं कृत्वा शेषैंद्रकाणां नारकाणामुत्सेधो वाच्यः । तत्र प्रथमप्रस्तारे तमोनाम्नि नारकोत्सेधः पंचसप्ततिर्दंडाः । द्वितीयप्रस्तारे भ्रमनामके नारकोत्सेधः सप्ताशीतिर्दंडादौ दस्तौ च । तृतीयप्रस्तारे रूपसंज्ञके चंद्रके नारकोत्सेधो धनुषां शतमेकं । चतुर्थप्रस्तारेऽन्वयसंज्ञके नारकोत्सेधो धनुषां द्वादशोत्तरं शतं हस्तद्वयं च । पचमप्रस्तारे तमिस्रसंज्ञके धनुषां पंचविंशत्युत्तरशतमिति ॥ १८ ॥

पञ्चमां पृथिव्यां नारकोत्सेधमाहः—

छट्टीए पुढवीए णेरइवाणं तु होइ उस्सेहो ।

दोण्णि सदा पण्णासा धणुपमाणेण विण्णेया ॥ १९ ॥

पञ्चमां पृथिव्यां नारकाणां तु भवत्युत्सेधः ।

द्वे शते पचाशत् धनुः प्रमाणेन विज्ञेये ॥ १९ ॥

टीका—छट्टीए—पण्णां पूर्णां पत्तीं तस्यां, पुढवीए—पृथिव्यां, णेरइवाणं तु—नारकाणां तु, होइ—भवति, उस्सेहो—उत्सेधः, दोण्णि सदा—द्वे शते धनुषां शतद्वयं, पण्णासा—पंचाशदधिकं, धणुपमाणेण—धनुषां प्रमाणेन, विण्णेया—विज्ञेये । पञ्चमां पृथिव्यां तमःप्रभायां तृतीयप्रस्तारे नारकाणामुत्सेधो धनुषां प्रमाणेन द्वे शते पंचाशदधिकं विज्ञेये । अत्रापि मुखभूमिविशेषादि-वर्गं कृत्वा शेषैंद्रकानारकाणामुत्सेध आनेयस्तपथा तमःप्रभायां प्रथमप्रस्तारे हिमनाम्नीन्द्रके नारकाणामुत्सेधः षट्षष्ट्याधिकं धनुषां एवं द्वौ शतौ षोडशांगुलानि च । द्वितीये प्रस्तारे बर्द्धनाम्नीन्द्रके धनुषां शतद्वयमष्टाधिकं

हस्तश्रेकोऽष्टावंगुलान्यापि । तृतीयप्रस्तारे लहकनामंदके नारकोत्सेधः सूत्रो-
पानधनुषां शतद्वयं पंचाशदधिकं विज्ञेयमिति ॥ १९ ॥

सप्तम्यां शृथिव्यां नारकोत्सेधप्रमाणमाह;—

सत्तमिए पुढवीए णेरइयाणं तु होइ उस्सेहो ।
पंचेव धणुसयाइं पमाणदो चेव बोधव्वा ॥ २० ॥

सप्तम्यां शृथिव्यां नारकाणां तु भवति उत्सेधः ।

पंचैव धनुःशतानि प्रमाणतश्चैव बोद्धव्यानि ॥ २० ॥

टीका—सत्तमिए—सप्तम्यां, पुढवीए—शृथिव्यां महातमःप्रभायां, णेर-
इयाणं तु—नारकाणां तु, होइ—उत्सेहो भवत्युत्सेधः, पंचेव धणुसयाइं—पंचैव
धनुःशतानि, पमाणदो चेव—प्रमाणतश्चैव नान्यत्, बोधव्वा—बोद्धव्यानि ।
सप्तम्यां महातमप्रभायामवधिस्थानकेंद्रकनामनि नारकाणामुत्सेध-
प्रमाणतः पंचैव धनुःशतानि नाधिकानीति । एवं सर्वासु शृथिवीषु स्वर्की-
येंद्रकप्रतिबन्धेषु श्रेणिविभ्रेणिवन्धेषु पुष्पप्रकीर्णकेषु च नारकाणामुत्सेध-
स्वर्कीयेंद्रकनारकोत्सेधसमानो वेदितव्यः । प्रथमायां शृथिव्यां प्रथमप्रस्तारे
समीतकेंद्रकनाम्नि महादिक्षु श्रेणिवन्दनरकाण्येकोनपंचाशदेकोनपंचाश-
दिति । विदिक्षु चाष्टचत्वारिंशदष्टचत्वारिंशदिति । एवमष्टावष्टौ हार्नि
कृत्वा तावन्नेतव्यं यावदवधिस्थानस्य चत्वारि दिक्षु श्रेणिवन्दानीति । प्रथ-
मायां शृथिव्यां त्रिंशदक्षणाणि नारकाणां तान्येव श्रेणिवन्देन्द्रकरहितानि
पुष्पप्रकीर्णकानि । द्वितीयायां पंचविंशतिलक्षा नारकाणां तान्येव श्रेणि-
वन्देन्द्रकरहितानि पुष्पप्रकीर्णकानि । तृतीयायां पंचदशलक्षा नारकाणां ।
चतुर्थ्यां दशलक्षा नारकाणां । पंचम्यां लक्षत्रयं नारकाणां । षड्थ्यां
पंचानं लक्षं नारकाणां । सप्तम्यां पंचैव नारकाणि । सर्वत्र श्रेणिवन्देन्द्रक-
रहितपुष्पप्रकीर्णकानीति प्रमाणं व्यावर्णितं देहोऽपि व्यावर्णितस्तदव्य-
तिरेकादृणगुण्यभेदेन ततो न दोषो देहस्वरूपमकथित्वा प्रमाणस्य कथने ।

नारकाणां शरीरं धीमत्सं दुर्गिधि वैक्रियकं सर्वाशुभपुटैर्निष्पन्नं सर्वदुःख-
कारणं हुंडकसंस्थानमशुभनाम दुःस्वरवदनं कृमिकुलादिसंकीर्णमिति ॥२०॥

देवानां शरीरं व्यावर्णितं न तत्प्रमाणमतस्तदर्थमाहः—

पणवीसं असुराणं सेसकुमाराण दस धणू चेव ।

विंशतिरजोद्विसियाणं दस सत्त धणू मुणेयव्वा ॥ २१ ॥

पंचविंशतिरसुराणां शेषकुमाराणां दश धनूपि चैव ।

व्यंतरज्योतिष्काणां दश सत्त धनूपि ज्ञातव्यानि ॥ २१ ॥

टीका—भवनवासिर्व्यंतरज्योतिष्कव्यशासिभेदेन देवाध्वतुर्विधा भवन्ति ।
तत्र भवनवामिनां तावत्प्रमाणं ध्यावर्णयति—पणवीसं—पंचभिरधिका विंशतिः
पंचविंशतिः, असुराणं—असुरकुमाराणां, सेसकुमाराण—शेषकुमाराणां नाग-
विष्णुसुपर्णाभिवातस्तनिनोर्दधिद्वीपद्विकुमाराणां, दस धणू—दश दंडाः ।
चशब्दः समुच्चयार्थेभ्येन सामानिकत्रायन्निशत्वात्षिदात्प्रक्षलोकपालानी-
कप्रकीर्णकाभियोग्यकित्विपिकानामेतदेव प्रमाणं शरीरस्य वेदितव्यं ।
व्यंतराः किनरकिंपुरुषगणद्वयधर्वयक्षराक्षसभुतापिशाचाः, जोद्विमिया—ज्यो-
तिष्काः सूर्याचन्द्रमसौ ग्रहनक्षत्रप्रकीर्णकतारकाश्च, व्यंतराश्च ज्योतिष्काश्च
व्यंतरज्योतिष्कारतेषां व्यंतरज्योतिष्काणां, दस सत्त धणू—दश सत्त धनूपि
यथासंख्येन व्यंतराणां दश धनूपि ज्योतिष्काणां च सत्त धनूपि सामानिक-
त्रायन्निशलोकपालवर्जितशेषनिकायानां च शरीरस्योत्पेधो ज्ञातव्य इति ।
भवनवासिनो दशप्रकारा भवन्ति—तत्र प्रकारस्यासुरकुमारसंज्ञकस्य सामा-
निकादिसहितस्य शरीरोत्पेधः पंचविंशतिर्धनुषामुत्कृष्टः, नागकुमाराणां
विष्णुकुमाराणां सुपर्णकुमाराणामद्रिकुमाराणां वातकुमाराणां स्तनितकुमाग-
णामुदधिकुमाराणां द्वीपकुमाराणां द्विकुमाराणां सामानिकादिभेदभिन्नानां
च दश दंडाः शरीरस्योत्पेधः । व्यतराणामष्टप्रकाराणां स्वभेदभिन्नानां
दश धनूपि शरीरस्योत्पेधः । ज्योतिष्काणां च पंचप्रकाराणां स्वभेदभि-
न्नानां सत्त दंडाः शरीरस्योत्पेधो ज्ञातव्य इति ॥ २१ ॥

ते निर्वाणोऽपि स्वर्गिणस्तद्वर्गोऽपि विधीयते यः स्वर्गात्तद्वि-
 त्तं यः स्वर्गात्तद्वि-
 त्तं यः स्वर्गात्तद्वि-

उद्धणुमहसुमेधं यद् दृगमिच्छन्ति भोगमूर्धसु ।
 पणवीमं पंचसदा योषडशा कर्ममूर्धसु ॥ २२ ॥

उद्धणुः-महसुमेधं यत्पारि श्रे इच्छन्ति भोगमूर्धसु ।

पंचविंशतिः पंचशतानि चांशुष्यानि कर्ममूर्धसु ॥ २२ ॥

टीका—उद्धणुमहसुमेधं-उद्धणुः पञ्चसं महत्यानि, उमेधं-उमेधं शरीर-
 मार्गं, यद्-यत्पारि महत्यानि धन्या, दुः-दुः सप्तमे धनुः,
 इच्छन्ति-अभ्युत्थन्ति, पञ्चविंशतिः भोगमूर्धसु दशदशकर्ममूर्धसुपदवि-
 तासु । पणवीमं-पंचविंशतिः, पंचसदा-पंचशतानि च धन्या, योषडा-
 योषडशानि ज्ञानव्यानि कर्ममूर्धसु । पंचसु भर्तृरावतविदेषु भोगमूर्धसु
 उद्धमव्यमजपन्त्यासु मनुष्याणाम्मेधं यथासंख्येन षट् चत्वारि सप्तमि-
 दे च हस्ते (सप्तमे) धन्यामिच्छन्ति, कर्ममूर्धसु च मनुष्याणामुद्धमव्यमेधं
 अतपंचकं पंचविंशत्यधिकमिच्छन्ति ॥ २२ ॥

प्राधान्यादेवानां कल्पवामिनां तावत्समेधमाह,—

सौहर्मीसाणेसु य देवा खलु ह्यंति सत्तरयणीओ ।
 छत्रेव य रयणीओ सणकुमारे हि माहिंदे ॥ २३ ॥

सौधर्मज्ञानयोश्च देवाः खलु भवन्ति सप्त रत्नयः ।

यद् चैव च रत्नयः सत्तकुमारे हि माहिंदे ॥ २३ ॥

टीका—सौहर्मीसाणेसु य-सुधर्मा नास्ती समा तर्प्या भव-
 सौधर्म इन्द्रस्तेन सहचरितं विमानं कल्पो वा, सौधर्मश्चैज्ञानश्च सौधर्म-
 शानो तयोः सौधर्मज्ञानयोः श्रेणिवद्धप्रकीर्णकसहितयोः, देवा-देवा इन्द्र-
 ; खलु-खलु, सत्तरयणीओ-सप्त हस्ताः, छत्रेव-यद्देव च, रयणीओ-

रत्नयो हस्ताः, सणत्कुमारे-मनत्कुमारे च, माहिदे-माहेंद्र । सौधर्मेशानयोः
कल्पयोर्देवा इन्द्रादयः शरीरप्रमाणेन सप्तहस्ता भवन्ति, सनत्कुमारमाहेंद्र-
योश्च कल्पयोश्च देवा इन्द्रादयः षट्तरत्नयः प्रमाणेन भवन्तीति ॥ २३ ॥

शेषकल्पेषु देवोत्सर्गं प्रतिपादयन्नाहः—

यंभे य लंतवे वि य कल्पे खलु ह्येति पंच रयणीओ ।
चत्वारि य रदणीओ मुक्कसहस्सारकल्पेषु ॥ २४ ॥

यद्वे च लंतयेऽपि च कल्पे खलु भवन्ति पंचरत्नयः ।

चतस्रश्च रत्नयः शुक्कसहस्सारकल्पेषु ॥ २४ ॥

टीका —यंभे-यमकल्पे, लंतवे वि य-लंतवकल्पे, कल्पशब्दः प्रत्येक-
मभिसंबध्यते । खलु-सृष्ट ध्यतः सर्वमेतत्, ह्येति-भवन्ति-यंच रयणीओ-
पंच रत्नयः । इन्द्रादयःसुवर्णतो (?) तेन सह संबंधः सर्वत्र द्रष्टव्यः ।
चत्वारि य-चतस्रश्च रदणीओ-रत्नयो हस्ता, मुक्क-शुक्ककल्पे, सहस्सार-
सहस्वारकल्पे, अत्रापि कल्पशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । उपलक्षणमात्रमे-
तत्तेनान्येषामपि ब्रह्मोत्तरवापिप्रमहाशुक्कशतारसहस्वारकल्पानां महर्णं द्रष्टव्यं ।
श्रेणिशुद्धप्रकीर्णकानां च । यद्वद्वद्वोत्तरलंतवकापिठेषु च चतुर्षु कल्पेषु देवा
इन्द्रादयः पंचहस्ता प्रमाणेन भवन्ति, तथा शुक्कमहाशुक्कशतारसहस्वारेषु च
चतुर्षु कल्पेषु देवा इन्द्रसामानिकादयश्च चत्वारो हस्ताः शरीरप्रमाणेन
भवन्तीति ॥ २४ ॥

आनतादिदेवप्रमाणमाहः,—

आणदपाणदकल्पे अद्भुद्धाओ हवन्ति रयणीओ ।

तिण्णेष य रयणीओ योधय्वा आरणच्चुदे चापि ॥२५॥

आनप्रमाणतकल्पयोरर्द्धांभिका भवन्ति रत्नयः ।

तिल्ल एव च रत्नयः षोडश्या आरणाच्युतयोद्यापि ॥ २५ ॥

एते तिर्यग्लोके व्यवस्थितास्तद्दारेणैव तिरश्चां च वक्ष्यमाणत्वार्द्धं
हृद्य प्रमाणं मनुष्याणां तावदुत्कृष्टं प्रमाणमाह;—

छद्मणुसहस्रसेधं चतुर्दुगमिच्छन्ति भोगभूमिसु ।
पणवीसं पंचसदा बोधव्या कर्मभूमिसु ॥ २२ ॥

पद्मधनुःसहस्रोत्सेधं चत्वारि द्वे इच्छन्ति भोगभूमिषु ।

पंचविंशतिः पंचशतानि बोद्धव्यानि कर्मभूमिषु ॥ २२ ॥

टीका—छद्मणुसहस्रम्—पद्म धनुषां सहस्राणि, उत्सेधं—उत्सेधं शरीर-
माणं, चतु—चत्वारि सहस्राणि धनुषां, दुर्गः—द्वे सहस्रे धनुषां,
इच्छन्ति—अभ्युपगच्छन्ति, पूर्वाचार्या भोगभूमिषु दशप्रकारकल्पपादपौषतीक्ष्ण-
तासु । पणवीसं—पंचविंशतिः, पंचसदा—पंचशतानि च धनुषां, बोधव्या-
बोद्धव्यानि ज्ञातव्यानि कर्मभूमिषु । पंचसु भरतैरावतविदेहेषु भोगभूमिषु
कृष्टमध्यमजघन्यासु मनुष्याणामुत्सेधं यथासंस्थेन पद्म चत्वारि साम्यानि
द्वे च हस्ते (सप्तत्रे) धनुषामिच्छन्ति, कर्मभूमिषु च मनुष्याणामुत्कृष्टमुत्सेधं
शतपंचकं पंचविंशत्यधिकमिच्छन्तीति ॥ २२ ॥

प्राथम्याद्देवानो कल्पवासिनां तावदुत्सेधमाह;—

सौहर्मीसाणेसु य देवा खलु ह्यन्ति सत्तरयणीओ ।
छत्रेव य रयणीओ सणकुमारे हि माहिंद्रे ॥ २३ ॥

सौधर्मदानयोश्च देवाः खलु भवंति सत रत्नयः ।

पद्मैव च रत्नयः सतत्कुमारे हि माहिंद्रे ॥ २३ ॥

टीका—सौहर्मीसाणेसु य—सुधर्मा नाष्ठी सभा तस्यां पद्म-
सौधर्म इन्द्रमेव सत्तरयन्ति विमानं कन्यो वा, सौधर्मेशानध सौधर्म-
शानो तयोः सौधर्मेशानयोः श्रेणिवद्भ्रमर्दीर्णकसहितयोः, देवा—देवा इ-
मासानि इत्रायार्थशर्मा (एवमाशुभो कपाटानीकभर्दीर्णकाभिषेकविद्वि-
पिडाः, खलु—कृष्टं, सत्तरयणीओ—सत रत्नयः, छत्रेव—पदेव च, रयणीओ—

रत्नयो हस्ताः, सणत्कुमारे—सनत्कुमारे च, माहिंदे—माहेंद्रे । सौभर्मज्ञानयोः
कल्पयोर्देवा इंद्रादयः शरीरप्रमाणेन सप्तहस्ता भवन्ति, सनत्कुमारमाहेंद्र-
योश्च कल्पयोश्च देवा इंद्रादयः षट्तरत्नयः प्रमाणेन भवन्तीति ॥ २३ ॥

शेषकल्पेषु देवात्मैर्धं प्रतिपादयन्नाह,—

बंभे य लंतवे वि य कल्पे सलु होंति पंच रयणीओ ।
चत्तारि य रदणीओ मुक्कसहस्सारकल्पेषु ॥ २४ ॥

प्रत्ने च हांतवेऽपि च कल्पे सलु भवन्ति पंचरत्नयः ।

चतस्रस्य रत्नयः शुक्कसहस्सारकल्पेषु ॥ २४ ॥

टीका—बंभे—ब्रह्मकल्पे, लंतवे वि य—लंतवकल्पे, कल्पशब्दः प्रत्येक-
मभिसंबध्यते । सलु—सप्त ध्वनः सर्वमेतत्, होंति—भवन्ति—पंच रयणीओ—
पंच रत्नयः । द्वादशध्वनवर्णतो (?) तेन मह संबधः सर्वत्र द्रष्टव्यः ।
चत्तारि य—चतस्रश्च रदणीओ—रत्नयो हस्ता, मुक्क—शुक्ककल्पे, सहस्सार-
सहस्वारकल्पे, अत्रापि कन्धशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । उपलक्षणमात्रमे-
तनेनान्येषामपि मन्त्रोत्तरकापिउमहाशुक्कशतारमहस्वारकल्पानां ग्रहणं द्रष्टव्यं ।
श्रेणिबद्धप्रतीर्णकानां च । वक्त्रमन्त्रोत्तरलान्यकापिउपे च चतुर्षु कल्पेषु देवा
इंद्रादयः पंचहस्ताः प्रमाणेन भवन्ति, तथा शुक्कमहाशुक्कशतारसरस्त्रादिषु च
चतुर्षु कल्पेषु देवा इंद्रामानिकादयश्च चत्वारो हस्ताः शरीरप्रमाणेन
भवन्तीति ॥ २४ ॥

आनतादिदेवप्रमाणमाह,—

आणदपाणदकल्पे अञ्जुद्धाओ हवंति रयणीओ ।
तिण्गय य रयणीओ बोधव्वा आरण्ण्युदे वापि ॥२५॥

आनप्रमाणतकल्पयोरर्थाधिका भवन्ति रत्नयः ।

तिष्य पय च रत्नयः बोद्धव्या आरणाच्युतयोद्यापि ॥ २५ ॥

टीका—आणद-आनतकल्पे, प्राणद-प्राणतकल्पे, कल्पशब्दः प्रत्येक-
मभिसंबध्यते, अद्भुदाओ-अर्द्धाधिकस्तिष्ठो रत्नयत्रयो हस्ता हस्तार्द्धं च,
हवंति-भवन्ति, रयणीओ रत्नयः । तिष्णेव-नियत्र, रयणीओ-रत्नय-
बोद्धव्या ज्ञातव्याः, आरणच्चुदे चावि-आरणाच्युनयोरपि आरणकल्पेऽथ
तकल्पे च आनतप्राणतकल्पयोर्देवा इन्द्राद्यस्त्रयो हस्ता अर्द्धाधिकाः शरीर-
प्रमाणेन बोद्धव्याः, आरणाच्युतकल्पयोश्च देवा इन्द्राद्यस्त्रयो हस्त-
शरीरप्रमाणेन बोद्धव्या इति ॥ २५ ॥

नवग्रहेयकदेवशरीरं प्रतिपादयन्नाहः—

हेट्टिमगेवज्जेषु य अद्वाइज्जा हवंति रयणीओ ।

मज्झिमगेवज्जेषु य वे रयणी हांति उस्सेहो ॥ २६ ॥

अधस्तनग्रहेयकेषु च सार्धद्वयं भवंति रत्नयः ।

मध्यमग्रहेयकेषु च द्वे रत्नी भवतः उत्सेधः ॥ २६ ॥

टीका—हेट्टिमगेवज्जेषु य-अधोग्रहेयकेषु अधो व्यवस्थिता वै ये ग्रहो
ग्रहेयककल्पास्तेषु, अद्वाइज्जा-अर्द्धाधिकं रत्नद्वयं तृतीयाध्वसहिते रत्नी
वा भवतः, मज्झिमगेवज्जेषु य-मध्यमग्रहेयकेषु च मध्यमप्रदेशस्थितेषु त्रिषु
ग्रहेयकेषु, वे रयणी-द्वे रत्नी द्वौ हस्तौ, हवंति-भवतः, उस्सेहो-उत्सेधः शरी-
रप्रमाणं । नव ग्रहेयककल्पा भवंति तत्राधोच एकः कल्पः अधोम-दमो
द्वितीयः कल्पः अधोपरि तृतीयः कल्पस्तेषु कल्पेषु त्रिषु देवा अहमिन्द्रा
अर्द्धाधिकी द्वौ हस्तौ प्रमाणेन भवंति, तथाऽधोमध्यमः कल्प एकः मध्य-
मकल्पो द्वितीयः मध्यमोपरि कल्पतृतीय एतेषु त्रिषु कल्पेषु देवा
अहमिन्द्रा द्विहस्तोत्सेधा भवंतीति ॥ २६ ॥

उपरिग्रहेयकदेवशरीरोत्सेधमनुनरदेवोत्सेधं चाहः—

उपरिमगेवज्जेषु य दिवडूरयणी हवे य उस्सेहो ।

अणुदिसण्णत्तरदेवा एया रयणी सरीराणि ॥ २७ ॥

उपरिमधेयकेषु च द्व्यर्धरत्निर्भयेत् च उत्सेधः ।

अनुदिशानुत्तरदेवा एकरत्निशरीराः ॥ २७ ॥

टीका—उपरिममेवज्जेषु य—उपरिमधेयकेषुपरिप्रदेशव्यवस्थितेषु त्रिषु धेयककल्पेषु, दिवङ्करयणी—अर्द्धाधिकरत्निः हस्तोपरं च हस्तार्द्धं, हवे य—भवेत्, उत्सेहो—उत्सेधः । उपर्यध एकः कल्पः, उपरिममध्यमो द्वितीयः कल्पः, उपर्युपरि तृतीयः कल्पः, एतेषु त्रिषु धेयककल्पेषु देवानां शरीरोत्सेध एको हस्तो हस्तार्द्धं च । यद्यपि सविकल्पा विद्यन्तेऽत आगम-तस्ते शातव्या इति । अणुदिस—अनुदिशकल्पे नवमु विमानेषु, अणुनर-अनुतरकल्पे च पञ्चमु विमानेषु देवा अहमिन्द्राः, एगा रयणी सरीराणि—एकरत्निशरीरा एकरहस्तदेहप्रमाणाः, अनुदिशानुत्तरकल्पयोःभुतुर्दशविमानेषु देवा एकरहस्तशरीरोत्सेधा भवन्तीति ॥ २७ ॥

देवमनुष्यनारकाणां प्रमाणपूर्वकदेहस्वरूपं प्रतिपाद्य तिरभामेके-न्द्रियादिपंचेन्द्रियपर्यन्तानां शरीरोत्सेधद्वाराण जघन्यदेहमाह,—

भागमसंखेज्जदिमं जं देहं अंगुलस्स तं देहं ।

एहंदिवादिपंचेन्द्रियंतदेहं पमाणेण ॥ २८ ॥

भागोऽसंख्यातकः यो देहोऽंगुलस्य स देहः ।

एकेन्द्रियादिपंचेन्द्रियांतदेहः प्रमाणेन ॥ २८ ॥

टीका—भाग—भागः, असंखेज्जदिमं—असंख्यातः, जं देहं—य उपचयो यावत्पिंडोः यत्परिमाणोऽंशस्य द्रव्यांगुलस्य, तं देहं—स उपचय-स्ताशान्निहस्तपरिमाणः । एहंदिवादि—एकेन्द्रिय आविर्षेयां ते एकेन्द्रियादयः, पंचेन्द्रियंत—पंचेन्द्रियांते येषां ते पंचेन्द्रियाताः । एकेन्द्रियादयश्च ते पंचे-न्द्रियाताभेकेन्द्रियादिपंचेन्द्रियाताभेधा देहः शरीरमेकेन्द्रियादिपंचेन्द्रिया-तदेहः, एकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपंचेन्द्रियाणां शरीरं, जहण्णेण—द्रव्यांगुलमसंख्यातसंज्ञं कृत्वा तत्रैकसंश्लेषयो यावान् देहो यन्मात्रतन्मात्रो देहः शरीरं जघन्येनैकेन्द्रियादिपंचेन्द्रियपर्यन्तानामिति ॥ २८ ॥

तेषामेवोत्कृष्टप्रमाणं प्रतिपाद्यन्नाह;—

साहियसहस्रमेयं तु जोयणाणं हवेज्ज उक्कस्सं ।
एयंदियस्स देहं तं पुण पउमत्ति णाड्ढवं ॥ २९ ॥

साधिकसहस्रमेकं तु योजनानां भवेत् उरुकृष्टः ।
एकेन्द्रियस्य वेहः स पुनः पद्ममिति शातव्यं ॥ २९ ॥

टीका—साहिय—सहाधिकेन वर्णत इति साधिकं सकोशद्वये, सहस्रमे-
तु—सहस्रमेकं तु एकं एकसहस्रं, जोयणाणं—योजनानां, हवेज्ज—भवेत्, उक्कस्सं-
उरुकृष्टः । एयंदियस्स—एकेन्द्रियस्य, देहं—देहः शरीरं, तं पुण—स पुन
पउमत्ति णायव्वं—पद्ममिति शातव्यं । तेन पृथिवीकायाश्चापुष्पाद्यांतात्
वसानां चैतान्मात्रस्य देहस्य निगङ्गणं द्रष्टव्यं । योजनानां सहस्रमेकं
साधिकं च तन्मात्र एकेन्द्रियस्य वेहः स पुनर्देहो वनस्पतिसंज्ञकस्य पद्म-
शातव्यः । प्रमाणप्रमाणवतोरभेदं कृत्वा निर्देश इति ॥ २९ ॥

दीन्द्रियादीनामुत्कृष्टप्रमाणमाह,—

संसो पुण वारसजोयणाणि गोभी भये तिकोसं तु ।
ममरो जोयणमेत्तं मच्छो पुण जोयणसहस्रं ॥ ३० ॥

संसः पुनर्द्वादशयोजनानि गोभी भवेत् त्रिकोशं तु ।
ममरो योजनमात्रः मच्छः पुनर्योजनसहस्रः ॥ ३० ॥

टीका—संसो पुण—संसः पुनर्द्वादशयोजनानि, वारसजोयणाणि—द्वादशयोज-
नानि द्वादशयोजनो वा, गोभी—गोपाशिका सर्जुको वा, भये—भवेत्,
तिकोसं तु—त्रिकोशं तु त्रिकोशमात्रेन्द्रियः, ममरो—ममरो मपुष्पाद्यु-
न्द्रियः, जोयणमेत्तं—योजनमात्रं मच्छुनिचतुष्टयमात्रैः, मच्छो—मच्छः,
पुण—पुनः, जोयणसहस्रं—योजनसहस्रः । दीन्द्रियादीनामुत्कृष्टप्रमाणमाह—

स च द्वादशयोजनमात्रः, त्रीन्द्रियाणां मध्ये उत्कृष्टदेहो गोभी सा च श्रे-
 ष्ठाव्यपेक्षिता, चतुरिन्द्रियाणां मध्ये उत्कृष्टदेहो भ्रमरः स च योजनप्र-
 माणः, पंचेन्द्रियाणां मध्ये उत्कृष्टदेहो मत्स्यः स च योजनसहस्रायाम
 इति ॥ ३० ॥

प्रमाणमपि प्रमाणमूलेन गृहीतं यतोऽतो जंबूद्वीपस्यापि परिधिप्रमाणमाह—

जंबूद्वीपपरिहिओ तिण्णव लक्खं च सोलहसहस्सं
 वे चैव जोजणसया सत्तावीसा य होंति घोधव्वा ॥ ३१ ॥

तिण्णेष गाडआट्टं अट्ठावीसं च धणुसयं मणियं ।
 नेरस य अंगुलाइं अद्धंगुलमेव सविससं ॥ ३२ ॥

जंबूद्वीपपरिधि त्रीण्येव लक्षाणि च षोडशसहस्राणि ।

द्वे चैव योजनशतं सप्तविंशतिश्च भवन्ति षोडश्यानि ॥ ३१ ॥

त्रीण्येव गण्यतानि अष्टाविंशतिश्च धनुःशतं मणितं ।

प्रयोदश चांगुलानि अर्धांगुलमेव सविशेषं ॥ ३२ ॥

टीका—जंबूद्वीपो योजनलक्षविष्कंभ एतावन्परिधिप्रमाणस्यान्यथा-
 नुपपत्तेस्तस्य च ग्रहणं बहुप्रमाणविकल्पसंग्रहणं जंबूद्वीपप्रमाणग्रहणं
 च स्वयंभूरमणद्वीपसमुद्रायामप्रमाणज्ञापनार्थं तयोश्च प्रमाणकथनमुत्कृष्टदे-
 हप्रमाणेकेन्द्रियावस्थानज्ञापनार्थमित्यतो योजनलक्षे जंबूद्वीपविष्कंभवर्ग
 द्वादशगुणं कृत्वा षोडशं च गृहीत्वैव पठति,—जंबूद्वीपपरिहिओ—जंबूद्वीपल-
 क्षितो द्वीपो जंबूद्वीपोऽसख्यातद्वीपसमुद्राणां मध्यनाभिरिव तदायत्तं
 सर्वेषां विष्कंभावामपरिधिप्रमाणं, परिहिओ—परिधिः परिक्षेपो जंबूद्वीपस्य
 परिधिर्जंबूद्वीपपरिधिः, तिण्णव लक्खं—त्रीण्येव लक्षाणि, सोलहसहस्सं—
 षोडशसहस्राणि, वे चैव जोजणसया—द्वे चैव योजनानां शतं, सत्तावीसा

य—सप्तविंशतिश्च योजनानां सर्वत्र संबंधः, ह्येति—मन्त्रं, बोद्धव्यं
 बोद्धव्यानि । जंबूद्वीपस्य परिधिः, प्रमाणं योजनानां त्रीणि लक्षाणि स्युः
 शसहस्राणि, योजनानां द्वे च शते योजनानां सप्तविंशतिश्च । जम्बू
 भेदेन निर्देशो जंबूद्वीपपरिधिः योजनानां त्रीणि लक्षाणि षोडशसहस्राणि
 द्वे शते सप्तविंशतिश्चेति । तथा तिष्णेव—त्रीण्येव, गाडआई—गङ्गा
 क्रीडाः, अष्टावर्षीयं च—अष्टाविंशतिश्च, धणु—धनुषां, सदर्—दर्शनं
 भणियं—भणितं, तेरस य—त्रयोदशानि च, अंगुलाई—अंगुलानि च
 अर्द्धगुलमेव—अर्धांगुलमेव च, सविसेसं—सविशेषो यद् मन्त्रिके
 किञ्चिदत्र तेन विशेषेण सह वर्त्तत इति सविशेषमर्द्धांगुलेन संबंधः । त्रीणि
 गव्यूनानि धनुषां शतमष्टाविंशत्याधिकं त्रयोदशानि चांगुलानि सविशेषं
 मर्द्धांगुलं चेति ॥ ३१॥३२ ॥

जंबूद्वीपमादिं कृत्वा कियतां द्वीपानां नामान्याहः—

जंबूद्वीवो धादइसंडो पुक्खरवरो य तह दीवो ।
 वारुणिवर खीरवरो य चिदवरो खोदवरदीवो ॥ ३३ ॥
 णंदीसरो य अरुणो अरुणभासो य कुंडलवरो य ।
 संखवर रुजग मुजगवर कुसवर कुंचवरदीवो ॥ ३४ ॥

जंबूद्वीपो धातकीखंडः पुक्खरवरश्च तथा द्वीपः ।

वारुणीवरः क्षीरवरश्च घृतवरः क्षौद्रवरद्वीपः ॥ ३३ ॥

णंदीश्वरश्चारुणोऽरुणभासश्च कुंडलवरश्च ।

संखवरो रुचको भुजगवरो कुशवरो कौंचवरद्वीपः ॥ ३४ ॥

टीका—जंबूद्वीवो—जंबूद्वीपः प्रथमो द्वीपः, धादइसंडो—धातकी-
 खंडो द्वितीयो द्वीपः, पुक्खरवरो—पुक्खरवरतृतीयो द्वीपः, तह—तथा, दीवो
 द्वीपः, वारुणिवर—वारुणीवरश्चतुर्थो द्वीपः, खीरवरो—क्षीरवरः पंचमो

द्वीपः, विद्वतो—घृतवरः षष्ठो द्वीपः, स्वोद्वरो—क्षौद्रवरः सप्तमो द्वीपः,
नन्दीसरो य—नन्दीश्वरभाष्टमो द्वीपः, अरुणो—अरुणाख्यो नवमो द्वीपः,
अरुणभासो य—अरुणभासश्च दशमो द्वीपः, कुंडलवरो य—कुंडलवरधै-
कादशो द्वीपः, संसवर—शंसवरो द्वादशो द्वीपः, रुजम—रुचकस्यो-
दशो द्वीपः, भुजगवरो—भुजगवरधत्तुर्दशो द्वीपः, कुसवरो—कुशवरः
पंचदशो द्वीपः, कुंचवरदीवो—कुंचवरदीपश्च षोडश इति ॥ ३३॥३४ ॥

एवं नामानि गृहीत्वा विष्कंभप्रमाणमाह,—

एवं दीवसमुद्रा दुगुणदुगुणविस्थिता असंख्येज्जा ।

एते तु तिरियलोए सयंभूरमणोद्गहिं जाव ॥ ३५ ॥

एवं द्वीपसमुद्रा द्विगुणद्विगुणविस्तारा असंख्याताः ।

एते तु तिर्यग्लोके स्वयंभूरमणोद्गधिर्यावत् ॥ ३५ ॥

टीका—एवं अनेन प्रकारेण, दीवसमुद्रा—द्वीपसमुद्राः, दुगुणदुगुण-
विस्थिता—द्विगुणो द्विगुणो विस्तारो येषां ते द्विगुणद्विगुणविस्ताराः, कियंताः ?
असंख्येज्जा—असंख्याताः संख्याप्रमितिकांताः । जंबुद्वीपविष्कंभाहवण-
समुद्रो द्विगुणविष्कंभो लवणसमुद्राश्च धानकीरोद्वीपो द्विगुणविष्कंभः ।
अनेन प्रकारेण द्वीपात्समुद्रो द्विगुणविस्तारः समुद्राश्च द्वीपः । अतः सर्वे
द्वीपसमुद्रा द्विगुणद्विगुणविस्तारा असंख्याता भवन्ति । ननु समुद्रमणं कुतो
लब्धं ? द्वीपग्रहणात्, तदपि कुतः ? साहचर्यात्पर्वतनारदवत् । क्व प्यस्थिता
इत्याशंकायामाह,—एते तु तिरियलोए—एते तु द्वीपसमुद्रास्तिर्यग्लोके रज्जु-
मात्रायामे, कियूर ! सयंभूरमणोद्गहिं जाव—यावत्स्वयंभूरमणोद्गधिः ।
स्वयंभूरमणसमुद्रपर्यन्तं असंख्याता द्वीपसमुद्रा द्विगुणद्विगुणविस्तारा द्रष्टव्या
इति ॥ ३५ ॥

टीका—जंबूद्वीवे—जंबूद्वीपे, लवणो—लवणसमुद्रः, धादशसंदि
य—धातकीसंदि च, कालोदधी य—कालोदधिसमुद्रः, सेसाणं—शेषेषु
जंबूद्वीपभातकासंदिबर्जितेषु, द्वीवाणं—द्वीपेषु द्विर्गता आपो येषां ते द्वीपा
जलरहितमध्यप्रदेशान्तेषु द्वीपेषु, दीवसरिसणामया—द्वीपैः सदृशानि
ममानानि नामानि येषां ते द्वीपसदृशानामान, उदधी—उदकानि धीयते
येषु त उदधयः समुद्राः । जंबूद्वीपे लवणसमुद्रः, धातकीसंदि च कालोदधि-
समुद्रः, शेषेषु पुनर्द्वीपेषु ये समुद्रान्ते स्वकीयस्वकीयद्वीपनामसंज्ञका
भवन्तीति ॥ ३७ ॥

एते समुद्रा लवणोद्वादयः किं समानरसा इत्याशंकायाम्हा,—
पत्तेयरसा चत्वारि सायरा तिणिण होंति उदयरसा ।
अवसेसा य समुद्रा सोद्वरसा होंति णायव्या ॥ ३८ ॥

प्रत्येकरसायत्वारः सागराम्बयो भवंत्युदकरसाः ।
अवशेषाद्य समुद्रा क्षौद्ररसा भवंति ज्ञातव्याः ॥ ३८ ॥
टीका—पत्तेयरसा—प्रत्येकः पृथक् पृथक् रसः स्वादो येषां ते प्रत्ये-
करसा भिन्नत्वादाः, चत्वारि—चत्वारः, सायरा—सभाराः समुद्राः,
तिणिण—त्रयः, होंति—भवति, उदयरसा—उदकरसा उदकं रसो येषां
ते उदकरसाः पानीयरसपूर्णाः । अवसेसा य—अवशेषाभेदेभ्यो येऽन्ये,
समुद्रा—समुद्राः, सोद्वरसा क्षौद्ररसाः इक्षो रस इव रसो येषां त इक्षुरसा
मधुररसस्वादुपानीयाः, होंति—भवन्ति, णायव्या—ज्ञातव्याः । * चत्वारः
समुद्राः प्रत्येकरसाः, त्रय उदकरसाः समुद्राः, शेषाः पुनः क्षौद्ररसा ज्ञातव्या
भवन्तीति* ॥ ३८ ॥

के प्रत्येकरसाः के चोदकरसा इत्याशंकायाम्हा,—
वारुणिवर रीरवरो घद्वर लवणो य होंति पत्तेया ।
कालो पुक्त्वर उदधी सयंभुरमणो य उदयरसा ॥ ३९ ॥

वारुणीवरः क्षीरवरः घृतवरो लवणश्च भवति प्रत्येकाः ।
 कालः पुष्कर उदधिः स्वयंभूरमणश्चोदकरसाः ॥ ३९ ॥

टीका—वारुणिवर—वारुणीवरः समुद्रो वारुणी मयविशेषस्तस्या एव
 इव रसो यस्य स वारुणीरसो वारुणीवरः, क्षीरवरो—क्षीरवः क्षीरस्य एव
 इव रसो यस्य स क्षीरमः क्षीरवरः, घृतवरः—घृतवरः घृतस्य रस एव
 रसो यस्य स घृतमः, लवणो य—लवणश्च लवणस्य रस इव रसो
 यस्य स लवणमः लवणसमुद्रः, ह्यंति—भवति, पतेया—प्रत्येकरसाः,
 एते चत्वारो वारुणिवरादयः समुद्रा भिन्नरसा भवतीति । कालो—कालः,
 पुष्कर—पुष्करः, उदधी—समुद्रो, स्वयंभूरमणो य—स्वयंभूरमणश्च,
 उदधिरसा—उदकमा उदकं रसो येषां त उदकरसाः, कालोदधिषु कालो
 दधी समुद्रो स्वयंभूरमणश्चेते उदकरसाः । एतेभ्यः पुनरन्ये क्षौद्रसाः समुद्रा
 इति ॥ ३९ ॥

अथ केषु समुद्रेषु जलचराः सन्ति केषु च न सन्तित्याशङ्कयमाणः—

लवणे कालसमुद्रे सपंभूरमणे य ह्यंति मच्छा इ ।
 अवसेसेषु समुद्रेषु णत्वि मच्छा य मपरा वा ॥ ४० ॥

लवणे कालसमुद्रे स्वयंभूरमणे च भवति मत्स्यास्तु ।

अवसेषेषु समुद्रेषु न सन्ति मत्स्याश्च मकरा वा ॥ ४० ॥

टीका—लवणे—लवणसमुद्रे, कालसमुद्रे—कालसमुद्रे, सपंभूरमणे
 य—स्वयंभूरमणसमुद्रे च, ह्यंति मच्छा—भवति मत्स्याः, मच्छा इति
 जलचरा मत्स्याश्च मच्छाश्च भोज्यत्वात् उनात्र मकरमतिरेषा ॥
 अवसेषेषु—अवसेषेषु एतेभ्योऽन्येषु, समुद्रेषु—समुद्रेषु, णत्वि—
 सन्ति न विदन्ति, मच्छा य—मत्स्याश्च, मपरा वा—मकरा वा अथवा
 अन्येऽपि जलचरा न संयुक्तशतमात्रत्वाद्वा प्रतिरेषात् । एतेषु समुद्रे
 कालोदधौ स्वयंभूरमणसमुद्रे च मत्स्या मकरा अपि च जलचरा इति ॥ ४० ॥

साहस्रिकास्तु मत्स्याः स्वयंभूरमणे पंचशतिकास्तु ।

देहस्य सर्वहृस्वं कुंथुप्रमाणं जलचरेषु ॥ ४२ ॥

टीका—साहस्रिकास्तु दु—साहस्रिकास्तु सहस्रं योजनानां प्रमाणं येषां ते साहस्रिकाः, अत्रापि योजनशब्दो द्रष्टव्यः, मच्छा—मत्स्याः स्वयंभूरमणाक्षि—स्वयंभूरमणसमुद्रे, पंचसद्विया—पंचशतिकाः पंच इत्यानि प्रमाणं येषां योजनानां पंचशतिका नदीमुत्सेष्विति द्रष्टव्यमधिकारात् । उत्कृष्टेन स्वयंभूरमणसमुद्रे मत्स्याः सहस्रयोजनप्रमाणा नदीमुत्सेषु पंचशतयोजनप्रमाणाः । देहस—देहस्य शरीरस्य, सर्वहृस्वं—सर्वहृस्वं हृत् अल्पत्वं, कुंथुप्रमाणं—कुंथुप्रमाणं, जलचरेषु—जलचरेषु । सर्वजलचराणां मध्ये मत्स्यस्य देहप्रमाणं सर्वोत्कृष्टं योजनसहस्रं सर्वजघन्यं कुंथुप्रमाणः केषांचिजलचराणां देह इति ॥ ४२ ॥

पर्याप्तापर्याप्तत्वमाश्रित्य जलचरस्थलचरसचराणां देहप्रमाणमाह—

जलस्थलस्रगसम्मूर्च्छिमतिरिय अपज्जत्तया विहत्थीदु ।
जलसम्मूर्च्छिमपज्जत्तयाण तह जोयणसहस्सं ॥ ४३ ॥

जलस्थलस्रगसम्मूर्च्छिमतिरियं च अपर्याप्तका वितस्तिस्तु ।

जलसम्मूर्च्छिमपर्याप्तकानां तथा योजनसहस्रं ॥ ४३ ॥

टीका—जलस्थलस्रग—जलं च स्थलं च सं च जलस्थलस्रानि तेषु गच्छंतीति जलस्थलस्रगा जलचरस्थलचरसचराः, सम्मूर्च्छिम—सम्मूर्च्छिमा गभोपपादजन्मैरान्ययोन्युत्पन्नाः, तिरिय—तिरियो देवमनुष्यनाकागामन्ये जीवाः, अपज्जत्तया—अपर्याप्तका असंपूर्णाभाषदपर्याप्तयः, विहत्थी दु—वितस्तिका द्वादशांगुलप्रमाणाः, अथवा जलस्थलस्रगसम्मूर्च्छिम

१ समुद्रे इति शब्दः स-ग-पुनके नास्ति । २ देहप्रमाणायोगसम्बन्ध-
स-ग । ३ जन्मनोऽन्यथानुत्पन्ना स-ग-पुनके पाठः ।

विद्यतिर्गणयोः ॥ ११ ॥ जलधरमुद्रिमापन्नदान-
जलधरमुद्रिमापन्नदाने च त पर्यायवाच्यं जलधरमुद्रिमापन्नदाने च जल-
धरमुद्रिमापन्नदाने च अथवा जलधरमुद्रिमापन्नदाने जलधरमुद्रिमापन्नदाने-
जलधरमुद्रिमापन्नदाने—आजानानां गणध, जलधरमुद्रिमापन्नदाने-
जलधरमुद्रिमापन्नदाने ॥ ११ ॥

पुनरपि तद्वैचित्र्यं गम्यते च विचित्राः पूर्यन्ते प्रमाणमात्रे, -

जलधरमुद्रिमापन्नदाने च जलधरमुद्रिमापन्नदाने च पञ्चत्ता ।
सगणधरजा य उभये उक्तसंज्ञेन धनुषुहत्वं ॥ ४४ ॥

जलधरमुद्रिमापन्नदाने च जलधरमुद्रिमापन्नदाने च पर्यायः ।

सगणधरजा यो भवति उक्तसंज्ञेन धनुषुहत्वं ॥ ४४ ॥

टीका—जलधरमुद्रिमापन्नदाने—जलधर, इत्यन्तं दामनगणधरपर्व-
तादि, गमे भिन्ना उक्ता धरमुद्रिमापन्नदाने, जलधरमुद्रिमापन्नदाने जल-
धरमुद्रिमापन्नदाने गमे जाता जीवा गम्यते इत्युच्यते तात्पर्यासाहच-
र्यादा यथा स्यात् वासन्तीति धनुषीवतीति, न पर्यायः अत्रोक्तः अनि-
ष्टप्रकारादिपदपर्याययोः जलधरमुद्रिमापन्नदाने च गम्यते जलधरमुद्रिमापन्नदाने च
तेऽपर्यायः जलधरमुद्रिमापन्नदाने च जलधरमुद्रिमापन्नदाने च गम्यते येष्वपर्या-
यान् इत्यर्थः । सगणधरमुद्रिमापन्नदाने च—ते आकाशे गच्छतीति सग-
णधरमुद्रिमापन्नदाने च सगणधरमुद्रिमापन्नदाने च सगणधरमुद्रिमापन्नदाने च ते समु-
द्रिमापन्नदाने च सगणधरमुद्रिमापन्नदाने च, पञ्चत्ता—पर्यायः । सगणधरमुद्रिमापन्नदाने च—सग-
णधरमुद्रिमापन्नदाने गमे जाता गम्यते सगणधरमुद्रिमापन्नदाने च गम्यते सगणधरमुद्रिमापन्नदाने च,
उभये—पर्यायः अपर्यायः, उक्तसंज्ञेन उक्तसंज्ञेन उक्तसंज्ञेन उक्तसंज्ञेन उक्तसंज्ञेन
धनुषुहत्वं धनुषुहत्वं “अथानामुद्रिमापन्नदाने नवानामधो या संख्या सा पुनराव-
मित्युच्यते” धनुषी पुनरावत्वं धनुषी पुनरावत्वं अथानामुद्रिमापन्नदाने नवानामधो धनु-

पंचपटमाष्टधनुषि । जलचरस्यलचरा ये गर्भजा अपर्याप्ता सगस्यलचराश्च
संमूर्च्छिताः पर्याप्ता ये सगर्भजाश्च ये पर्यामापर्याप्ताः सर्वे ते उन्मृष्टेन
शरीरप्रमाणेन धनुःपृथक्त्वं भवन्ति । अथवा देहस्येव्यनुवर्तते तन्नेतेषां देह
उत्कर्षेण धनुःपृथक्त्वं भवतीति ॥ ४४ ॥

जलस्यलगर्भजपर्याप्तानामुन्मृष्टं देहप्रमाणमाह,—

जलगद्वभजपज्जता उक्कस्सं पंचजोयणसयाणि ।

थलगद्वभजपज्जता तिगाउदोक्कस्समायामो ॥ ४५ ॥

जलगर्भजपर्याप्ताः उत्कृष्टं पंच योजनशतानि ।

स्थलगर्भजपर्याप्तास्त्रिगद्व्यूतानि उत्कृष्टमायामः ॥ ४५ ॥

टीका—जलगद्वभजपज्जता—जलगर्भजपर्याप्ताः, उक्कस्सं—उत्कृष्टमुत्कर्षेण वा, पंचजोयणसयाणि—पंचयोजनशतानि देहप्रमाणेनेत्यर्थः, अथवा जलगर्भजपर्याप्तानामायामः पंचयोजनशतानि* उत्तरगाथार्थे आयामस्य महणं यतः । अथवा एतेषां देह उत्कृष्टः पंचयोजनशतानि* थलगद्वभजपज्जता—स्थलगर्भजपर्याप्तानां, तिगाउद्—त्रिगद्व्यूतानि षट्दंडसहस्राणि उक्कस्स—उत्कृष्टः, आयामो—आयामः शरीरप्रमाणं । स्थलगर्भजपर्याप्तानां भोगभूमितिरश्वां देहस्योत्कृष्ट आयामर्थाणि गव्यूतानि । अथवा स्थलगर्भजपर्याप्ता उत्कृष्टदेहस्यायामेन त्रिगद्व्यूतानि भवन्तीति ॥ ४५ ॥

पृथिवीकायिकाष्कायिकतेजस्कायिकवायुकायिकानां मनुष्याणां चोत्कृष्टं देहप्रमाणं प्रतिपादयन्नाह,—

अंगुलअसंखमागं वादरसुहुमा य सेसया काया ।

उक्कस्सेण दु णियमा मणुमा य तिगाउ उच्चिद्धा ॥४६॥

अंगुलासंख्यमागो वादरसुहुमाश्च शेषाः कायाः ।

उत्कृष्टेन तु नियमात् मनुष्याश्च त्रिगद्व्यूतानि उच्चिद्धाः ॥४६॥

* पुण्यमन्वगतः पाठः ख-ग-पुस्तकेऽधिकः ।

टीका—अंगुलं—अस्यांगुलमष्टदशनिष्कान्गुलेन संवृष्टेण नभःप्रदेशा-
 र्शेषं भाष्येनेकस्याः प्रदेशार्थेन र्यावद्यामसनावन्मात्रं द्रव्यांगुल तस्यांगुलस्य
 असंशयार्थं—असंशयतभाग अंगुलमसंशयतसंदं वृथा तत्रैकांशंमंगुला-
 संशयतभागः, बाद्रसुहृमा च—बाद्रनामकमाद्याद्बाद्राः सुमनामकमा-
 द्यांगुमा बाद्राथ सुमाथ बाद्रसुमा वृथिवीकायादयः, मेमया—शेषा
 उनानी परिशेषा बायाः वृथिवीकायाकायतज कायवायुकायाः, उऊ-
 र्मेण—उत्कृष्टेन सुहृ मत्+वन, तृविंशत्यं, नियमा—नियमाभिधयात्, म-
 नुष्या—मनुष्या भोगभूमिजा, तिगाउ—तिगाज्युतानि, उन्विद्या—उद्गृह्याः
 परमोन्मेषाः । सर्वत्रपि बाद्रकायाः (सुमाथ) वृथिवीकायिकादि-
 वायुकायिकीना द्रव्यांगुलासंख्यभागदारीसंभवा मनुष्याथ पर्याया-
 धिगांगुलासंख्येभवा । उत्कृष्टप्रमाणेन । नार पौनःपुन्यं पर्यायिभनाश्रित्य
 सामान्येन कथनादिति ॥ ४६ ॥

पुनरपि सर्वत्रप्यं सर्वोत्कृष्टं शरीरप्रमाणमाह.

सुहृमणिगोदअपज्जनयस्त जादस्त तदियसमयत्ति ।

हृदि द्वु सव्वजहणं सव्वुहस्तं जलचरणं ॥ ४७ ॥

सुहृमणिगोदापर्यायस्य जातस्य तृतीयसमये ।

भवति तु सर्वत्रप्यं सर्वोत्कृष्टं जलचरणां ॥ ४७ ॥

टीका—सुहृमणिगोद—सुहृमणिगोदस्य, अपज्जनयस्त—अपर्यायकरय,
 जादस्त—जातस्योत्पत्तय, तदियसमयत्ति—तृतीयसमये प्रथमद्वितीय-
 समययोः प्रदेशविभक्तनसद्भावात्पूर्वदेहसामीप्याद्वा महच्छरीरं भवति तृती-
 यसमये पुनः प्रदेशानां निचयानुसारेणावधानाथ सर्वत्रप्यं भवति
 शरीरं, हृदि द्वु—भवत्येव, सव्वजहणं—सर्वत्रप्यं, सव्वुहस्तं—सर्वोत्कृष्टं,
 जलचरणां—सभ्यानां पद्मानां वा । सुहृमणिगोदस्यापर्यायस्य तृतीयसमये

जातमात्रस्य सर्वजघन्यभारिगेन्नेधः, जलचरानां च पद्मानां सर्वेभ्यः
शरीरायाम इति । अत्रापि लोकस्य समैकं पंचैकं रज्जुनमाणं द्रष्टव्यं तत्र
मेरुकुन्दरश्मिनिजयार्द्धेष्वाकारकांचनगिरिमनुष्योत्सकुंडलवरांजनदधिदुग्ध-
नक्षत्रयंभूतगर्वोद्भेदंद्वागिरिभवनविमाननोणेजिनहृहृदिय्यद्वेन्द्रक-
कीर्णकश्रेणिवदनकक्षेत्रेवेदिकाजंबूशास्मलीधानकीपुष्करचैत्यगृहभूतजा-
नदीकुंडाचननवार्धामिंहाननादीनामुन्नेधायाभ्रमाणं द्रष्टव्यं लोकनिषेण
इति ॥ ४७ ॥

देहभवं व्याम्याय संस्थानमृतं प्रपंचयन्नाहः—

मसुरिय कुशाग्रविंदु सूक्ष्मकलावा पटाय संठाणा ।
काषाणं संठाणं हरिदत्तसा षेगसंठाणा ॥ ४८ ॥

मसुरिका कुशाग्रविंदुः सूर्धाकलापः पताका संस्थानानि ।
काषाणां संस्थानानि हरिदत्तसा अनेकसंस्थानाः ॥ ४८ ॥

टीका—मसुरिय—मसुरिका मुंताकारा, कुशाग्रविंदु—कुशाग्रं कुशाग्रं
तस्मिन् निरुद्धकणः कुशाग्रविंदुर्वृत्ताकारमुद्धं, सूक्ष्मकलावा—सूर्धाकलापः
सूर्धाःसमुदाय, पटाय—पताका, संठाणं—संस्थानान्याकाराः, काषाणं—काषाणां
पृथिवीकायिकादिवायुकाषाणानां, संठाणं—संस्थानानि शरीराकाराः । मसु-
रिका इव संस्थानं यस्य तन्मसुरिकासंस्थानं, कुशाग्रविंदुवि संस्थानं
यस्य तन्कुशाग्रविंदुसंस्थानं, सूर्धाकलाप इव संस्थानं यस्य तन्सूर्धाकलाप-
संस्थानं, पताका इव संस्थानं यस्य तन्पताकासंस्थानं यथासंभवेन संस्था-
पृथिवीकायस्य संस्थानं मसुरिकासंस्थानं, अकायस्य संस्थानं कुशाग्र-
विंदुसंस्थानं, तैलकायस्य संस्थानं सूर्धाकलापसंस्थानं, वायुकायस्य

संस्थानं पताकासंस्थानं । मसूरिकायाकार इव पृथिवीकायिकादयः ।
हरिदतसा-हरितत्रसाः प्रत्येकसाधारणबादरसुक्ष्मवदनस्पतिर्दीन्द्रियत्रीन्द्रिय-
चतुरिन्द्रियाः, जोगसंज्ञाणा-अनेकसंस्थाना नैकमनेकमनेकं संस्थानं येषां
तेऽनेकसंस्थाना अनेकदृष्टमंस्थानविकल्पा अनेकशरीराकाराः । अतश्चान्येन
दीन्द्रियादिचतुरिन्द्रियपर्यता गृथेन पंचेन्द्रियाणां संस्थानस्योत्तरत्र प्रतिपा-
दनादिति ॥ ४८ ॥

पंचेन्द्रियसंस्थानप्रतिपादनार्थमाह,

समचउरसणगोहासादिपरुज्जायवाभणाहुंटा ।

पंचेन्द्रियतिरियणरा देवा चउरस्स णारया हुंटा ॥४९॥

समचतुरस्रन्यग्रोधस्वातिकफुब्जकयामगहुंटाः ।

पंचेन्द्रियतिरियणरा देवाद्यतुरस्मा नारका हुंटाः ॥ ४९ ॥

टीका—संस्थानमित्यनुवर्तने । समचउरस-समचतुरस्रं संस्थानं यथा
प्रदेशावयवं परमाणूनामन्यूनाधिकता । णगोह-न्यग्रोध संस्थानं शरीरस्यो-
र्ध्वभागेऽवयवपरमाणुबहुत्वं । *सादि-स्वातिसंस्थानं शरीरस्य नाभेरधः
कटिनेपापादावयवपरमाणूनामधिकोपचयः । सुज्जा-कुब्जसंस्थानं
शरीरस्य पृष्ठावयवपरमाण्वधिकोपचयः । वामगा-वामनसंस्थानं शरीर-
मध्यावयवपरमाणुबहुत्वं हस्तपादानां च द्वयत्वं । हुंटा-*दृष्टमंस्थानं सर्वद-
रीरावयवानां र्थिभूतता परमाणूनां न्यूनाधिकता सर्वलक्षणामपूर्णता च
पंचेन्द्रियतिरियणरा-पंचेन्द्रियतिरियणराणां समचतुरस्रन्यग्रोधस्वातिकफुब्ज-
वामनदृष्टसंस्थानानि यद्यपि पंचेन्द्रियाणां मनुष्याणां निरर्था च भवन्ति,

१ अस्माद्मे कयाः काशा हृदये इत्युच्यते । ल-ग-पुनके विन्तु इत्यर्थे
इत्यनेन वेदनेन भावः । * पुनमारण्यपटस्थनेऽयं पट-प्रेम-पुनके सादि-
स्वानिसंस्थानं कभीकपुण्डरीकरी शरीरमादावयवपरमाणुबहुत्वं कुब्जसंस्थानं हस्त-
दानां च द्वयत्वं वामनसंस्थानं ।

यस्य, णियमा-नियमात् निधयेन । चक्रुष्कास-चक्षुःस्पर्श विषयं विया-
णाहि-विजानीहि । इमं चतुरिन्द्रियस्य चक्षुरिन्द्रियविषयं योजनानामेको-
नर्भिणश्चउतं चतुःपंचाशयोजनाधिकं विजानीथसदेहेनेति । न चक्षुषः प्राप्तमा-
हित्वं लक्षुःस्याजनादेरग्रहणात्, न च गत्वा गृह्णाति चक्षुःप्रदेशशून्यत्वप्र-
संगात् । नापि विज्ञानमयं चक्षुर्गच्छति जीवग्याज्ञत्वप्रसंगात्, न च स्वतेर्ऽर्ध-
स्वरूपेण गमनं युज्यतेऽन्ते सर्व्वस्तुग्रहणप्रसंगात् इति ॥ ५२ ॥

असंज्ञिपंचेंद्रियस्य चक्षुर्विषयं प्रतिपादयन्नाह,—

उणसट्टि जोयणसदा अट्टेव य होंति तह य णायव्वा ।
असण्णिपंचेंदीए चक्रुष्कासं वियाणाहि ॥ ५३ ॥

एकोनपट्टियोजनशतानि अट्टेव च भवन्ति तथा च ज्ञातव्यानि ।

असंज्ञिपंचेंद्रियस्य चक्षुःस्पर्शं विजानीहि ॥ ५३ ॥

टीका—उणसट्टि-एकोनपट्टिः, एकेनोना षट्ठि । जोयणसदा-योजनानां
शतानि योजनशतानि, अट्टेव य-अष्टावपि च योजनानि, होंति-भवन्ति ।
तह य णायव्वा-तथैव ज्ञातव्यानि असण्णिपंचेंदीए-असंज्ञिपंचेंद्रियस्य
शिक्षालापादिरहितपंचेंद्रियस्य, चक्रुष्कासं-चक्षुःस्पर्शं चक्षुर्विषयं चक्षुषा
ग्रहणं, वियाणाहि-विजानीहि । योजनशतानामेकोनपट्टिस्तथैवाष्टयोजनानि
च भवन्ति ज्ञातव्यान्वेनद्रमाणप्रसंज्ञिपंचेंद्रियस्य चक्षुरिन्द्रियविषयं जानीहि
'एतावत्पञ्चैनि स्थितं रूपमसंज्ञिपंचेंद्रियो गृह्णाति चक्षुरिन्द्रियेणेति ॥ ५३ ॥

असंज्ञिपंचेंद्रियस्य श्रोत्रविषयं प्रतिपादयन्नाह,—

अट्टेव घणुसहस्सा सोदप्फासं असण्णिणो जाण ।
विसयावि य णायव्वा पोग्गलपरिणामजोगेण ॥ ५४ ॥

१ 'इम' प्रेस-युक्तं नास्ति । २ चक्षुरिन्द्रियस्य प्रेस-युक्ते पाठः । ३
विज्ञानयेवं प्रेस युक्तं । ४ सन्तानरूपेण स-ग । ५ अस्मादयं कथमाथा एता-
वन्ति च । एतावन्ति य । एतावन्ति गोचरे च. ग ।

सहस्राणि धनुषामेतावताध्वना स्थितं स्पर्शं गृह्णाति चतुरिन्द्रियः स्पर्शेन्द्रिये,
 तथा तस्यैव चतुरिन्द्रियस्य रसनेन्द्रियविषयो धनुषां द्वे शते षट्पंचाशदधिके
 एतावताध्वना स्थितं रसं चतुरिन्द्रियः रसनेन्द्रियेण गृह्णाति तथा तस्यै
 चतुरिन्द्रियस्य घ्राणेन्द्रियविषयो द्वे शते धनुषामेतावताध्वना स्थितं रसं
 गृह्णाति चतुरिन्द्रियो घ्राणेन्द्रियेण, तथाऽसंज्ञिपंचेन्द्रियस्य स्पर्शेन्द्रिय-
 विषयः चतुःशताधिकानि षट्सहस्राणि धनुषामेतावत्यध्वनि स्थितं स्पर्शं
 मसंज्ञिपंचेन्द्रियो गृह्णाति स्पर्शेन्द्रियेण तथा तस्यैवासंज्ञिपंचेन्द्रियस्य रसने-
 द्रियविषयः द्वादशोत्तराणि पंचशतानि धनुषामेतावत्यध्वनि स्थितं रसं
 गृह्णाति असंज्ञिपंचेन्द्रियो रसनेन्द्रियेण तथा तस्यैवासंज्ञिपंचेन्द्रियस्य घ्राणेन्-
 द्रियविषयो धनुषां चत्वारि शतानि एतावताध्वना स्थितं गंधं गृह्णाति असंज्ञि-
 पंचेन्द्रियो घ्राणेन्द्रियेण । न चैतेषामिन्द्रियाणां प्राप्त्याहित्वेनेतावताध्वना
 ग्रहणमयुक्तमप्राप्त्याहित्वमपि, यतो युक्त्या आगमेन च न विरुद्धे,
 युक्तिस्तावदेकेन्द्रियो दूरस्थमपि वस्तु जानाति पादप्रसारणात् यस्यो दिशि
 वस्तु सुवर्णादिकं स्थितं, प्रारोहं प्रसारयत्येकेन्द्रियो वनम्पतिः । अवष्टंभप्रदेशे च
 नालानि व्युत्सृजतीति । तथागमेऽपि स्पर्शेन्द्रियादीनामप्राप्त्याहित्वं चैत्रे
 षट्त्रिंशत्त्रिंशत् इति विकल्पस्य कथनादिति ॥ ५१ ॥

चतुरिन्द्रियस्य चक्षुर्विषयं प्रतिपादयन्नाह;—

इगुणतीसजोयणसदाहं चउवण्णाय होइ णायव्वा ।
 चउरिन्द्रियस्स णियमा चक्खुप्फासं वियाणाहि ॥ ५२ ॥

एकोनविंशत्तु योजनशतानि चतुःपंचाशत् भवति ज्ञातव्यानि ।
 चतुरिन्द्रियस्य नियमात् चक्षुःस्पर्शं विजानीहि ॥ ५१ ॥

टीका-इगुणतीसजोयणसदाहं-एकोनविंशत्तु योजनशतानि योजनान्द्वे-
 कोनानि विंशच्छतानि, चउवण्णाय-चतुः पंचाशच्छतुर्भिरधिकं च उव-
 शत्तु योजनानां, होइ-भवति, णायव्वा-ज्ञातव्यानि । चउरिन्द्रियस्स-चतुरिन्द्रि-

यस्य, गियमा-नियमात् निश्चयेन । चक्षुस्स्पासं-चक्षुःस्पर्श विषयं वियाणाहि-विजानीहि । इमं चतुरिन्द्रियस्य चक्षुरिन्द्रियविषय योजनानामेकोनत्रिंशच्छतं चतुःपंचाशयोजनाधिकं विजानीषसंदेहेनेति । न चक्षुषः प्राप्तग्रहित्वं चक्षुःस्पाजनादेरग्रहणात्, न च गत्वा गृह्णानि चक्षुःप्रदेशान्यत्वप्रसंगात् । नापि विज्ञानमर्थं चक्षुर्गच्छति जीवस्याज्ञत्वप्रसंगात्, न च स्वतोऽर्धस्वरूपेण गमनं युज्यतेऽतरे सर्ववस्तुग्रहणप्रसंगात् इति ॥ ५२ ॥

असंज्ञिपंचेन्द्रियस्य चक्षुर्विषय प्रतिपादयन्नाह,—

उणसट्टि जोयणसदा अट्टेव य होति तह य णायव्वा ।
असण्णिपंचेदीए चक्षुष्पासं वियाणाहि ॥ ५३ ॥

एकोनषष्टियोजनशतानि अट्टेव च भवति तथा च ज्ञातव्यानि ।
असंज्ञिपंचेन्द्रियस्य चक्षुःस्पर्शं विजानीहि ॥ ५३ ॥

टीका—उणसट्टि-एकोनषष्टिः, एकेनोना षष्टिः । जोयणसदा-योजनानां शतानि योजनशतानि, अट्टेव य-अष्टावपि च योजनानि, होति-भवति । तह य णायव्वा-तथैव ज्ञातव्यानि अमण्णिपंचेदीए-असंज्ञिपंचेन्द्रियस्य शिक्षाणापादिहितपंचेन्द्रियस्य, चक्षुस्स्पासं-चक्षुःस्पर्शं चक्षुर्विषयं चक्षुषा ग्रहणं, वियाणाहि-विजानीहि । योजनशतानामेकोनषष्टिस्तथैवाष्टयोजनानि च भवति ज्ञातव्यान्वेतत्प्रमाणमसंज्ञिपंचेन्द्रियस्य चक्षुरिन्द्रियविषयं जानीहि एतावत्यर्थेन स्थितं रूपमसंज्ञिपंचेन्द्रियो गृह्णाति चक्षुरिन्द्रियेणेति ॥ ५३ ॥

असंज्ञिपंचेन्द्रियस्य श्रोत्रविषयं प्रतिपादयन्नाह,—

अट्टेव धणुसहस्सा सोदप्फासं असण्णिणो जाण ।
विसयावि य णायव्वा षोगलपरिणामजोणेण ॥ ५४ ॥

१ 'इमं' प्रेस-पुस्तके नास्ति । २ चक्षुरिन्द्रियविषयस्य प्रेस-पुस्तके पाठः । ३ विज्ञानमेयं प्रेस पुस्तके । ४ सन्तानस्वरूपेण स-य । ५ अस्मादर्थं तत्रमाणा एता-
वति ख. । एतावति य । एतावति गोत्रे ख. य ।

मिदो जनेः स्थितानि स्वशोभाशुभदयाणि स्वशोभाननघाणोद्भिदोऽङ्गानि
 शब्दं पुनर्दादशशोभनेः स्थितं शोभोद्भिदेणं सुशोभाणि ॥ ५५ ॥

शुभिनश्चुदित्यभाः—

सत्तेतात्तमहत्सा वे संव सदा हवन्ति तेमट्टी ।

परिगदि अस्म विसां उद्यस्मो होदि अदिरिषां ॥ ५६ ॥

समसाधारिणामहत्साणि द्वै संव दाते भवति शिष्यः ।

चतुर्दिश्यस्य विषय उद्युष्टो भवति अतिरिक्तः ॥ ५६ ॥

टीका—संवेनात्—समसाधारिणाम्, सत्सा—सत्साणि, वे संव सदा
 द्वै संव दाते, हवन्ति—भवन्ति तेमट्टी—शिष्यशुभिकं योजनानामिति संबंधः
 परिगदिश्यस्य चतुर्दिश्यस्य, विसां—विषय, उद्यस्मो—उद्युष्टः शोभ
 भवति अदिरिषो—अतिरिक्तः, अतिरिक्तस्य प्रमाणं मय्युत्तमेकं वृद्धानां
 द्वादशशतानि संवदादशशुभिकानि सन्तश्च द्वै चागुणे साधिक्यत्रचतु-
 र्यभागाधिके, संज्ञापेरेन्द्रियसंज्ञकचतुर्दिश्यस्य विषयो योजनानां सत्स-
 वसाधारिणामहत्साणि शिष्यशुभिकदिशताधिकानि संवदाधिकद्वादशशत-
 द्वादशशुभिकसंज्ञकानि सविशेषयत्रचतुर्भगाधिकसंज्ञकहस्ता-
 विकानि च । एतावताभ्यना संज्ञापेरेन्द्रियं पर्याप्तं रूपं पश्यतीति ॥ ५६ ॥

अस्यैव प्रमाणम्यानयने कर्णगाथायाः—

अस्सीदिसदं विगुणं द्वीपविसेसम्स वग्ग दहगुणिय ।

मूलं सट्टिविहत्तं दिणञ्जुमाणाहत्तं चक्कम् ॥ ५७ ॥

अस्सीदिसदं विगुणं द्वीपविसेसस्य वर्गां दशगुणितः ।

मूलं सट्टिविमत्तं द्विनार्धमानाहत्तं चक्कम् ॥ ५७ ॥

टीका—अस्सीदिसदं—अस्सीत्यधिकं दाते, विगुणं—द्विगुणं द्वाभ्यां गुणितं
 सट्टविकदिशप्रमाणं भवति द्वीपशब्देन जंशुद्वीपविक्रमयोजनलक्षं परि-
 गृह्यते सर्वोभ्येतरान्यवर्त्मपरिधिप्रमाणानयननिमित्तमभयोः पार्श्वयोर्वि-

शोधनमशीतिशतद्विगुणस्य लक्षयोजनप्रमाणात्तस्मात् द्वीपात् तद्विद्वंशी
 क्रियते तस्मिन् कृते शेषो द्वीपविशेष इत्युच्यते तस्य द्वीपविशेषस्य द्वे
 क्रियते' स वर्गो दशगुणः क्रियते तस्य मूलं घट्ट्या विभाजितं भक्तं दिनं
 मानाहतं नवभिर्गुणितं " दिनार्धशब्देन नव मुहूर्ताः परिगृह्यते " । एवं
 भ्यंतरपरिधिषष्टिमुहूर्ते भ्रमति मार्तण्डोऽतः पश्चिभिर्भागो मध्यशेषे याने
 नवभिर्मुहूर्तेरयोध्यायां नवगुणकारः । एवं कृते च यदुच्ये परिमार्जं पूर्व
 चक्षुषो विषयो भवति आषाढमासे सर्वाभ्यंतरवर्त्मनि सिधुनाकमाने सिधु
 स्यादित्यस्याध्वनो ग्रहणमिति ॥ ५७ ॥

स्वामित्वपूर्वकं योनिम्वरूपं प्रतिपादयन्नाहः—

एकंद्विप णेरहया संपुटजोणी ह्यंति देवा य ।

वियलिंद्रिया य वियटा संपुटवियटा य गर्भेषु ॥ ५८ ॥

एकंद्वियाश्च नारकाः संवृतयोनयो भवन्ति देवाश्च ।

विकलंद्विया विवृताः संवृतविवृताश्च गर्भेषु ॥ ५८ ॥

टीका—सविनर्ज्ञानसंवृताश्चिन्तोष्णविकृतभेदेः सविनाचितरी संवृत
 संवृतविवृताभेदेश्च नवप्रकाश योनिर्भवति । पूयते भवतिगत आत्
 यस्यामिति योनिर्भाषाः । आत्मनश्चेतन्यविशेषपरिणामचितं सत वि
 सेन वर्तते इति सविनं, ज्ञान इति स्वर्णविशेषः ' शुद्धादिवृत्तपरच
 स्थान्पुनः द्रव्यस्यैव' । सव्यधुनः संवृतः कुण्डलप्रथमदेशोऽचिन्तित
 पृष्ठप्रथमप्रदेशो वा, उष्णः संतापपृष्ठप्रथमप्रदेशो वा, विजुलो संवृत
 प्रकृतपृष्ठप्रथमप्रदेशो वा, उन्मत्तः प्रको विद्यः सविनाचितः शिनेष्ण
 संवृतिवृत्तः एतेभेदेश्च नवयोनयः साम्प्रतंनगर्भोपपादानौ तन्मन्त्रापा
 भवति एतत्प्रदेशेषु नीचा' सम्प्रतंनर्नाद्विपननेमन्त्रेण इति । ५८ ॥ ५९ ॥
 द्विप णेरहया—एकंद्विया नारकाश्च, संपुटजोणी—संवृतयोः नया, संपुट

१ अन्तर्गत ' संवृतां वने । इति ५८ च अन्तर्गते । पूयते ५८-५९ ।

योनिर्येषां ते संवृतयोनयः दुरुपलक्ष्योत्पत्तिप्रदेशाः, हवंति-भवति, देवा
य-देवाश्च संवृतयोनयः, वियलिन्द्रिया-विकलेन्द्रियाश्च द्वीन्द्रियत्रीन्द्रिय
चतुरिन्द्रियाः, वियडा-विवृतयोनयश्च, तास्थ्यात्ताच्छुब्धं सपुडवियडा
य-संवृताविवृताः संवृतविवृतयोनयः, गर्भेषु-गर्भेषु स्त्रियांउदरे “ शुक्र-
शोणितयोर्मिभ्रणं गर्भः ” । देवनारकैकेन्द्रियाः संवृतयोनयः, विकलेन्द्रिया
ये ते विवृतयोनयः, गर्भेषु ये ते संवृतविवृतयोनयः भवन्तीति ॥ ५८ ॥

पुनस्तेषां विशेषयोनित्वमाहः—

अचित्ता खलु जोणी णेरइयाणं च होइ देवाणं ।

मिस्सा य गम्भजम्मा तिविहा जोणी दु सेसाणं ॥५९॥

अचित्ता खलु योनिः नारकाणां च भवति देवानां ।

मिश्राश्च गर्भजन्मनां त्रिविधा योनिस्तु शेषाणां ॥ ५९ ॥

टीकाः—अचिना-निधेतना, गलु-रफुट, जोणी-योनिः, णेरइयाणं
च-नारकाणां च होइ-भवति देवाणं-देवानां चशब्दोऽत्र संबधनीयः ।
मिस्सा य मिश्रा च, गम्भजम्मा-गर्भजन्मनां गर्भजानां । तिविहा-त्रिविधा
त्रिप्रकाश, जोणी दु-योनिस्तु, सेसाण-शेषाणां, गम्भुर्त्तनजन्मनामेकै-
न्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपंचेन्द्रियाणां देवनारकाणां गर्भजर्जित-
पंचेन्द्रियाणां च देवनारकाणां अचित्तयोनयः, गर्भजाः साचिनाचित्तयो-
नयः, शेषाः पुनरैकेन्द्रियादिपंचेन्द्रियपर्यन्ता केचन साचित्तयोनयः केचन
अचित्तयोनयः केचन साचिनाचित्तयोनयश्च भवन्तीति ॥ ५९ ॥

पुनरपि तेषामेव विशेषयोनित्वमाह -

सीडुण्हा खलु जोणी णेरइयाणं तहेव देवाणं ।

तेऊण उप्पिणजोणी तिविहा जोणी दु सेसाणं ॥६०॥

सीतोष्णा खलु योनिः नारकाणां तथैव देवानां ।

तेजसा उप्पयोनिः त्रिविधा योनिस्तु शेषाणां ॥ ६० ॥

टीका—सीदुष्हा-शीतोष्णा, सलु-स्फुटं, जोणी-योनिः, जोग-
यागं-नारकाणां, तद्देव देवाणं-तथैव देवानां, तेऊण-तेजःकायनं.
उसिणजोणी-उष्णयोनिः । त्रिविहा-त्रिविधा, शीता-उष्णा-शीतोष्णा,
जोणी दु-योनिस्तु सेसाणं-शेषाणां पृथिवीकायाःकायवायुकायवनस्पति-
कायदीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां देवनारकरजितपंचेन्द्रियाणां । देवत-
रकाणां शीतोष्णा च योनिः तेषां हि कानिचिच्छीतानि कानिचिदुष्णाणि
तेजःकायिकानां पुनरुष्णा एव योनिः शेषाणां तु त्रिविधो योनिस्तु च
केचिन्दीनयोनिः केचिदुष्णयोनिः केचिच्छीतोष्णयोनिः अत्राधिक्यं
शीतयोनि एवेति ॥ ६० ॥

पुनरप्येतेषां योनिनां विशेषयोनिस्वरूपमाह;—

संरायत्तयजोणी कुम्मुष्णद् यंसपत्तजोणी य ।
तरथ य संवायत्ते णियमाद्दु विपज्जए गग्गो ॥ ६१ ॥

संरायत्तकयोनिः कुर्मांशतः वंशपत्रयोनिश्च ।

तत्र च संवायत्ते नियमात् विपद्यते गर्भः ॥ ६१ ॥

टीका—संसावनय संस इव आवर्तौ यस्य संस्रावर्तका जोणी योनिः
कुम्मुष्णद्-कुर्म इशंशतः कुर्मांशतः, वंशपत्तजोणी य-वंशपत्रमिव योनिः
वंशपत्रयोनिः । तत्र च तेषु मध्ये संसावनं नियमात् विपज्जए णियो
विनश्यति गर्भो “ गर्भः शुक्रशोणितमग्नं ” । संसावनं कुर्मांशतवंशपत्रभेदेन
त्रिविधो योनिस्तत्र च संसावनं योनौ नियमाद्विपद्यते गर्भः अतः तत्रैव
कस्या भवतीति ॥ ६१ ॥

तेषु य उत्पद्यंते तानात्र,—

कुम्मुष्णद्जोणीए तिरथयरा दुविहपक्कवट्टी य ।
सामावि य जायंते सेसा सेसेसु जोणीसु ॥ ६२ ॥

कूर्मोन्नतयोनी तीर्थकरा द्विविधश्चकवर्तिनः ।

रामा अपि च जायते शेषाः शेषयोर्योन्वयोः ॥ ६२ ॥

टीका—कूर्मोन्नतयोर्नो विशिष्टसर्वशुचिप्रदेशे शुद्धपुत्रलप्रचये वा नित्ययरा—तीर्थकराः, दुविहचक्रवर्णीय—द्विविधचक्रवर्तिनः चक्रवर्तिवासुदेव-प्रतिवासुदेवाः रामाविय रामाश्चापि बलदेवा अपि जायन्ते समुत्पद्यन्ते । सेसा—शेषा अन्ये तीर्थकरचक्रवर्तिबलदेववासुदेवप्रतिवासुदेवविवर्जिता भोग-भूमिजादयः, सेसेसु—शेषयोर् जोणीसु—योन्वोर्वंशपत्रशशावर्तयोक्त्यर्थे । किन्तु शंसावर्ने विपद्यते गर्भः स भोगभूमिजानां न भवति ते ह्यनपवर्ण्याद्युच-इति ॥ ६२ ॥

संभवादियोनिविशेषांभतुरर्शातसहस्रभेदान् प्रतिपादयन्नाहः—

पिचिदरधाद् सत्तय तरु दस विगलिंदियेसु छच्चेव ।
सुरणरतिरिए चउरो चोदस मणुएसु सदसहससा ॥ ६३ ॥

नित्यंतरधातुसतक तरुण दश विकलेंद्रियाणां पट खेव ।

सुरनारकातिरधा चत्वारि चतुर्दश मनुजानां शतसहस्राणि ॥ ६३ ॥

टीकाः—नित्यनिगोदंतरनिगोदृथिवीकायिकाकायिकतेजःकायिक-वायुकायिकानां सप्त लक्षाणि योर्नाना । तरुणां प्रत्येकवनस्पतीनां दशलक्षाणि योर्नाना । विकलेंद्रियाणां द्वान्द्रियत्रीन्द्रियचतुर्गिन्द्रियाणां पटशतसहस्राणि । सुगणां चत्वारि लक्षाणि । नारकाणां चत्वारि लक्षाणि । तिरधां सुरना-रकमनुष्यवर्जितपंचेंद्रियाणां चत्वारि लक्षाणि । मनुष्याणां चतुर्दशशतसह-स्राणि योर्नानामिति संबंधः । एवं सर्वसमुदायेन चतुरर्शातिशतसहस्राणि योर्नानामिति । नात्र पौनरुक्त्यं पूर्वेषु सहाधिकारभेदान् पर्यायार्थिकशि-ष्यानुग्रहणाच्च ॥ ६३ ॥

आयुषः स्वरूपं प्रमाणेन स्वामित्वपूर्वकं प्रतिपादयन्नाहः -

वारसवाससहस्रा आऊ सुद्धेसु जाण उक्कस्सं ।
सरपुढविकायगेसु य वाससहस्राणि चावीसा ॥ ६४ ॥

द्वादशवर्षसहस्राणि आयुः शुद्धेषु जानीहि उत्कृष्टम् ।
सरपृथिवीकायिकेषु च वर्षसहस्राणि द्वाविंशतिः ॥ ६४ ॥

टीकाः—नारकतिर्यङ्मनुष्यदेवभवधारणहेतुः कर्मपुद्गलदिंडे जायते ।
आँदारिकमिश्रवैकियकवैकियकमिश्रशरीरसाधारणलक्षणं वायुः । तत्र वा-
सवाससहस्रा—द्वादशवर्षसहस्राणि, उच्छ्वासानां त्रीणि सहस्राणि त्रिसप्त-
धिकसप्तशतानि च गृहीत्वैको मुहूर्तः आगमोक्तं लक्षणमेतत् । लौकिके-
पुनः सप्तशतेरुच्छ्वासैर्मुहूर्ता भवति । आगमिक उच्छ्वास उदरप्रदेशनिर्-
माहृहीतो लौकिकः पुनः नासिकाया निर्गमात् गृहीत इति न दोषः ।
त्रिंशन्मुहूर्तैर्दिवसस्त्रिंशद्दिवसैर्मासो द्वादशभिर्मासैर्वर्षः । आऊ—आयु-
भवस्थितिः सुद्धेसु—शुद्धेषु शुद्धानां पृथिवीकायिकेष्विति संबंधः जाण-
जानीहि, उक्कस्सं—उत्कृष्टं, सरपुढविकायिगेसु य—सरपृथिवीकायिकेषु च
मृत्तिकादयः शुद्धपृथिवीकायिकाः पाषाणादयः सरपृथिवीकायिका-
वाससहस्राणि—वर्षसहस्राणि चावीस—द्वाविंशतिः । शुद्धपृथिवीकायिकाना-
मुत्कृष्टमायुर्द्वादशवर्षसहस्राणि, सरपृथिवीकायिकानां चोत्कृष्टमायुर्द्वाविंश-
तिवर्षसहस्राणि भवन्तीति ॥ ६४ ॥

अप्यायिकतेज.कायिकानामायुःप्रमाणमाह;—

सत्त दु वाससहस्रा आऊ आउस्स होइ उक्कस्सं ।
रत्तिंदियाणि तिण्णु दु तेऊणं होइ उक्कस्सं ॥ ६५ ॥

सत्त तु वर्षसहस्राणि आयुरपां भवति उत्कृष्टं ।

राश्रिंदिनानि त्रीणि तु तेजसां भवति उत्कृष्टं ॥ ६५ ॥

टीका—सत्त दु—सत्तैव, वाससहस्रा—वर्षसहस्राणि, आऊ—आयुः,
आउस्स—अपां अकायिकानां होइ—भवति उक्कस्सं—उत्कृष्टं, अकायिकानां

परमायुः सप्तैव वर्षसहस्राणि । रत्तिंदियाणि—रात्रिंदिनानि अहोरात्रं, तिष्णि
 ५—त्रय एव, तेऊर्णं—तेजसां तेजः कायिकानां, होइ—उक्तसं भवत्युक्तुष्टं ।
 अकायिकानां परमायुः सप्तैव वर्षसहस्राणि त्रीणि रात्रिंदिनानि तेजःकायि-
 कानां परमायुरिति ॥ ६५ ॥

वायुकायिकानां वनस्पतिकायिकानां च परमायुःप्रमाणमाहः—

तिष्णि दु वाससहस्रा आऊ वाउस्स होइ उक्तसं ।
 दस वामसहस्राणि दु वणप्फदीणं तु उक्तसं ॥ ६६ ॥

त्रीणि तु वर्षसहस्राणि आयुः वायूनां भवति उक्तुष्टं ।

वश वर्षसहस्राणि तु वनस्पतीनां तु उक्तुष्टं ॥ ६६ ॥

टीका—तिष्णि दु—त्रीणि तु त्रिण्येव नाधिकानि, वाससहस्रा—वर्षसह-
 स्राणि, आऊ—आयुः, वाउस्स—वायूना वायुकायिकानां, होइ उक्तसं—भव-
 त्युक्तुष्टं । दस वाससहस्राणि—दशवर्षसहस्राणि, तुशदोऽवधारणार्थः ”
 वणप्फदीणं तु—वनस्पतीनां च वनस्पतिकायानां तु उक्तुष्टं—उक्तुष्टमेव । वायु-
 कायिकानामुक्तुष्टमायुर्त्रिण्येव वर्षसहस्राणि, वनस्पतिकायिकानां तुक्तुष्ट-
 मायुर्दशैव वर्षसहस्राणीति ॥ ६६ ॥

विक्रेंद्रियाणामायुःप्रमाणमाहः—

वारस वासा वेइंदियाणमुक्तसं भवे आऊ ।
 ताइंदियाणि तेइंदियाणमुगुवण उक्तससयं ॥ ६७ ॥

द्वादश वर्षाणि द्वीन्द्रियाणमुक्तुष्टं भवेदायुः ।

रात्रिंदिनानि त्रीन्द्रियाणामंकोनप वासात् उक्तुष्टं ॥ ६७ ॥

टीका—वारस वासा—द्वादशवर्षाणि, वेइंदियाणं—द्वीन्द्रियाणां दशप्रभु-
 तीनां उक्तसं—उक्तुष्टमेव, हवे—भवेत्, आऊ—आयुः । रत्तिंदियाणि—रात्रि-
 द्देनानि अहोरात्ररूपाणि तेइंदियाणं—त्रीन्द्रियाणां गोभ्यादीनां, उगुवण—

एकेनपंचाशत्, उक्तसं-उत्कृष्टं । द्वीन्द्रियाणां प्रकृष्टमायुद्वादशसंख्यं
एव, त्रीन्द्रियाणां पुनरुत्कृष्टमायुः एकेनोपचाशद्रात्रिदिवसानामिति ॥ ६७ ॥

चतुरिन्द्रियपंचेन्द्रियाणामाह;—

चउरिन्द्रियाणमाऊ उक्तसं खलु हवेज्ज छम्मासं ।
पंचेन्द्रियाणमाऊ एतो उहुं पवक्खामि ॥ ६८ ॥

चतुरिन्द्रियाणामायुः उत्कृष्टं खलु भवेत् पणमासाः ।

पंचेन्द्रियाणामायुः इत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि ॥ ६८ ॥

टीका—चउरिन्द्रियाणं—चतुरिन्द्रियाणां भ्रमरादीनां, आऊ—आहुं
उक्तसं—उत्कृष्टं, हवेज्ज—भवेत्, छम्मासं—पणमासाः । पंचेन्द्रियाण-पंचेन्द्रि-
याणां, आऊ—आयुः एतो उहुं—इत ऊर्ध्वं विकलेन्द्रियकथनोर्ध्वं, पवक्खामि—
प्रवक्ष्यामि प्रतिपादयिष्यामि । चतुरिन्द्रियाणामुत्कृष्टमायुः षण्मासभि-
र्भवेत्, इत ऊर्ध्वं पंचेन्द्रियाणामायुर्वक्ष्यामीति ॥ ६८ ॥

तदेव प्रतिपादयति,—

मच्छाण पुट्ठकोठी परिसप्पाणं तु णवय पुट्ठंगा ।
धादालीस सहस्सा उरगाणं होइ उक्तसं ॥ ६९ ॥

मत्स्यानां पूर्वकोटी परिसर्पाणां तु नवैव पूर्वांगानि ।

शाचत्वारिंशत् मच्छाणि उरगाणां भवति उत्कृष्टं ॥ ६९ ॥

टीका—वर्ष दशगुणितं दशवर्षाणि, दशवर्षाणि दशगुणितानि
वर्षशतं, वर्षशतं दशगुणितं वर्षमहच्छ, वर्षमहच्छ दशगुणितं दशवर्षमह-
च्छाणि, दशवर्षमहच्छाणि दशगुणितानि वर्षशतमहच्छं, वर्षशतमहच्छं दशगु-
णितं दशवर्षशतमहच्छाणि, दशवर्षशतमहच्छाणि दशगुणितानि कोटी,
दशगुणितानि कोटी दशकोटी, दशकोटी दशगुणितानि कोटीशतं, कोटीशतं
दशगुणितं कोटीमहच्छं, कोटीमहच्छं दशगुणितं दशकोटीमहच्छं,

सगुणितानि दशकोटीसहस्राणि कोटीकोटीत्येवमादि कालप्रमाणं
 लेख्यमिति । वर्षलक्षं चतुरशीतिरूपगुणितं पूर्वांगं भवति, पूर्वांगं
 चतुरशीतिगुणितं पूर्वं भवति, पूर्वस्य तु प्रमाणं सप्ततिकोटीशतस-
 हस्राणि कोटीनां तु षट्पंचाशत्सहस्राणि चेति । प्रस्तुतं वश्ये-
 मच्छार्ण-मत्स्यानां पुत्रकोटी-पूर्वकोटी पूर्वाणां कोटी “ सप्ततिको-
 टीशतसहस्राणि कोटीनां षट्पंचाशत्सहस्राणि च कोटीगुणितानि पूर्वकोटी
 भवति ” । परिसर्पाण-परिसर्पनीति परिसर्पा गोधेग्गोधादयस्तेषां परि-
 सर्पाणां तु णव य पुत्रांग-नवैव पूर्वाणानि चतुरशीतिलक्षाणि नवगुणितानि
 बादादीसं-द्वाचत्वारिंशत्, सहस्रा-सहस्राणि, उत्तरगाथादे वै वर्षशब्द-
 स्तिष्ठति तेन सह संबंधः, न पूर्वपूर्वागाभ्यामिति, ताभ्यां सह सर्पाणां संबन्धे
 पूर्वमिवविरोधः स्यात्तस्माद्वाचत्वारिंशत्सहस्राणीति संभवति उरगाण-
 उरगा गच्छन्ति इति उरगाः सर्पास्तेषामुरगाणा, होदि-भवन्ति, उक्कस्सं-
 उत्कृष्टं । मत्स्यानां पूर्वकोटी परमायु परिसर्पाणां तु नवैव पूर्वाणानि
 सर्पाणां पुनः परमायुर्वर्षाणां द्वाचत्वारिंशत्सहस्राणीति ॥ ६९ ॥

पक्षिणांमसंज्ञिनां च परमायुः प्रमाणमाह,—

पक्षीणं उक्कस्सं वाससहस्सा विसत्तरी होति ।

एगा य पुत्रकोटी असण्णीणं तह य कम्मभूमीणं ॥७०॥

पक्षिणां उत्कृष्टं वर्षसहस्राणि द्वासप्ततिः भवन्ति ।

एका च पूर्वकोटी असंज्ञिनां तथा च कर्मभौमानां ॥ ७० ॥

टीका—पक्षीणं-पक्षिणां भेदंटादीनां, उक्कस्सं-उत्कृष्टमायुरिति
 संबंधः, वाससहस्सा-वर्षसहस्राणि, विसत्तरी-द्वासप्ततिः, होति-भवन्ति ।
 एगा य-एका च, पुत्रकोटी-पूर्वकोटी असण्णणं-असंज्ञिनां मनोविरहित-
 पंचेन्द्रियाणां तह-तथा, कम्मभूमीणं-कर्मभौमानां “ कर्मभौमशब्दोऽन्तराणां
 सर्वेषां विशेषणं ” तथाशब्देन च सप्ततिशतार्यसंज्ञप्रभवा मनुष्याः परि-

गृह्यन्ते । कर्मभूमिजानां पक्षिणासुकृष्टमायुर्दाससतिवर्षसहस्राणि भवन्ति;
अमंजिनां कर्मभूमिजमनुष्याणामन्येषां कर्मभूमिप्रतिभागजानां चैका पूर्ण-
कोटी वर्षाणां परमायुर्भवतीति ॥ ७० ॥

अथ भोगभूमिजानां किंप्रमाणे परमायुरित्यत आह;—

हेमवदवंसयाणं तहेव हेरण्यवंसवासिणं ।
मणुसेसु य मेच्छाणं हवदि तु पलिदोपमं एकं ॥ ७१ ॥

हेमवतवंशजानां तथैव हेरण्यवंशवासिनाम् ।

मनुष्येषु च म्लेच्छानां भवति तु पल्योपमं एकं ॥ ७१ ॥

टीका—हेमवदवंसयाणं—हेमवतवंशजानां, तहेव—तथैव हेरण्यव-
वंशवासिनां, मणुसेसु य—मानुषेषु च मध्ये मेच्छाणं—म्लेच्छानां सर्वम्लेच्छ-
खंडेषु जातानां भोगभूमिप्रतिभागजानां अंतर्द्वीपजानां वा समुच्चयश्चक्षुदेन
हवदि तु भवति तु, पलिदोपमं—पल्योपममेकं । पंचसु जघन्यभोगभूमिषु
हेमवतसंज्ञकासु तथा परासु पंचसु जघन्यभोगभूमिषु हेरण्यवतसंज्ञकासु च
मध्ये सर्वम्लेच्छखंडेषु जातानां भोगभूमिप्रतिभागजानामन्तर्द्वीपजानां च
पल्योपममेकं परमायुरिति ॥ ७१ ॥

मध्यमभोगभूमिजानां परमायुःप्रमाणमाह;—

हरिरम्यवंसेसु य हवंति पलिदोवमाणि खलु दोष्णि ।
तिरिपसु य सण्णीणं तिष्णिण य तह कुरुवगाणं च ॥ ७२ ॥

हरिरम्यकवंशेषु च भवंति पल्योपमानि खलु द्वे ।

तिर्येषु च सक्षिनां त्रीणि च तथा कुरुवकाणां च ॥ ७२ ॥

टीका—मनुष्या इत्यनुवर्तते, हरिरम्यवंसेसु य हरिरम्यकवंशेषु च
वंशशब्दोऽत्र प्रत्येकमभिसंबध्यते, पंचसु हरिवंशेषु मध्यमभोगभूमिषु पंचसु
म्यकवंशेषु च, हवंति—भवतः पलिदोवमाणि—पल्योपमानि, द्वे खलु खलु,

व्रीणि-दे । तिरिण्मु य-तिर्यभु च तिरभ्यां वा तिर्यक्शब्दः प्रत्येकभोगभूमिषु संबध्यते, सष्णीणं-संज्ञिनां समनस्कानां “अत्र संज्ञिशब्दो भोगभूमिषु असंज्ञिनामभावनप्रतिपादकः भोगभूमिजास्तिर्पच. संज्ञिन एवेति ” । तिष्णि य-त्रीणि च, तह य-तथा कुरवगाणं-कौरवकाणां चात्र कुरुवशब्द उत्तर-कुरुदेवकुरुषु वर्तमानो गृह्यते सामान्यनिर्देशात् । पंचसु च हरिवंशेषु मध्यमभोगभूमिषु पंचसु च रम्यकवंशेषु मध्यमभागेभूमिषु च मनुष्याणां तिग्धां च संज्ञिनां द्विपत्योपमं परमायुः, पंचमूनरकुरुषु पंचसु देवकुरुषु चोत्कृष्टभोगभूमिषु मनुष्याणां तिरभ्यां च व्रीणि पत्योपमानि परमायुरिति ॥७२॥

नारकाणां देवानां च परमायुषः स्थितिं प्रतिपादयन्नाहः—

देवेषु नारकेषु य तैर्त्तीसं ह्यंति उदधिमाणाणि ।

उक्त्स्सयं तु आऊ वाससहस्सा दस जहण्णा ॥ ७३ ॥

देवेषु नारकेषु च त्रयस्त्रिंशत् भवंति उदधिमानानि ।

उत्कृष्टं तु आयुः वर्षसहस्राणि दस जघन्यनि ॥ ७३ ॥

टीका—देवेषु-देवानामणिमाप्यष्टिंशत्प्रधानां, नारकेषु य-नारकाणां च सर्वाशुभकराणां अथवा देवेषु नारकेषु च विषये तैर्त्तीसं-त्रयस्त्रिंशत् त्रिभिरधिकं दशानां त्रयं, ह्यंति-भवन्ति, उदधिमाणाणि सागरोपमाणि उक्त्स्सयं तु-उत्कृष्टं, तु शब्दोऽवधारणार्थः । आऊ-आयुः वाससहस्सा-वर्षाणां सहस्राणि वर्षसहस्राणि, दस-दश, जहण्णा-जघन्य, निकृष्टं । सामान्यकथनमेतत् द्रव्यार्थिकशिक्ष्यानुग्रहनिमित्तं विस्तरतः सूत्रेणोत्तरत्र कथनं पर्यायार्थिकशिक्ष्यानुग्रहार्थं “सर्वानुग्रहकारी च सतां प्रयासो यतस्ततः सामान्यविशेषात्मकं प्रतिपादनं युक्तमेव सामान्यविशेषात्मकत्वाच्च सर्व-वस्तूनां सामान्येन प्रतिपन्ने सति विशेषस्य सुरेनेऽवगातिरित्येकाणिकैकांत-वादिमतं च निराकृतं भवति । सामान्येन देशानां नारकाणां चोत्कृष्टमायुः त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि जघन्यं च देवनारकाणामायुर्दशवर्षसहस्रा-णीति ॥ ७३ ॥

अल्पप्रपंचत्वात्प्रथमतरं तावन्नारकाणां मामान्यमूत्रमाचितं प्रकृतमनु-
प्रमाणं गर्वपृथिवीनां प्रतिपाद्यन्नाहः—

एकं च त्रिणि सप्तय दस सत्तरसेव ह्यंति बावीसा ।
तेतीसमुदधिमाणा पुढवीण त्रिदीणमुक्कस्सं ॥ ७४ ॥

एकं च त्रीणि सप्त च दश सप्तदशैव भवन्ति द्वाविंशतिः ।

अथस्त्रिंशत् उदधिमानानि पृथिवीनां स्थितानामुत्कृष्टं ॥ ७४ ॥

टीका—एकं च एकं च सर्वत्रोदधिमानानाल्यनेनसंबंधः त्रिणि-त्रीणि,

सप्त य-सप्त च, दस-दश, सत्तरस-सप्तदश एवकारोऽवधारणार्थः, ह्यंति-
भवति, बावीसं द्वाविंशतिः, तेतीसं-त्रयस्त्रिंशत्, उदधिमाणा-उदधिमानानि,
पुढवीणं-पृथिवीनां रत्नशर्करावालुकापंकधूमतमोमहातमःप्रभाणां सप्तानां
यथासंख्येन संबंधः, त्रिदीणं स्थितानामायुर्गित्यनुवर्तते तेनायुःस्थितानां
नान्यकर्मस्थितानां ग्रहणं भवति नापि नरकभूमिस्थितानामिति,
उक्कस्सं-उत्कृष्टं । रत्नप्रभायां त्रयोदशप्रस्तरे नारकाणामायुःस्थितेः
प्रमाणमेकसागरोपमं, शर्कराप्रभायामेकादशप्रस्तरेऽधो नारकाणां परमायुः-
स्थितेः प्रमाणं त्रीणि सागरोपमाणि । वालुकाप्रभायां नवमप्रस्तरेऽधो-
नारकाणां परमायुःस्थितेः प्रमाणं दशसागरोपमाणि, धूमप्रभायां पंचमप्र-
स्तरे परमायुःस्थितेः प्रमाणं सप्तदशसागरोपमाणि, तमः प्रभायां तृतीयप्र-
स्तरे नारकाणां परमायुःस्थितेः प्रमाणं द्वाविंशतिः सागराणां । महातमः-
प्रभायां अवधिस्थाननरके नारकाणां परमायुः स्थितेः प्रमाणं त्रयस्त्रिंशत् उद-
धिमानानि इति । अथमाया तावत्त एवमभिसंबंधः कियते रत्नप्रभायां
नारकाणामेकसागरोपममुत्कृष्टायुःस्थितिरित्येवं सर्वदात्र सर्वेऽपि मध्यमवि-
कल्या आयुःस्थितेर्वक्तव्या देशामर्शकमूत्रेण ? सूचितत्वात् । प्रथमायां
पृथिव्यां प्रथमप्रस्तरे सीमंतकेन्दुके नारकाणां परमायुयः स्थितेः प्रमाणं
नवतिसहस्रवर्षप्रमाणं भवति, द्वितीयकेन्दुके नारकाभिरित्ये वर्षाणां नव-
तिलक्षाणि, तृतीयकेन्दुके रौक्कनाम्नि पूर्वकोऽपस्त्वसंख्येयाः, चतुर्थे-

द्वे संभ्रांतज्ञके सागरोपमस्य दशमभाग, पंचमैन्द्रक उद्धांताभिधाने
 द्वे दशभागौ, षष्ठेन्द्रके संभ्रांतज्ञके दशभागोपर्य, सप्तमैन्द्रकेऽसंभ्रांतनाम्नि
 दशभागोपर्य, अष्टमैन्द्रके विभ्रान्ते दशभागा. पंच, नवमैन्द्रके ब्रह्मसंज्ञके
 दशभागाः षट्, दशमैन्द्रके ब्रह्मिन्ते दशभागा सप्त, एकादशेन्द्रके वक्रति
 दशभागा अष्टौ, द्वादशेन्द्रकेऽवक्रान्ते दशभागा नव, त्रयोदशेन्द्रके विभ्रान्ते
 दशभागा द्वा, सागरोपमस्येति सर्वत्र संबंधः । द्वितीयायां पृथिव्यां नार-
 कानां प्रथमैन्द्रके सप्तकमंज्ञके परमायुषः स्थिते प्रमाण द्विसागरोपमस्यैकाद-
 शभागाभ्यधिकं सागरोपमं, द्वितीयैन्द्रके स्तनके सागरोपमेकादशचतु-
 र्भागधिकं, तृतीयैन्द्रके मनके सागरोपमं पञ्चैकादशभागैरधिकं, चतुर्थेन्द्रके
 वनके सागरोपममेकादशभागैरधिकं, पंचमैन्द्रके षाट्संज्ञके सागरो-
 पममेकादशभागैर्दशभिरधिकं, षष्ठेन्द्रके संपाट्टकमंज्ञके द्वे सागरोपम एकाद-
 शभागैरधिके, सप्तमैन्द्रके जिह्वायै द्वे सागरोपम त्रिभिरैकादशभागैरधिके,
 अष्टमैन्द्रके जिह्विकनाम्नि द्वे सागरोपमे पंचभिरैकादशभागैरधिके, नवमैन्द्रके
 लोलनामके द्वे सागरोपमे सप्तभिरैकादशभागैरधिके, दशमैन्द्रके लोलुपाल्ये द्वे
 सागरोपमे नवभिरैकादशभागैरधिके, एकादशेन्द्रके स्तनलोलुपनाम्नि उक्ता-
 न्येव त्रीणि सागरोपमाणीति । तृतीयायां पृथिव्यां प्रथमैन्द्रके तप्तनाम्नि
 नारकानां परमायुषः प्रमाणं त्रीणि सागरोपमाणि सागरोपमस्य नवभागैश्चतु-
 र्भागैरधिकानि, द्वितीयायां ब्रह्मनामके सागरास्यो नवभागाभ्यधिकः,
 तृतीयैन्द्रके तपनमंज्ञके चत्वारः सागरा नवभागैस्त्रिभिर्भ्यधिकः, चतुर्थप्रतरे
 तपनायै चत्वारः सागराः सप्तभिर्नवभागैरधिकः, पंचमैन्द्रके निद्रा-
 मायै द्वे सागरा नवभागा द्वाभ्यामधिकः, षष्ठेन्द्रके प्रज्वलिते पंच सागराः
 नवभागैः पञ्चभिर्भ्यधिकः सप्तमैन्द्रके ज्वलिते षट् सागरा नवभागैर्नैकेनाभ्य-
 धिकाः, अष्टमैन्द्रके संज्वलिते षट् पयोधयो नवभागैः पंचभिरभ्यधिकाः, नव-
 मैन्द्रके संज्वलिते उक्तान्येव सप्तसागरोपमाणि । चतुर्थ्यां पृथिव्यां नारकानां
 परमायुषः प्रमाणं-प्रथमैन्द्रक आरनाम्नि सप्त पयोधयः त्रिभिः सप्तभागैर-

१ शुक्लान्त इत्यपि पाठान्तरम् । २ संस्तनक इति च ।

भ्याधिकाः, द्वितीयेंद्रके तारसंज्ञके सप्त समुद्राः सप्तभागैः पृथिव्यां
 तृतीयेंद्रके भारनाम्नि पयोधयोऽष्टौ सप्तभागभ्यां द्वाभ्यामधिकाः, चतुर्थे
 वर्षस्कनाम्नि सागरा अष्टौ पंचभिः सप्तभागैरभ्याधिकाः, पंचमैंद्रके त्रिंशत्
 नव सागराः सप्तभागेनाधिकाः, षष्ठेंद्रके सरनाम्नि नव सागराः
 सप्तभागैरभ्याधिकाः, सप्तमैंद्रके सडसडे उक्तान्येव दशसागराः
 पंचम्यां पृथिव्यां नारकाणां परमायुःप्रमाणं-प्रथमैंद्रके तमोनाम्नि एत
 शार्णवा द्विसागरस्य पंचभागाभ्यामधिकाः, द्वितीयेंद्रके प्रमसंज्ञके इत
 सागराश्चतुर्भिः पंचभागैरभ्याधिकाः, तृतीयेंद्रके क्रमनाम्नि चतु
 पयोधयः पंचभागेनाऽप्यधिकाः, चतुर्थेंद्रकेऽधःसंज्ञके पंचदशोत्पत्ति
 पंच भागैरभ्याधिकाः, पंचमैंद्रके तमिस्राभिधाने कथितान्येव सप्तसागरा
 पमाणि । षष्ठ्यां पृथिव्यां नारकाणां परमायुः-प्रथमैंद्रके हिनती
 सागरोपमस्य द्वित्रिभागाभ्यामधिका अष्टादशपयोधयः, द्वितीयेंद्रके वरु
 संज्ञके विंशतिपयोधयस्त्रिभागेनाप्यधिकाः, तृतीयेंद्रके तल्लनाम्नि उक्त
 न्येव द्वाविंशतिसागरोपमाणि, सप्तम्यां तु पृथिव्यामवधिमानमज्ञेयै
 नारकाणां त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्येव परमायुः । श्रेणिवत्सु त्रिंशत्
 च नारकाणां स्वर्दीयेंद्रकप्रतिषदमुलूहमायुर्वेदितव्यं । परं तत्र
 मुक्तं मुपेर्विशोच्य विशुद्धं च शेषमुत्सृज्यभानितमिच्छया गुणितं सुखवर्ति
 च कृत्वा सर्वत्र वाच्यमिति ॥ ७४ ॥

सर्ववृष्टिर्द्विषु नागकारणां जयन्यग्धितिमायुः प्रविशत्पन्नः-
 पद्माद्विषमुहस्तं विदियादिसु साधिवं जह
 यद्मापमयणर्वितर वाससहस्रा हस जहण
 ययमाविकमुहृष्टं जयन्
 यमांमववयंगराणां यय
 टीका- ययमाद्विष
 उहृष्टं, विदियादिसु-दि

पृथिवीयु, साधिये-साधिकं समयधिकं, जहणतं-जपन्यं तत् । प्रथमायां यदुत्कृष्टं द्वितीयायां समयधिकं जपन्यं तदायुम्नथा द्वितीयायां यदुत्कृष्ट-मायुर्नारकाणां, तृतीयायां नारकाणां समयधिकं जपन्यं तत् । तृतीया-यायुत्कृष्टं यदायुभ्रतुर्ध्यां समयधिकं जपन्यं तत्, चतुर्थ्यां यदुत्कृष्टमायुः पंचम्यां समयधिकं जपन्यं तत् । पंचम्यायुत्कृष्टं यदायुः षष्ठ्यां समयधिकं जपन्यं तत् षष्ठ्यायुत्कृष्टं यदायुः सप्तम्यां समयधिकं जपन्यं तत् । एवं सर्वासु पृथिवीयु सर्वप्रभेद्यु सर्वैदकेषु योग्यं, प्रथमैदके यदुत्कृष्टमायुर्नार-काणां द्वितीयैदके समयधिकं जपन्यं तत्, द्वितीयैदके यदुत्कृष्टमायुत्तृतीयै-दके समयधिकं जपन्यं तत् । एवमेवाभ्यर्थाश्चिदिकेषु नेतव्यमिति । अथ केषां नारकाणां देवानां च जपन्यमायुर्दशवर्षसहस्राणित्यत आह;—
 धर्माय-धर्म्यां सीमंतके नारके नारकाणां भवण-भवनवासिनां, वितर-व्यंतराणां, वाससहस्रा-वर्षसहस्राणि, दश-दश, जहणा-जपन्यायुषः-मिथिनिः । सीमंतकनग्रे नारकाणां भवनवासिनां देवानां व्यंतराणां च जपन्यमायुर्दशवर्षसहस्राणिति ॥ ७५ ॥

भवनवासिनां व्यंतराणां चोत्कृष्टमायुःप्रमाणं प्रतिपादयन्नाह,—

असुरेषु सागरोवम तिपाह पलं च णागभोमाणं ।

अद्वादिज सुवण्णा दु क्षीव सेसा दिवङ्गं तु ॥ ७६ ॥

असुरेषु सागरोपमं त्रिपलं पलं च नागभोमानं ।

अधेतृतीये सुपर्णानां द्वे द्वीपानां शेषाणां द्विपथं तु ॥ ७६ ॥

टीका—असुरेषु-असुराणां भवनवासिनां प्रथमप्रकाराणां अंबावरीषा-दीनां, सागरोवम-सागरोपमं, तिपाह-त्रीणि पल्यानि त्रिपल्योपमानि, पलं च-पलं च पल्योपमं णागभोमाणं—नारगेद्राणां—धरणेन्द्रादीनां, भोमाणं-भोमानां व्यंतराणां किंनेन्द्राणां यथास्तव्येन संबंधः नारगेद्राणां-उत्कृष्टमायुर्त्रीणि पल्योपमानि व्यंतराणां किंनरादीनामुत्कृष्टमायुरेकं पल्यो-

भ्याधिकाः, द्वितीयेंद्रके तारसंज्ञके सप्त समुद्राः सप्तभागैः पश्चिमभ्याधिकाः, तृतीयेंद्रके मारनाम्नि पयोधयोऽष्टौ सप्तभागाम्यां द्वाभ्यामधिकाः, चतुर्थेंद्रके वर्चस्कनाम्नि सागरा अष्टौ पंचभिः सप्तभागैरभ्याधिकाः, पंचमेंद्रके तमके नव सागराः सप्तभागेनाधिकाः, षष्ठेंद्रके खरनाम्नि नव सागराश्चतुर्भिः सप्तभागैरभ्याधिकाः, सप्तमेंद्रके सडखडे उक्तान्येव दशसागरोपमाणि । पंचम्यां पृथिव्यां नारकाणां परमायुःप्रमाणं—प्रथमेंद्रके तमोनाम्नि एकादशार्णवा द्विसागरस्य पंचभागाभ्यामधिकाः, द्वितीयेंद्रके अमरसंज्ञके द्वादश सागराश्चतुर्भिः पंचभागैरभ्याधिकाः, तृतीयेंद्रके ऋषभनाम्नि चतुर्दश पयोधयः पंचभागेनाऽप्यधिकाः, चतुर्थेंद्रकेऽधःसंज्ञके पंचदशोदपयसिभिः पंच भागैरभ्याधिकाः, पंचमेंद्रके तमिस्त्राभिधाने कथितान्येव सप्तदशसागरोपमाणि । षष्ठ्यां पृथिव्यां नारकाणां परमायुः—प्रथमेंद्रके हिमनाम्नि सागरोपमस्य द्वित्रिभागाभ्यामधिका अष्टादशपयोधयः, द्वितीयेंद्रके बर्हसंज्ञके विंशतिपयोधयस्त्रिभागेनाप्यधिकाः, तृतीयेंद्रके लक्षकनाम्नि उक्तान्येव द्वाविंशतिसागरोपमाणि, सप्तम्यां तु पृथिव्यामत्रभिस्थानसंज्ञकेन्द्रके नारकाणां त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्येव परमायुषः । त्रेणिवद्वेषु प्रकीर्णेषु च नारकाणां स्वकीयेंद्रकप्रतिबद्धमुत्कृष्टमायुर्वेदितव्यं । यदन्यं तन्मुसं मुसं मूमेर्विशोऽय विशुद्धं च शेषमुच्छ्रयभाजितमिच्छया गुणितं मुगसर्दि च कृत्वा सर्वत्र वाच्यमिति ॥ ७४ ॥

सर्वपृथिवीषु नारकाणां जघन्यस्थितिमायुषः प्रतिपादयन्नाह,—
पदमादियमुकस्सं विदियादिषु साधियं जहण्णत्तं ।
धम्मामयमयणवित्तर वाससहस्सा दस जहण्णं ॥ ७५ ॥

प्रथमादिकमुत्कृष्टं द्वितीयादिषु साधिकं जघन्यं ।

धर्माप्रवन्त्यंतराणां धर्मं सहस्त्राणि दस जघन्यं ॥ ७५ ॥

टीका— प्रथमादिवन्त्य तत्रप्रथमादिकं आयुर्गति संकल्पने, उत्कृष्टं-
उत्कृष्टं, विदियादिषु—द्वितीयाआदियांसां ता द्वितीयादयस्तासु द्वितीयादि

पमं घातायुरपेक्ष्य सार्धपत्यं । अन्धादिज्ज अर्धततीये द्विपत्योपमे पत्यो-
 मार्षाधिके द्वे पत्योपमे, सुवण्णा-सुपर्णकुमाराणां, तु-डु द्वे पत्योपमे
 दीव-दीपानां द्वीपकुमाराणां, सेसा-शेषाणां विद्युद्भिस्तनितोर्दी-
 दिग्वायुकुमाराणां दिवद्वं तु अर्धाधिकं पत्योपमं पत्योपमार्द्धाधिकं
 पत्योपमं । सुपर्णकुमाराणां प्रकृष्टमायुर्दे पत्योपमे पत्योपमार्द्धाधिकं,
 द्वीपकुमाराणां च द्वे पत्योपमे प्रकृष्टमायुः शेषाणां तु कुमाराणां द्वा
 पत्योपमं पत्योपमार्द्धाधिकमुत्कृष्टमायुरिति ॥ ७६ ॥

ज्योतिषां जघन्योत्कृष्टमायुः शक्रादीनां च जघन्यं प्रतिपादयन्नाह;—
 पल्लवभाग पल्लं च साधियं जोदिसाण जहण्णिदरम् ।
 हेट्टिल्लुक्कस्सठिदी सक्कादीणं जहण्णा सा ॥ ७७ ॥

पत्याष्टभागः पत्यं च साधिकं ज्योतिषां जघन्यमितरत् ।
 अध उत्कृष्टस्थितिः शक्रादीनां जघन्या सा ॥ ७७ ॥

टीका— पल्लवभाग-पत्याष्टभागः पत्योपमस्याष्टभागः, एवं च-
 पत्योपमं च, साधियं-साधिकं वर्षलक्षणाधिकं, जोदिसाण-ज्योतिषां
 चंद्रादीनां, जहण्णिदरं-जघन्यमितरत् । ज्योतिषां जघन्यमायुः पत्यो-
 पमस्याष्टभाग उत्कृष्टं च पत्योपमं वर्षलक्षाधिकं घातायुरपेक्ष्य पत्योपमे
 सार्द्धमुत्कृष्टं । हेट्टिल्लुक्कस्सठिदी-अध उत्कृष्टायुः स्थितिः, अधःस्थितानां
 ज्योतिष्कादीनां सक्कादीणं-शक्रादीनां सौधर्मादिदेवानां, जहण्णा सा-
 जघन्या सा । ज्योतिषां योत्कृष्टायुषः स्थितिःसौधर्मेशानयोः समयाधिका
 जघन्या सा सौधर्मेशानयोः उत्कृष्टायुषः स्थितिः सनात्कुमारमार्द्धयोर्देशानां
 समयाधिका जघन्या सा, सनात्कुमारमार्हेन्द्रयोर्योत्कृष्टा मन्त्रप्रयोगोः
 समयाधिका जघन्या सा । एवं योज्यं यावत् अर्थादिशाशागोत्र-
 मार्गाति ॥ ७ ॥

अथ योत्कृष्टायुषः स्थितिः शक्रादीनां सा जघन्या रथादिभ्यः
 नाह;—

वे सप्त दसप चोदस सोडस अट्टार वीस चावीसा ।

एषाधिया प एतो सक्कादिसु सागरुवमाणं ॥ ७८ ॥

द्वे सप्त दस चतुर्दश चोदस अष्टादश विंशतिः द्वाविंशतिः ।

एषाधिका च इतः शक्कादिसु सागरुवमाणं ॥ ७८ ॥

टीका—वे—द्वे, सप्त—सप्त, दस—दस च, चोदस—चतुर्दश, सोडस—चोदस, अट्टार—अष्टादश, वीस—विंशति, चावीस—द्वाविंशतिः, एषाधिया—एषाधिका एकेकोत्तरा, एता—इतो द्वाविंशतेरुर्ध्वं सक्कादिसु—शक्कादिसु सौधर्मेशानादिसु, सागरुवमाणं—सागरुवमाणं । सौधर्मेशानयोर्द्वेषानां द्वे सागरुवमे परमायुषः स्थितिरथातायुषोऽपश्येतपुत्रं सुत्रे, पत्न्यायुषोऽपश्ये पुत्रं सागरुवमे सागरुवमाणेनाधिके भवतः एवं सौधर्मेशानमारभ्य सावद्व्यंसागरुवमाणेनाधिके कर्मण्यं सुत्रनिर्दिष्टपरमायुषावसहस्रारकल्पः उपरि थातायुषः समुपतंरभावात् । सन्त्कुमारमाहेन्द्रयोः सप्त सागरुवमाणि परमायुषः स्थितिः सर्वत्र देशानामिति संबन्धीयं, अष्टादशोत्तरयोर्दश सागरुवमाणि, द्वितु टांकातिकेदेवानां सारस्वतादीनामष्टौ सागराः, टांतवकापिठयोधतुर्दश सागराः, शुक्रमहाशुक्रयोः चोदशाश्वयः, शतारसहस्रायोरष्टादश पयोधयः, आननप्राणतयोविंशतिः सागरुवमानां, आरणाच्युतयोर्द्वाविंशतिः सागरुवमानां, सुवृद्धिं प्रयोविंशतिरुर्ध्वानां, अमोषे चतुर्विंशति पयोधीनां, सुप्रबुद्धं पंचविंशतिरुर्ध्वानां, यशोधरे चतुर्विंशतिर्नदीपत्नीनां, सुभद्रं सप्तविंशतिरुर्ध्वानां, सुविद्यालेऽष्टाविंशतिरुर्ध्वानां, सुमनस्येकात्रिंशत्पुत्रादीनां, सौमनसे त्रिंशदुर्ध्वानां, शीतिदरे एकात्रिंशत्पुत्रादीनां, अनुदिशि द्वाविंशत्पुत्रादीनां, सर्वार्थसिद्धौ अयधिशत्सागरुवमानामेवं त्रिपष्टिपटलेषु चतुरश्रानितलक्षविमानेषु प्रयोविंशत्यधिकसप्तनवतिसहस्राधिकेषु श्रेणिबन्धप्रकीर्णकरांशविमानेषु देशानां स्वकीयस्वकीयेन्द्रकवदेवायुषः प्रमाणं वेदितव्यं । अतुविमलचंद्रचन्द्रानुवीराण्यनन्दनन्दिनकाचनरोहित चंचन्मारुतादिईशानवैद्वयंरुचकचिराकस्तुटिकतपनीयमेषाम—हारिद्रपण्डोहिताल्पवज्रनंदावर्त्तप्रभंकरशुंकरांजनमित्र-

प्रमाख्यान्येकत्रिंशद्दिक्काणि सौधर्मेज्ञानयोः । अंजनवनमालानगररङ्ग-
 लांगलबलभद्रचक्राणि सप्तकेंद्रकाणि सनत्कुमारमाहेंद्रयोः । अरिष्टदेशंति
 ब्रह्मब्रह्मोत्तराणि चत्वारिंद्रकाणि ब्रह्मलोके । ब्रह्मद्वयलांतवे चंद्रके लांतवकमे
 महाशुककल्पे शुकमेकमिंद्रकं, शतारमेकमिन्द्रकं सहस्रारकल्पे, प्राणतप्तने
 आनतप्राणतपुष्पकाणि त्रीणिंद्रकाणि, अच्युतकल्पे सानत्कुमारराणाच्युतानी-
 द्रकाणि त्रीणि, अधोमैत्रेयके सुदर्शनामोघसुप्रबुद्धानि त्रीणिंद्रकाणि,
 मध्यममैत्रेयके यशोधरसुभद्रसुविशालानि त्रीणिंद्रकाणि, ऊर्वमैत्रेयके
 सुमनःसौमनसप्रीतिकराणि त्रीणिंद्रकाणि, अनुदिश आदित्यमेकमिंद्रकं
 अनुत्तरे सर्वार्थसिद्धिसंशकमेकमिंद्रकं, इत्येतेषु स्वायुषः प्रमाणं वेदितव्यं ।
 अत्र सौधर्मे प्रथमपस्तरे ऋतुसंशके उत्कृष्टमासुरर्द्धसागरोपमं तन्मुसं तौ-
 वावसानेंद्रके उत्कृष्टमासुरर्द्ध सागरोपमे सागरोपमार्द्धाधिके तद्भूमिद्वयपक्षि-
 शर्दिद्रकाणि मूषेर्मुसमपनीयोच्छ्रायेण मागे इते सागरोपमस्य पंचदशभागे
 बुद्धिरागच्छति इमामिष्टप्रतरसंख्यया गुणायित्वा मुरो प्रक्षिते विमत्रार्दीनां
 त्रिंशतः प्रस्ताराणामुत्कृष्टान्यायुधि भवन्ति । तेषां संदृष्टयः-न्यास इत्यत्र ।

१५

१०	५९	०	२३	५	२०	२९	३९	११	०	३०	१३	४१	३	१०	४९	१०	३३	११
१०	३०	१०	३०	६	१०	३०	३०	१०	६	३०	१०	३०	३	३०	३०	१०	३०	६

१५	५९	६९	०	२९	१३	१०	३३	०	३	१
१०	३०	३०	३०	३०	६	३०	१०	३०	३	१

सनत्कुमारमार्हेन्द्रयोः सप्तैद्रकाणि तत्र द्वे सागरोपमे सागरोपमार्द्धाधिके
मुसं सार्द्धसप्तसागरोपमाणि भूमिः सप्तैद्रकाणि उच्छ्रयः, भूमेर्मुसं विशो-
ध्योच्छ्रयेण भागे द्वे वृद्धिरामच्छति तामिष्टपतरसंख्यया गुणयित्वा मुस-
सहिता कृतेषु भवति ।

१	२	४	५	१ भा.	१	७
१	१३	९	५	१	११	१
१४ भा.	१४ भा.	१४ भा.	१४ भा.	१४ भा.	१४ भा.	२

ब्रह्मज्ञोत्तरयोधत्वारः अत्र सप्त सार्धानि सागरोपमाणिमुसं दशसा-
र्थानि भूमिधत्वार उच्छ्रयस्तस्य संदष्टिर्यथा,—

८	१ द्वा	१	१०
१ भा.	० ग	३ भा.	१ भू
४ भा.	० र	४ भा.	१ मि१०

सप्तैद्रकापिठयोः द्वौ प्रस्तरो तत्र मुसं सार्धानि दश सार्धानि चतुर्दश
भूमिद्रावुच्छ्रयो—

११	१४
१	१
२	२

महाशुके एक, प्रस्तरः तत्रायुः प्रमाणं $\boxed{५४}$ तथा सहस्रारे एक प्रस्तरः

तत्रायुः प्रमाणं $\boxed{५३}$ आनतप्रानतकल्पयोः अयः प्रस्तारातम विंशति-

मुसं द्वाविंशतिभूमिः तस्य संदष्टिः

१०	११	१२
१	१	१
१	१	१

शीषाणां संहृष्टिः २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ ।
३२ । ३३ । वेदितव्येति ॥ ७८ ॥

सौधर्मादिदेव्यानां परमायुषः प्रमाणं प्रतिपादयन्नाह;—

पंचादी वेहिं जुदा सत्तावीसा य पल्ल देवीणं ।

ततो सत्तुत्तरिया जावदु अरणप्पयं कप्पं ॥ ७९ ॥

पंचादीनि द्वाभ्यां युतानि सप्तविंशतिः पल्यानि देवीनां ।

ततः सप्तोत्तराणि यावत् आरणाच्युतं कल्पः ॥ ७९ ॥

टीका—पंचादी—पंच आदि पंचपल्योपमानि मूलं, वेहिं जुदा—द्वाभ्यां युतानि द्वाभ्यां द्वाभ्यामधिकानि वीप्सार्थो द्रष्टव्यः उत्तरोत्तरग्रहणात् । सत्ता वीसा य—सप्तविंशतिः “ चशब्दो यावच्छब्दं समुच्चिनोति ” पल्ल—पल्यानि पल्योपमानि यावत्सप्तविंशतिः पल्योपमानि, देवीणं—देवीनां देवपत्नीनां, ततो ततः पल्यानां सप्तविंशतेरूर्ध्वं सत्त—सप्तसप्त उत्तरिया—उत्तराणि सप्तसप्त-
धिकानि पल्योपमानि जावदु—यावत्, अरणप्पयंकप्पं—अच्युतकल्पः तावत् । सौधर्मकल्पे देवीनां परमायुः पंचपल्योपमानि, ईशाने सप्त पल्योपमानि, सन्-
त्कुमारे नव पल्योपमानि, महेंद्रे एकादश पल्योपमानि, ब्रह्मकल्पे त्रयोदश पल्योपमानि, ब्रह्मोत्तरे पंचदश पल्योपमानि, स्रंतवे सप्तदश पल्योपमानि, कापिष्ठे एकात्रविंशतिः पल्योपमानि, शुके एकविंशतिः पल्योपमानि, महा-
शुके त्रयोविंशतिः पल्योपमानि, शतारे पुंचविंशतिः पल्योपमानां, सह-
स्रारे सप्तविंशतिः पल्यानां, आनते चतुर्विंशत्पल्योपमानि, प्राणते एकाधिक-
चत्वारिंशत् पल्यानां, आरणे अष्टचत्वारिंशत्पल्यानां, अच्युते पंचपंचाश-
त्पल्यानां सर्वत्र देवीनां परमायुषः प्रमाणमिति संबंधः । पंचपल्योपमानि
द्वाभ्यां द्वाभ्यां तावदधिकानि कर्तव्यानि यावत्सप्तविंशतिः पल्योपमानि
भवन्ति, ततः सप्तविंशतिः सप्तभिः सप्तभिरधिका कर्तव्या यावदच्युत-
कल्पे पंचपंचाशत्पल्योपमानि संजातानीति ॥ ७९ ॥

देवीनामायुषः प्रमाणस्य द्वितीयमुपदेशं प्रतिपादयन्नाह;—

पणयं दस सप्तधियं पणवीसं तीसमेव पंचधियं ।

चत्तारं पणदालं पण्णाओ पण्णपण्णाओ ॥ ८० ॥

पंच दश सप्ताधिकानि पंचविंशतिः त्रिंशत् एव पंचाधिका ।

चत्वारिंशत् पंचचत्वारिंशत् पंचाशत् पंचपंचाशत् ॥ ८० ॥

टीका—पणयं—पंच सौधर्मेशानयोर्देवीनां पंचपत्न्योपमानि परमायुः ।

दस सप्तधियं—दश सप्ताधिकानि सनत्कुमारमाहेन्द्रयोर्देवीनां परमायुः
सप्तदशपत्न्योपमानि पणवीसं—पंचविंशतिः ब्रह्मवज्रोत्तरयोर्देवीनां पंचविं-
शतिः पत्न्योपमानि परमायुः, तीसमेव पंचधियं—त्रिंशदेव पंचाधिका त्रोट-
वकापिप्रयोर्देवीनां त्रिंशदेकपंचाधिका पत्न्योपमानां परमायुः, चत्तारं—
चत्वारिंशच्चक्रुक्रमहाशुक्रयोर्देवीनां चत्वारिंशत्पत्न्यानां परमायुः, पणदालं
पंचचत्वारिंशत् शतारसहस्रारयोर्देवीनां पंचचत्वारिंशत्पत्न्योपमानां पर-
मायुः, पण्णाओ—पंचाशत् आनतप्राणतयोर्देवीनां परमायुः पंचाशत्पत्न्योप-
मानि, पण्णपण्णाओ—पंचपंचाशद्दशरणाप्युतयोर्देवीनां परमायुः प्रमाणं
पंचपंचाशत्पत्न्योपमानि । आऊ—आयुः सर्वत्रानेन संबन्ध । देवायुषः प्रति-
पादनन्यायेनायमेवोपदेशो न्याय्योऽत्रैककारकरणादथवा द्वावप्युपदेशौ
भाष्यौ सुत्रद्वयोपदेशात् द्वयोर्मध्य एकेन सत्येन भवितव्यं, नात्र संदेह-
मिथ्यात्वं, यद्दर्शयतीति तत्सत्यमिति संदेहाभावात् । उग्ररथेतु विवेकः कर्तुं
न शक्यतेऽत्रो मिथ्यात्वभयाद्देव द्वयोर्मध्यमिति ॥ ८० ॥

ज्योतिषां यद्यपि सामान्येन प्रतिपादितं जपन्यं श्रोतृष्टमायुतथापि
स्वामिरशुभंको त्रिशोषो नात्रगतस्तत्र तत्प्रतिपादनायाह,—

चंद्रसस सदसहस्रं सहस्रं रविणो सदं च शुक्रसस ।

वासाधिष् हि पलं छेदिहं वरिसणामसस ॥ ८१ ॥

चंद्रस्य दशसहस्रं सहस्रं रवेः दशं च शुक्रसस ।

वर्षाधिकं हि पल्यं छेदिहं वर्षनाम ॥ ८१ ॥

टीका—परमायुरित्यनुवर्तते—चंद्रस—चंद्रस्य, सदसहस्रं—शतसहस्रं, शतसहस्रेण, अत्र तृतीयार्थे द्वितीया, सहस्र—सहस्रेण, गविषो—विष्वे-
त्यस्य, शतं च—शतेन च, सुकस—शुकस्य, वास—वर्षाणां, अविदं-
आधिकं, हि—स्फुटं निधयेन, पदं—पल्यं, पल्योपमं, लेहितं—न्यूनं इति
अनंतरेण शतेनाभिसंचंधः, वरिसणामास—वर्षनाम्नः बृहस्पतेः । चंद्र-
परमायुरेकं पल्योपमं वर्षाणां शतसहस्रेणाधिकं, स्वेरेकं पल्योपमं परमायु-
र्षाणां सहस्रेणाधिकं, शुकस्य परमायुरेकं पल्योपमं वर्षाणां शतेनाधिकं,
बृहस्पतेरेकं पल्योपमं वर्षाणां शतेन न्यूनं स्फुटमिति ॥ ८१ ॥

अथ कथं शेषाणामित्यत आह;—

सेसाणं तु गहाणं पल्लव्यं आउगं मुणेयव्वं ।

ताराणं च जहणं पादव्वं पादमुकस्सं ॥ ८२ ॥

शेषाणां तु ग्रहाणां पल्यार्द्धं आयुः मंतव्यं ।

ताराणां च जघन्यं पादार्धं पादमुत्कृष्टं ॥ ८२ ॥

टीका—सेसाणं—शेषाणां, तुशब्दः समुच्चयार्थः स नक्षत्राणि समुच्चि-
नोति । गहाणं—ग्रहाणां, पल्लव्यं—पल्यस्यार्द्धं, आउगं—आयुः, मुणेयव्वं-
शाक्यं, । ताराणं—ताराणां ध्रुवकीलकादीनां, चशब्दात्केषांचिन्नक्षत्राणां
च, जहणं—जघन्यं निकृष्टं पादव्वं—पादार्द्धं पल्योपमपादस्यार्द्धं पल्योप-
मस्याष्टमो भागः, पादं—पादः पल्योपमस्य चतुर्थो भागः उत्कृष्टं—उत्कृष्टं,
शेषाणां ग्रहाणां मंगलबुधशुभ्ररराहुकेत्वादीनां केषांचिन्नक्षत्राणां चोत्कृ-
ष्टमायुः पल्योपमार्द्धं ताराणां केषांचिन्नक्षत्राणां चोत्कृष्टमायुः पल्योपमस्य
चतुर्थो भाग तेषामेव च जघन्यमायुः पल्योपमस्याष्टमभागः । एवं प्रतरातं-
स्यातभागप्रमितानां ज्योतिषां परमायुर्निकृष्टायुश्च वेदितव्यमिति ॥ ८२ ॥

तिर्यङ्गनुष्याणां निकृष्टमायुः प्रतिपादयन्नाह,—

सव्वेसिं अमणाणं मिण्णमुहुत्तं हवे जहण्णेण ।

सोवक्कमाउगाणं सण्णीणं चावि एमेव ॥ ८३ ॥

सर्वेषां अमनस्कानां भिन्नमुहूर्तं भवेत् जपन्येन ।

सोपक्रमायुष्काणां संक्षिप्तं चापि एवमेव ॥ ८३ ॥

टीका— सव्येसि—सर्वेषां, अमणानां—अमनस्कानां सर्वप्रणवद्वे-
न्द्रियदीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां च ग्रहणं वेदितव्यं भिण्णमुहूर्त-
भिन्नमुहूर्तं शुद्धभवग्रहणमुच्छ्वासस्य किञ्चिन्मुनाष्टादशभागः, हवे—भवेत्,
जहण्णेण—जपन्येन जपन्यं वा, सोपक्रममाउमाणं—उपक्रम्यत इति उपक्रमः
निषेदनारक्तक्षयभयसंज्ञैराशयघातोन्मुनासनिश्वासनिरसैरायुषो घातः,
सह उपक्रमेण वर्तत इति सोपक्रममायुष्येषां ते सोपक्रममायुषः सघातायुपरतेषां
सोपक्रममायुषां, सण्णीर्णं—संक्षिप्तं समनस्कानांच अशब्दो मनुष्याणां समुच्च-
धार्यस्नेनात्र त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरमदेहवर्जितमनुष्याणां ग्रहणं भवति ।
सोपक्रमविशेषणेन च देवनारकभोगभूमिजभोगभूमिप्रतिभागजानां प्रतिषेधो
भवति, अवि एवैव—अप्येवमेव भिन्नमुहूर्तमेव किंतु पूर्वोनाद्भिन्नमुहूर्तादयं
भिन्नमुहूर्तो महान्, एकैन्द्रियेषु शुद्धभवग्रहणं घतोऽजोऽप्येवमेव ग्रहणेन
सूचितमेतदर्थं जातं, अपर एवकारो निश्चयार्थः । सर्वेषाममनस्कानां
जपन्यमायुर्भिन्नमुहूर्तं भवेत् सोपक्रममायुषां कर्मभूमिजानां कर्मभूमिप्रतिभाग-
जानां च संक्षिप्तं तिरश्चां त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरमदेहादिवर्जितमनुष्याणां
आप्येव जपन्यमायुर्तमुहूर्तं भवेति ॥ ८३ ॥

यद्यपि प्रमाणं पूर्वसूत्रैः व्याख्यातं तथापि विशेषेण प्रमाणं द्रव्यशै-
कालभावेन चतुर्विधं, तत्र द्रव्यप्रमाणं द्विविधं संख्यातप्रमाणं चतु-
प्रमाणं चेति तत्र संख्यातप्रमाणं तावन्निरूपयन्नाह,—

संखेज्जमसंखेज्जं विद्विषं तद्वियमणंतयं विषाणाहे ।

तत्थ प पढमं तिविहं णवहा णवहा हवे कोपिण ८४

संख्यातमसंख्यातं द्वितीयं तृतीयं अज्ञतं विज्ञातं इति ।

तत्र च प्रथमं त्रिविधं अथवा अथवा भवेतां द्वे ॥ ८४ ॥

१ अथवा एवे * एतः * इति एतः संख्युत्पत्तेः ।

टीका—संक्षेपं—संख्यातं रूपद्वयमादिं कृत्वा यावद्भूतेन न संख्यातं संख्यातं श्रुतज्ञानविषयभूतं, असंक्षेपं—असंख्यातं संख्यातमतिक्रान्तेन विज्ञानविषयभूतं, विदिये—द्वितीयं, तदिये—तृतीयं, अगदये—अनं इति संख्यातमतिक्रान्तं हेतुज्ञानगोचरं वियाणाहि—विजानीहि, तत्र य तत्र १ तेषु संख्यातासंख्यातानिषु मध्ये पदमं—प्रथमं यत्संख्यातं विविहं—विभिन्नं त्रिप्रकारं जपन्यमध्यमोक्तृष्टभेदेन; णवहा—नवधा नवप्रकारं, द्वे—द्वे के ते ? द्वितीयतृतीये । प्रथमं यत्संख्यातं तद्विचिं, द्वितीयं यत्संख्यातं तत्र नवप्रकारं, तृतीयं यदनेनं तदपि नवप्रकारं । तत्र जपन्यसंख्यातं द्वे रूपे, रूपद्वयमादिं कृत्वा यावद्भूतेनोक्तृष्टं संख्यातं तत्संख्यातं न्योक्तृष्टसंख्यातं, जपन्यपरीतामंख्यातं रूपान्मुक्तृष्टं संख्यातं; जपन्यनविधानमुच्यते—प्रमाणयोजनतः क्षायामविभक्ता रावगाधाधत्वाः कुशला शलाकाप्रतिशलाकामशलाकानवस्थितसंज्ञकाम्त्रैहमनवस्थितसंज्ञकं कुशलं सर्पपुर्णं कृत्वा देवो दानवो वा तत्रैकेके सर्पे इति ह्येतावत्क्षेपेत् य वदिकः संजातः, ततः शलाकाकुंडे एकं सर्पं शिरे अनवस्थितं कुंडं तावन्मात्रं पुनः प्रकृत्य सर्पैश्च संपूर्णं कृत्वा इति ह्येतावत्क्षेपेत् य निहितमत्र शलाकाकुंडे द्वितीयमेवं सर्पं शिरे अनवस्थितं च कुंडं तावन्मात्रं प्रकृत्य सर्पैश्च पूर्णं कृत्वा इति ह्येतावत्क्षेपेत् । यत्र निहितमत्र शलाकाकुंडे तृतीयं सर्पं शिरे अनवस्थितकुंडं च तावन्मात्रं प्रकृत्य सर्पैश्च संपूर्णं कृत्वा इति ह्येतावत्क्षेपेत्, चतुर्थप्रवेगे शलाकाकुंडे सर्पं शिरे चैवं तावत्कर्तव्यं यावच्छलाकाप्रतिशलाकामशलाकानवस्थितानि कुंडानि सर्पाणि पूर्णानि तदं—कुंडं संख्यातमतिक्रान्तं जपन्यपरीतामंख्यातप्रमाणं जातं तन्मादेके सर्पेति वदन्ति जातमुक्तृष्टमंख्यातं । • अमंख्यातं च परीतासंख्यातं युक्तमंख्यातं

१ अ-न । २ तदियेचरं अ-न । ३ वन्तो वा देव-मुच्यते ।

४ तद्वदिकः पदः अ-न पुनःपुनःपुनः ।

मन्वेदात्तसंख्यातमिति विविधं, परितोसंख्यातमपि जघन्यमध्यमोत्कृष्ट-
 म्देन विविधं युनासंख्यातमसंख्यातासंख्यानं च जघन्यमध्यमोत्कृष्टम्वेदेन
 विविधं, तप्तानंतमपि परितानंतयुनानंतानंतानंतम्वेदेन विविधम्वेदेकं
 जघन्यमध्यमोत्कृष्टम्वेदेन विविधं । जघन्यपरितोसंख्यातानि जघन्यपरिता-
 संख्यातमाशाणि परस्परगुणितानि कृत्वा तत्र यावन्माशाणि रूपाणि
 तावन्मात्रं जघन्ययुनासंख्यातप्रमाणं तस्मादेके रूपेऽपनीते * उत्कृष्टं
 परितोसंख्यातप्रमाणं जातं जघन्यपरितोसंख्यातोत्कृष्टपरितोसंख्यातयोर्मध्ये
 विकल्पोऽजघन्योत्कृष्टपरितोसंख्यातं, युनासंख्यात अपरेण युनासंख्यातेन
 प्रगुण्य यावन्माशाणि रूपाणि तावन्मात्रं जघन्यसंख्यातासंख्यातं तस्मादेके
 रूपेऽपनीते जातमुत्कृष्टं युनासंख्यात, जघन्योत्कृष्टयोर्मध्येऽजघन्योत्कृष्टं
 युनासंख्यातं । जघन्यसंख्यातासंख्यानं वीन्वागन् वर्गितं संवर्गितं च
 कृत्वा धर्माधर्मलोककाशाशयैकशरीरैकजीवपदंशबादरप्रतिष्ठितं च संयुक्तं
 कृत्वा पुनरपि वीन्वा वागन् वर्गितं संवर्गितं च कृत्वा स्थितिविधाध्यवसान-
 स्थानानुभागेविधाध्यवसानस्थानयोगविभागपरिच्छेदोद्देश्यपरिण्यवसर्पिणीसमय-
 ध्य युक्तं कृते जातं जघन्यपरितानंतं तस्मादेकेरूपेऽपनीते जातमुत्कृष्टम-
 संख्यातासंख्यातं तयोर्मध्ये मध्यमो विकल्पः । जघन्यपरितानंतानि जघन्य-
 परितानंतमाशाणि परस्परं प्रगुण्य यावन्मात्रं भवति तजघन्यं युनानंतं तस्मा-
 देके रूपेऽपनीते जातमुत्कृष्टं परितानंतं जघन्योत्कृष्टयोर्मध्ये मध्यमो विक-
 ल्पः । जघन्ययुनानंतमपरेण जघन्ययुनानतेन गुणितं जातं जघन्या-
 नंतानंतं तस्मादेके रूपेऽपनीते जातमुत्कृष्टं युनानंतप्रमाणं जघन्योत्कृष्ट-
 योर्मध्ये मध्यमो विकल्पः । जघन्यनंतानंतं वीन्वा वागन् च वर्गितं * संव-
 र्गितं च कृत्वा मिद्धनिगोदजीवधनस्पतिकायपुद्गललोककाशाशानि प्रक्षिप्य
 पुनरपि वीन्वा वागन् वर्गितं संवर्गितं च कृत्वा धर्माधर्मसिक्कायागुल्लघुगु-
 णान् प्रक्षिप्य पुनरपि वीन्वा वागन् वर्गितं संवर्गितं प्रकृत्य केषलज्ञानकेवल-
 दर्शनप्रमाणे प्रक्षिप्ते जातमुत्कृष्टमनंतानंतप्रमाणं जघन्योत्कृष्टयोर्मध्येऽजघ-

*गुणान्धतः पाठः न-युक्तहे नादि ।

न्योत्कृष्टो विकल्पः । यत्रयत्रानंतप्रमाणं परिगृह्यते तत्रतत्राजपन्योत्कृष्ट-
नंतानंतप्रमाणं भाङ्गं, यत्र यत्रामध्याः परिगृह्यन्ते तत्र तत्र जपन्ययुक्तानां
प्रमाणं वेदितव्यं, यत्र यत्र चावलिक्रा पश्यते तत्र तत्र जपन्ययुक्तानां
भवतीत्यर्थः ॥ ८४ ॥

उपमाप्रमाणार्थमाहः—

पल्लो सायर मूर्द्ध पदरो य घणंगुलो य जगसेवी ।
लोगपदरो य लोगो अट्ट दु माणा मुणेयव्या ॥ ८५ ॥

पल्यं सागरः सूची प्रतरद्य घनांगुलं च जगच्छ्रेणी ।

लोकप्रतरद्य लोकः अष्टौ तु मानानि ज्ञातव्यानि ॥ ८५ ॥

टीका—पल्लो—पल्यं पल्योपमं, सायर—सागरः सागरोपमं, सूची—सूची
सूर्यगुणं, पदरो य—प्रतरद्य प्रतरांगुलं, घणंगुलो य—घनांगुलं च, जगसेवी—
जगच्छ्रेणी, लोगपदरो य—लोकप्रतरं च, लोगो—लोकः अट्ट ३—अष्टौ तु
माणा—मानानि प्रमाणानि, मुणेयव्या—ज्ञातव्यानि । उच्चारणपल्योपममुत्पत्तिं
तत्र यानि रोमायाणि तान्येकैकं * वर्षाशतसमयमात्राणि संख्यानानि कर्मजानि
एवं कृते यत्रमागमेतेषां रोमाणां तद्वदापन्योपमं प्रमाणं अनेन पल्योपमेव
सरं कर्मस्थित्यादिर्देष्टव्यः । एतेषामद्वापन्योपमानां दशकोटीकोटिप्रमाण-
नामेकमद्वा सागरोपमं भवति, अनेन सागरोपमप्रमाणेन देशनारकमनुष्यी-
रथा कर्मस्थित्यभिव्यक्त्यायुःस्थितयो ज्ञातव्याः । सूर्यगुणमुपमो—अद्वा-
पन्योपममर्द्धनार्द्धेन तावद्द्वयं यावदेकरोम, तत्र यार्कं यर्द्धेनानि अद्वा-
पन्योपमस्य तावन्मात्राण्यद्वापन्योपमानि परस्परान्यन्तानि कृत्वा यत्रयत्र
भवति तावन्मात्रा जाह्लाशप्रदेशा ऊर्द्धमापन्याकारेण विज्ञानेनां अद्वा-
पन्योपमं मूर्द्धगुणं । तत्रसूर्यगुणं तद्वरेण सूर्यगुणेन गुणिं प्रतरांगुलं । तत्र

१ उपमाप्रमाणार्थमाह— २ अत्रयत्रानंते ३ अर्द्धेतिविशेषेति ज्ञानि ४ अद्वा-
पन्योपमो इत्यन्वयोः ५ इति पदो वेद-गुण-हे ।

सारांगुलमपरेण सूच्यंगुलेन गुणितं घनांगुलं । जगच्छ्रेणिरुच्यते-पंचवि-
 क्षतिकोटीकोटीनामुदारपत्न्यानां यावन्ति रूपाणि लक्षयोजनाद्द्विचदनानि च
 रूपाभिधान्येकैकं द्विगुणीकृतान्यन्योन्यभ्यस्तानि यत्प्रमाणं सा रज्जुरिति
 रज्जुः सप्तभिर्गुणिता श्रेणिः वा परया गुणिता श्रेण्या जगत्प्रतर, जगत्प्रतरं
 च जगच्छ्रेण्या गुणितं लोकप्रमाणं । सूच्यंगुलस्य संहतिः २ । प्रतरांगुलस्य
 संहतिः ४ । घनांगुलस्य संहतिः ८ । रज्जोः संहतिः १ । श्रेणिसंहतिः १ ।
 जगत्प्रतरस्य संहतिः १ । लोकस्य संहतिः १८ । संख्यातस्य संहतिः ९ ।
 असंख्यातस्य संहतिः ६ । अनंतस्य संहतिः ६ । क्षेत्रप्रमाणं लिक्षायवांगुल-
 वितस्तिरस्तिरिक्क्युपनुयोजनादिस्वरूपेण ज्ञातव्यम् । कालप्रमाणं परमसूक्ष्मः
 समयः अणोरण्वंतराप्यतिक्रमः कालः समयः, जघन्ययुक्तासंख्यातमात्रा-
 समया आरलीनाम् प्रमाणं असंख्यातावन्यः कोटीकोटीनामुपरि यत्प्रमाणं
 स उच्चासः, सप्तभिर्दशसुसैः स्तवः, सप्तभिः स्तवैर्लवा, अष्टत्रिंशत्तवानामर्द्ध-
 टवा च नाडी, द्वे नाड्यो मुहूर्त्तः, त्रिंशन्मुहूर्त्तैर्दिवसरात्रिः इत्येवमादिकाल-
 प्रमाणं । भावप्रमाणं मतिभ्रुतावधिमनःपर्ययकेवलज्ञानानि परोक्षप्रत्य-
 क्षाणि । एवं प्रमाणपूर्वं व्याख्यातमिति ॥ ८५ ॥

* स्वामित्वेन योगस्य स्वरूपमाह;—

वेद्विद्यादि भासा भासा य मणो य सण्णिकायाणं ।
 एद्विद्या य जीवा अमणाय अभासया हौति ॥ ८६ ॥

द्विन्द्रियादीनां भाषा भाषा च मनश्च संज्ञिकायाणां ।
 एवेन्द्रियाद्य जीवा अमनस्का अभासका भवति ॥ ८६ ॥

टीका—वायवाहसनसां निर्दिष्टं पतिर्वदो जीवपदेशाच्च योग्यैर्विष-
 कायवाहसनोभेदेन । वेद्विद्यादि-द्विन्द्रियादीनां द्विन्द्रियादीन्द्रियानुद्वि-
 द्याणां असंश्लेषेवेन्द्रियाणां च भासा-भाषा चचनव्यापारः । भासा च—

१ विद्विता च-व । २ विप्रकृता च-व ।

माणा थ, मणो य-मनश्च, मणोऽपि चायानां-मंशि चायानां पंचेन्द्रियाणां संज्ञि-
नां माणामनोयोगो भवतः कायश्च । एवंदिग्वा य-एकेन्द्रियाश्च पृथिवी-
यिष्ठाकायिकर्तव्यः प्रायश्चित्तानुष्ठापिष्ठावन्मणिकायिका जीवाः अन्त-
रगमनस्त्राः, अभागया-अमापद्याः, होनि-भवन्ति । ते काययोग इत्ये-
संज्ञिनो जीवा कायशब्दमनोयोगा भवन्ति, द्वीन्द्रियाद्यसंज्ञिरेन्द्रियसंज्ञि-
कायचनयोगा भवन्ति, पृथिवीकायिकादिवनस्पतिकायानाः काययोगा
भवन्ति, सिद्धास्तु त्रिभियोगि रक्षिता भवन्ति । चक्षुश्चाद्यनयो रूपक-
तुर्विधस्य मनोयोगस्य चतुर्विधस्य वायुयोगस्य सप्ताविधस्य काययोगस्य च
तेष्वामत्रादिति ॥ ८६ ॥

स्वामित्वेन वेदस्य स्वरूपमाह,—

एवंदिय वियलेंदिय णारय सम्मुच्छिमा य खलु सव्वे ।
वेदे णपुंसगा ते णादव्वा होंति णियमादु ॥ ८७ ॥

एकेन्द्रिया विकलेंद्रिया नारकाः सम्मूर्च्छनाश्च खलु सर्वे ।

वेदेन नपुंसकास्ते ज्ञातव्या भवन्ति नियमात् ॥ ८७ ॥

टीका—एवंदिय—एकेन्द्रियाः पृथिवीकायिकादिवनस्पत्यन्ताः, वियलें-
दय—विकलेंद्रिया, द्वीन्द्रियत्रोन्द्रियचतुरिन्द्रियाः, णारय—नारकाः, सम्मु-
च्छिमा य—सम्मूर्च्छनाश्च, खलु—स्फुटं, सव्वे—सर्वे तेन पंचेन्द्रियाः संज्ञि-
नोऽसंज्ञिनश्च गृह्यन्ते सम्मूर्च्छिमविशेषणान्यथानुपपत्तेः । एकेन्द्रियविकले-
न्द्रियास्तु सम्मूर्च्छिमा एव तेषां विशेषणमनुपपन्नमेव । वेदे—वेदेन वेद-
स्त्रिविधः स्त्रीवेदः पुंवेदो नपुंसकवेदश्च स्त्रीलिंगं पुंलिंगं नपुंसकलिंगमिति
यावत्, स्थायत्यस्यां गर्भ इति स्त्री, सूते पुरुगुणानिति पुमान्, न स्त्री न पुमा-
निति नपुंसकं, स्त्रीबुद्धिशब्दयोः प्रवृत्तिनिमित्तं स्त्रीलिंगं, पुंबुद्धिशब्दयोः प्रवृ-
त्तिनिमित्तं पुंलिंगं, नपुंसकबुद्धिशब्दयोः प्रवृत्तिनिमित्तं नपुंसकलिंगं तेन लिंगेन

१ सिद्धाः पुन ख-ग । २ ' त एव भविनः कर्तारः इति ' प्रेस-पुस्तके ।

नपुंसकवेदेन नपुंसका नपुंसकलिङ्गाः, णायध्या-शातध्याः, होंति-भवंति,
नियमापु-नियमात् निधयात् । सर्वे पंचेन्द्रियाः, सर्वे च विकलेन्द्रियाः,
नारकाः, सर्वे सम्मूर्च्छनजाः पंचेन्द्रियाः संशिनोऽसंशिनश्च वेदेन नपुंसका
भवंतीति शातध्या नात्र संदेहः सर्वशवचनं यत इति ॥ ८७ ॥

स्वामित्वेन स्त्रीलिङ्गपुंलिङ्गयोः स्वरूपमाह,—

देवा य भोगभूमा असंखवासाउगा मणुयतिरिया ।

ते होंति दोसुवेदेसु णत्थि तेसिं तदियवेदो ॥ ८८ ॥

देवाश्च भोगभूमां असंख्यवर्षायुषः मनुजतिर्यचः ।

ते भवंति द्वयोः वेदयोः नास्ति तेषां तृतीयवेदः ॥ ८८ ॥

टीका—देवा य—देवा भवनवासिभ्यतरज्योतिष्कल्पवासिनः, च

शब्दः समुच्चयार्थः, भोगभूमा—भोगभूमास्त्रिशद्भोगभूमिजातास्तिर्यङ्-
मनुष्याः, असंखवासाउगा—असंख्यवर्षायुषो भोगभूमिप्रतिभागजाः, सर्वे
स्तेष्वसंख्योत्पन्नाश्च मनुष्याः, तिरिया—तिर्यचः, ते होंति—ते भवंति, दोसु
वेदेसु द्वयोर्वेदयोर्द्वौर्द्वौ वेदाभ्यां, णत्थि—नास्ति न विद्यते, तेसिं—तेषां
पूर्वोक्तानां तदियवेदो—तृतीयवेदो नपुंसकलिङ्गं । देवा भोगभूमा असं-
ख्यातवर्षायुषस्तिर्यचः भोगभूमिप्रतिभागजाः च शब्दान्स्तेष्वपि सर्वे एते
स्त्रीलिङ्गपुंलिङ्गाभ्यां भवंति नास्ति तृतीयं नपुंसकलिङ्गमिति ॥ ८८ ॥

विशेषणं त्रिलिङ्गत्वं प्रतिपाद्यमाह,—

पंचेन्द्रिया इ सेसा सण्णि असण्णीय तिरिय मणुसा य ।

ते होंति इत्थिपुरिसा णपुंसगा चावि वेदेहिं ॥ ८९ ॥

पंचेन्द्रियास्तु शेषाः संशिनोः असंशिनश्च तिर्यचो मनुष्याश्च ।

ते भवंति स्त्रीपुरुषा नपुंसकाद्यापि वेदैः ॥ ८९ ॥

टीका—पंचेन्द्रिया इ—पंचेन्द्रियास्तु, सेसा—शेषाः देवनाटकभोगभूमि-

प्रभोगभूमिप्रतिभागजतिर्यङ्गस्तेष्वप्यन्ये सण्णि संशिनः असण्णीय

असंज्ञिनश्च, तिरिय-तिर्यचः, मणुमा य-मनुष्याश्च ते ह्येति-ते १
भवन्ति, इत्थिपुरिसा-स्त्रीपुरुषाः, णपुंसगा-नपुंसकाश्चापि, वेदेहि-वेदेर्दे-
वाः। पूर्वोक्तानां शेषाः पंचद्रियाः संज्ञिनोऽसंज्ञिनश्च ये तिर्यचो मनुष्याः
सर्वेऽपि स्त्रीपुंनपुंसकाश्चिभिर्वेदेर्भवन्ति पुनर्वदग्रहणं द्रव्यवेदप्रतिपादन
भाववेदस्य स्त्रीपुंनपुंसकग्रहणेनैव ग्रहणादिति ॥ ८९ ॥

ननु यथा तिर्यङ्मनुष्येषु सर्वत्र स्त्रीलिंगमुपलभ्यते किंमेवं देवेष्वपि भेत्याइ

आ ईसाणा कल्पा उववादो होइ देवदेवीणं ।

ततो परंतु णियमा उववादो होइ देवाणं ॥ ९० ॥

आ ईशानात् कल्पात् उपपादो भवति देवदेवीनां ।

ततः परं तु नियमात् उपपादो भवति देवानां ॥ ९० ॥

टीका—नात्रोपपादकथनमन्याय्यं विषयभेदात्, देवेषु स्त्रीलिंगस्य
भावाभावविषयककथनमेतत् नोपपादकथनं, आडयमभिविधौ गृह्यते
ईसाणा-ईशानात् कल्पो कल्पात् उववादो-उपपादो, होइ-भवति,
देवदेवीणं देवदेवीनां देवानां देवीनांश्च, ततस्तस्मादीशानात्परं तूर्द्ध सनत्कु-
मारादिषु उववादो उपपाद । उत्पत्तेःसंभवः, होइ-भवति, देवाणं-देवानां ।
आईशानात्कल्पादिति किमुक्तं भवति-भवनव्यंतरज्योतिष्केषु सौधर्मशा-
नयोश्च कल्पयोर्देवानां देवीनां चोपपादः स्त्रीलिंगपुंल्लिङ्गयोस्तत्पत्तेः,
परेषु कल्पेषु सनत्कुमारादिषु देवानामेवोत्पत्तेः संभवो न चात्र
स्त्रीलिंगस्योत्पत्तेः संभवे इति ॥ ९० ॥

अथ स्त्रीलिंगस्या ईशानादुत्पत्तस्य कियद्गमनमित्याशंकायामाहः—

जावद्दु आरणञ्छुद गमणागमणं च होइ देवीणं ।

ततो परंतु णियमा देवीणं णत्थि से गमणं ॥ ९१ ॥

१ तदेवमन्त्रेष्वपि किं प्रेस-पुस्तके । २ पातः स-ग । परंतु परत ऊर्ध्व स-ग ।

यावत् आरणाच्युती गमनागमनं च भवति देवीनां ।

ततः परं तु नियमात् देवीनां नास्ति तासां गमनं ॥ ९१ ॥

टीका—यावत्—यावत्, आरणाच्युत्—आरणाच्युती, गमनं—गमनं, आगमनं—आगमनं चशब्दः समुच्चये, होदि—भवति, देवीनां—देवीनां, ततो—ततस्ताभ्याम् ईदं परंतु—परतः, नियमा—नियमात् निश्चयात्, देवीनां—देवीनां, नास्ति—नास्ति न विद्यते, से—तासां गमनं—गमने । यावद्द्वाराणाच्युनद्वयो तावद्गमनं च भवति देवीनां ततः परंपु नवपदेयकनवानुत्तरपंचानुत्तरेषु नास्ति तासां देवीनां गमनं कृत एतत् पूर्वागमात् ॥ ९१ ॥
तमेकं गमं प्रदर्शयतीति,—

कंदर्पमाभिजोगा देवीओ धावि आरण चुदांसि ।

लंतवगादो उपरि ण संति संमोहरिषिभसया ॥ ९२ ॥

कावपां आभियोग्या देव्यधावि आरणाच्युती इति ।

लंतवगात् उपरि न संति संमोहाः किंत्विविकाः ॥ ९२ ॥

टीका—कंदर्प—कंदर्पस्य भावः कावर्षि कावर्षि योगादेर्वाः कावर्षाः प्रता-सोपज्ञवशीलान्, अभियोगा—अभियोग्या बालनसुरा, देवीओ—देव्यः, धावि—धावि समुच्चयसोभावनार्थः, आरणच्युदांसि आरणाच्युती चशब्देन यावत्पर्यन्तः समुर्धायते । तमेकं गमितीबंधः नियने । कावर्षा आभियोग्या देव्योऽपि यावद्द्वाराणाच्युती, अगमाद्गमनागमने नास्ति देवीनाम् ईदं गमनं । लंतवगादो—लंतवगा, उपरि—उपरि ऊर्ध्वं न संति न विद्यते, संमोह—संमोहा भ्रष्टदेवा निष्पद्युनगेदिन भ्रष्टः । किंत्विविका—किंत्विविकाः पाटदिकमौरविकादयः कादिकवः इत्येताः । लंतवगादुपरि किंत्विविकाः संमोहाश्च न संतीति ॥ ९२ ॥

१ आरणाच्युतकरी यावद्द्वाराणां भवति देवीनां ततः परं ॥ ९१ ॥
२ लंतवगादो उपरि न संति संमोहाः ॥ ९२ ॥

लेश्यानां सामितेन सार्वं प्रविशत्पञ्चाहः—

काऊ काऊ तह काउणीळ णीळा य णीळकिण्हाय ।
किण्हा य परमकिण्हा लेस्सी रदणादि पुदवीसु ॥ ९३ ॥

कापोती कापोती तथा कापोती नीलनीला च नीलकृष्णा च ।
कृष्णा च परमकृष्णा लेश्या रत्नादिरुधिर्वीपु ॥ ९३ ॥

टीका—लेश्यायाः सर्वत्र संबन्धः, काऊ काऊ—कापोती कापोती जघन्य कापोतलेश्या, तह—तथा, काऊ—कापोती मध्यम—कापोतलेश्या, णीळ—नीला जघन्यनीललेश्या उत्कृष्टकापोतलेश्या नीलाय—नीला च मध्यमनीला., नीळकिण्हाय—नीलकृष्णा चोत्कृष्ट—नीला जघन्यकृष्णा च, किण्हाय—कृष्णा च मध्यमकृष्णालेश्या परमकिण्णा—परमकृष्णा सर्वोत्कृष्ट-कृष्णलेश्या, लेस्सा—लेश्या कपायानुगंजिता योगप्रवृत्तिः, रदणादि, रत्नादिषु पुदवीसु—धरित्रीषु रत्नप्रभादिसप्तसु नरकेषु यथासंख्येन संबन्धः । रत्नप्रभायां नारकाणां जघन्यकापोतलेश्या, द्वितीयायां शर्कराप्रभायां मध्यमकापोतलेश्या, तृतीयायां बालुकाप्रभायामुपरिष्ठादुत्कृष्टकापोतलेश्या आद्यो जघन्यनीला च, चतुर्थ्यां पङ्कप्रभायां मध्यमनीललेश्या, पंचम्यां धूमप्रभाया उपरि उत्कृष्टनीला अधो जघन्यकृष्णा च, षष्ठ्यां तमः प्रभायां मध्यमकृष्णलेश्या, सप्तम्यां महातमः—प्रभायामुत्कृष्टलेश्या सर्वत्र नारका-णामिति संबन्धः । स्वायुः—प्रमाणावधृता द्रव्यलेश्याः । मात्रलेश्यास्तु अंतर्मु-हूर्तपरिवर्तिन्यः । न केवलमशुमलेश्याः नारकाणां किंतु अशुमपरिणामा अशुमस्पर्शरसगंधवर्णाः क्षेत्रविशेषनिमित्तवशादतिदुःसहेतवो देहाश्च तेषाम-शुभनामोदमादत्यंताशुमतराः विकृताकृतयो हुंडसंस्थाना इति ॥ ९३ ॥

देवानां लेश्याभेदमाहः—

तेऊ तेऊ तह तेऊ पम्म पम्मा य पम्मसुक्का य ।
सुक्का य परमसुक्का लेस्साभेदो मुणियव्वो ॥ ९४ ॥

१ काऊ—कापोती जघन्य कापोत लेश्या काऊ कापोती मध्यमकापोतलेश्या, तह— तथा—काऊणीले—कापोतनीले उत्कृष्टकापोतलेश्या, जघन्यनीललेश्या च इतिवैके ।

तियडंमनुष्याणां लेश्याभेदमाह;—

एइंदियवियलिंदियअसण्णिणो होंति असुहाओ
संखादीदाउणं तिण्णि सुहा छप्पि सेसाणं ॥ ९६ ॥

एकेंद्रियविकलेंद्रियासंज्ञिनां तिस्रो भवंत्यशुभाः ।

संख्यातीतायुष्काणां तिस्रः शुभाः षडपि शेषाणां ॥ ९६ ॥

टीका—एइंदिय—एकेंद्रियाणां पृथिवीकायिकादिब्रनस्पतिकायिक-
तानां, वियलिंदिय—विकलेंद्रियाणां दीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां,
असण्णिणो—असंज्ञिनां शिक्षाऽऽलापादिग्रहणायोग्यानां पंचेंद्रियाणां,
तिण्णि—तिस्रः, होंति—भवन्ति, असुहाओ—अशुभाः कापोतनीलकृष्णलेश्याः ।
संखादी दाऊणां—संख्यातीतायुष्काणां भोगभूमिजानां भोगभूमिप्रतिभाग-
जानां च तिण्णि तिस्रः शुभाः तेजः शुक्लपद्मलेश्याः, छप्पि—षडपि
कापोतनीलकृष्णतेजःपद्मशुक्ललेश्याः, सेसाणं—शेषाणां कर्मभूमिजानां
कर्मभूमिप्रतिभागजानां पंचेंद्रियाणां संज्ञिनां । एकेंद्रियविकलेंद्रियसंज्ञिनां
तिस्रोऽशुमलेश्या भवंति, भोगभूमिजानां भोगभूमिप्रतिभागजानां च
तिर्यङ्मनुष्याणां तिस्रः शुभा लेश्या भवंति, शेषाणां पुनः कर्मभूमिजानां
कर्मभूमिप्रतिभागजानां च तिर्यङ्मनुष्याणां षडपि लेश्या भवंति । अत्रापि
केषांचिद्रव्यलेश्याः स्वायुः प्रमाणावधृता । भावलेश्याः पुनः सर्वेषामंत-
र्मुहूर्तपरिवर्तिन्यः कषायाणां हानिवृद्धीभ्यां तासां हानिवृद्धी वेदितव्ये
इति ॥ ९६ ॥

प्रवीचारकारणेंद्रियविषयभेदे प्रतिपादयन्माह;—

कामा दुवे तरु भोग इंदियत्था विदूहिं पण्णत्ता ।
कामो रसो य फासो सेसा भोगेति आहीया ॥ ९७ ॥

कामो ह्यौ त्रयो भोगा इन्द्रियार्था विद्वद्भिः प्रहताः ।

कामो रसश्च स्पर्शः शेषाः भोगा इति आहिताः ॥ ९७ ॥

टीका—कामो—कामः इतिपुंनपुंसकदेशेद्वयवृत्ततद्विषयाधिहापरतस्य
 कान्तात्वात्कामो कान्ते कान्तेपचारात्, पुर्वे—द्वौ, ततो—त्रयः, भोग-
 भोगा, इन्द्रियत्वा—इन्द्रियार्था इन्द्रियविषयाः स्पर्शरसरूपगंधशब्दाः ।
 अर्शेन्द्रियाणि स्पर्शनरसनघ्राणजक्ष्त्रांश्राणि तद्विषयाश्च, विकृति-
 विकृतिः प्रत्यक्षदर्शिताभिः पण्णभा—प्रज्ञताः कथिताः दृष्टा वा । कामो-
 कामो, रसोये—रसश्च, वासो—स्पर्शश्च, सेसा—शेषाः गंधरूपशब्दाः
 भोगेनि—भोगा इति, आदिता—आदिताः प्रतिपादिताः ज्ञाता वा ।
 स्पर्शेन्द्रिययुक्तिकारण-वात् रूपशब्दौ भोगो रसनेन्द्रियस्य प्रवृत्तिहेतोः
 स्पर्शेन्द्रियस्य च घ्राण भोगोऽनः घन एवं कामो रसस्यर्शौ गंधरूपशब्दा
 भोगाः कथिताः, अत इन्द्रियार्थाः सर्वेषु कामो भोगाश्च विकृतिः प्रज्ञता
 इति ॥ १७ ॥

इन्द्रियैर्वदनाप्रतिचारमुखं देवानामाह,—

आर्द्रसाणा कल्पा देवा खलु ह्येति कायपटिचारा ।
 फासप्पटिचारा पुण सणक्कुमारे य माहिंदे ॥ १८ ॥

आर्द्रसाणात् कल्पात् देवाः खलु भवंति कायप्रतीचाराः ।
 स्पर्शप्रतीचाराः पुनः सणक्कुमारे च माहेन्द्रे ॥ १८ ॥

टीका—आर्द्रयमभिविधौ दृष्टव्यः अतहिततया निर्देशोऽसद्विहायः
 तिर्यङ्मनुष्यभवनवासिभ्यंतरज्योतिःसौधर्माणां महणं लब्धं भवति,
 ईसाणा—ईशानात्, कल्पा—कल्पाः, देवा—देवाः, खलु—खलुः, ह्येति—भवति,
 कायपटिचारा—कायप्रतीचाराः “ प्रतीचारो मेघुनोपसेवनं वेदोदय-
 कृतपीडाप्रतीकारः ” काये कायेन वा प्रतीचारो येषां ते कायप्रतीचारा-
 स्तिर्यङ्मनुष्या भवनवासिभ्यंतरज्योतिष्कासौधर्मज्ञाना देवा देव्यश्च

१ 'घ्राणं, धीर्, अधुच' इति त्रैलोक्य-पुस्तके पाठः । २ 'अतनिहितता' इति
 त्रैलोक्यपुस्तके । उद्धिता उद्धि ।

स्फुटं भवंति कायप्रतीचाराः संक्लिष्टकर्मकलंकत्वान्मनुष्यवत्स्त्रीसुसमनुर्न
तीति । अवधिग्रहणादितरेषां सुसविभागे प्रतिज्ञाते तत्प्रतिज्ञानायाह-
फासपडिचारा-स्पर्शप्रतीचाराः स्पर्शं स्पर्शनेन वा प्रतीचारो विषयमुक्तः
नुभवनं येषां ते स्पर्शप्रतीचाराः, पुण-पुनरन्येन प्रकारेण सणकुमारे व-
सनत्कुमारे च कल्पे, माहिंद्रे-माहिंद्रे कल्पे देवा इत्यनुवर्तते । सनत्कुमारे
कल्पे माहिंद्रे कल्पे च ये देवास्ते स्पर्शप्रतीचाराः-देवांगनास्पर्शमानकाम-
कृतप्रीतिसुसमुपलभते तथा देव्योऽपीति ॥ ९८ ॥

तथा शेषाणां सुसप्रतिपादनार्थमाह;-

वंमे कल्पे वंभुत्तरे य तह लंतवे य कापिडे ।
एदेसु य जे देवा बोधव्वा रूवपडिचारा ॥ ९९ ॥

ग्रहणे कल्पे वदोत्तरे च तथा लांतवे च कापिडे ।

एतेषु च ये देवा बोद्धव्या रूपप्रतीचाराः ॥ ९९ ॥

टीका-वंमे कल्पे-वज्रकल्पे, वंभुत्तरे य-वदोत्तरे च कल्पे, तह-
तथा, लंतवे य-लांतवकल्पे, कापिडे-कापिडकल्पे एदेसुय एतेषु च
कल्पेषु चान्येषु तत्प्रतिबद्धेषु, जे देवा-ये देवाः, बोधव्वा-बोद्धव्यः
शातयाः, रूवपडिचारा-रूपे रूपेण वा प्रतीचारो येषां ते रूपप्रतीचाराः ।
मज्ञब्रह्मोनरलांतवकापिडेषु कल्पेषु ये देवास्ते रूपप्रतीचाराः दिव्यंगनानां
दृंगारचतुरमनोमवेष्टरूपालोकनमात्रादेश परं सुसं प्राप्नुवति देव्योऽपी
ति ॥ ९९ ॥

शब्दप्रतीचारान् प्रतिपादयन्नाह,-

२५६ ७ य सदारकल्पे तहा सहस्रारे ।
कल्पे एदेसु सुरा बोधव्वा सहपडिचारा ॥ १०० ॥

शुकमहाशुकयोश्च शतारकल्पे तथा सहस्रारे ।

कल्पे एतेषु सुरा बोद्धव्याः शब्दप्रतीचाराः ॥ १०० ॥

टीका—शुद्धमहाशुद्धेषु य-शुद्धमहाशुद्धयोश्च, सादारण्ये-सादार-
 ण्ये, तथा-तथा, साहसारे-साहसारे च, कल्पे-कल्पे, एतेषु-एतेषु, मृगा-
 मृगा, देवाः, बोध्या-बोध्य्याः, सादृष्टिचारा-सादृष्टिचाराः, शब्दे
 सम्भवे वा प्रतीचाराः चेति ते सादृष्टिचाराः । एतेषु शुद्धमहाशुद्धसादार-
 ण्यकल्पेषु ये देवा देव्योऽपि च ते सादृष्टिचाराः, देवकनितानां मधुर-
 संगीतमृगुलटिनकपिनभुपणारवभरणमावादेवपरां प्रतिमां कर्तुंतीति ॥ १०० ॥

मनः प्रतीचारात् प्रतिपादयन्नाह,—

आणदप्राणदकल्पे आरणकल्पे य अच्युदे य तथा ।
 मणपट्टिचारा नियमा एतेषु य ह्येति जे देवा ॥ १०१ ॥

आनतप्राणतकल्पयोः आरणकल्पे चाच्युते य तथा ।

मनः प्रतीचारा नियमादंतेषु च भवति ये देवाः ॥ १०१ ॥

टीका—आणदप्राणदकल्पे-आनतप्राणतकल्पयोः, आरणकल्पे—
 आणकल्पे, अच्युदे य तथा-अच्युते च तथैव देव्योऽपि, मणपट्टिचारा-
 मनः प्रतीचाराः, नियमा-नियमान्निधयेन एतेषु य-एतेषु च, ह्येति-
 भवति, जे देवा-ये देवाः । एतयो आनतप्राणतकल्पयोरारणाच्युतकल्पयो-
 र्देश मनः प्रतीचारा मानसिककामाभिलाषमाप्तमुखाः स्वांगनामनःसंकल्प-
 मावादेव परममुत्समवानुवर्ततीति ॥ १०१ ॥

अधोत्तरेषां किंप्रकारं मुसमित्युक्ते तन्निधयार्थमाह,

ततो परं तु नियमा देवा खलु ह्येति निष्पट्टिचारा ।
 साप्यट्टिचारेहि वि ते अणंतगुणसौख्यसंयुता ॥ १०२ ॥

ततः परतो नियमात् देवाः खलु भवति निःप्रतीचाराः ।

साप्रतिचारेभ्योऽपि ते अनंतगुणसौख्यसंयुक्ताः ॥ १०२ ॥

यः जातिः । यतः सर्वाणि देवमनुष्यभोगभूमि जादित्तर्गतानि वीतराग-
दुःखादायकतथागमपि जातिः, अतः निष्पत्त्याः इत्येव महात्सु सर्वान्
सर्वान्वाप्यतेति ॥ १०३ ॥

सर्वास्त्री कामादिति व्याख्यातो तत्र स्वदा कामा देवानामवगतो रसः
कामो वाचनीयुके तदर्थमारः—

अदि सागरोपमाभो तदि वाससहस्मिपाद् आहारो ।
पक्षेहि द्व उरसासो सागरसमपेहि चंभ भवे ॥ १०४ ॥

वाचत् सागरोपमायुः साचत् सर्वसदर्थ आहारः ।

पक्षेस्तु उच्युताः सागरसमपेक्षेव भवत् ॥ १०४ ॥

टीका—अदि—वाचन् यस्याहं, सागरोपमा—सागरोपमायुः वाच-
न्यादेः सागरोपमायुः तदि—तावन्माहः वाससहस्रिषया—सर्वमर्थोतिहा-
नेच्छाते भोजनेच्छा आहारमिच्छात् वाचन्मावाणि सागरोपमाण्यायु-
स्तवन्माहोर्वसहस्रेतिहातेराहारो देवानां भवति । अथ गंधाय क्वचि-
न्युक्तेऽह आहः—पक्षेहिद्व—पक्षेस्तु चंभ इराहोरात्रे, उरसासो—उच्युतासो
निष्पत्त्या गंधद्व्यावाणं, सागरसमपेहि—सागरसमपेक्षमानैः सागरोप-
मयमाणैः, चंभ—चंभ, भवे—भवत् । वाचन्मावाणि सागरोपमाणि जीवति
देवानामावन्माहैः पक्षेर्गतिरुच्युतासनिष्पत्तो भवत् । सोपमैरानयोर्देवानामा-
हारसंज्ञा भवति द्वयोर्वसहस्रयोः साधिकयोर्गतयोस्तथा मासे साधिके गते
उच्युतासो भवेत्, सन्मङ्गुमारमाहोदयोर्देवानां समभिर्वसहस्रेः साधिके-
र्गतिपहारेच्छा आपते तावदिः पक्षेभ्योच्युताः साधिकेभ्यश्चादेवीनामतमु-
हूर्त्तपुवस्त्वेनैवमुतरवापि सर्वत्र योज्यमिति ॥ १०४ ॥

अथ येषां यम्योपमायुस्तेषामित्याहोकायामाह,—

उक्तरसेणाहारो वाससहस्साहिष्ण भवणाणं ।
जोदिसिषाणं पुण मिष्णमुहुत्तेणेदि सेस उक्तरसं ॥ १०५ ॥

• उच्यते—यस्ये कपी च—य—युक्तो वेदः ।

लोकान्तं लोकान्तं अधोवातपर्यंतं । आनतप्राणतकल्पयोर्दिवाः स्वविष्टमरभ्य
 यावत्पंचमपृथिवीपर्यंतं तावत्पश्यति आरणाच्युतकल्पयोः पुनर्देशः स्वाक्या-
 नमारभ्य यावच्छष्ठपृथिवीपर्यंतं तावत्पश्यति, नवधैवेयकेषु देवाः स्ववि-
 मानमारभ्य यावत्सप्तमी तावत्पश्यन्ति, नेवानुदिशेषु पंचानुत्तरेषु च देवा-
 स्वदेवगृहमारभ्य यावत्लोकान्तं पश्यन्ति, ऊर्द्ध्वं पुनः सर्वे स्वविमानभवजग-
 यावत्पश्यन्त्यसंख्यातयोजनानि वा तिर्यक् पुनरसंख्यातानि योजनानि
 पश्यन्तीत्यर्थः ॥ १०८ ॥

व्यंतरार्दीनामवधिविषयमाहः—

पणवीस जोयणाणं ओही विंतरकुमारवर्गाणां ।
 संखेज्जजोयणोही जोदिसियाणं जहण्णं तु ॥ १०९ ॥

पंचविंशति योजनानां अवधिः व्यंतरकुमारवर्गाणां ।
 संख्यातयोजनान्यवधिः ज्योतिषां जघन्यं तु ॥ १०९ ॥

टीका—पणवीस पंचविंशतिः जोयणाणं योजनानां ओही अवधिसप्त
 भवप्रत्ययजं विंतर व्यंतराणां किंनराद्यष्टप्रकाराणां कुमारवर्गाणां कुमार-
 र्गाणां नागकुमारादिनवानां संखेज्जजोयण संख्यातयोजनानि सप्ताष्टादीनि
 ओही अवधिः जोदिसियाणं ज्योतिषां चतुः प्रकाराणां जहण्णं तु जघन्यं
 एव । व्यंतराणां नागादिनवकुमाराणां च पंचविंशतियोजनान्यवधिर्जघन्यो
 भवति, ज्योतिष्काणां पुनर्जघन्यतोऽवधिः संख्यातयोजनानि, एतादन्मात्रं
 वस्तु परिच्छिन्दतीति ॥ १०९ ॥

असुरखंदादित्यादीनां जघन्यं सर्वेषामुत्कृष्टं यावधि प्रतिपाद्यमाहः—

असुराणमसंखेजा कोडी जोइसिय सेसाणं ।
 संसादीदा य रत्तु उक्खस्सोहीपयिसओ हु ॥ ११० ॥

असुराणामसंख्याताः कोऽप्यो ज्योतिष्काणां दोषाणां ।
 संख्यातीताश्च रत्तु उक्खस्सः अवधिविषयस्तु ॥ ११० ॥

पठमं पुढविमसण्णी पढमं विदियं च सरिसवा जंति ।
पक्खी जावदु तदियं जाव चउत्थी दु उरसप्पा ॥ ११२ ॥

प्रथमां पृथिवीमसंहिनः प्रथमां द्वितीयां च सरिसृपा यांति ।
पक्षिणो यावत् तृतीयां यावच्चतुर्थी तु उरःसर्पाः ॥ ११२ ॥

टीका—यांतीति क्रियापदं तेन सह संबंधः, प्रथमां पृथिवीमसंज्ञि-
नोऽमनस्का यांति प्रथमां द्वितीयां च पृथिवीं कृकलासादयो यांति, पक्षिणो
सरीसृपगोघ भेरुडादयः प्रथमामारम्य यावत्तृतीयां पृथिवीं यांति प्रथमा-
मारम्य यावच्चतुर्थी पृथिवीमुरः सर्पा अजगरादयो यांति। अत्र पापं कृत्वा
तत्र च गत्वा दुःखमनुभवन्तीति ॥ ११२ ॥

तथाः—

आ पंचमिति सीहा इत्थीओ जंति छट्ठिपुढयित्ति ।
गच्छंति माघवीत्ति च मच्छा मणुया य ये पापा ॥ ११३ ॥

आपंचमीमिति सिंहाः स्त्रियो यांति पञ्चीपृथिवीमिति ।

गच्छंति माघवीमिति च मत्स्या मनुजाश्च ये पापाः ॥ ११३ ॥

टीका—आडभिविधो द्रष्टव्यः आ पंचम्या इति । प्रथमामारम्य
यावत्पंचमीं सिंह्याप्रादयो गच्छंति, स्त्रियः पुनर्महापापपरिणताः प्रथमा-
मारम्य पञ्चीपृथिवीं यांति, मत्स्याः मनुष्याश्च ये पापा महार्हिसादिपरि-
णताः माघवीं मत्सीं पृथिवीं प्रथमामारम्य गच्छन्ति । अयं पापशब्दः
। यदि रौद्रध्यानेन हिंसादिक्रियायां परिणताः समुत्तदा
। नरकं गत्वा दुःखमनुभवन्तीति ॥ ११३ ॥

प्रतिपाद्य तेषामुद्दर्शनं प्रतिपाद्यमाह,—

संता णेरइया तमतमाद्दु पुढवीदो ।

उहंति माणुमसं तिरिकरजोणीमुषणयंति ॥ ११४ ॥

उद्विगताः सर्वेति नारकात्तद्वारणमस्तः पृथिवीतः ।

कर्मभेदे वायुपार्श्वे तिरंगातिष्ठुवमपीत ॥ ११४ ॥

टीका—नारकात् पृथिव्या अन्तर्गतः पृथिवीतः अर्थात् नारकात्तद्वारणमस्तः पृथिवीतः ।

इति उद्विगताः सर्वेति नारकात्तद्वारणमस्तः पृथिवीतः अर्थात् नारकात्तद्वारणमस्तः पृथिवीतः ।

कर्मभेदे वायुपार्श्वे तिरंगातिष्ठुवमपीत ॥ ११४ ॥

अथ वेदुः पितृभ्योऽर्पणं उपश्रामः ॥ ११५ ॥

रातेषु य दाटीषु य पक्षीषु य जलचरेषु उपवण्णाः ।

संज्ञा आउटिदिषा पुणोषि निरयावदा होति ॥ ११५ ॥

एतेषु च वेदाेषु च पक्षीषु च जलचरेषु उपश्रामः ।

संज्ञा नापुःसिधितिकाः पुनरपि निरयावदा भवति ॥ ११५ ॥

टीका—रातेषु व्यानेषु व्यापरेषु जगत्सु च शब्दाद्वेदोपरि तासमानेषु

रातेषु य दाटीषु य पक्षीषु य जलचरेषु उपश्रामः ।

संज्ञा आउटिदिषा पुणोषि निरयावदा होति ॥ ११५ ॥

एतेषु च वेदाेषु च पक्षीषु च जलचरेषु उपश्रामः ।

संज्ञा नापुःसिधितिकाः पुनरपि निरयावदा भवति ॥ ११५ ॥

टीका—रातेषु व्यानेषु व्यापरेषु जगत्सु च शब्दाद्वेदोपरि तासमानेषु

रातेषु य दाटीषु य पक्षीषु य जलचरेषु उपश्रामः ।

संज्ञा आउटिदिषा पुणोषि निरयावदा होति ॥ ११५ ॥

एतेषु च वेदाेषु च पक्षीषु च जलचरेषु उपश्रामः ।

संज्ञा नापुःसिधितिकाः पुनरपि निरयावदा भवति ॥ ११५ ॥

टीका—रातेषु व्यानेषु व्यापरेषु जगत्सु च शब्दाद्वेदोपरि तासमानेषु

रातेषु य दाटीषु य पक्षीषु य जलचरेषु उपश्रामः ।

संज्ञा आउटिदिषा पुणोषि निरयावदा होति ॥ ११५ ॥

एतेषु च वेदाेषु च पक्षीषु च जलचरेषु उपश्रामः ।

संज्ञा नापुःसिधितिकाः पुनरपि निरयावदा भवति ॥ ११५ ॥

टीका—रातेषु व्यानेषु व्यापरेषु जगत्सु च शब्दाद्वेदोपरि तासमानेषु

रातेषु य दाटीषु य पक्षीषु य जलचरेषु उपश्रामः ।

संज्ञा आउटिदिषा पुणोषि निरयावदा होति ॥ ११५ ॥

पठमं पुढविमसण्णी पठमं विदियं च. सरिसवा जंति ।
पक्खी जावदु तदियं जाव चउत्थी दु उरसप्पा ॥ ११२ ॥

प्रथमां पृथिवीमसंज्ञिनः प्रथमां द्वितीयां च सरीसृपा यांति ।
पक्षिणो यावत् तृतीयां यावच्चतुर्थीं तु उरःसर्पाः ॥ ११२ ॥

टीका—यांतीति क्रियापदं तेन सह संबंधः, प्रथमां पृथिवीमसंज्ञि-
नोऽमनस्का यांति प्रथमां द्वितीयां च पृथिवीं कृकलासादयो यांति, पक्षिणो
सरीसृपगोध मेरुंडादयः प्रथमामारभ्य यावत्तृतीयां पृथिवीं यांति प्रथमा-
मारभ्य यावच्चतुर्थीं पृथिवीमुरः सर्पा अजगरादयो यांति । अत्र पापं कृत्वा
तत्र च गत्वा दुःखमनुभवन्तीति ॥ ११२ ॥

तथाः—

आ पंचमिति सीहा इत्थीओ जंति छट्ठिपुढवित्ति ।
गच्छंति माघवीत्ति च मच्छा मणुया य ये पापा ॥ ११३ ॥

आपंचमीमिति सिंहाः स्त्रियो यांति पृथ्वीपृथिवीमिति ।

गच्छंति माघवीमिति च मत्स्या मनुजाश्च ये पापाः ॥ ११३ ॥

टीका—आडमिविधो द्रष्टव्यः आ पंचम्या इति । प्रथमामारभ्य
यावत्पंचमीं सिंहव्याघ्रादयो गच्छंति, स्त्रियः पुनर्महापापपरिणताः प्रथमा-
मारभ्य पृथ्वीपृथिवीं यांति, मत्स्याः मनुष्याश्च ये पापा महार्हिसादिपरि-
णताः माघवीं सप्तमीं पृथिवीं प्रथमामारभ्य गच्छंति । अयं पापशब्दः
सर्वेषामभिसंबध्यते । यदि रौद्रध्यानेन हिंसादिक्रियायां परिणताः स्फुटश-
ते पापानुरूपं नरकं गत्वा दुःखमनुभवन्तीति ॥ ११३ ॥

'नारकाणामुत्पादं प्रतिपाद्य तेषामुद्गर्नं प्रतिपाद्यन्नाह,—

उद्यदिदाय संता णेरइया तमतमादु पुढवीदो ।
ण छहंति माणुसत्तं तिरिक्खजोणीमुयणपंति ॥ ११४ ॥

उद्धृताः संतो नारकास्तमस्तमसः पृथिवीतः ।

न लभन्ते मानुषत्वं तिर्यग्योनिमुपनयन्ति ॥ ११४ ॥

टीका—तमस्तमः पृथिव्या नारका उद्धृताः संतः सप्तमनरकाद्गताः

संतो मानुषत्वं मनुष्यमर्षं न लभन्ते न प्राप्नुवन्ति सुषु संक्लेशकारणं यतस्तत-
तिर्यग्योनिमुपनयन्ति सिंहव्याघ्रादिकं पुनः पापकारणं प्राप्नुवन्ति ॥ ११४ ॥

अथ केषु तिर्यभूत्वयन्त उत्पन्नाश्च क्व गच्छन्तीत्याशंकायामाह,—

द्यालेषु य द्वादीषु य पक्षीषु य जलचरेषु उषवण्णा ।

संज्ञेज्जाउठिदिया पुणेवि गिरयावहा ह्यन्ति ॥ ११५ ॥

द्यालेषु च दंष्ट्रीषु च पक्षिषु च जलचरेषु उत्पन्नाः ।

संख्यातायुःस्थितिकाः पुनरपि निरयावहा भवन्ति ॥ ११५ ॥

टीका—द्वादीषु द्यालेषु श्वापद्भुजगेषु च शब्दादन्येष्वपि तत्समानेषु

द्वादीषु य दंष्ट्रिषु च सिंहव्याघ्रवराहादिषु पक्षीषु य पक्षिषु च गृध्रभेदंटादिषु

च जलचरेषु जलचरेषु तिमितिमिगलादिमत्स्यमकरादिषु उषवण्णा उत्पन्नाः

संज्ञेज्जाउठिदिया संख्यातायुःस्थितिर्येषां ते संख्यातायुःस्थितिकाः कर्मभू

मिकर्मभूमिमातिभागजाः संतः पुणेवि पुनरपि पापवशात् निरयावहा नर-

कावहा नारका ह्यन्ति भवन्ति नारककर्मसमानका भवन्ति । सप्तमपृथिव्या

आगत्य द्यालदंष्ट्रिपक्षिजलचरेषुत्पद्य पुनरपि नरकं गच्छन्तीति ॥ ११५ ॥

अथ पश्या आगताः कोत्पद्यन्ते किं लभन्ते किं च न लभन्त इत्याशंका-

यामाह,—

छट्टीदो पुढवीदो उष्वट्टिदा अणंतर भवन्ति ।

मज्जा माणुसलंभे संजमलंभेण तु विहीणा ॥ ११६ ॥

पशुषु पृथिव्या उद्धृता अनंतर भवे ।

भाज्या मनुष्यलाभे संयमलाभेन तु विहीनाः ॥ ११६ ॥

टीका—पशुषु पृथिव्या पशुनारकाउद्धृता आगताः संतो अनंतरभवे

संयमं भाज्या विकल्पुक्ताः मनुष्यलाभेन संयमलाभेन च, संयमलाभेन

तु विहानाः । पञ्चनरकादागतानां तस्मिन् भवे कदाचिन्मनुष्यनामः स्य-
वत्रलाभश्च भवति नापि भवति, संयमलाभस्तु निश्चयेन न भवतीति ॥११६॥

पंचनपुत्रिय्या आगता यद्भवति यच्च न लभते तदाहः—

होञ्जद्दु संजमलाभो पंचमखिदिणिग्गतस्स जीवस्स ।
णत्थि पुण अंतकिरिया णियमा भवसंकिलेसेण ॥ ११७ ॥

भवतु संयमलाभः पंचमक्षितिनिर्गतस्य जीवस्य ।

नास्ति पुनः अंतक्रिया नियमात् भवसंक्रुशेन ॥ ११७ ॥

टीका—पंचमपुत्रिय्या निर्गतस्य जीवस्य भवत्येव संयमलाभः, अंत-
क्रिया मोक्षगमनं पुनर्नियमात्नास्ति भवसंक्रुशदोषेणेति । यथापि पंचमनर-
कादागतस्य संयमलाभो भवति तथापि मोक्षगमनं नास्ति भवसंक्रु-
शदोषेणेति ॥ ११७ ॥

चतुर्थ्या आगतस्य यद्भवति तदाहः—

होञ्जद्दु णिच्चुद्धिगमणं चउत्थिसिदिणिग्गदस्स जीवस्स ।
णियमा तित्थयरत्तं णत्थिसि जिणेहिं पणत्तं ॥ ११८ ॥

भवतु निर्वृत्तिगमनं चतुर्थ्यांक्षितिनिर्गतस्य जीवस्य ।

नियमा तीर्थंकरत्वं नास्तीति जिनैः प्रज्ञतम् ॥ ११८ ॥

टीका—चतुर्थ्यांक्षितेरागतस्य जीवस्य भवत्येव निर्वृत्तिगमनं, तीर्थंकरत्वं
पुनर्निश्चयेन नास्ति जिनैः प्रज्ञयमेवम् । चतुर्थ्यांनरकादागतस्य यथापि निर्वृत्ति-
गमनं भवति जीवस्य तथापि तीर्थंकरत्वं नास्ति, नात्र तीर्थहो जिनैः प्रति-
पादितव्यमिति ॥ ११८ ॥

एव ऊर्द्धमहः—

नेण परं पुट्ठीगु मयणिजा उवररिमा हु णेरहणा ।
णियमा अणंतरमवे तियायरत्तम् उरपत्ती ॥ ११९ ॥

तेन परं पृथिवीषु च भजनीया उपरितमास्तु नारकाः ।

नियमादनंतरभवेन तीर्थकरत्वस्योत्पत्तिः ॥ ११९ ॥

टीका—नेन परं तस्माच्च पृथिव्या ऊर्ध्वं पुटवीसु य पृथिवीषु च प्रथ-
मद्वितीयतृतीयप्रभासु भयणिज्वा भाज्या विभाज्या उचरिमा उपरितमा
णेरइया नारकाः नियमादनंतरभवेन तीर्थकरत्वस्योत्पत्तिः । तृतीयद्वितीय-
प्रथमेयो नरकेभ्य आगतानां नारकाणां तेनैव भवेन संयमलाभो मोक्षगति-
स्तीर्थकरत्वं च संभवति नात्र प्रतिषेध इति ॥ ११९ ॥

सतम्यः पृथिवीभ्य आगतास्तेनैव भवेन यत्र लभंते तद्वाह,—

णिरपेहिं णिग्गदाणं अणंतरभवमिह णत्थि णियमादो ।
बलदेवयामुदेयत्तणं च तह चक्खदिच्चं ॥ १२० ॥

नरकेभ्यो निर्गतानां अंतरभवे नास्ति नियमात् ।

बलदेवयामुदेयत्वं च तथा चक्रवर्तित्वम् ॥ १२० ॥

टीका—नरकेभ्यो निर्गतानामनंतरभवे नास्ति नियमात् बलदेवत्व वा मु-
देयत्वं तथा सकलचक्रवर्तित्वं च । नरकाद्वागतस्य तेनैव भवेन बलदेव-
यामुदेयत्ववर्तिभावा न संभवन्ति संयमपूर्वका यतः नरके च संयमेन गमने
नास्तीति ॥ १२० ॥

नारकाणां गत्यागतिस्वरूपमुपमंहरन् शेषाणां च सूचयन्नाह,—

उयवादोवदणमा णेरइयाणं समासदो भणिओ ।

एतो सेसाणं पि य आगदिगदिभो पवकखामी ॥ १२१ ॥

उपपादोद्दर्शने नारकाणां समासतो भणिते ।

इतः शेषाणामपि च आगतिगती प्रवक्ष्यामि ॥ १२१ ॥

टीका—उपपादोद्दर्शने गत्यागती नारकाणां समासतो भणिते प्रति-
पादिते, इत ऊर्ध्वं शेषाणां तिर्यङ्गुण्यदेवानां च ये संभवतो गत्यागती ते
प्रवक्ष्याम्यागमबलाद्गणिष्मार्थेति ॥ १२१ ॥

सव्वमपज्जत्ताणं सुहुमकायाण सव्वतेऊणं ।
वाऊणमसण्णीणं आगमणं तिरियमणुसेहिं ॥ १२२ ॥

सर्वापर्याप्तानां सूक्ष्मकायानां सर्वतेजसां ।

वायूनामसंज्ञिनामागमनं तिर्यङ्गनुष्येभ्यः ॥ १२२ ॥

टीका—सव्व सर्वेषां अपज्जत्ताणं अपर्याप्तानां सुहुमकायाणं सूक्ष्मका-
यानां सव्वतेऊणं सर्वतेजस्कायानां वाऊणं वायुकायानां असण्णीणं
असंज्ञिनां अत्रापि सर्वशब्दः संबन्धनीयः सर्ववायुकायानां सर्वासंज्ञिनां चाग-
मनमागतिः तिरियमणुसेहिं तिर्यङ्गनुष्येः । पृथिवीकायिकाष्कायिकतेजस्का-
यिकवायुकायिकवनस्पतिकायिका द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपंचेन्द्रियाणां ये
लब्ध्यपर्याप्तास्तेषु मध्येषु तिर्यचो मनुष्याश्चोत्पद्यन्ते तथा पृथिवीकायि-
कादिवनस्पतिपर्यन्तेषु सर्वसूक्ष्मेष्वपर्याप्तेषु तथा तेजःकायिकवायुकायिकेषु
वादरेषु पर्याप्तापर्याप्तेषु असंज्ञिषु च तिर्यङ्गनुष्या एवोत्पद्यन्ते न देवा नापि
नारका न चैव भोगभूमिजा भोगभूमिप्रतिभागजाश्चोति ॥ १२२ ॥

अतः पृथिवीकायादयो गत्वा कोत्पद्यन्त इत्याशंकायामाह;—

तिण्हं खलु कायाणं तहेव विगल्लिंदियाण सव्वेसिं ।
अविरुद्धं संकमणं माणुसतिरिएसु य भवेसु ॥ १२३ ॥

त्रयाणां खलु कायानां तथैव विकलेंद्रियाणां सर्वेषाम् ।

अविरुद्धं संकमणं मानुषतिर्यक्षु च भवेसु ॥ १२३ ॥

टीका—तिण्हं त्रयाणां खलु एकुटं । . . . यानां . . .
वनस्पतिकायानां तहेव तथैव विगल्लिंदियाणं सर्वेषां विकलेंद्रि-
याणामपर्याप्तानां अविरुद्धं अप्रतिषिद्धं संकमणं गमनं माणुस-
तिर्यग्भव । पृथिवीकायिकाष्कायिकवनस्पतिकायिकाः सर्वे
याथागत्य तिर्यक्षु मनुष्येषु चोत्पद्यन्ते नात्र विरोध इति ॥

तेजोवायुनो संकमणमाह;—

सध्वेषि तेजकाया सध्वे तद् वायुकायिणा जीवा ।

न लभन्ति मानुसत्वं णियमाद् अन्तरभवेहि ॥ १२४ ॥

सर्वेषु तेजकायाः सर्वे तथा वायुकायिका जीवाः ।

न लभन्ते मानुसत्वं नियमात् अन्तरभवेन ॥ १२४ ॥

टीका—सर्वेषु वाद्वयुसम्पर्याप्तापर्याप्ता तेजस्कायिकास्तथैव सर्वे वाद्वयुसम्पर्याप्तापर्याप्ताः वायुकायिका जीवा न लभन्ते न प्राप्नुवन्ति मनुष्यत्वं नियमानु अन्तरभवेन तेनैव भवेनेति ॥ १२४ ॥

प्रत्येकवनस्पतिपृथिवीकायाश्चायवाद्पर्याप्तानामागमनमाह;—

प्रत्येकदेहा वणक्कद् वाद्वरपञ्जत्त पुढवि आऊय ।

मानुसतिरिक्खदेवेहिं वेवाइन्ति खलु एदे ॥ १२५ ॥

प्रत्येकदेहा वनस्पतयो वाद्वराः पर्याप्ताः पृथिवी आपश्च ।

मानुसतिर्यग्देवेभ्यः एव आयाति खलु एते ॥ १२५ ॥

टीका—प्रत्येकदेहाः नाहिकेरादिवनस्पतयः वाद्वराः पर्याप्ता पृथिवीकायिका आप्तायिकाभेतेऽपि वाद्वराः पर्याप्तापर्याप्ताश्च मनुष्यतिर्यग्देवेभ्य एवायाति स्फुटमेतन् नान्येभ्य इति । मनुष्यतिर्यग्देवाः संकृष्टा आर्तप्यानपरा विष्यादृष्टय आगत्य प्रत्येकवनस्पतिपृथिवीकायिकाप्रायिकेषूपर्यत इति ॥ १२५ ॥

असंज्ञिपर्याप्तानां संकमणमाह;—

अविदुद्धं संकमणं असण्णिपञ्जत्तयाण त्तिरेयाणं ।

मानुसतिरिक्खसुरणारएसुण दु सधयमावेसु ॥ १२६ ॥

अविदुद्धं संकमणं असंज्ञिपर्याप्तकामां त्तिरेयां ।

मानुसतिर्यक्सुरनारकेषु न तु सर्वमायेषु ॥ १२६ ॥

सञ्चमपज्जराणं सुदुमहायाण मन्वनेऊणं ।
वाऊणममण्णीणं आगमणं तिरियमणुसंदिं ॥ १२२ ॥

सर्वास्यांतानां सुदुमहायानां सर्वनेजमां ।
वायुनामगंतिनामागमनं निर्यंइनुष्येभ्यः ॥ १२२ ॥

टीका—मन्व मर्वा भवन्मन्वर्णं आगमिनां सुदुमहायाणं सुदुमहा-
याना मन्वनेऊणं मणीजमहायानां वाऊणं वायुहायानं अमण्णीं
अमंतिनां मयाणि सर्वनेजः सर्वान्तियः सर्वायुहायानां सर्वागंतिनां वाग-
मनमागतिः तिरियमणुमेदिं निर्यंइनुष्येः । पृथिवीकायिकाकायिकवनेऊण-
यिक्वायुकायिकवनस्पतिकायिका इन्द्रियमन्द्रियननुगिन्द्रियनेद्रियाणां ये
एष्यपर्यातासंतेषु मध्येषु तिर्यंनो मनुष्याः चोत्पद्यन्ते तथा पृथिवीकायि-
कादिवनस्पतिपर्यंतेषु सर्वगुणेष्वपर्यासंतेषु तथा तेजःकायिकायुकायिकेषु
वादरेषु पर्यातापर्यंतेषु अमंतिषु च निर्यंइनुष्या एतोत्पद्यन्ते न देवा अपि
नारका न चंद्र भोगभूमिजा भोगभूमिप्रतिभागजाधोति ॥ १२२ ॥

अतः पृथिवीकायादयो गत्वा कोत्पद्यन्त इत्यार्शकायामाह—

तिण्हं सलु कायाणं तहेव विगलिंदियाण सञ्चेसिं ।
अविरुद्धं संकमणं माणुसतिरिएसु य भवेसु ॥ १२३ ॥

त्रयाणां सलु कायानां तथैव विकलेंद्रियाणां सर्वेषाम् ।

अविरुद्धं संकमणं मानुसतिर्यंशु च भवेसु ॥ १२३ ॥

टीका—तिण्हं त्रयाणां सलु सुफुटं कायाणं कायानां पृथिवीकायाकाय-
वनस्पतिकायानां तहेव तथैव विगलिंदियाणां सर्वेषां विकलेंद्रियाणां पर्या-
तापर्यातानां अविरुद्धं अप्रतिषिद्धं संकमणं गमनं माणुस मनुष्यभवे तिरिय
निर्यंभवे । पृथिवीकायिकाकायिकावनस्पतिकायिकाः सर्वे विकलेंद्रि-
याश्चागत्य तिर्यंशु मनुष्येषु चोत्पद्यन्ते नात्र विरोध इति ॥ १२३ ॥

तेजोवायुना संक्रमणमाह;—

सर्वेषु तेजकाया सर्वे तद् वायुकायिका जीवा ।
 न लभन्ते मानुषत्वं णियमाद् अनंतरभवेहि ॥ १२४ ॥

सर्वेषु तेजःकायाः सर्वे तथा वायुकायिका जीवाः ।

न लभन्ते मानुषत्वं नियमात् अनंतरभवेन ॥ १२४ ॥

टीका—सर्वेषु वादरगुणमपर्यायापर्याया तेजस्कायिकास्तथैव सर्वे
 वादरगुणमपर्यायापर्यायाः वायुकायिका जीवा न लभन्ते न मानुषति मनु-
 ष्यत्वं नियमानु अनंतरभवेन तेनैव भवेनेति ॥ १२४ ॥

प्रत्येकवनस्पतिशुचिर्बीकायाःकायवादरपर्यायानामागमनमाह;—

पक्षेपदेहा वणत्फह वादरपञ्जस पुढवि आऊय ।
 मानुसतिरिक्खदेवेहिं येवाहंति खलु एदे ॥ १२५ ॥

प्रत्येकदेहा वनस्पतयो वादराः पर्यायाः पुचियी आपश्च ।

मानुपतिर्यंकेवेभ्यः एव आयाति खलु एते ॥ १२५ ॥

टीका—प्रत्येकदेहाः नातिकेरादिवनस्पतयः वादराः पर्याया पुचि-
 र्बीकायिका आपुचिकाधैतेऽपि वादराः पर्यायापर्यायाध मनुष्यतिर्यंकेवेभ्य
 एवाणीति स्फुटमेतत् मान्येभ्य इति । मनुष्यतिर्यंकेवाः संक्रिता आर्तभ्यान-
 परा मिथ्यादृश्य आगत्य प्रत्येकवनस्पतिशुचिर्बीकायिकापुचिकेवूत्पद्यन्ते
 इति ॥ १२५ ॥

असंज्ञिपर्यायानां संक्रमणमाह;—

अविदद्धं संक्रमण असण्णपञ्जसपाण तिरियाणं ।
 मानुसतिरिक्खसुरणारपसुण दु सद्यमावेसु ॥ १२६ ॥

अविदद्धं संक्रमणं असंज्ञिपर्यायानां तिरियाणं ।

मानुपतिर्यंकेसुरणारकेषु न तु सर्वमावेसु ॥ १२६ ॥

टीका—असांज्ञिपर्याप्तकाना तिरश्चां संक्रमणमविरुद्धं न विरोधस्तु
याति क मनुष्यतिर्यक्सुरनारकेषु चतसृषु गतिष्वपि व्रजंति न तु सर्वेषु
वेषु नैव सर्वेषु नारकतिर्यङ्मनुष्यदेवपर्यायेषु यतः प्रथमायामेव शशिव्य
मुत्पद्यंतेऽसंज्ञिनस्तथा देवेषु भवनत्रासिव्यंतरन्योतिष्केषूप्यद्यंते नान्यत्र तत्र
भोगभूमिजेषु तत्प्रतिभागजेष्वन्येष्वपि पुण्यवस्तु तिर्यङ्मनुष्येषु नोत्प
द्यंते ॥ १२६ ॥

अथासंख्यातायुषः केभ्य आगच्छंतीत्याह,—

संखादीदाओ खलु माणुसतिरिया दु मणुयतिरियेहिं ।
संखिज्जआसगोहिं दु णियमा सण्णीय आयंति ॥ १२७ ॥

संख्यातीतायुषः खलु मानुपतिर्यचस्तु मनुष्यतिर्यग्भ्यः ।
संख्यातायुष्केभ्यस्तु नियमात् संज्ञिभ्यः आयान्ति ॥ १२७ ॥

टीका—संख्यातीतायुषः भोगभूमिजा भोगभूमिप्रतिभागजाश्च मनुष्य-
स्तिर्यचः संख्यातायुष्केभ्यो मनुष्यतिर्यग्भ्यः संज्ञिभ्योऽपि नियमेनार्याति
व्यक्तमेतत् नान्यत्र दानानुमोदोऽदत्तादानफलं च यत्न इति ॥ १२७ ॥

अथ संख्यातीतायुषो मृत्वा कां गतिं गच्छंतीत्यशंकयामाह,—

संखादीदाऊणं संक्रमणं णियमदो दु देवेषु ।
पयडीए तणुकसाया सच्चोसिं तेण बोधव्वा ॥ १२८ ॥

संख्यातीतायुषां संक्रमणं नियमस्तु देवेषु ।
प्रकृत्या तनुकसायाः सधेपां तेन बोद्धव्याः ॥ १२८ ॥

टीका—संख्यातीतायुषां भोगभूमिजानां भोगभूमिप्रतिभागजानां च
संक्रमणं सूत्रोत्पादः नियमस्तु देवेषु, कुत एतत् यतः प्रकृत्या स्वभावेन
तेषां तन्वोन्वाः कषायाः क्रोधमानमायालोभास्तेन ते देवेषूप्यद्यंते इति
ज्ञानार्थं नात्र शंका कर्तव्येति ॥ १२८ ॥

अथ वेभ्य आगत्य शलाका पुण्या भवंति वेभ्यश्च न भवंतीत्याशंका
यामाह,—

माणुम तिरिषाय तदा शलागपुरिमा ण होंति खलु
णियमा ।

तेसिं अणंतरमये भयणिज्जं णिधुदीगमणं ॥ १२९ ॥

मनुष्या स्तिर्यथश्च तथा शलाकापुरुषा म भवंति खलु नियमात् ।

तेषां अनंतरमयं भजनीय निवृत्तिगमनं ॥ १२९ ॥

टीका—मनुष्यास्तथा तिर्यथश्च शलाकापुरुषास्तीर्थंकरश्चवर्तिबलदे-
वशासुदेशा न भवंति नियमात् निवृत्तिगमनं तु भाग्यं तेषां कदाचिदन्तर-
मये न तेनेव भवं नशा भर्गान् मनुष्याणां, न तु निरर्था यत्नमतत् निवृत्ति-
गमनकारणं तु भयन्तेव निरर्थापि सम्भ्यादिकं तेन न दोष इति ॥ १२९ ॥

अथ मिथ्योपपादः कं इत्याशंकायामाह,—

सापिण असण्णीण तदा पाणेसु य तह प भवणयासीसु ।

उपपादो घोषव्वो मिच्छादिह्दीण णियमादु ॥ १३० ॥

संज्ञिनां असंज्ञिनां तथा पाणेषु च तथा च भवनयासिपु ।

उपपादो बोद्धव्यो मिथ्याहर्षिनां नियमात् ॥ १३० ॥

टीका—संज्ञिनामसंज्ञिनां च मिथ्याहर्षिनां उपपादो मूलोत्पत्तिः कदा-
चिदन्तरमये कदाचिद्भवनवासिपु च बोद्धव्यो नियमेन, नात्र विरोध
एतेष्वप्यतिशयत्र च परिणामवशादिति ॥ १३० ॥

अथ ज्योतिक्रियु क उत्पद्यंत इत्याशंकायामाह,—

संसादीदाऊणं मणुपतिरिक्खाण मिच्छभावेण ।

उपपादो जोदिसिण उक्तस्सं तावसाणं तु ॥ १३१ ॥

संख्यातीतापुषां मनुष्यतिरर्थां मिथ्यात्वभावेन ।

उपपादो ज्योतिक्रियु उरकृष्टस्तापसानां तु ॥ १३१ ॥

टीका—संख्यातीतायुषामसंख्यातवर्षप्रमाणायुषां मनुष्याणां तिरस्त्रां च मिथ्यात्वभावेनोपपादः भवनवास्याद्विषु ज्योतिष्कदेवेषु कंदकलाश-
हाराणां तापसानां चोत्कृष्ट उपपाद स्तेष्वेवं ज्योतिष्केषु शुभपरिणामेन-
न्येनेति ॥ १३१ ॥

अयाजीवकपरिव्राजकानां शुभपरिणामेन क्रियदूरगमनमित्याशंकाया-
माह;—

परिवायगाण णियमा उक्कस्सं होदि वंमलोगग्ग्हि ।

उक्कस्स सहस्सारत्ति होदि य आजीवगाण तथा ॥ १३२ ॥

परिव्राजकानां नियमात् उत्कृष्टो भवति ब्रह्मलोके ।

उत्कृष्टः सहस्रार इति भवति च आजीवकानां तथा ॥ १३२ ॥

टीका—परिव्राजकानां संन्यासिनां शुभपरिणामेन नियमात् उत्कृष्ट
उपपादो भवनवास्यादिव्रह्मलोके भवति, आजीवकानां तथोपपादो भवन
वास्यादि सहस्रारं यावद्भवति सर्वोत्कृष्टाचरणेन मिथ्यात्वभावेन शुभपरि-
णामेनेति वक्तव्यं नान्यथेति । अन्येषां च लिङ्गिनां भवनाद्विषु च द्रष्टव्यं
शुभपरिणामेनेति ॥ १३२ ॥

अथोर्ध्वं क उतपंत इत्याह;—

तत्तो परं तु णियमा उवावादो णत्थि अण्णलिंगीणं ।

णिगंघसावगाणं उवावादो अच्चुदं जाव ॥ १३३ ॥

ततः परं तु नियमात् उपपादो नास्ति अण्डलिङ्गिनां ।

निर्गंधधायकाणां उपपादः अच्युतं चायत् ॥ १३३ ॥

टीका—ततः सहस्रारादूर्ध्वं परेषु कल्पेषु नियमानुपपादो नाण्डन्यलिं-
गिनां परमोत्कृष्टाचरणेनापि, निर्धन्यानां भ्रातृकाणां आर्थिकाणां च शुभ
परिणामेनोत्कृष्टाचरणेनोपपादः सौधर्ममादि कृत्वा यावदच्युतकलाः निधि-
तमेतदिति ॥ १३३ ॥

अवाप्या भिनर्हिगेन विपुर्ग गच्छंतीत्याशांकायामाह,—
 भाउपरिमगोवेजं उववादो अभविषाण उक्तस्तो ।
 उक्तद्वेण तवेण दु नियमा निगमंघालिगेण ॥ ११४ ॥

यावत् उरिभवेवेकं उववाक् अभव्यानां उक्तुः ।

उक्तद्वेण तवसा तु नियमाभिर्घालिगेण ॥ ११४ ॥

टीका—अभव्यानां निर्घन्यहिगेनोक्ततपसा निभयेनोत्पाद् उक्तः
 मदनशक्तिनमादिं कृतोपरिमगोवेकं यावन्निभ्यात्वाभावेन शुभपरिणामेन
 राग्देशाभावेनेति वक्तव्यं ॥ ११४ ॥

अयोपरि कं न गच्छंतीत्याशांकायामाह,—

तसो परं तु नियमा तवदंसणणाणचरणजुसाणं ।

निगमंघाणुववादो जावद् सच्चसिद्धिसिद्धि ॥ ११५ ॥

ततः परं तु नियमात् तपोदर्शनज्ञानचरणयुक्तानाम् ।

निर्घयानामुपराहः यावत् सर्वायंसिद्धिरिति ॥ ११५ ॥

टीका—ततः सर्वोत्प्रेषवेवकापूर्ध्व परेषु मधोनुत्तरादिषु सौधर्मादिषु
 च निर्घन्यानां सर्वसंगत्यागिनां तपोदर्शनज्ञानचरणयुक्तानां चरमदे-
 दिनां शुभपरिणामिनां निभयेनोत्पाद् सर्वायंसिद्धिर्यावत् । सर्वायंसिद्धि-
 र्मेतं कृत्वा सर्वेषु सौधर्मादिषुत्वयंत इति ॥ ११५ ॥

अथ देवा आगत्य कोत्पयंत इत्याशांकायामाह,—

आईसाणा देवा चएतु एईदिपत्तणे मज्जा ।

तिरियत्तमाणुत्तसे भयणिज्जा जाव सहसारा ॥ ११६ ॥

आ ईशानात् देवाः च्युत्वा पर्येद्विपत्तेन भाज्याः ।

तिर्यक्त्वमानुपत्तेन भजनीया यावत् सहस्रारं ॥ ११६ ॥

टीका—मदनशक्तिनमादिं कृत्वा आ ईशानात् ईशानकृत्यो यावत्
 देवाश्च्युत्वा पर्येद्विपत्तेन भाज्याः कदाचिदार्त्तघानेनागत्य शयिनीकायिका-
 कायिकरावेकवनस्पतिकायिकेषु भादोत्पत्त्यंत परिणामवहोनाम्बेषु पर्ये-

द्रियपर्याप्ततिर्यङ्मनुष्येषु भोगभूमिजादिवर्जितेषु तत ऊर्ध्वं सहस्रारं दत्त्वा
 देवाभ्युत्वा तिर्यक्तेन मनुष्यत्वेन च भाज्याः नैते एकंद्रियेपुत्रयंते पुनस्तिर्य
 ग्रहणाभारकदेवविकलेंद्रियासंज्ञिसुश्मापर्याप्तसर्वतेजोवायुभोगभूमिजादिषु
 सर्वे देवा नोत्पद्यन्ते इति च द्रष्टव्यं ॥ १३६ ॥

उपरितनानामाह;—

ततो परं तु णियमा देवावि अणंतरे भवे सद्भवे ।

उववज्जंति मणुस्से ण तेसिं तिरिएसु उववादो ॥ १३७ ॥

ततः परं तु नियमात् देवा अपि अनंतरे भवे सर्वे ।

उत्पद्यन्ते मानुष्ये न तेषां तिर्यङ्मु उपपादः ॥ १३७ ॥

टीका—ततः सहस्रागदुपरि नियमाद्देवाः सर्वेऽपि अनंतरमवेन मनुष्ये-
 पुत्रयन्ते न तेषां तिर्यङ्मुपपादः च्यवनकाले महतः संक्रेशस्याभावो षण
 इति ॥ १३७ ॥

शलाकापुरुषा आगत्य ये देवा न भवंति तान्प्रतिपादयन्नाह;—

आजोदिसिच्चि देवा शलागपुरिसा ण होंति ते णियमा ।

तेसिं अणंतरमवे भयणिज्जं णिण्डुदीगमणं ॥ १३८ ॥

आज्योतिष इति देवा शलाकापुरुषा न भवंति ते नियमात् ।

तेषामनंतरमवे भाज्यं निर्बृतिगमनं ॥ १३८ ॥

टीका—आ ज्योतिषो देवा भवनशामिन आदौ कृत्वा ज्योतिष्ठा
 यावदेवाः शलाकापुरुषा न भवंति तीर्थहरचक्रवर्तिवल्देवशामुदेवा न
 भवंतीति निश्चयेन निर्बृतिगमनं पुनस्तेषामनंतरमवे भाज्यं कदाचिदपि
 कदाचिदिति तस्य सर्वथा प्रतीयेष्यानास्तीति ॥ १३८ ॥

अथ के शलाकापुरुषा भवंतीत्याशंकायामाह;—

ततो परं तु भवेज्जं भयणिज्जा शलागपुरिसा इ ।

तेसिं अणंतरमवे भयणिज्जा णिण्डुदीगमणं ॥ १३९ ॥

ततः परं तु वैवेयकं भजनीयाः शलाकापुरुषारतु ।

तेषामनंतरभवे भजनीयं निर्वृतिगमनं ॥ १३९ ॥

टीका—ततः परं सौधर्मशास्त्रे नवभेदयुक्तं यावत्संभ्यो देवा आगत्य शलाकापुरुषा भवन्ति न भवन्तीति भाज्यास्तेषामनंतरभवेन च निर्वृतिगमनं मार्ग्यं कदाचिद्भवति कदाचिन्नेति ॥ १३९ ॥

तत्र ऊर्ध्वं वागुद्देशा आगत्य भवन्तीति प्रतिपादयन्नाह,—

णिष्पुदिगमणे रामक्षणे य तिरथयरचक्रवहित्ते ।

अष्पुदिसणुत्तरयासी तदो चुदा ह्यंति भयणिजा ॥ १४० ॥

निर्वृतिगमनेन रामक्षणे च तीर्थकरचक्रवहित्तेन ।

अनुदिशानुत्तरयासिनः तेभ्यः व्युत्ता भवति भजनीया ॥ १४० ॥

टीका—निर्वृतिगमनेन रामक्षणे तीर्थकरक्षणे च शक्यतेवेन च भाज्याः

अनुदिशानुत्तरयासिनो देवास्तेभ्यो विमानेभ्यः व्युत्ताः संतः कदाचिर्तीर्थकर-

रामचक्रवहितिनो मुक्ताश्च भवन्ति न भवति च, वागुद्देशाः पुनर्न भवन्ति

एवेति ॥ १४० ॥

ये पुनर्निधयेन निर्वृतिं गच्छन्ति तान् प्रतिपादयन्नाह,—

सद्यद्वादो य चुदा भज्जा तिरथयरचक्रवहित्ते ।

रामक्षणेण भज्जा नियमा पुण णिष्पुदिं जंति ॥ १४१ ॥

सर्वांशोऽप्य व्युत्ता भाज्याः तीर्थकरचक्रवहित्तेन ।

रामक्षणेन भाज्या नियमात् पुनर्निर्वृतिं व्रन्ति ॥ १४१ ॥

टीका—सर्वांशोऽप्यसिद्धेः व्युत्ता देवास्तीर्थकरक्षणे च शक्यतेवेन

रामक्षणेन च भाज्याः, निर्वृतिं पुनर्निधयेन व्रन्ति न तत्र विवक्ष्यः सर्वे तु

आगत्य च रामक्षणे भवन्ति तीर्थकरचक्रवहितिनो भवन्ति मुक्ताश्च कदाचिद्-

भवन्ति च संवत्सराद्य नियमान्मुक्तिं गच्छन्ति ॥ १४१ ॥

पुनरपि निभयेन ये ये सिद्धिं गच्छंति तान् प्रतिपादयन्नाह,—
 सक्को सहस्रगमाहिंसी सलोकपाला य दक्षिणैश्च य
 लोमतिगा य णियमा चुदा दु खलु णिव्युद्धिं जाति ॥१४२

शकः सहायमहिषी सलोकपालाथ दक्षिणैश्चाथ ।

लोकान्तिकाथ नियमात् प्युतास्तु खलु निर्वृतिं याति । १४२

टीका—शकः सौधमेद्रः सहायमहिषी अपमहिषी हापी ता

गह वर्तन इति सायमहिषी सलोकपालाः लोकान् पालयतीति लोकात्
 यगारक्षिकसमानासीः सह वर्तन्ता इति सलोकपालाः दक्षिणैश्च
 दक्षिणशब्दः प्रथमोच्छरणे वर्तते तेन सनत्कुमारब्रह्मर्षितवशतादानात्
 श्रद्धां प्रकर्षं च शब्देनाभ्येषो च, लोकान्तिकाथ सारस्वतादिपञ्चपरणन्द
 गर्दनायतुष्टिसारथावाधाविष्टाभाप्रकाश ब्रह्मलोकान्निनो देवर्षयो नियम
 प्युता मनुष्यक्षेत्रमागता निर्वृतिं याति । सौधमो मनुष्यमयं प्राय षो
 याति तथा तस्यापमहिषी लोकपालाथ मनुष्यार्थं प्राय नियमो निर्वृति
 याति तथा दक्षिणश्च लोकान्तिकाथ अमर्षतां प्राय निभयेन सुक्ति
 गच्छंतीं स्फुटमेवञ्चात्र संदेह इति ॥ १४२ ॥

तस्यागन्धधिकारं समुच्चयन्नाह,—

पृथं तु सारसमप भणिदा दू गदीगदी मया किंचि ।

णियमादू मणुसगदिण णिव्युद्धिममणं अणुणगाद् ॥१४३॥

एहेन्द्रियादयं प्राणा. अतुष्टं तु मर्षति जीवस्थानानि ।

सुखश्रवानानि च अतुष्टं मागंजात्वाभास्यति तथैव ॥ १४३ ॥

टीका—पृथं तु मनेन प्रकांशा सारसमये अन्वयवचनयो निर्वृति

नमदा मर्षिते मन्वन्ती मर्षि मर्षि वा आगन्धि मर्षिता मदा किं पृ
 म्मे कवनेन । मर्षमयपदुद्धय मर्षमर्षि मन्वन्ती म्मे क्व मर्षि मर्षि
 निर्वृतिः । निर्वृतिममणं पुनर्नमममयाथे । निभयेन मर्षान् निभयेन मर्षान्
 मर्षि मर्षि मर्षि मर्षि मर्षि ॥ १४३ ॥

अथ केः किंप्रुताः केः कृत्वा निर्वृतिं यातीत्याशंकायामाह,—
सम्भवेसण्णाणेहि भाविदा सपलसंजमगुणेहि ।
णिट्टुविपसद्वक्त्रकम्मा णिग्गंधा णिध्वुदिं जंति ॥ १४४ ॥

सम्यग्दर्शनज्ञानाभ्यां भाविताः सकलसंयमगुणैः ।

निष्ठापितसर्वकर्माणो निर्घन्था निर्वृतिं याति ॥ १४४ ॥

टीका—सम्यग्दर्शनज्ञानाभ्यां भाविताः सकलसंयमगुणैश्च भाविताः
एतस्यातसंयमविशुद्धिवर्द्धिता निष्ठापितसर्वकर्माणिः विनाशितसर्वकर्म-
भूता संतो निर्घन्था अनंतचतुष्टयसहाया निर्वृतिं याति नात्र संदेह
इति ॥ १४४ ॥

अथ ते सत्र गत्वा कीदृग्भूतं सुरामनुभवति कियंतं कालमधितिष्ठती-
त्याशंकायामाह,—

ते अजरमरुजममरगशरीरमक्षयमणुषमं सोकरं ।
अट्टवाधाधमणंतं अणागदं कालमत्थंति ॥ १४५ ॥

ते अजरमरुजममरमशरीरमक्षयमनुषमं सोकर्यं ।

अट्टवाधाधमणंतं अनागतं कालं तिष्ठंति ॥ १४५ ॥

टीका—ते मुक्तिं प्राप्ता अजरं न विद्यते जरावस्था वृद्धत्वं यत्र तद-
जरं, न विद्यते रुजा रोगो यत्र तदरुजं, न विद्यते एव तदमरं, अशरीरं
औदारिकादिर्वचशीररहितं, अक्षयं क्षयरहितं शाश्वतं सुरां अनंतज्ञानदर्श-
नपुसर्वीर्यरूपं, अट्टवाधाधं अन्योपपातविनिर्मुक्तं, अनंतमनागतं कालमधि-
तिष्ठंति भविष्यत्कालपर्यंतं परममुक्ते निमग्रास्तिष्ठंतीति ॥ १४५ ॥

मत्यागतिवर्ष्यं निरूप्य स्थानाधिकारं प्रतिपादयन्माह,—

एहंदिपादि पाणाचीहस दु हयंति जीवठाणाणि ।
शुणठाणाणि य चीहस मगणठाणाणिवि तदेव १४६ ॥

एकेंद्रियादयः प्राणाः चतुर्दश तु भवन्ति जीवस्थानानि ।
गुणस्थानानि च चतुर्दश मार्गणास्थानान्यपि तथैव १४३

टीका—जीवस्थानान्याधारभूतानेकेंद्रियादीन् प्रतिपादयति एकेंद्रियादय एकं मूत्रं प्राणो द्वितीयं मूत्रं चतुर्दश जीवस्थानानि भवन्ति तृतीयं मूत्रं गुणस्थानानि चतुर्दश चतुर्थं मूत्रं मार्गणास्थानानि चतुर्दश भवन्ति पंचमं मूत्रं पंचत्रिःसंग्रहस्तत्र संग्रहस्थानमूत्रं ध्याख्यायते—जीवास्तिष्ठन्ति येषु तानि जीवस्थानानि, गुणा मिथ्यात्वादयो निरूप्यन्ते येषु तानि गुणस्थानानि, जीवा मृग्यन्ते येषु यैर्वा तानि मार्गणास्थानानि इति ॥ १४६ ॥

अथ का मार्गणाऽऽदौ जीवगुणमार्गणा का इत्याशंकायामाह;—
गदिआदिमग्गणाओ परूविदाओ य चौदसा चैव ।
एदेसिं खलु भेदा किंचि समासेण वोच्छामि ॥ १४७ ॥

गत्यादिमार्गणाः प्ररूपिताश्च चतुर्दश चैव ।

एतेषां खलु भेदाः कियन्तः समासेन वक्ष्यामि ॥ १४७ ॥

टीका—गत्यादिमार्गणाश्चतुर्दश एवागमे निरूपिताः, चशब्दाद्वादरेकेंद्रियादीनि जीवस्थानानि चतुर्दश मिथ्यादृष्ट्यादीनि गुणस्थानानि चतुर्दशेत्येतेषां भेदान्कियन्तः समासेन सक्षेपेण प्रवक्ष्यामीति ॥ १४७ ॥

एवं सर्वमाक्षिप्यैकेंद्रियादिभेदास्तावत्प्रतिपादयन्नाह;—

एइंद्रियादि जीवा पंचविधा भगवता हु पण्णत्ता ।
पुढवीकायादीया विगला पंचेंद्रिया चैव ॥ १४८ ॥

एकेंद्रियादयः जीवाः पंचविधा भगवता हु प्रज्ञप्ताः ।

पृथिवीकायादयः विकलाः पंचेंद्रिया एव ॥ १४८ ॥

टीका—ये एकेंद्रियादयो जीवाः संग्रहमूत्रेण सूचितास्ते पंचविधाः पंचकाया एव भगवता प्रज्ञप्ताः । के ते पंचप्रकारा इत्याशंकायामाह;—

दृषिर्वीकायिकादय एकः प्रकारः, विकलेन्द्रिया द्वितीयः प्रकारः, त्रीन्द्रिया-
स्तृतीयः प्रकारः, चतुरिन्द्रियाः चतुर्थः प्रकारः, तथा पंचेन्द्रियाः पंचमः
प्रकारः । पंचप्रकारा एव न षट्प्रकार नापि सत्त्वार इति ॥ १४८ ॥

दृषिर्वीकायादिभेदा उत्तरत्र प्रबंधेन प्रतिपाद्यते इति कृत्वा द्वीन्द्रियादीन्
प्रतिपाद्यन्नाह;—

संसो गोभी भमरादिया दु विगलिन्द्रिया मुणेदद्या ।

पंचेन्द्रिया दु जलथलसचरा सुरणारयणरा य ॥ १४९ ॥

संसो गोभी भमरादयस्तु विकलेन्द्रिया ज्ञातव्या ।

पंचेन्द्रियास्तु जलथलसचराः सुरणारकनराद्य ॥ १४९ ॥

टीका—आदिशब्दः प्रत्येकमभिसंबन्धयते, संसाद्य भमराद्य, गोभ्या-
द्य विकलेन्द्रिया द्वीन्द्रियाः त्रीन्द्रियाश्चतुरिन्द्रिया यथाशंभयेनाभिसंबन्धयते । एते
श्रीशृंगभ्यश्चराट्कण्डुगंडूषदादयः द्वीन्द्रिया ज्ञानव्याः, गोभीकुंभुषिषी-
लिकामकुणभिकमुकुंदगोपाद्यस्त्रीन्द्रिया ज्ञातव्याः, भमरमधुक्षीर्दशक-
पतंगमक्षिकादयश्चतुरिन्द्रिया ज्ञातव्याः, पंचेन्द्रियास्तु जलथलाः स्थलचरा
सचराः सुरा नारका नराभ ज्ञातव्या इति ॥ १४९ ॥

प्राणान् प्रतिपाद्यन्नाह;—

पंचय इंद्रियपाणा मणवपकाया दु तिणिज बलपाणा ।

आणव्याणव्याणा आउगपाणेण ह्येति दस पाणा १५०

पंचय इंद्रियाणि प्राणा मनोयजनकादारतु प्रचो बलप्राणा ।

आनपाणः प्राणः आयुःप्राणेन भवति दश प्राणाः ॥ १५० ॥

टीका—पंचेन्द्रियाणि स्पर्शनरसनप्राणचक्षुर्धोत्राणि पंच प्राणाः
मनोवचः कायास्तु बलरूपास्तयः प्राणाः आनपाणकुंभुर्गुरुनिश्चरलक्षणा
एकः प्राणा आउर्भक्षपाणलक्षणो दुर्लभश्चय एकः प्राणा एवमेव दश
प्राणा भवेतीति ॥ १५० ॥

एकेंद्रियादीनां प्राणानां च स्वस्थामिसंबंधं प्रतिपादयन्नाह,—

इंद्रिय बल उस्मासा आऊ चद्रु छक्क सत्त अट्टेव ।
एगिंदिय विगलिंदिय असण्णि सण्णीण णव दस
प्राणा ॥ १५१ ॥

इंद्रियं बलं उच्छ्वास आयुः चत्वारः पट् सप्त अष्टौ ।
एकेंद्रियस्य विकलेंद्रियस्य असंज्ञिनः संज्ञिनो नव दश प्राणाः ॥

टीका—इंद्रियं स्पर्शनेंद्रियमेकः प्राणः, बलं कायबलं द्वितीयः प्राणः, उच्छ्वासस्तृतीयः प्राणः, आयुश्चतुर्थः प्राणः, एते चत्वारः प्राणा एकेंद्रियस्य पर्याप्तस्य भवन्ति पर्याप्तिरहितस्य पुनरुच्छ्वासरहिता भवन्ति । द्वीन्द्रियस्य पर्याप्तस्य स्पर्शनरसनकायबलवाग्बालोच्छ्वासायूपि पट् प्राणा भवन्ति, अपर्याप्तस्य त एव वागुच्छ्वासरहिताश्चत्वारः । त्रीन्द्रियस्य पर्याप्तस्य स्पर्शनरसनघ्राणकायबलवाग्बालोच्छ्वासायूपि पट् प्राणा भवन्ति, त एव वागुच्छ्वासरहिताः पंचपर्याप्तस्य । स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुः कायबलवाग्बालोच्छ्वासायूप्यष्टौ प्राणाश्चतुरिन्द्रियस्य पर्याप्तस्य भवन्ति वागुच्छ्वासरहितास्त एव षडपर्याप्तस्य भवन्ति । पंचेंद्रियस्य कायबलवाग्बालोच्छ्वासायूपि चासंज्ञिनः पर्याप्तस्य नव प्राणा भवन्ति त एव वागुच्छ्वासरहिताः सप्त भवन्त्यपर्याप्तस्य । संज्ञिनः पर्याप्तस्य पुनः सर्वेऽपि दश प्राणा भवन्ति, अपर्याप्तस्य मनोवागुच्छ्वासरहितास्त एव सप्त भवन्तीति ॥ १५१ ॥

जीवसमासान्भिरूपयन्नाह,—

सुह्रुमा वादरकाया ते खलु पज्जत्तया अपज्जत्ता ।
एइंदिया दु जीवा जिणंहिं कहिया चदुधियप्पा ॥ १५२

सूक्ष्मा वादरकायास्ते खलु पर्याप्तका अपर्याप्तकाः ।
एकेंद्रियास्तु जीवा जिनेः कथिताः चतुर्विकल्पाः ॥ १५२ ॥

टीका—ते पुनरेवेन्द्रिया बाह्यस्यमपर्यायभेदेन जिनैधतुर्विकल्प्याः
 क्विना इति कृत्वा चत्वारो जीवसमासा भवतीति ॥ १५२ ॥

शेषजीवसमासात् प्रतिपादयन्नाहः—

पञ्चत्तापञ्चत्तां वि ह्यंति विकलेन्द्रिया दु छट्मेया ।

पञ्चत्तापञ्चत्ता सण्णि असण्णीय सेसा दु ॥ १५३ ॥

पर्यांता अपर्यांता अपि भवन्ति विकलेन्द्रियारतु वक्ष्येया ।

पर्यांता अपर्यांताः संशिनः असंशिनः संवास्तु ॥ १५३ ॥

टीका—विकलेन्द्रिया द्वन्द्वियत्रीन्द्रियचतुर्विद्रिया पर्यायपर्यायभेदेन
 वक्ष्येया भवन्ति तथा पंचेन्द्रियाः संशिनोऽसंशिन पर्यायपर्यायभेदेन चतु-
 र्विकल्प्या भवन्ति । एवमेते दश जीवसमासा पर्यायपर्याय भवे एव चतु-
 र्दश जीवसमासा भवन्तीति । १५३ ॥

गुणस्थानानि प्रतिपादयन्तर्गत् सुब्रह्मण्यमाह —

मिच्छादिष्टी सासादृणो य मिस्तो असज्जो चैव ।

देसाविरतो यमसो अपमसो तह य णायस्यो ॥ १५४ ॥

एतो अपुटवकरणो अणियष्टी सुहमसंपराओ य ।

उवसंतरीणमोहो सजोगिकेवल्लिजिजो अजोगी य १५५

मिच्छादिष्टिः सासादृणस्य मिश्रः असंशयश्चैव ।

देसाविरतः यमसः अपमसस्तथा च हातरस्य ॥ १५४ ॥

एतः अपूर्वकरणः अणिवृत्तिः सुहमसांपरादयः ।

उपशांतरीणमोहो सयोगिकेवल्लिजिजः अजोदी च ॥ १५५ ॥

टीका—मिच्छा विषयाऽस्तया दृष्टिर्दृष्टेर्न विद्यते इति विजयस्यैव
 ज्ञानरूपमिच्छात्वकर्मोपपन्नत्वात् देवा ते मिच्छादृष्टयः एव मिच्छा दिष्टे
 तत्र दृष्टी क्विः भक्षा प्राप्यते देवा ते मिच्छादृष्टयः तेभ्योऽप्युत्पन्न-
 आसादृनेऽप्यवधारितानि एहासादृनेन वर्तन् इति एहादृनेो विजयस्यैव-

विशय क्षयकभेदपारोहणानुपपत्तेर्देर्दानमोहनीयक्षयांपदमाभ्यां चिन्तौपशम-
 भेदपारोहणानुपपत्तंभाष्य । समानसमयस्थितजावपणिजामाता निर्भेदेन कु-
 म्भया निवृत्तेभ्यांनिवृत्तिर्न विद्यते निवृत्तिर्देयां तं निवृत्तयस्मिः सह चरिता गुण-
 अनिवृत्तिर्गुणः चाद्वरसांपदायः सांठपि द्विविध उपशमक क्षयक, काश्चिन्न
 कुनीकरसमयति काश्चिदुपस्थितानुपशमविरचयति औपशमिणी यं गुणः
 काश्चिन्नगुनीः क्षययति काश्चिन्न क्षयविरचयतीति क्षयविरचयं गुणः अत्र
 सामिकश्च क्षयिकः क्षायोपशमिश्च मृशम सांपदाय, कथायो देयां तं गुण
 सांपदायान्तैः सहचरितो गुणोऽपि मृशमसांपदायः स द्विविध उपशमक-
 क्षयकः, सभ्यस्तथापेक्षया क्षयक क्षयकय क्षयिको गुण उपशमि-
 कस्य क्षयिको गुण उपशमकस्य क्षयिकोपशमिश्च काश्चिन्न मृशमी
 क्षययति क्षययिष्यति क्षयिताभेव क्षयिक काश्चिदुपशमयति उपशम
 विद्यति उपशमिताभेति औपशमिको सांपदाय प्रयेकमभिर्गोभयय उप
 सांपदाय मोहो देयां तं उपशमितामाहास्यै सहचरितो गुण उपशमिवत् उप
 शमिष्यारोपकथायःसादोपशमिश्च । क्षिणा विनष्ट भूतो देयां तं क्षयिता-
 हास्यैःसहचरितो गुण क्षिणमोह प्रत्यभाषद्विषयादुपशमकस्य निवृत्तयसि
 नासाभाषाविकृण्ण एते सर्वेऽपि उपशया । क्वचन केवलज्ञान लक्ष्य
 देयां तं केवलिनः सह योगेन सर्वत्र इति सायोगा, सायोगश्च तं केवलिन
 सर्वगतकेवलिजिनान्तैः सह चरिता गुण सायोगकेवली क्षयितास्येव
 कर्मकथायु निःसर्तःवृत्तरेर्दनीयकर्मकथायु नष्टाएव कर्मकथायु वदु कर्त्त
 वगुण, केवलिजिनसायु उत्तरसायविरचयने काश्चिन्नक्षयकस्य । अत्र
 एते योगे सनश्च सह कायविरचयं द्वयथावकस्य देयां तं केवलिनः
 केवलिजिनसायुःसिद्धिर्न विनष्टिनास्यै सहचरितो गुणोऽपि केवलिनः
 लक्ष्येवसायविरचयं कथायु निवृत्तयानपारिर्भेदसायु क्षयिको गुण ।
 यथासायविरचयं निवृत्तयानपारिर्भेदसायु क्षयिको गुण ।
 नैवमुपशम उपशमिष्यति निवृत्तयानपारिर्भेदसायु क्षयिको गुण ।
 देहा, कोशविनिर्भेदसायु क्षयिको गुण । ४३५-४३५ ४

चतुर्दश गुणग्यानानि प्रतिपाद्य मार्गणाग्यानानि निरूपयन्त्र, —
 गृह इंद्रिये च काये जांमे येद् कसाय णाणे य ।
 मंजम वंसण लेस्सा मयिया सम्मत्त साण्णि आहारो ॥ १५६ ॥

गतिरिन्द्रियाणि च कायां योगो येद् कसायो ज्ञानं च ।
 मंजमो वंसनं लेस्या मय्यः मय्यकत्वं संशी आहारः ॥ १५६ ॥

टीका—गम्यत इति गतिः गतिकर्मोदयापादिनचेष्टा मवाद्भक्त-
 सत्कालिर्वा गतिः सा चतुर्विधा नरकगानितिर्यग्गनिमनुष्यगतिदेवगतिभेदेन,
 स्वार्थनिगतानोन्द्रियाणि अथवा इन्द्र आत्मा तस्य लिङ्गमिन्द्रियं इंद्रेण दृष्ट-
 मिति चेंद्रियं, तद्विविधं द्रव्येंद्रियं भावेन्द्रियं चेति, निर्कृत्युपकरणं द्रव्येंद्रियं,
 लक्ष्ययुगो भावेन्द्रियं, कर्मणा या निर्वर्त्यते सा निर्वृतिः, सापि द्विविध
 वाच्यभ्यंतरभेदेन, तत्र लोकप्रमितविशुद्धात्मप्रदेशानां प्रतिनियतचक्षुरादी-
 न्द्रियस्थानेनावस्थितानामुत्सेधगुलभ्यासंभ्येयभागप्रमितानां वृत्तिगम्यंतरा
 निर्वृतिरात्मप्रदेशेऽपिन्द्रियव्यपेक्षभाक् यः प्रतिनियतचक्षुरादिसंभ्यानो नाम
 कर्मोदयापादितावस्थाविशेषः पुद्गलप्रचयः सा वाचा निर्वृतिः, उप-
 क्रियतेऽनेनेत्युपकरणं येन निर्वृतिरूपकारः क्रियते तदुपकरणं, तदापि
 द्विविधं, वाच्यभ्यंतरभेदात्, अभ्यंतरं कृष्णशुक्लमंडलादिकं, वाह्यं अक्षिप-
 क्षमपत्रद्वयादिः; इंद्रियनिवृत्तिहेतुः क्षयोपशमाविशेषो लब्धिर्यःसोनिधानादात्मा
 द्रव्येंद्रियं पति व्याप्रियते, तन्निमित्तं प्रतीत्योत्पद्यमान आत्मनः परिणाम
 उपयोगः कार्ये कारणोपचारात्; तद्विन्द्रियं पंचविधं स्पर्शनादिभेदेन तानि
 विद्यते येषां ते एकेंद्रियादयः । आत्मवृत्त्युपचितपुद्गलपिंडः कायः पृथिवी-
 कायादिनामकर्मजनितं परिणामो वा सः पृथिवीकायादिभेदेन पाद्विधः ।
 आत्मप्रवृत्तिसंकोचविक्वोचो योगः मनोवाकायावर्षंभवलेन जीवप्रदेशपरिस्पंदो
 वा योगः सः पंचदशभेदो मनवचनकायश्चतुश्चतुः सप्तभेदेन । आत्मप्रवृत्ति-
 मैधुनसंमोहोत्पादो वेदः स्त्रीपुंनपुंसकभेदेन त्रिविधः । ऋषादिपरिणामव-

शेन कर्पतीति कषयायाः क्रोधमानमायालोभभेदेन चतुःप्रकाराः । मृत्तार्थ-
प्रकाशकं ज्ञानं आत्मार्थोपलभकं वा तत्पंचविधं मतिभ्रुतावधिमनःपर्यव-
हेवठभेदेनाद्यधार्थोपलभकमज्ञानं तत् त्रिविधं मत्यज्ञानं श्रुताज्ञानं विभंग-
ज्ञानभेदेन । वनसमिति कषायद्रोहोद्विषाणां रक्षणपालनानिग्रहत्यागजन्यः
संयमः सः सप्तविधः सामायिकछेदोपस्थापनपारिहारशुद्धिमृशमनापराय-
यपास्यानभेदेन असंयमासंयमासंयमश्च । प्रकाशबुनिर्दर्शनं तच्चभूरचक्षु-
रवधिकेवठदर्शनभेदेन चतुर्विधं । आत्मप्रवृत्तिसंश्लेषकरी लेख्या कषया-
नुगंजिता योगप्रवृत्तिर्वा सा च पङ्क्तिः कृष्णनीलकापोततेजःपद्मशुक्लेख्या
भेदेन । निर्वाणपुरस्कृतो भव्यः सम्यग्दर्शनादिग्रहणयोग्यतद्विपरीतोऽभव्यो
ऽनादनिधनकर्मबंधः । तत्त्वराचेः सम्यग्त्वं प्रज्ञासवेगानुकषास्तिव्याभिव्यनि
लक्षणं वा तत्क्षयिकक्षायोपशमिकोपशमिकभेदेन त्रिविधं मिथ्यात्वसामा-
दनसम्यग्द्विध्यात्वभेदेन च तद्विपरीतं त्रिविधं । शिक्षानियोगोपदेशालापघाते-
ः संज्ञी तद्विपरीतोऽसंज्ञी । शरीरप्रायोग्यपुद्गलधिहमहणमाहारः स विद्यते
यस्य स आहारी तद्विपरीतोऽनाहारी । अत्र सर्वेऽपि विभक्तिनिर्देशः प्रथ-
माविभाष्यर्थे द्रष्टव्योऽथवा प्राकृतवलादेकारादयश्चशब्द सर्वविशेषसंघातार्थः
समुच्चयार्थो वा ॥ १५६ ॥

एवं चतुर्दश मार्गजास्थानानि प्रतिपाद्य तत्र त्रींशुगणस्थानानि निरु-
पयन्नाह—

त्रींशानां त्रस्तु ठाणाणि जाणि गुणसंज्ञिणदाणि ठाणाणि ।
एवै मगणठाणेमुचेव परिमगादृष्ट्वाणि ॥ १५७ ॥

त्रींशानां त्रस्तु स्थानानि यानि गुणसंज्ञितानि स्थानानि ।

एते मार्गजास्थानेषु चैव परिमार्गवित्तव्यानि ॥ १५७ ॥

टीका— त्रींशानां यानि स्थानानि गुणसंज्ञकानि च यानि स्थानानि
साध्येतानि मार्गजास्थानेषु नान्येषु स्फुटं मार्गे कथयितव्यानि यथासंभवं
द्रष्टव्यानीत्यर्थः ॥ १५७ ॥

तदेव दर्शयन्नाह;—

तिरियगदीए चांदस हवंति सेसासु जाण दां दो डु ।
मरगणठाणस्सेदं णेयाणि समासठाणाणि ॥ १५८ ॥

तिर्यग्गतौ चतुर्दश भवंति शेषासु जानीहि द्वौ द्वौ तु ।
मार्गणास्थानेषु पतानि ज्ञेयानि समासस्थानानि ॥ १५८ ॥

टीका--तिरिश्वां गतिस्तिर्यग्गतिस्तस्यां तिर्यग्गतौ जीवसमासस्थानानि
चतुर्दशैवापि भवंति सर्वेषामेकेंद्रियवाद्दरसुभ्रमपर्याप्तापर्याप्तद्वीन्द्रियत्रीन्द्रिय-
चतुरिंद्रियपर्याप्तापर्याप्तपंचेंद्रियसंज्ञ्यसंज्ञिपर्याप्तापर्याप्तानां संभवात् शेषासु
पुनर्नरकमनुष्यदेवगतिषु द्वौ संज्ञिपर्याप्तापर्याप्तौ जीवसमासौ भवतः न
तासु तूर्तायं संभवति, एवं सर्वेषु मार्गणास्थानेषु इंद्रियादिषु एतानि जीव-
समासस्थानानि परमागमानुसारेणानेनव्यान्यन्वेषितव्यानीतिः तद्यथा--एकें-
द्रियेषु वाद्दरसुभ्रमपर्याप्तापर्याप्ताश्रित्वारो जीवसमासाः, द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियच-
तुरिंद्रियेषु पर्याप्तापर्याप्तौ द्वौ स्वकीयौ जीवसमासौ पंचेंद्रियेषु संज्ञ्यसंज्ञिपर्या-
प्तापर्याप्ताश्रित्वारो जीवसमासाः, पृथिवीकायिकाकायिकतेजकायिकवा-
युकायिकवनस्पतिक्रायेषु एकैकशो वाद्दरसुभ्रमपर्याप्तापर्याप्ताश्रित्वारस-
सकायिकेषु द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिंद्रियसंज्ञ्यसंज्ञिनः प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्ता
दश जीवसमासाश्चतुर्षु मनोयोगेषु सत्यमनोयोगमूयामनोयोगसत्यमूया
मनोयोगेषु; अनुभयमनोयोगेषु संज्ञिपर्याप्तक एकौ जीवसमासः, त्रिषु
वाग्योगेषु सत्यमूयोभयवाग्योगेषु संज्ञिपर्याप्त एक अनुभयवाग्योगे द्वीन्द्रिय-
त्रीन्द्रियचतुरिंद्रियासंज्ञिसंज्ञिनः पर्याप्ताः पंचौदारिककाययोगे वाद्दरसुभ्र-
मविकलेंद्रियसंज्ञ्यसंज्ञिनः पर्याप्ताः सप्तौदारिकमिश्रकाययोगे त एव किंत्वप-
र्याप्ताः संज्ञिपर्याप्ताश्रितौ वैक्रियककाययोगे संज्ञी पर्याप्तः वैक्रियकमिश्रका-
ययोगे निवृत्तपर्याप्तापेक्षया संज्ञिपर्याप्ता लब्धपर्याप्तापेक्षया लब्धपर्याप्त
आहारमिश्रयोरैक एव संज्ञी पर्याप्तः कार्माणकाययोगे सप्तापर्याप्ताः अष्टम-

संज्ञी पर्याप्तः लोकपुण्यस्य, र्त्विदेव च संशयसंशयपर्याप्तपर्याप्तस्य-२.१ः
 नर्पुणकवेदे च चतुर्दशापि क्रोधमानमायालांभेषु चतुर्दशापि मतिश्रुताव-
 धिज्ञानेषु द्वौ संज्ञिपर्याप्तापर्याप्तौ निर्वृत्यपर्याप्तापेक्षया केवलमनःपर्याय-
 विभंगज्ञानेषु संज्ञी पर्याप्त एकः सामायिकछेदोपस्थापनपरिहारशुद्धिदृष्टम-
 तांराययथाख्यातसंयमेण संयमासंयमे च संज्ञी पर्याप्त एक एव अभयमे
 च चतुर्दशापि, चक्षुर्दर्शने चतुरिन्द्रियसंशयसंज्ञिपर्याप्तापर्याप्ताः षट् अप-
 योमकालेऽपि चतुर्दश क्षयोपशमस्य सद्भावात्पयोगां पुनर्निरायेव अचक्षु-
 र्दर्शने चतुर्दशाभ्यधिदर्शने द्वौ संज्ञिपर्याप्तापर्याप्तौ केवलदर्शने संज्ञी
 पर्याप्त एक एव, कृष्णनीलवापांतलेऽवासु चतुर्दशापि नेत्रः पश्यन्कृष्णे-
 ष्वासु द्वौ संज्ञिपर्याप्तौ, मध्यसिद्धेषु चतुर्दशापि, क्षायं पशामिबक्षायिबसा-
 सादनसाम्यस्त्रकेषु उपशमभ्रेण्यपेक्षया औपशामिबसाम्येत्तरवे च द्वौ संज्ञिपर्या-
 प्तापर्याप्ता साम्यद्विध्यात्वे प्रथमसाम्यकृत्वं च पर्याप्तः संज्ञी एक एव मियादा
 चतुर्दशापि, संज्ञिषु संज्ञिपर्याप्तापर्याप्तौ द्वौ, आचारिषु चतुर्दशापि जना-
 कारिषु सप्तापर्याप्ताः अष्टमः संज्ञी पर्याप्तः केवली । सर्वत्र जीवसमासा
 इति संबंधः ॥ १५८ ॥

मार्गणारथानेषु जीवसमासान् प्रतिपाद्य गुणमथानानि प्रागपाददत्तान्—
 सुरणारथेषु चत्वारि ह्येति तिरियेषु जाण पंचेव ।
 मणुसगदीएवि तदा चोदसगुणणामधेयाणि ॥ १५९ ॥

सुरमारकेषु चत्वारि भवति तिर्यक्षु जार्नाहि पंचेव ।
 मनुष्यगतावपि तथा चतुर्दश गुणणामधेयाणि ॥ १५९ ॥

टीका—सुरेषु नारकेषु च मियादाएणादसंपददत्तानि च जार्नि गुण-
 स्थानानि भवति, तिर्यक्षु तान्येव चचित्तानि संदत्तकदम्ब दस भवति,
 मणुसगदी पुनः चतुर्दशापि निरददत्तएणादयोगपर्यन्तानि गुणस्थानानि
 भवति, इत्येव सर्वासु मार्गणसु दोग्ये । तदथा—एवेऽदृष्टेऽदृष्टेऽदृष्टे

मिथ्याहृष्टिसंज्ञकं, औपशमिकसम्यक्त्वेऽसंयतापुपज्ञांतकषायांतानि, वेदक-
सम्यक्त्वे असंयतायप्रमत्तांतानि, क्षायिकसम्यक्त्वेऽसंयताययोगांतानि, सामा-
नसंज्ञके ससादननामधेयमेकं, सम्यद्विध्यान्त्वे सम्यद्विमिथ्याहृष्टिसंज्ञकं,
संज्ञिषु मिथ्याहृष्टपादिकर्षणकषायांतानि, असंज्ञिषु मिथ्याहृष्टिसंज्ञकमेकं,
आहारेषु मिथ्याहृष्ट्यादिसंयोगांतानि, भोक्तृमपिंक्षयैतन्ना क्वलाहारापेक्षया
तस्याऽभावात् नाहारिषु मिथ्याहृष्टिसासादननामयतसायहृष्टिसयोभ्ययोभिसंज्ञ-
कानि विग्रहप्रतरलोकपूरणापेक्षयेति ॥ १५९ ॥

जीविगुणमार्गणास्थानानि प्रतिपाद्य तत्सुचितं क्षेत्रप्रमाणं द्रव्यप्रमाणं च
प्रतिपादयन्नाह;—

एहंदियाय पंचेदिया य उद्धमहोतिरियलोएसु ।

सयलविगलिंदिया पुन जीवा तिरियंमि लोयंमि ॥ १६० ॥

एकेन्द्रियाः पंचेन्द्रियाथ ऊर्ध्वमधस्तिर्यग्लोकेषु ।

सकलचिकलेन्द्रियाः पुनः जीवाः तिर्यग्लोके ॥ १६० ॥

टीका—एकेन्द्रियाः पंचेन्द्रियाथ जीवा ऊर्ध्वलोके तिर्यग्लोके च भवंति

विकलेन्द्रियाः पुनः सकलाः समस्ताः इन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रिया

असंज्ञिपंचेन्द्रियाथ तिर्यग्लोक एव नान्यत्र यतस्तेषां नरकादेव लोके सिद्धि

क्षेत्रे चाभावः, यद्यपि पंचेन्द्रिया ऊर्ध्वमधस्तिर्यग्लोकेपुनः सामान्येन तद्यपि

त्रयाणां लोकानामसंख्यातभागे तिष्ठंतीति कैवल्यपेक्षया पुनर्लोकस्य सं-

ख्यातभागेऽसंख्यातभागेचासंज्ञिपंचेन्द्रियेष्वपि तथैवेति ॥ १६० ॥

पुनरप्येकेन्द्रियाणां विशेषमाह;—

एहंदियाय जीवा पंचविधा वादरा य सुहुमा य ।

देसेहि वादरा खलु सुहुमेहि निरंतरो लोओ ॥ १६१ ॥

एकेन्द्रिया जीवाः पंचविधा वादराथ सुश्माथ ।

वेदीः वादराः खलु सुश्मैः निरंतरो लोक ॥ १६१ ॥

१ जीविगुणस्थानादीतिपाठान्तरम् ।

टीका—अहंश्रिया जीवाः पञ्चदशानाः शुभित्तुष्टाणादिगुणानिर्दिष्टान्मे
 वनेके तादृशगुणभेदेन श्रियुक्ताः अहंश्रियो पञ्चानां गुणानां, अहंश्रियु-
 क्तानां वादृशानां वातावयानां गुणित्तुष्टके विमानानांश्रियुः श्रियुः श्रियु-
 गीति, गुणैः पुनर्निर्दिष्टान्मे लोके, गुणैः सर्वेभ्यः लोके ते श्रियुः श्रियु-
 रति पदेष्टो मेति ॥ १६१ ॥

सम्मान—

अस्थि अणन्ता जीवा जेहिं ण पत्तो तमाण परिणामो
 भावकलंरुसु पउरा निगोदयामं अपुंथता ॥ १६२ ॥

सन्ति अनन्ता जीवा येः न प्रातः प्रमानां परिणामः ।

भावकलंरुसु प्रपुरा निगोदयामं अपुंथता ॥ १६२ ॥

टीका—सन्ति विद्येतेऽनन्ता जीवान्मे येः कदाचिदपि न प्रातन्त्र-
 परिणामः द्वीन्द्रियादिभ्यरूपं, भावकलंरुप्रचुरा मिथ्यात्वादिभ्यरूपिताः नि-
 गोदशासमस्यन्तः सर्वकालं । मृगमदनस्पनिभ्यरूपेण व्यवस्थिता ये जी-
 वास्तादृग्भूना अनन्ताः संतीति ॥ १६२ ॥

सर्वलोके तावन्तिश्रिति किंतु,—

एगणिगोदशरीरे जीवा द्रव्यप्रमाणदो दिष्टा ।

सिद्धेहिं अणन्तगुणा सर्वेण्यतिकालेण ॥ १६३ ॥

एकनिगोदशरीरे जीवा द्रव्यप्रमाणतो दृष्टाः ।

सिद्धैरनन्तगुणाः सर्वेण्यतिकालेन ॥ १६३ ॥

टीका—एकनिगोदशरीरे गुडूच्यादिवनस्पतिसाधारणकाये जीवा अन-
 तकायिका द्रव्यप्रमाणतः संख्यया दृष्टाः जिनेः प्रतिपादिताः सिद्धैरनन्त-
 गुणाः सर्वेण्यतिकालेन । एकनिगोदशरीरे ये तिष्ठन्ति ते सिद्धैरनन्त-
 गुणा इत्यवगाथावगाहनमाहात्म्यादसंख्यातप्रदेशे लोके कथमनन्तास्तिष्ठ-

तीति नाशं कनीयमिति, एवं सर्वासु मार्गणास्वस्तित्वपूर्वकं क्षेत्रप्रमाणं द्रष्टव्यं
स्पर्शनमप्यत्रापि द्रष्टव्यं यतोऽतीतविषयं स्पर्शनं वर्तमानविषयं क्षेत्र-
मिति ॥ १६३ ॥

द्रव्यप्रमाणं निरूपयन्नाह,—

एहंद्रिया अणंता घणष्फदीकायिगा णिगोदेषु ।

पुदवी आऊ तेऊ वाऊ लोया असंखिजा ॥ १६४ ॥

एहंद्रिया अनंता यनस्पतिकायिका निगोदेषु ।

पृथ्वी आपः तेजः वायवः लोका असंख्याता ॥ १६४ ॥

टीका—निगोदेषु ये घनस्पतिकायिकेहंद्रिया जीवास्तेऽनंतरतथा
पृथिवीकायिका अकायिकास्तेजस्कायिका वायुकायिका सर्ष एते सूक्ष्माः
प्रत्येकमसंख्यातलोकप्रमाणा असंख्याता लोकानां यावन्तः प्रवेशास्ताव-
न्मात्रा वादराः पुनः प्रतरा असंख्यातभागमाना विशेष परमाणमतो
द्रष्टव्य इति ॥ १६५ ॥

प्रसकायिकानां संख्यामाह,—

प्रसकायिका असंखा सेठीओ पदरछेदणिप्पण्णा ।

सेतासु मरगणासुवि जेदुव्या जीव समासेज्ज ॥ १६५ ॥

प्रसकायिका असंख्याताः श्रेणयः प्रतरछेदनिष्पन्नाः ।

सेतासु मार्गणास्यपि नेतव्या जीवाः समाभित्य ॥ १६५ ॥

टीका—प्रसकायिका ह्येन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपंचेन्द्रियाः प्रत्येकमसं-
ख्याताः श्रेणयः प्रतरछेदनिष्पन्नाः प्रतरासंख्येयभागप्रमिताः प्रसकायिकाः
प्रतरासंख्येयभागमानाः स च प्रतरासंख्यातभागः असंख्याताः श्रेणयः प्रत-
रागुह्यतासंख्यातभागेन अगच्छेणेः भावे इति यद्गर्भं तावन्मात्राः श्रेणय
इति एवं सेतास्यपि मार्गणासु जीवानाभित्य प्रमाणं नेतव्यं ज्ञातव्यमिति
आगमानुसारेण । तस्यपानतदगतौ मारकाः प्रथमपृथिव्यां सिन्ध्यादृष्टयोऽसं-

मनुष्यगतात्रल्पवहुत्वमाह,—

अंतरर्दावे मणुया थोवा मणुयेसु होंति णायव्वा ।
 कुरुवैसु दससु मणुया संखेज्जगुणा तथा होंति ॥ १७५ ॥
 तत्तो संखेज्जगुणा मणुया हरिरम्मएसु वस्सेसु ।
 तत्तो संखिज्जगुणा हेमवदहरिणवस्साय ॥ १७६ ॥
 भरहेरावदमणुया संखेज्जगुणा हवन्ति खलु तत्तो ।
 तत्तो संखिज्जगुणा णियमादु विदेहगा मणुया ॥ १७७ ॥
 सम्मुच्छिमा य मणुया होंति असंखिज्जगुणा य तत्तो दु ।
 ते चेष अपज्जत्ता सेसा पज्जत्तया सव्वे ॥ १७८ ॥

अंतरर्दापेषु मनुजाः स्तोका मनुजेषु भवन्ति ज्ञातव्याः ।

कुरुषु दशसु मनुजाः संख्येयगुणाः तथा भवन्ति ॥ १७५ ॥

ततः संख्येयगुणा मनुजा हरिरम्यकेषु वर्षेषु ।

ततः संख्येयगुणा हेमवतहरिणवर्षयोः ॥ १७६ ॥

भरतेरावतमनुजाः संख्येयगुणा भवन्ति खलु ततः ।

ततः संख्येयगुणाः नियमात् विदेहका मनुजाः ॥ १७७ ॥

संमुच्छिमाश्च मनुजा भवन्ति असंख्येयगुणाश्च ततस्तु ।

एते एव अपर्याताः शेषाः पर्याताः सर्वे ॥ १७८ ॥

टीका—मनुष्यगतौ सर्वे स्तोकाः संख्याताः सर्वांतरर्दापेषु मनुयाः

ऊ । तेभ्यश्च दशसु कुरुषुभोगभूमिषु मनुष्याः संख्यातगुणा
 भवन्ति ज्ञातव्याः । ऊऊ । तेभ्यश्च दशसु भोगभूमिषु हरिण्यक-
 वर्षेषु मनुष्याः संख्यातगुणाः । ऊऊऊ । तेभ्यश्च दशसु जपन्य भोग-
 भूमिषु हेमवतहरिण्यवतमंशकामु मनुष्याः संख्यातगुणाः । ऊऊऊऊ । तेभ्यश्च
 पंचसु भरतेषु पंचभैरावेषु च मनुष्याः संख्यातगुणाः । ऊऊऊऊऊ ।
 तेभ्यश्च निर्वर्षेण मनुष्या विदेहेषु संख्यातगुणा भवन्ति । ऊ ऊ ऊ ऊ ऊ ।

इते यद्ब्रह्मं तावन्मात्राः श्रेणयः १ । अथ वा सर्वतः स्तोकाः सर्वार्थसि-

१

द्धिदेवाः संख्याताः ततो विजयवैजयन्तजयन्तापराजितनवानुतरस्था असं-
ख्यातगुणाः पत्न्योपमासंख्यातभागप्रमितास्ततो नव प्रवेयका आनतप्राणता-
रणाच्युताश्वासंख्यातगुणाः पत्न्योपमासंख्यातभागप्रमिताः ९ । ततः शता-
रसहस्रारदेवा असंख्यातगुणाः श्रेणिचतुर्थवर्गमूलसंखितश्रेण्येकभाग-
मात्राः १ । ततः शुक्रमहाशुक्रदेवाः असंख्यातगुणाः श्रेणिपंचमवर्ग-
मूलसंखितश्रेण्येकभागमात्राः ५ । ततो लातवकापिष्टदेवाः असं-
ख्यातगुणाः श्रेणिसप्तमवर्गमूलसंखितश्रेण्येकभागमात्राः ३ । ततो
ब्रह्मब्रह्मोत्तरदेवा असंख्यातगुणाः श्रेणिनवमवर्गमूलगुणाः श्रेणिचतुर्थवर्गमूल-
संखितश्रेण्येकभागमात्राः १ । नवमवर्गमूलसंखितश्रेण्येकभागमात्राः १ । ततः
सनत्कुमारमार्हेन्देदेवा असंख्यातगुणाः श्रेण्येकादशवर्गमूलसंखितश्रेण्येक-
भागमात्राः ११ । ततः सोधर्मेशानदेवा असंख्यातगुणाः ३ । शेषे पूर्ववत्
द्रष्टव्यमिति । अथ वा सर्वस्तोका अयोगिनश्चत्वार उपशमकाः संख्यात-
संगुणाः ततः सयोगिनः संख्यातगुणास्ततोऽधमत्ताः संख्यातगुणास्ततः संय-
तासंयतस्तिर्यङ्मनुष्या असंख्यातगुणाः पत्न्योपमासंख्यातभागमात्राः ५९९
९९ । ततश्चतसृषु गतिषु सासादनसम्पद्दृष्टयोऽसंख्यातगुणाः ६० । तत-
श्चतसृषु गतिषु सम्पद्भिष्यादृष्टयः संख्यातगुणाः पत्न्य ९० । ततश्चतसृषु
गतिषु असंयतसम्पद्दृष्टयोऽसंख्यातगुणा एतैः सिद्धा अनंतगुणास्ततः सर्वे
भिष्यादृष्टयोऽनंतानंतगुणाः स्युरिति ॥ १७९-१८० ॥

पुनरपि देवान् गुणेन निरूपयन्नाह;—

अणुदिसणुत्तरदेवा सम्मादिद्वितीय ह्यंति घोघड्या ।
ततो खलु हेद्विमया सम्मामिस्सा य तह सेसा ॥ १८१ ॥

अनुदिरानुत्तरदेवाः सम्पद्दृष्टयो भवन्ति घोघड्याः ।

ततःखलु अधस्तनाः सम्पद्भिर्भाष्य तथा शेषाः ॥ १८१ ॥

टीका—पंचानुरनवानुदिशादेवाः सान्यदृष्ट्या निधयेन ज्ञानात्
 भवति तेभ्यः पुनश्चो मियादृष्टयः सागादना, साम्यदृष्ट्यादृष्टयोः सान्य-
 दृष्ट्यादृष्टयो भवति तथा सोपाध मारुतिर्यद्विज्ञान्या मिथा भवतीति ॥ १८१ ॥

अत्रावृत्तं प्रतिपाद्यभाटः—

मिच्छादंसणअविरादिकसायजोगा हृषति बंधराग ।

आऊगज्जावसाणं हेदृष्टयो मे दु जापय्या ॥ १८२ ॥

मिच्छादंसणमिविरादिकसायजोगा भवति बंधराग ।

आयुषोऽध्यवसानं हेतवसे तु ज्ञानरथा ॥ १८२ ॥

टीका—मिच्छात्वाविरादिकसायजोगात् एव एतदे बंधरागम् ॥ इति
 पुनरावृत्तयाः परिणाम इत्यर्थवतीति ज्ञानरथा ॥ एवं मिच्छादंसणं एव
 द्विषाणि मयः सृष्ट्याविराधमानि मयादृश संज्ञा सादृश कथाया ॥
 मोक्षसाधनं तदे एते बंधरावसायजोगात् कर्मवशात् हेतवसे कृत्वा
 भवति, अथे मेदा अवेवात्तमेवतीति ॥ १८२ ॥

बंधरागं प्रतिपाद्यभाटः—

जीवो कारायजुसो जोगादां कामणो दु अ जोगा ।

गेणह्र पांगलदध्वे देधो सो होदि जापय्यो ॥ १८३ ॥

जीवः कारायजुसो जोगात् कामणो दु अ जोगा ।

गुह्यति गुह्यद्वयवादि बंध वा भवति ज्ञानरथा ॥ १८३ ॥

टीका—जीवः कारायजुसो जोगादां कामणो दु अ जोगा ॥
 एतत्, जीवो कारायजुसो जोगादां कामणो दु अ जोगा ॥ इति
 इति पुनरेवमेवतीति इति पुनरेवमेवतीति इति पुनरेवमेवतीति
 इति पुनरेवमेवतीति इति पुनरेवमेवतीति इति पुनरेवमेवतीति
 इति पुनरेवमेवतीति इति पुनरेवमेवतीति इति पुनरेवमेवतीति

नामप्राणधारणादायुःसंबंधात्, न पुनरायुर्विरहाज्जीवो येन आत्मना पुरतः पुद्गलानादत्ते कर्मयोग्यानिति लघुनिर्देशात्सिद्धः कर्मणो योग्यानिति पृथ-
 ग्विभक्त्युच्चारणं वाक्यांतरज्ञापनार्थं, किं पुनस्तद्वाभ्यांतरमत आह,—
 कर्मणो जीवः सकपायो भवतीत्येवं वास्यं एतदुक्तं भवति कर्मण इति
 हेतुनिर्देशः, कर्मणो हेतोर्जीवः कपायपरिणतो भवति अकर्मकस्य कपाय-
 लोपोऽस्ति ततो जीवः कर्मणो योग्यानिति, तयोरनादिसंबंध इत्युक्तं भवति
 ततोऽमूर्तः जीवः मूर्तेन कर्मणा कथं वक्ष्यत इति बोध्यमपाकृतं भवति,
 इतरथा हि बंधस्यादिमत्त्वे आत्यंतिकां शुद्धिं दधतः सिद्धस्त्वैव बंधाभावः
 प्रसज्येत इति द्वितीयवाक्यं योग्यान् पुद्गलान् गृह्णातीति । अर्थत्रशादिम-
 क्तिपरिणाम इति पूर्वं हेतुसंबंधं च्यक्त्वा पटीसंबंधमुपैति कर्मणो योग्या-
 निति । पुद्गलवचनं कर्मणस्तादात्म्यख्यापनार्थं तेनात्मगुणो दृष्टो निराकृतो
 भवति संसारहेतुर्न भवति यतो गृह्णातीति हेतुहेतुमद्भावख्यापनार्थः अतो
 मिथ्यादर्शनाद्यावेशाद्ब्रह्माकृतस्यात्मनः सर्वयोगविशेषसुभैकक्षेत्रावगाहि-
 नामनंतप्रदेशानां पुद्गलानां कर्मभावयोग्यानामविभागेनोपश्लेषो बंध इत्या-
 ख्यायते, यथा भाजनविशेषक्षिप्तानां विविधरसपुष्पफलानां मदिराभावेन
 परिणामस्तथा पुद्गलानामप्यात्मनि स्थितानां योगकपायवशात्कर्मभावेन
 परिणामो वेदितव्यः । स वचनमन्यनिर्वृत्त्यर्थं स एष बंधो नान्योऽस्ति तेन
 गुणगुणिवंधो निर्वर्तितो भवति तुशब्दोऽवधारणार्थः । कर्मादिसाधनो बंध-
 शब्दो व्याख्यात इति ॥ १८३ ॥

आह, किमयं बंध एकरूप एवाहोस्त्रिप्रकारा अस्य, तदुच्यते;—

पयड्विद्विद्विअणुमागप्पदेसबंधो य चदुविहो होइ ।
 दुविहो य पयड्विबंधो मूलो तह उत्तरो चव ॥ १८४ ॥

प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशबंधश्च चतुर्विधो भवति ।

द्विविधश्च प्रकृतिबंधो मूलस्तथोत्तरश्चैव ॥ १८४ ॥

टीका—बन्धशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । प्रकृतिबंधः, स्थितिबंधः, अनु-
 भावबंधः, प्रदेशबंधः इति चतुर्विधो बंधो भवति । प्रकृतिबंधस्तु द्विविधः
 मूलस्तयोत्तरो, मूलप्रकृतिबंध उतगप्रकृतिबंधेति । प्रकृति स्वभाव निश्चय
 का प्रकृतिसत्कता गृह्यस्य का प्रकृतिर्मधुरता तथा ज्ञानावरणस्य का
 प्रकृतिरर्थानवगमः, दर्शनावरणस्यार्थानालोकन, वेद्यस्य सदसदक्षणस्य
 सुखदुःखसंवेदनं, दर्शनमोहस्य तत्कार्यभ्रदानं, चारित्र्यमोहस्यासंयमः, आयु-
 शो मवधारणं, नाम्नो नरकादिनामकारणं, गात्रस्योच्चैर्नीचैः स्थानसदभ्रदनं,
 अंतरायस्य क्षानादिविप्रकरणं । तदेव लक्षणं कार्यं प्रकियते प्रभवदास्या
 इति प्रकृतिः । तत्स्वभावाप्रच्युतिः स्थितिः यथाऽजागोमहिष्यादिक्षीरार्णा
 माधुर्यस्वभावाप्रच्युतिः स्थितिः । तद्वसविशेषांऽनुभव यथाऽजागोमहि-
 ष्यादिक्षीरार्णा तीव्रमदादिभावेन रसविशेषस्तथा कर्मपुत्रलाना स्वगतसाम-
 ध्यविशेषोऽनुभवः । इयत्तावधारण प्रदेशः कर्मभाषपरिणतपुत्रलक्षणां पर-
 याणपरिच्छेदेनावधारणं प्रदेश इति । एव चतुर्विध एव बंध इति ॥ १८४ ॥

तथाप्य मूलप्रकृतिबंधस्य भेददर्शनार्थमाह, -

णाणस्म हंसणस्स प आवरणं वेदणीय मोहणिप ।
 आउगणामा गोदं तहंतरायं च मूलाओ ॥ १८५ ॥

ज्ञानस्य हंसणस्य च आवरणं वेदनीयं मोहनीयं ।
 आयुर्नाम गोदं तथान्तरायं च मूलाः ॥ १८५ ॥

टीका—आयुर्नामोत्थावियतेनेनेति वाऽऽरणं तत्पक्षेऽभिसंबध्यते ज्ञान-
 स्थावरणं हंसणस्यावरणं । वेदयति विदनेऽनेनेति वा वेदनीयं । मोहयति
 मुच्यतेऽनेनेति वा मोहनीयं । एतन्नेन नरकादिभ्रमित्पुः । नयन्त्याथार्थं
 नयतेऽनेनेति वा नाम । उच्चैर्नीचैश्च मूलेन ह्यव्यपने इति शब्दः । दानुदेयादिना-
 संतरं भव्यमे वातीर्थन्तरायः । तथा तेन प्रकारेण मूला उत्तरप्रकृत्यात्त-
 म्भूता अहो प्रकृतयो भवन्तीति । ए एव मूलः ह्युदिवेव इति ॥ १८५ ॥

इदानीमुत्तरप्रकृतिबंधमाह,—

पंच णव दोणिण अट्ठावीसं चटुरो तहेव वादालं ।
दोणिण य पंच य मणिया पयडीओ उत्तरा चेव ॥१८६॥

पंच नव द्वे अष्टाविंशतिः चतस्रः तथैव द्वाचत्वारिंशद् ।
द्वे च पंच च मणिताः प्रकृतय उत्तराश्चैव ॥ १८६ ॥

टीका—ज्ञानावरणस्य पंच प्रकृतयः, दर्शनावरणस्य नव प्रकृतयः, वेदनीयस्य द्वे प्रकृती, मोहनीयस्याष्टाविंशतिः प्रकृतयः, आयुषश्चतस्रः प्रकृतयः, नाम्नो द्विचत्वारिंशत्प्रकृतयः, गोत्रस्य द्वे प्रकृती, अंतरायस्य पंच प्रकृतयः । अथवा पंचप्रकृतयो ज्ञानावरणमित्येवमादि । इत्येवं नामत्रिनवत्यपेक्षयाऽष्टचत्वारिंशच्छतमुत्तरप्रकृतयो भवन्तीति वेदितव्यम् ॥ १८६ ॥

के ते ज्ञानावरणस्य पंच भेदा इत्याशंकायामाह;—

आभिणिधोहियसुदओहीमणपज्जयकेवलानं च ।
आवरणं णाणाणं णादव्वं सब्वमेदाणं ॥ १८७ ॥

आभिनिबोधिकश्रुतावधिमनःपर्ययकेवलानां च ।

आवरणं ज्ञानानां ज्ञातव्यं सर्वभेदानां ॥ १८७ ॥

टीका—अभिमुखो नियतो बोध अभिनिबोधः स्थूलवर्तमानांतरिता अर्था अभिमुत्ताश्चरुिन्द्रिये रूपं नियमितं श्रोत्रेन्द्रिये शब्दः घ्राणेन्द्रिये गंधः रसनेन्द्रिये रसः स्पर्शनेन्द्रिये स्पर्शः नोद्रेन्द्रिये दृष्टश्रुतानुभूता नियमिताः, अभिमुखेषु नियमितेष्वर्थेषु यो बोधः स अभिनिबोध अभिनिबोध एवाभिनिबोधकं ज्ञानमत्र विशेषस्य सामान्यरूपत्वात्, आभिनिबोधिकं विशेषेणान्येभ्योऽवच्छेदकमतो न पुनरुक्तदोषः । श्रुतं मतिपूर्वमिन्द्रियगृहीतार्थात्पुष्प-
ग्नूनमर्थमर्णं यथा घटशब्दात् घटार्थप्रतिपत्तिर्धूमाच्चान्युपलंभ इति ।
अवधानादवधिः पुद्गलमर्यादावबोधः । परकीयमनोगतार्थं मन इत्युच्यते

तत्परि समंताद्वयत इति मनःपर्ययः । त्रिकालगोचरानंतपर्यायाणां अत्र-
 शेषः केवलं सर्वथा शुद्धः । ज्ञानशब्द प्रत्ययमभिसंबध्यते । अभिनिबोधि-
 कज्ञानं, भूतज्ञानं, अवधिज्ञानं, मनःपर्ययज्ञानं, केवलज्ञानं चेति । आच-
 रणशब्दोऽपि प्रत्येकमभिसंबध्यते, अभिनिबोधिकज्ञानावरणं, भूतज्ञानावरणं,
 अवधिज्ञानावरणं, मनःपर्ययज्ञानावरणं, केवलज्ञानावरणं धति । एतदा
 सर्वभेदानामावरणं ज्ञातव्यं । अभिनिबोधिकं ज्ञानमवग्रहेहावासभाषणाभेदेन
 अनुविधे, विषयविषयिसंक्रियातानंतरमवग्रहणमवग्रहः, सोऽपर्ययैः अनावग्रह
 भेदेन द्विविधः, प्राप्तापर्ययहणमवग्रहः यथा अक्षुरिन्द्रियेण रूपग्रहणं प्राप्तापर्ययहणं
 पर्ययानावग्रहो यथा स्पर्शनेन्द्रियेण स्पर्शाग्रहणं । गृहीतव्यार्थस्य विहावाकांक्षया-
 मीहा योऽवग्रहेण गृहीतोऽर्थस्तस्य विशेषाकांक्षणी भवितव्यता प्रत्ययं यथा
 क्वचित् एहा द्विभेदो भव्य उत अभव्य भव्येन भवितव्यमिति विहावाकां-
 क्षगमीहा । ईहितव्यार्थस्य भवितव्यतारूपस्य संज्ञतायां ह मया वाच्यं मय्य
 पर्यायं नामभ्यः भव्यत्वादिना भवितव्यत्वात् ज्ञानावरणानामुपर्यभात् । निरी-
 ताव्यार्थस्य काहीतरेष्वभिसंक्रियेण यथा ज्ञानाकांक्षीतरेऽप्यभिसंक्रिये-
 तुभूतो जीवे संस्कार उत्पद्यते तज्ज्ञानावरणः । न केनचिदवग्रहादीनां
 अनुर्णा सर्वत्र क्रमेणैवोत्पत्तिरन्यानपर्यभात् नत इति इव इव, इति इ-
 वग्रहो धारणा च, इति इव इव इहा च इति इव इव इहा च धारणा इति ।
 तत्र बहुबहुविधक्रियाभिः सुतानुक्त भवसताभेदेनेकका इहावाच्यः । तत्र
 बहुनामेकधारेण ग्रहणं बहुबहु संयुक्तव्यतिरेकधारेण । बहुबहुनामः
 इत्यन्वगोमहिष्यादीनां ज्ञानाजालीनां अत्र बहुविधवग्रहः । एवमातिव्य-
 यमेकविधावग्रहः । आनु ग्रहणं क्रियावग्रहः । विहावाकांक्षीवग्रहः ।
 अभिसंक्रियेणैव निरुतावग्रहः । अनभिसंक्रियेणैव अनावग्रहः । अ-
 वग्रहोपमानोपमेयभौतन इत्ये निरुतावग्रहस्य द्विविधः । अत्र अत्र अत्र
 हनेवान्निवृत्तीनां च । निरुतावग्रहस्य विहावाकांक्षीवग्रहस्य एव बहु-
 तावग्रहेण अवग्रहव्यर्थः । अभिसंक्रियेणैव निरुतावग्रहस्य एव बहु-

मनोवर्णाया अनंतभागं जानाति क्षेत्रतोऽसंख्यातांश्लोकान् जानाति
कालतोऽसंख्यातलोकसमयान् भावतोऽसंख्यातलोकपर्यायान् जानाति ।
सर्वावधिद्रव्यत एकं परमाणुं जानाति क्षेत्रतोऽसंख्यातांश्लोकान् जानाति
कालतोऽसंख्यातलोकसमयान् जानाति भावतोऽसंख्यातलोकपर्यायान्
जानाति । सर्वत्रासंख्यातगुणो गुणकारो द्रष्टव्यः पूर्वपूर्वापेक्षयाऽनुगाध्यन-
नुगामिबद्धमानहीयमानावस्थितभेदात् पङ्क्तिषो वावधिः, एतस्यावधिज्ञान-
स्यावरणमवधिज्ञानावरणं । मनःपर्ययज्ञानमनुविपुलमतिभेदेन द्विविधमनु-
मतिमनःपर्ययज्ञानं विपुलमतिमनःपर्ययज्ञानं चेति । ऋत्वी प्रगुणा
निर्वर्तिता वाक्यायमनस्कृतार्थस्य परमनोगतस्य विज्ञानं निर्वर्तिता कुटिला
विपुला च मतिर्विपुलमतिनिर्वर्तिता वाक्यायमनस्कृतार्थस्य परकीयमनो-
गतस्य विज्ञानात्, अथवा ऋत्वी मनिर्यस्य ज्ञानविशेषस्यासौ ऋतुमति-
र्विपुला मतिर्यस्यासौ विपुलमतिः । ऋतुमतिर्विपुलमतिश्च मनःपर्ययः ।
तत्र ऋतुमतिर्द्रव्यतो जपन्येनैकसामयिकीं सौदारिकशरीरनिर्जरा जानात्पु-
त्कृष्टत एकसामयिकीं अङ्गिन्द्रियनिर्जरा जानाति, क्षेत्रतो जपन्येन गच्छति-
पृथक्त्वं, उत्कृष्टतो योगनृपथक्त्वं जानाति, कालतो जपन्येन द्वौ वा र्त्न्या
भवान्, उत्कृष्टतः सप्तशो भवान् जानाति, भावतो जपन्येनोत्कृष्टेन धार्म-
क्यतभावान् जानाति किं तु जपन्यात्कृष्टानां साधिकता इति । विपुल-
मतिर्द्रव्यतो जपन्येनैकसामयिकीं अङ्गिन्द्रियनिर्जरा जानाति उत्कृष्टेनैक-
समयप्रवृत्तैर्द्रव्यमय मनोवर्णाया अनंतभागेन भागे इने एकशो
जानाति, क्षेत्रतो जपन्येन योजनपुथक्त्वं साधिकं जानाति उत्कृष्टतो धनु-
ष्येनैवं जानाति, कालतो जपन्येन सप्तशो भवान् जानात्पुत्कृष्टतोऽसंख्यातान्
भवान् जानाति, भावतो जपन्येनार्थस्यानपर्यायान् जानाति उत्कृष्टतानतोऽ-
धिकान् पर्यायान् जानाति । एतस्य मनःपर्ययवाचकं मनःपर्ययवाचकं ।
कंचलज्ञानप्रसहायमन्यनिर्देशो लक्ष्यवाचकं क्षेत्रज्ञानवाचकं । एवं देव-
प्रकाशवाचकं, ज्ञानावाचकः पुत्कृष्टैर्धनिययः प्रवाह्यैकपेक्षानाद्विषयः
ज्ञानावगमिति ॥ १८७ ॥

चक्षुर्दर्शनरूपं दर्शनक्षमं तस्यावरणं चक्षुर्दर्शनावरणं । शेषेद्रियज्ञानोत्पाद-
कप्रयत्नानुविद्धगुणीभूताविशेषसामान्यालोचनमचक्षुर्दर्शनं तस्यावरणमचक्षु-
दर्शनावरणं । अवधिज्ञानोत्पादकप्रयत्नानुविद्धसन्निपातगुणीभूतविशेषरूपि-
वस्तुसामान्यालोचनमवधिदर्शनं तस्यावरणमवधिदर्शनावरणं । युगपत्सर्वद्र-
व्यपर्यायसामान्यविशेषप्रकाशकं केवलं केवलं जानाति भाविकेवलदर्शनं
तस्यावरणं केवलदर्शनावरणं । मिथ्यात्वासंयमकपाययोगेकरूपेण परिणतो
जीवसमवेतदर्शनगुणप्रतिबंधकस्तदर्शनावरणमिति ॥ १८८ ॥

वेदनीयमोहनीययोरुत्तरप्रकृतीः प्रतिपादयन्नाह,—

सातमसादं द्विविधं वेदणियं तथैव मोहणीयं च ।

दंसणचरित्तमोहं कसाय तह णोकसायं च ॥ १८९ ॥

सातमसातं द्विविधं वेदनीयं तथैव मोहनीयं च ।

दर्शनचरित्रमोहः कषायस्तथा नोकषायश्च ॥ १८९ ॥

टीका—सातमसातं द्विविधं वेदनीयं, तथैव मोहनीयमपि द्विविधं
दर्शनमोहनीयं चरित्रमोहनीयं च, द्विविधमुत्तरत्र भणति तेन सह
संबंधः । चरित्रमोहनीयमपि द्विविधं कषायमोहनीयनोकषायमोहनीयभेदेन
सातं सुखं सांसारिकं तद्भोजयति वेदयति जीवं सातवेदनीयं, अनातं
दुःखं तद्भोजयति वेदयति जीवमसातवेदनीयं । यदुदयादेयादिगतिषु
शारीरिकमानसिकसुरप्रामिस्तत्सातवेदनीयं, यदुदयाभ्रकादिगतिषु शारी-
रमानसदुःखानुभवनं तदसातवेदनीयं । एवं वेदनीयकर्मणो द्वे प्रकृती सुख-
दुःखानुभवननिबंधनः पुत्रलम्कंधचयो मिथ्यात्वादिप्रत्ययवशेन कर्मपर्यायप-
रिणतो जीवः समवेतो वेदनीयमिति । अप्राप्तसमयवशेषेषु रविः भ्रष्टा
दर्शनं तन्मोहयति परतंत्रं करोति दर्शनमोहनीयं, पापक्रियानिष्कृतिधारिते
तत्र पातिकर्माणि पापं तेषां क्रिया मिथ्यात्वासंयमकषायारतेषामभावधरित्रे
दुःखसस्यं कर्मशेषं कृपति कलवत्तुर्वनीति कषायाः, ईषाकषाया नोक-

कथाः, सिद्ध्यनुभागोदये कथायेम्य एतेषां स्तोकत्वं यत् ईपत्कथायत्वं
युक्तमिति ॥ १८९ ॥

दर्शनमोहनीयस्य कथायनोकथायाणां च भेदानाह,—

तिष्ठिण्य दुषेय सोलस णवभेदा जहाक्रमेण णायव्वा ।
मिच्छत्तं सम्गतं सम्मामिच्छत्तमिदि तिष्ठिणि ॥ १९० ॥

त्रयो द्वौ षोडश नव भेदा यथाक्रमेण ज्ञातव्याः ।

मिध्यात्वं सम्यक्त्वं सम्यङ्मिध्यात्वामिति त्रयः ॥ १९० ॥

टीका—त्रयो, द्वौ—षोडश नव भेदा यथाक्रमेण ज्ञातव्याः । दर्शन-
मोहनीयस्य त्रयो भेदाः । चारित्रमोहनीयस्य द्वौ भेदौ, चारित्रकथायमोह-
नीयस्य षोडश भेदाः चाग्निनोकथायमोहनीयस्य नव भेदाः । अथ दर्शन-
मोहनीयस्य के ते त्रयो भेदा इत्याशंकायामाह;—मिध्यात्वं सम्यक्त्वं
सम्यङ्मिध्यात्वमिति त्रयो भेदाः दर्शनमोहनीयस्य, यस्योदयेनासागमपदा-
र्थेषु श्रद्धा न भवति तन्मिध्यात्व कोद्वन्तुपरूपं, यस्योदयेनासागमपदार्थेषु
श्रद्धायाः शोचिन्यं तत्सम्यक्त्वं कोद्वन्तुलमहर्षं, यस्योदयेनासानासागम-
पदार्थेषु अक्रमेण श्रद्धे उत्पद्येते तत्सम्यङ्मिध्यात्वं, दर्शनमोहनीयस्य पूर्वा-
दिकरणैर्द्रवितस्य कोद्वक्त्वेव त्रिधा गतिर्भवति । तत्र कथं प्रत्येकं सत्ताकर्म
शनि त्रिविधं तत्सम्यङ्मिध्यात्वस्यैककारणत्वादिति ॥ १९० ॥

षोडशकथायभेदं प्रतिपादयमाह. —

कोहो माणो माया लोहोणंताणुबंधिसण्णा य ।
अप्पच्चकराण तद्दा पच्चकराणो य मंजलणो ॥ १९१ ॥

कोहो मानो माया लोहोणंतानुबंधिसता च ।

अप्रत्याख्यानं तथा प्रत्याख्यानं च संज्ञकम् ॥ १९१ ॥

टीका—कोहो शेषसंभेः मानो गर्हः स्तव्यं च माया निवृत्तिरचना अ-द-

जुत्वं लोभो गृहमूर्च्छा अनंतानुभवान्मिथ्यात्वासंयमाद्रौ अनुबंधः शीलं येषां
 तेऽनंतानुबंधिनस्ते च ते क्रोधमानमायालोभा अनंतानुबंधिक्रोधमानमाया-
 लोभाः, अथ वाऽनंतेषु भवेत्पुनर्वंधो विद्यते येषां तेऽनंतानुबंधिनः संसारापेक्ष-
 यानंतकालत्वं एते सम्यक्त्वचारित्रविरोधिनः शक्तिद्वयापनोदायेति, अथ
 वाऽनंतानुबंधिन इति संज्ञा भवति एत इति । प्रत्याख्यानं संयम ईपत्प्रत्या-
 ख्यानं संयमासंयम इत्यर्थः, अत्रावरणशब्दो द्रष्टव्यः, अप्रत्याख्यानमावृ-
 ष्वन्तीत्यप्रत्याख्यानानावरणाः । प्रत्याख्यानं संयममावृष्वन्तीति प्रत्याख्यानाना-
 वरणाः । अथवा येषु सत्सु प्रत्याख्यानसंयमादिरहितं सम्यक्त्व भवतीति
 अप्रत्याख्यानसंज्ञाः क्रोधमानमायालोभास्तादर्थ्यात्ताच्छब्द्यमिति । तथा येषु
 सत्सु प्रत्याख्यानं सम्यक्त्वसहितः संयमासंयमो भवति क्रोधमानमायालोभाः
 प्रत्याख्यानसंज्ञा भवत्यत्रापि तादर्थ्यात्ताच्छब्द्यमिति । तथा संयमेन सहैकी-
 भूय संज्वलन्ति संयमो वा ज्वलत्येषु सात्त्विति वा संज्वलनाः क्रोधमानमाया-
 लोभा इति । आद्याः सम्यक्त्वसंयमघातिनः, द्वितीया देशसंयमघातिनः,
 तृतीयाः संयमघातिनः, चतुर्थाः, ययाख्यातसंयमघातिन इति ॥ १९१ ॥

नोकषायभेदान्प्रतिपादयन्नाहः—

इत्थीपुरिसणउंसयवेदा हास रदि अरदि सोगो य ।
 भयमेतोय दुगंछा णवविह तह णोकसायमेयं तु ॥१९२॥

स्त्रीपुरुषनपुंसकवेदाः हासो रतिः अरतिः शोकश्च ।

भयमेतस्मात् जुगुप्सा नवविधस्तथा नोकषायभेदस्तु ॥१९२॥

टीका—स्तृणाति छादयति दीपैरात्मानं परं च स्त्री । पुरोप्रकृष्टे कर्मणि
 शेते प्रमादयति तानि करोतीति वा पुरुषः । न पुमान् न स्त्री नपुंसकं । येषां
 पुद्गलस्कंधानामुदयेन पुरुष आकाशोत्पद्यते तेषां स्त्रीवेद इति संज्ञा । येषामुद-
 येन पुद्गलस्कंधानां यन्निनायामाकांक्षा जायते तेषां पुंवेद इति संज्ञा । येषां च
 पुद्गलस्कंधानामुदयेनेष्टकामिसदृशेन द्वयोराकांक्षा जायते तेषां नपुंसकवेद

इति संज्ञा । हसनं हासो यस्य कर्मसंघस्योदयेन हासपानिमित्तो जीवस्य गम उत्पद्यते तस्य हास इति संज्ञा कारणे कार्योपचारात् । रम्यनेऽनयेति रम्यं वा रतिः कुत्सिते रमते येषां कर्मसंघानामुदयेन द्रव्यक्षेत्रकालभावेषु रतिरुत्पद्यते तेषां रतिरिति संज्ञा । न रमते न रम्यते वा यया साऽरतिर्यस्य पुटलसंघस्योदयेन द्रव्यादिष्वगतिर्जायते तस्यारतिरिति संज्ञा । शोचनं शोचयतीति वा शोकः यस्य कर्मसंघस्योदयेन शोकः समुत्पद्यते जीवस्य तस्य शोक इति संज्ञा । भतिर्यत्समादिभेति वा भयं येः कर्मसंघैरुदयमागतैर्जीवस्य भयमुत्पद्यते तेषां भयमिति संज्ञा । जुगुप्सनं जुगुप्सा येषां कर्मसंघानामुदयेन द्रव्यादिषु जुगुप्सा उत्पद्यते तेषां जुगुप्सिति संज्ञा । एवं नवविधमेव नोऽप्यायवेदनीयं ज्ञातव्यमिति । अप्यायवेदनीयान्यभेदास्तुद्धमेतस्माच्चागमाज्ज्ञातव्या इति ॥ १९२ ॥

आयुषो नाम्नध प्रकृतेर्भेदान् प्रतिपादयन्नाहः—

णिरियाऊ तिरियाऊ माणुसदेवाण होंति आऊणी ।
गदिजादिसरीराणि य बंधणसंघादसंठाणा ॥ १९३ ॥

नारकायुः सैरथायुः मानुषदेवानां भवंति आयुर्वि ।

गतिजातिशरीराणि च बंधनसंघातसत्यानानि ॥ १९३ ॥

टीका—नारकादिषु संबन्धत्वेनायुषो भेदस्यपदेशः क्रियते नारकेषु भवं नारकायुः, तिर्यक्षु भवं तैरथायुः, मनुष्येषु भवं मानुष्यायुः, देवेषु भवं देवायुः, एवमायुर्वि चत्वारि । येषां कर्मसंघानामुदयेन जीवस्याधोगतिस्वभावेषु नारकेषु तावत्शीतोष्णभेदनेषु त्रीणं जीवनेनाधः स्थानं भवति तेषां नारकायुरिति संज्ञा, येषां पुटलसंघानामुदयेन तिर्यङ्मनुष्यदेवभयानामेव स्थानं भवति तेषां तैरथमानुषदेवायुर्वि इति संज्ञेति । गतिर्भवः संसारः यदुदयादात्मा भवतारं गच्छति सा गतिर्यदि गतिनाम कर्म न स्यात्तदाऽगतिर्जीक स्यात् । यास्मिन् जीवभावे सत्यायुःकर्मणो यथावस्थानं शरीरादीनि कर्मणि

उदयं गच्छंति स भावो यस्य पुद्गलस्कंधस्य मिथ्यात्वादिकारणैः प्रात-
 कर्मण उदयाद्भवति तस्या गतिरिति संज्ञा । सा चतुर्विधा-नरकगतिः,
 तिर्यग्गतिः, मनुष्यगतिः, देवगतिश्चेति । येषां कर्मस्कंधानामुदयादात्मर्ना
 नारकादिभवस्तेषां नरकगत्यादयः संज्ञाश्चतस्रो भवन्ति नरकादिगतिषु ।
 तद्व्याभिचारिणा सादृश्येनेर्कीकृतात्मा जातिर्जीवानां सदृशःपरिणामः
 यदि जातिनामकर्म न स्यात्तदा मत्कुणा मत्कुणैर्वृश्चिका वृश्चिकैर्वीहयो
 ब्राहिभिः समाना न जायेत्, दृश्यते च सादृश्यं तस्माद्यतः कर्मस्कंधाच्च
 याति सादृश्यं तस्य जातिरिति संज्ञा । सा च पंचविधा, एकेंद्रियद्वान्द्रिय-
 त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपंचेंद्रियजातिभेदेन । यदुदयादात्मा एकेंद्रियः स्यात्तदेकें-
 द्रियजातिनामकर्म एवं शेषेष्वपि योज्यं । यदुदयादात्मनः शरीरनिवृत्तिस्त-
 च्छरीरनाम, यद्य कर्मस्कंधस्योदयेनाहारतेजःकार्माणवर्गणापुद्गलस्कंधाः
 शरीरयोग्यपरिणामैः परिणता जीवने संबध्यन्ते तस्य शरीरमिति संज्ञा ।
 यदि शरीरनामकर्म न स्यादात्मा विमुक्तः स्यात् । तच्छरीरं पंचविधं,
 औदारिकवैक्रियिकाहारकतैजसकार्माणशरीरभेदेन । यदुदयादाहारवर्गत-
 णागतपुद्गलस्कंधा जीवगृहीता रसरुधिरमांसास्थिमज्जाशुक्रस्वभावौदारिक-
 शरीरं भवन्ति तदौदारिकशरीरनाम, एवं सर्वत्र यदुदयादाहारवर्गणापुद्गल-
 स्कंधाः सर्वशुभावययाहारशरीरस्वरूपेण परिणमन्ति तदाहारकशरीरं नाम-
 कर्म, तथा यदुदयात्तैजसवर्गणापुद्गलस्कंधा निःसरणानिःसरणप्रकामप्राप्त-
 समस्तप्रत्येकस्वरूपेण भवति तत्तैजसशरीरं नाम, तथा यदुदयादाहारवर्ग-
 णागतपुद्गलस्कंधा अणिमादिगुणोपलक्षितास्तदौक्रियकं शरीरं, यदुदयात्कू-
 र्मांडफलवृंताकफलवृंतवत्सर्वकर्माश्रयभूतं तत्कार्माणाशरीरं । शरीरार्थागत-
 पुद्गलस्कंधानां जीवसंबंधानां येः पुद्गलस्कंधैः प्राप्तोदयैरन्योन्यसंश्लेषणसं-
 बंधो भवति तच्छरीरबंधन नामकर्म । यदि शरीरबंधननामकर्म न स्यादा-
 ल्काकृतपृष्ठशरीरमिव शरीरं स्यात् तदौदारिकशरीरबंधनादिभेदेन
 पंचविधं । यदुदयादौदारिकशरीराणां विवरविरहितान्योन्यप्रवेशानुपवेशेन-

कृत्वापादनं भवति तत्संघातनाम । यदि संघातनामकर्म न स्यात्तिलमोदक
 इव जीवशरीरं स्यात् । तच्चौदारिकशरीरसंघातादिभेदेन पंचविधं । यदु-
 द्यादौदारिकादिशरीराकृतेनिर्वृतिर्भवति तत्संस्थाननाम, येषां कर्मसंस्था-
 नामुदयेन जातिरुभोदयपरतंत्रेण शरीरस्य संस्थानं क्रियते तच्छरीरसं-
 स्थानं । यदि तत्र स्याज्जीवशरीरसंस्थानं स्यात् । तत्र षोडश
 विभज्यते—समचतुरस्रसंस्थाननाम, न्यमोधपरिमंडलसंस्थाननाम, साति-
 शरीरसंस्थाननाम, वामनसंस्थाननाम, कुञ्जसंस्थाननाम, हृदक-
 संस्थाननाम । समचतुरस्रं समचतुरस्रमिव विभक्तमित्यर्थः । न्यमोधो
 वृक्षस्य परिमंडलमिव परिमंडलं यस्य तन्न्यमोधपरिमंडलं
 नाभेरूर्ध्वं सर्वव्यवपरमाणुवृत्त्वं न्यमोधपरिमंडलमिव न्यमोधप-
 रिमंडलशरीरसंस्थानमायतवृत्तमित्यर्थः । माति वाल्मीकिं शात्मलिषा
 तस्य संस्थानमिव संस्थानं यस्य तत्सातिशरीरसंस्थानं नाभेरधोव्यवहारा
 विशालतन्मूर्ध्वं सौक्ष्म्यं । कुञ्जस्य शरीरं कुञ्जशरीरं तस्य संस्थानमिव
 संस्थानं यस्य तत्कुञ्जशरीरसंस्थानं यस्योदयेन शासनां दीर्घत्वं भवति
 तत्कुञ्जशरीरसंस्थाननाम । वामनस्य शरीरं वामनशरीरं तस्य संस्थानं
 वामनशरीरसंस्थानं नाम यम्योदयात् शासनां ह्रस्वत्वं कायस्य च दीर्घत्वं
 भवति । विषमपाषाणभुनाद्विरिव विषम हृद यस्य शरीरं तस्य संस्थानमिव
 संस्थानं यस्य तद्धृदकशरीरसंस्थानं यस्योदयेन पूर्वोक्तपंचसंघनेभ्योऽप्य-
 दीभत्वं संस्थानं भवति । अथ बधनसंघातसंस्थानेषु को भेद इति चेन्न
 दोषो यम्य कर्मण उदयेनौदारिकशरीरपरमाणुः स्यान्न्यं बंधमागच्छति
 तदौदारिकशरीरबंधनं नाम । यस्य कर्मण उदयेनौदारिकशरीरबंधनानां
 शरीरबंधनमुत्पन्नानां बंधननामकर्मोदयेनैकबंधनवदानामोदयं भवति तदे-
 दौदारिकशरीरसंघातं नाम । यस्य च कर्मण उदयेन शरीरबंधनानामोदय-
 षति तत्संस्थानमिति भवति चेत्तदो यत् । एवं सर्वत्र द्रष्टव्यमिति ॥ १९३ ॥

तथा;—

संघट्टणंगोवंगं वण्णरसगंधफासमणुपुब्बी ।

अगुरुलहुगुवघादं परघादमुस्तास णामं च ॥ १९४ ॥

संहननमंगोपांगं वर्णरसगंधस्पर्शा आनुपूर्वी ।

अगुरुलघूपघाताः परघात उच्छ्वास नाम च ॥ १९४ ॥

टीका—यस्योदयादस्थिसंधिवंधविशेषो भवति तत्संहननं नाम, एतस्याभावे शरीरसंहननं न भवेत् । तत् पद्धिंधं; वज्रर्षभनाराचसंहननं, वज्रनाराचसंहननं, नाराचसंहननं, अर्द्धनाराचसंहननं, क्रीलकसंहननं, असंप्राप्तासृगाटिकासंहननं चेति । अस्थिसंचयं ऋषभवेष्टनं वज्रवद्भेद्यत्वाहपभः वज्रश्च नाराचश्च वज्रनाराचौ तौ द्वावापि यस्य शरीरसंहननं तद्वज्रर्षभनाराचसंहननं यस्य कर्मण उदयेन वज्रास्थीनि वज्रवेष्टनेन वेष्टितानि वज्रनाराचेन च क्रीलितानि भवंति । एष एवास्थिवंधो ऋषभरहितो यस्योदयेन भवति तत् द्वितीयं । यस्य कर्मण उदयेन वज्रविशेषणरहितोऽस्थिवंधो नाराचक्रीलितो भवति तत्तृतीयं । यस्य कर्मण उदयेनास्थिसंचयो नाराचेनार्द्धक्रीलितो तद्वतुर्थं । यस्य कर्मण उदयेन वज्रास्थीनि वज्रवेष्टनेन वेष्टितानि वज्रनाराचेनैव क्रीलितानि न भवंति तत्पंचमं । यस्य कर्मण उदयेनान्योन्यमंप्राप्तानि अमृपाटिका गिरावद्धानि भवंति तत् षष्ठमिति ॥ यदुदयाद्गोपांगविवेकनिष्पत्तिः तद्गोपांग नाम यस्य कर्मण उदयेनानलकवाहकूदनिर्तवोरःशुशुःशिराम्यष्टावंगानि उपांगानि च मूर्द्धकरोटिमस्तकललाटसंधिमुजकर्णनासिकानयनाक्षि कूपहनुकपोलाधरोष्ठमूर्द्धतालुजिह्वाभीशमनचुष्णद्वागुन्यादीनि भवंति । तद्गोपांगं त्रिविधमौदारिकशरीरगोपांगं, वैक्रियकशरीरगोपांगं, आहारकशरीरगोपांगं चेति । यस्य कर्मण उदयेनौदारिकागोपांगानि भवंति तदौदारिकागोपांगं नामैवमन्वयादि योग्यम् ॥ यदुदयात्परि वर्णनिष्पत्तिर्नाम रगाद्यभावे शरी-

चाईतुजगद्गुणानुसंधं गच्छति तद्गुणलघुनाम् ॥ उपेत्य घात उपपातः
 यस्योदयात् स्वयंकृतोद्ध्वनमरुत्यवनादिनिमित्त उपघातो भवति तदुपघात-
 नाम, अथ वा यत्कर्म जीवस्य स्वपीडाहेतून्वयशान्मसाशुंगलाज्जन्मानु-
 रादीन् करोति तदुपघातं ॥ परेषां घातः परघातः यस्य कर्मण उदयात्पर-
 घातहेतवः शरीरपुच्छाः सर्पवृद्धाभिरुपुञ्जादिभवाः परशम्भायापाना वा
 भवन्ति तदुपघातनाम् ॥ उरुमनमुञ्जासः यस्य कर्मण उरुदेन त्रीं
 उरुमनिभ्यामकायोत्पादनमर्थः स्यात्तदुपुञ्जासनिःश्वासनाम् ॥ अयं
 नामशब्दः सर्वशामिगंभ्यत इति ॥ १९४ ॥

तथा; —

आदायुजोद्विहायगद्गुणलघुतस सुदुमणामं च ।
 पञ्जतसाधारण्युग धिरगुह सुहृगं च आदेजं ॥ १९५ ॥
 अथिरअगुहदुग्मगयाणादेजं दुग्मरं अजसकिती ।
 सुग्मरजसकिती त्रिय णिमिणं तिरयपर णामवादात् ॥ १९६ ॥

आतपंघोतद्विहायोगतिगुणलघुनाः सुदुमनाम् च ।

यथांतसाधारण्युगं धिरगुहं सुहृगं च आदेजं ॥ १९५ ॥

अथिरअगुहदुग्मगयाणादेजं दुग्मरं अजसकिती ।

सुग्मरजसकिती त्रिय णिमिणं तिरयपर णामवादात् ॥ १९६ ॥

टीका — अदायुजोद्विहायगद्गुणलघुतस सुदुमणामं च ।
 पञ्जतसाधारण्युग धिरगुह सुहृगं च आदेजं ॥ १९५ ॥
 अथिरअगुहदुग्मगयाणादेजं दुग्मरं अजसकिती ।
 सुग्मरजसकिती त्रिय णिमिणं तिरयपर णामवादात् ॥ १९६ ॥

१ अथिरअगुहदुग्मगयाणादेजं दुग्मरं अजसकिती ।
 सुग्मरजसकिती त्रिय णिमिणं तिरयपर णामवादात् ॥ १९६ ॥

उन्मत्ते तदुद्योगनाम, न चास्याभावः चन्द्रनभ्रमादिमंडलेषु सद्योतादिषु
 च दृष्टिर्दृष्टादिकशरिणासु योतददर्शनात् ॥ विहाय आकाशं विहायसि
 मन्त्रिणोद्योगवियेषां कर्मरक्षंधानासु द्येन जीवन्माकाशे गमनं तद्विहायोग-
 गिनं, न चास्याभावो विविभिन्नासदाद्जीववद्दर्शभूमिमवगाहसकलजीव-
 न्देवानमाकाशे गमनोपनंभात्, तत् द्विविधं प्रशस्तविहायोगतिनामाप्रश-
 स्तविहायोगविभेदेन, यस्य कर्मण उद्येन किहुकंजरहसवृषभादीनामिव
 शस्त्रा गतिर्भवति तदप्रशस्तविहायोगतिनाम ॥ यस्य कर्मण उद्येनोष्-
 दूपात्प्रशस्तीनामिवाप्रशस्ता गतिर्भवति तदप्रशस्तविहायोगतिनाम ॥ यस्य
 कर्मण उद्येन जीवाः स्याद्वरेषूपयते तत्प्रथावरनामान्यथा स्यावराणाम-
 भाव स्यात् । यस्य कर्मण उद्येनोष्णवर्षाकारशरीरिपूत्ययते जीवन्मद्वाद्द-
 नमान्यथाप्रतिहतशरीरा जीवाः स्युः ॥ यस्य कर्मण उद्येन सुश्लेषूपयते
 जीवन्मत् सुश्लेषशरीरनिर्धनकं ॥ पशुदयादाहारादि पशुपर्याप्तिनिवृत्तित
 दर्शनात् । तत् पशुं तदयत्, — शरीरनामकर्मोद्येत्पशुलविपाकिन
 आत्मकर्मागतनुद्वन्द्वबंधाः समवेतानंवरमाणुनिष्पादिता आत्मावृत्त्य-
 क्षेप्याः कर्मरक्षंधसंबंधतो मूर्तिभूतमात्मानं समवेतत्वेन समाभ्रयंति
 तेषामात्मानो वृत्तलक्षंधानो स्वहरसपर्यायैः परिणमनशक्तिराहारपर्यायैः ।
 न च नान्तमूर्त्तमतेण समयेनेकेन जायते शरीरोपादानात्प्रथमसमयादार-
 भ्यान्तमूर्त्तमहाःपर्याप्तिनिष्पाद्यते सहभागं तिलरत्नेपमास्थ्यादिरियराव-
 दवेतिरत्नेलसमानं रसभागं रसकपिरससाशुजादिद्रव्यं तद्वयवपरिणमन-
 शक्तिनिष्पातिः शरीरपर्यायैः साहारपर्यायैः पश्चादंतमूर्त्तनेन निष्पद्यते ।
 योग्यदेशस्थितरूपादिकिंशष्टार्थग्रहणशक्ते निष्पातिरिन्द्रियपर्यायैः सापि
 त्तः पश्चादंतमूर्त्तानुपजायते न चेंद्रियनिष्पत्तौ सत्यामपि तस्मिन् क्षणे
 वाग्यर्थज्ञानमुपयते तदा सनुपकरणभावात् । उच्छ्वासनिःसरणशक्ते निष्प-
 तिगानपानपर्याप्तिरेषापि तदंतमूर्त्तकाले समतीति भवति । भाषावर्णनाया-
 अनुर्विधभाषाकारपरिणमनशक्तेः परिममातिर्भाषापर्याप्तिरेषापि

मुहूर्त्तादिपजायते । मनोवर्गणाभिर्निष्पन्नद्वयमनोवर्षभमेदानुभूतार्थस्मरण-
 शक्तेरुत्पात्तेर्मनःपर्याप्तिः । प्रारंभोऽक्रमेण जन्मसमयादारभ्य तासां सत्त्वा-
 म्युपगमाभिष्पत्तिस्तु पुनः क्रमणैतासामनिष्पत्तिरपर्याप्तिः । न च पर्याप्ति-
 प्राणयोरभेदो यत् आहारादिशक्तीनां निष्पत्तिः पर्याप्तिः प्राणत्येभिरात्मेति
 प्राणः । षड्विधपर्याप्तिहेतुर्यत्कर्मतत्पर्याप्तिनाम् ॥ शरीरनामकर्मोदयान्निर्वर्त्ये-
 मानं शरीरमेकात्मोपभोगकारणं यतो भवति तत्रत्येकशरीरनाम् । बहूनामा-
 त्मनामुपभोगहेतुत्वेन साधारणशरीरं यतो भवति तत्साधारणशरीरनाम् । यस्य
 कर्मण उदयात् रसरुधिरमेदमज्जास्थिमांसशुक्राणां सप्तधातूनां स्थिरत्वं भवति
 तत्स्थिरनाम् । यदुदयादेतेषामस्थिरत्वमुत्तरोत्तरपरिणामो भवति तदस्थिर-
 नाम् । यदुदयादेगोपांगनामकर्मजनितानामंगानामुपांगानां च रमणीयत्वं
 तच्छुभनाम्, तद्विपरीतमशुभनाम् । यदुदयात्स्त्रीपुंसयोरन्योन्यप्रीतिप्रभवे
 सौभाग्यं भवति तत्सुभगनाम् । यदुदयाद्भूपादिगुणोपेतोऽप्यप्रीतिकरस्तदुभ-
 गनाम् । चशब्दो नामशब्दस्य समुच्चयार्थः । यस्य कर्मणः उदयेनादेयत्वं
 प्रमोपेतशरीरं भवति तदादेयनाम् । यदुदयाद्नादेयत्वं निष्प्रमशरीरं तदना-
 देयनाम्, अथवा यदुदयादादेयवाच्यं तदादेयं विपरीतमनादेयमिति ।
 शोभनः स्वरः मधुरस्वरः यम्योदयात्सुस्वरत्वं मनोऽस्वरनिर्वर्तनं भवति
 तन्सुस्वरनाम् । यदुदयात् दुःस्वरताऽमनोऽस्वरनिर्वर्तनं तत् दुःस्वरनाम् ।
 पुण्यगुणारूपापनकरणं यशःकीर्तिनाम्, अथवा यस्य कर्मण उदयात्सद्भूतानो
 च रूपापनं भवति तद्यशःकीर्तनं नाम । तत्रत्यर्नाकमपमयशःकीर्तिनाम्
 यदुदयात्सद्भूतानामसद्भूतानां चाप्यगुणानां रूपापनं तद्यशःकीर्तिनाम् ।
 नियतं मानं निमानं तत् द्विविधं प्रमाणनिमानं स्थाननिमानं चेति यस्य
 कर्मण उदयेन द्वे अपि निमाने भवतस्तन्निमाननाम्, अन्यथा कर्णनयन-
 नासिकादीनां स्वजातिप्रतिरूपणमात्मनः । स्थानेन प्रमाणेन च नियमो न
 स्यात् । यस्य कर्मण उदयेन परममार्हत्यं ज्ञेयोऽपूजाहेतुर्भवति तत्पद्मो-
 त्कृतं तीर्थं इत्यनाम् । एवं पितृप्रवृत्तीनां द्वाचलर्वा (शम्भुश्च) एकेकापेशया
 द्विनवनिर्वा भेदा भवन्तीति ॥ १९५—१९६ ॥

शोच्यप्रकृतिभेदमंतरायप्रकृतिभेदं याहः—

वधाणिशागोदं द्वाणं एभंतराय भोगो य ।

परिमोगो विरियं चैव अंतरायं च पंचविहं ॥ १९७ ॥

उच्चैर्गोत्रं दानं एभामंतरायो भोगश्च ।

परिमोगो वीर्यं चैव अंतरायश्च पंचविधः ॥ १९७ ॥

टीका—शोच्यशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते, उच्चैर्गोत्रं, नीचैर्गोत्रं । यदु-
दयादोषप्रभितेषु कुलेषु जन्म तदुच्चैर्गोत्रं, यदुदयाद्रहितेषु कुलेषु जन्म
तर्नीचैर्गोत्रं ॥ अंतरायशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते अनुमहार्थं स्वयाति-
रुर्गोदानं तस्यांतरायः दातृदेवार्थनामंतरायो दानांतरायः, । लाभः
कर्माक्षिप्तवस्तु तस्यांतरायो लाभंतरायः, सङ्गृह्यते भोगस्तस्यांतरायो
भोगांतरायः, पुनर्भुज्यते परिभोगस्तस्यांतरायः परिभोगांतरायः, वीर्यः
शक्तिरुत्साहस्तस्यांतरायोवीर्यांतरायः । दानादिपरिणामव्यापातहेतुत्वात्
तद्व्यपदेशः । यदुदयादातुकामोऽपि न ददानि, लब्धुकामोऽपि न लभते,
भोक्तुमिच्छन्नपि न भुंक्ते, उपभोक्तुमभिवाञ्छन्नपि न परिभुंक्ते, उत्सहितुकामोऽपि
नोत्सहते । इत्येवमंतरायं पंचविधो भवति उत्तमप्रकृतिभेदेन ॥१९७॥

एवमुत्तरप्रकृतिभेदोऽष्टचत्वारिंशच्छतं भवति ॥

प्रकृतिस्वामित्वं प्रतिपादयन्नाहः—

सयअट्यालपईणं बंधं गच्छंति वीसअहियसयं ।

सद्ये मिच्छादिष्टी बंधदि नाहारतियकरा ॥ १९८ ॥

शताष्टचत्वारिंशत्प्रकृतीनां बंधं गच्छंति विंशत्यधिकशतं ।

सर्वा मिध्यादृष्टिः बध्नाति नाहारतियकराः ॥ १९८ ॥

टीका—अष्टचत्वारिंशच्छतप्रकृतीनां मध्ये शतं विंशत्युत्तरं बंधप्रकृ-
तयो भवन्ति, अष्टविंशतिबंधप्रकृतयः । पंच शरीरबंधनानि पंच शरीरसं-

मुहुर्त्तादुपजायते । मनोवर्गणाभिर्निष्पन्नद्रव्यमनोवृष्टंभवेदानुभूतार्थस्मरण-
 शक्तेरुत्पात्तेर्मनःपर्याप्तिः । प्रारंभोऽक्रमेण जन्मसमयादारभ्य तासां सत्त्वा-
 म्युपगमनिष्पत्तिस्तु पुनः क्रमणैतामामनिष्पत्तिरपर्याप्तिः । न च पर्याप्ति-
 प्राणयोरभेदो यत् आहारादिशक्तीनां निष्पत्तिः पर्याप्तिः प्राणत्येभिरत्येति
 प्राणः । षड्विधपर्याप्तिहेतुर्यत्कर्मतत्पर्याप्तिनाम् ॥ शरीरनामकर्मोदयाभिर्वर्त्त-
 मानं शरीरमेकात्मोपभोगकारणं यतो भवति तत्रत्येकशरीरनाम् । बहूनामा-
 त्मनामुपभोगहेतुत्वेन साधारणशरीरं यतो भवति तत्साधारणशरीरनाम् । यस्य
 कर्मण उदयात् रसकधिरमेद्मज्जास्थिमांसशुक्राणां सप्तधातूनां स्थिरत्वं भवति
 तत्स्थिरनाम् । यदुदयादेतेषामस्थिरत्वमुत्तरोत्तरपरिणामो भवति तद्वास्थिर-
 नाम् । यदुदयाद्गोपांगनामकर्मजनितानामंगानामुपांगानां च रमणीयत्वं
 तच्छुभनाम्, तद्विपरीतमशुभनाम् । यदुदयात्स्त्रीपुंसयोरन्योन्यप्रीतिप्रभवे
 सौभाग्यं भवति तन्शुभनाम् । यदुदयाद्भूपादिगुणोपेतोऽप्यप्रीतिकारस्तदुर्भ-
 गनाम् । चशब्दो नामशब्दस्य समुच्चयार्थः । यस्य कर्मणः उदयेनाशेषं
 प्रमोषेतशरीरं भवति तद्वादेयनाम् । यदुदयाद्वादेयत्वं निष्पन्नशरीरं तद्वादा-
 देयनाम्, अथवा यदुदयाद्वादेयवाच्यं तद्वादेयं विपरीतमनाशेषमिति ।
 शोभनः स्वयः मधुरस्वरः यस्योदयात्सुस्वरात्वं मनोजस्वरनिर्वर्तनं मञ्जी
 तन्मुस्वरनाम् । यदुदयात् कुःस्वरात्ताऽमनोजास्वरनिर्वर्तनं तत् कुःस्वरनाम् ।
 पुण्यगुणाम्यापनकरणं यदाःक्रीर्तिनाम्, अथवा यस्य कर्मण उदयात्सद्भूतानां
 च ह्यापनं भवति तद्यदाःक्रीर्तिनाम् । तत्रत्यर्नाकमपरमयदाःक्रीर्तिनाम्
 यदुदयात्सद्भूतानामसद्भूतानां ह्याप्यगुणानां ह्यापनं तद्व्यदाःक्रीर्तिनाम् ।
 नियतं मानं निमानं तत् द्विविधं प्रमाणनिमानं स्थाननिमानं चेति याव
 कर्मण उदयेन द्वे अपि निमाने भवतन्निमाननाम्, अन्यथा कर्त्तव्यत-
 नाविद्यादीनां स्वजातिप्रतिरूपगमात्मनः स्थानेन प्रमाणेन च नियमो न
 स्यात् । यस्य कर्मण उदयेन परममार्त्तः चैत्रोऽकृत्वाहेतुर्भवति तदाप्रो-
 त्कृतं तीर्थं कर्त्तव्यम् । एतं विद्वद्भूतीनां द्वाष्टवार्तिशब्दाः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥
 शिवविशं भेदा मन्तीनि ॥ १९५—१९६ ॥

घातानि चत्वारो वर्णाः चत्वारो रसाः एको गन्धः सप्त स्पर्शा सम्यक्त्वस-
म्यङ्घ्रियात्वे द्वे इत्येकमष्टाविंशतिः । एताभ्यः शेषाणां प्रकृतीनामाहारद्वय-
तीर्थकररहितानां सप्तदशाधिकं शतं मिथ्यादृष्टिर्विभ्राति । एतासां मिथ्यादृ-
ष्टिःस्वामीति । तीर्थकरं सम्यक्त्वेन आहारद्वयं च संयमेनातो न मिथ्यादृष्टि-
र्विभ्राति, आहारकाहारकांगोपांगतीर्थकरनामानीति ॥ १९८ ॥

सासादनादीनां बंधप्रकृतीः प्रतिपादयन्नाह;—

वज्जिय तेदालीसं तेवण्णं चेव पंचवण्णं च ।

बंधइ सम्भादिट्ठी दु सावओ संजदो तथा चेव ॥ १९९ ॥

वर्जयित्वा त्रिचत्वारिंशत् त्रिपंचाशत् चैव पंचपंचाशच्च ।

वज्जाति सम्यग्दृष्टिस्तु श्राधकः संयतस्तथाचैव ॥ १९९ ॥

टीका—चण्डेन सूचिताः सासादनसम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टयोर्विधप्रकृती-
स्तावन्निरूपयामः—मिथ्यात्वनपुंसकवेदनरकायुर्नरकगत्येकद्वित्रिचतुरिंदिय-
जातिहुंडसंस्थानासंप्राप्तासुपाटिकासंहनननरकगतिश्रायोग्यानुपूर्व्यातपस्थावर-
सुसमापर्याप्तकसाधारणशरीरसंज्ञकाः षोडश प्रकृतीस्त्वस्त्वा शेषा मिथ्यादृ-
ष्टिविंधप्रकृतीरेकोत्तरशतं सासादनसम्यग्दृष्टिर्विभ्रातीति । सम्यङ्घ्रियादृष्टिःसम्य-
ग्दृष्टिविंधप्रकृतीस्तीर्थकरदेवमनुष्यायुरहिताभ्रतुः सप्ततिसंख्याका वज्जातीति,
निद्रानेद्राप्रचलाप्रचलास्यानगृह्यनेतानुबंधिकोधमानमायालोभस्त्रिवेदतिये-
गायुस्तिर्यग्गतिमध्यमचतुः संस्थानमध्यमचतुः संहननतिर्यग्गतिश्रायोग्या-
नुपूर्व्याथोताप्रशस्ताविहायोगति दुर्भगदुःस्वरानादेयनीचैर्गोत्रसंज्ञकाः पंच-
विंशतिप्रकृतीः परिदृत्य तीर्थकरसहिताः सासादनबंधप्रकृतीर्वासप्तसप्त-
तिरसंयतसम्यग्दृष्टिर्विभ्राति । अपत्यारुयानावरणक्रोधमानमायालोभमनुष्य-
गायौदारिकशरीरांगोपांगमनुष्यायुर्वन्नर्पभनाराचसंहननमनुष्यगतिश्रायोग्या-
नुपूर्व्यताम्ना दशप्रकृतीः परिदृत्य शेषा असंयतसम्यग्दृष्टिविंधप्रकृतीश्चिपंचा-
शदहिततीर्थकराहारद्वयसहितमिथ्यादृष्टिप्रकृतीर्वा सप्तषट्संज्ञकाः संपत्ता-

स्थितिः समाना तन्निर्देशार्थमुच्यते;—

तिण्हं खलु पढमाणं उक्कस्सं अंतराययस्सेव ।

तीसं कोटाकोटी सायरणामाणमेव ठिदी ॥ २०० ॥

त्रयाणां खलु प्रथमानां उत्कृष्टं अंतरायस्यैव ।

त्रिंशत् कोटीकोट्यः सागरनाम्नामेव स्थितिः ॥ २०० ॥

टीका—त्रयाणां प्रथमानां ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयानां सामी-
प्यात्साहचर्याद्वा सर्वेषां प्रथमत्वमंतरायस्य च उत्कृष्टा स्थितिः सागरनाम्नां
त्रिंशत्कोटीकोट्यो नाधिकाः । पंचानां ज्ञानावरणीयानां नवानां दर्शना-
वरणीयानां सातवेदनीयस्यासातवेदनीयस्य पंचांतरायारणां चोत्कृष्टः स्थिति-
बंधः स्फुटं त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोट्यः । एत कर्मरूपपुद्गला एतावता कालेन
कर्मस्वरूपाभावे क्षयमुपवर्जंतीति ॥ २०० ॥

तथाः—

मोहस्स सत्तरिं खलु बीसं णामस्स चेव गोदस्स ।

तेतीसमाउगाणं उवमाओ सायराणं तु ॥ २०१ ॥

मोहस्य सत्ततिः खलु विंशतिः नाम्नाश्चैव गोत्रस्य ।

त्रयस्त्रिंशत् आयुष उपमाः सागराणां तु ॥ २०१ ॥

टीका—मोहस्य मिथ्यात्वस्य सागरोपमानां कोटीकोटीनां सत्ततिरु-
त्कृष्टा स्थितिः, नामगोत्रयोः कर्मणोरुत्कृष्टस्थितिः सागराणां कोटीकोटीनां
विंशतिः पूर्वोक्तेन सागरनाम्नां कोटीकोटी इत्यनेन संबंधः । आयुषः पुनः
कोटीकोटीशब्दो नास्तीति संबंधस्तथानभिधानादागमे इत्यतः सागरशब्देनैव
संबंधः । कुतः पुनः सागरोपमग्रहणादायुष उत्कृष्टस्थितिः उपमा सागराणां
त्रयस्त्रिंशत्स्थितेः सागरैस्त्रयस्त्रिंशद्भिरुपमा । तुशब्दः सर्वविशेषणसंग्रहार्थ-

सप्तधा, सातवेदनीयर्षिबेदमनुष्यगतिपायोग्यानुपूर्व्यनाम्नामुच्यते स्थिति-
 र्दशसागरोपमकोटीकोट्यः, षोडशकषायाणामुच्यते स्थितिवंधत्वारिंश-
 कोटीकोट्यः सागराणां, पुंवेदहारपरतिदेवगतिसमचतुराससंभ्यानवत्पर्यं-
 कसात्संज्ञनदेवगतिपायोग्यानुपूर्व्यप्रदास्तविहायोगतिस्थिरमुभाशुभावर-
 देयपदाः कीर्तिरथैर्गोत्राणामुच्यते स्थितिवंधः दशसागरोपमकोटीकोट्यः,
 न्युपमकषेदागतिशीलमयमुत्सुमानावगतिविधंगाम्यकेन्द्रियपंचेन्द्रियजात्योदा-
 रिकवेदिकिचिन्नेजसकामीणरतिरहं उक्त्यानेदुर्गिकवेदिकिचिन्नेगोपी-गासंप्रा-
 तागुदृष्टिकर्महननवर्णरसांस्पर्शानरकगतिनिर्यभातिप्रयोग्यानुपूर्व्यागुदृष्ट-
 पयातयपातोच्युत्सातातोपोताप्रदास्तविहायोगतित्रमस्यावरवाद्पर्यायप्रत्ये-
 कशरीरास्थिरानुभुर्भगपुःस्वगना देयायशर्कीर्तिनाम्नाः त्रीचैर्गोत्राणामु-
 च्यते स्थितिवंधो विंशतिसागरोपमकोटीकोट्यो नरकदेवासुषोषय-
 च्छिंशसागरोपमाप्युच्यते स्थितिः, तिर्यहनुयायुष उत्कृष्टा स्थितिस्त्रीणि
 पन्धोपमानि ईन्द्रियमीन्द्रियचतुरिन्द्रियजातिशमनसंस्थानकीलकसंहन-
 नमुत्सुनापर्यायसाधारणनाम्नामुच्यते स्थितिः अष्टादशसागरोपमकोटीकोट्यः,
 आहारशरीरांगोपीगतीर्थकरणामुच्यते स्थितिः अतःकोटीकोट्यः न्यषो-
 धमस्थाननागचसंहननयोर्कृष्टस्थितिश्चतुर्दशसागरोपमकोटीकोट्यः, कुब्ज-
 संस्थानार्द्धनाराचसंहननयोर्कृष्टा स्थितिः षोडशसागरोपमकोटी-
 कोट्यः । सर्वत्र यावन्त्यः सागरोपमकोटीकोट्यस्तार्वति वर्षशता-
 न्यावाधाकर्मस्थितिः कर्मनिषेधकः, येषां तु अंतःकोटीकोट्यः स्थिति-
 स्तेषामंर्मुहसं आवाधा, आसुषः पूर्वकोटीविभाग उत्कृष्टावाधा आवाधानां
 कर्मस्थितिः कर्मस्थितिकर्मनिषेधक इति इय संज्ञिपंचेन्द्रिययोत्कृष्टा स्थिति-
 र्केन्द्रियस्य पुनर्विध्यात्कस्योत्कृष्टः स्थितिवंध एकं सागरोपमं ।
 कषायाणां सप्त चत्वारो भागा ज्ञानावरणदर्शनावरणातरादसातवेदनीयानामु-
 च्यते स्थितिवंधः सागरोपमस्य त्रयः सप्त भागाः, नमगोत्रकषायाणां सागरोप-
 मस्य द्वौ सप्तभागौ । एवं क्षोपाणां त्रैगुहिककर्मणोर्केन्द्रिययोत्कृष्टा स्थितिः

माध्या, तस्याः मंडष्टिरेवं

१	४	३	२
	७	७	७

एवं द्वीन्द्रियस्य-

ज्ञिपंचेंद्रियपर्यतानामुत्कृष्टा स्थितिः साध्या । द्वीन्द्रियस्य मिथ्यात्वम्योत्कृष्टा स्थितिः पंचविंशतिः सागरोपमाणां, त्रीन्द्रियस्य पंचाशत्, चतुरिन्द्रियस्य शतं असंज्ञिपंचेंद्रियस्य सहस्रं । तद्विभागेनैव शेषकर्मणामनुत्कृष्टा स्थितिः साध्या त्रैराशिकक्रमेण । तेषां मंडष्टयः ।

	२५	१००	७४	४४	द्वीन्द्रियस्य मिथ्यात्वदीनां
१००	४००	७	७	७	५० २०० १५० १००
१०००	७				७ ७ ७
त्रीन्द्रियस्य मिथ्या- त्वादीनां	४०००	३०००	३००	२००	चतुरिन्द्रिया म्यमिथ्यात्व- दीनां
	७	७	७	७	

दीनां असंज्ञि २००० पंचेंद्रियस्य मिथ्यात्वादीना-
मुत्कृष्टः स्थितिवंधः । सर्वत्र चान्यः संख्यातभाग एव आधाधा इति ॥ २०१ ॥

उत्कृष्टस्थितिवंधं प्रतिपाद्य जघन्यस्थितिवंधं प्रतिपादयन्नाहः—

धारस य वेदणीए णामागोदाणमद्वय मुहुत्ता ।
भिण्णमुहुत्तं तु ठिदी जहण्णं सेस पंचण्हं ॥ २०२ ॥

द्वादश च वेदनीयस्य नामगोत्रयोरष्टौ मुहूर्ताः ।

भिन्नमुहूर्तं तु स्थितिः जघन्या शेषाणां पंचानां ॥ २०२ ॥

टीका—वेदनीयस्य कर्मणो जघन्या स्थितिः द्वादश मुहूर्ताः, नाम-
गोत्रयोः कर्मणोरष्टौ मुहूर्ताः जघन्या स्थितिः । शेषाणां पुनः पंचानां ज्ञाना-
वरणदर्शनावरणमोहनीयायुरंतरायाणां जघन्या स्थितिरंतर्मुहूर्तमात्रेति च ॥
जघन्यस्थितेर्विशेषं प्रतिपादयन्नाहः—पंचज्ञानावरणचतुर्दर्शनावरणलोभसं-
ज्वलनपंचांतरायाणां जघन्या स्थितिरन्तर्मुहूर्ता सातवेशस्य द्वादशमुहूर्ता यशः

ईश्वरयोगोत्प्रेषणौ मूर्च्छाः क्रोधसंज्वलनस्य द्वौ मासौ धानसंज्वलनस्यैक-
 मासः मायासंज्वलनस्यार्द्धमासः पुण्यवेद्ययाप्तौ संवत्सराः निद्रानिद्राप्रचला-
 प्रचलासंज्ञान्नादिनिद्रापथलाऽमातवेदनीयानां सागरोपमस्य द्वयः सप्तभागाः
 पत्न्योपमामसंख्यातभागहीनाः । मिथ्यान्वस्य सागरोपमस्य सप्तदशभागाः
 पत्न्योपमामसंख्यातभागहीना अनन्तानुबंधप्रत्ययाव्यानप्रत्ययाव्यानानां सागरो-
 पमस्य च-वारः सप्तभागाः पत्न्योपमामसंख्यातभागहीना अष्टानां नोकपायाणां
 सागरोपमस्य द्वौ सप्तभागौ पत्न्योपमामसंख्यातभागहीनौ नरकदेवायुषावृक्षव-
 षंसंख्याणि तिर्यङ्गनुभ्यासुषोरंतमुत्पन्नः नरकगतिवैचित्रिकशरीरगोपांगदेवग-
 निश्यान्व्यानुपुर्व्याणां सागरोपमस्य द्वौ सप्तभागौ पत्न्योपमामसंख्यातभागहीनौ
 आराहाहारगोपांगतीर्थकराणां सागरोपमणां कौटीकोट्योऽतः कौटीकोटी
 शेषाणां सागरोपमस्य द्वौ सप्तभागौ पत्न्योपमामसंख्यातभागहीनौ । सर्वत्र
 जपन्या स्थितिरिति संबंधनीया । सर्वत्र चांतर्मुहूर्तमावाषा आवाषो नाम
 कर्मस्थितिः कर्मनिषेधकः । सर्वोऽयं जपन्यस्थितिविंधः सामान्यापेक्षया
 संश्लेषोऽद्रियस्यैकैन्द्रियदीन्द्रियत्रीन्द्रियगुणैन्द्रियासंश्लेषोऽद्रियाणां सर्वक-
 र्मणां जपन्यस्थितिविंधः य एषोत्कृष्ट उभः स एव पत्न्योपमामसंख्यातभाग-
 हीनो द्रष्टव्य इति ॥ २०२ ॥

अनुभागरथं निरूपयन्नाह,—

कर्मणां जो ह्य रसो अज्ज्ञयसाणजणिद् सुह असुहो या
 बंधो सो अणुभागे पदेसबंधो ह्यमो होइ ॥ २०३ ॥

कर्मणां यस्तु रस अध्वयसानजनितः शुभोऽशुभो वा ।

बंधः सः अनुभागाः प्रवेदाबंधः अयं भवति ॥ २०३ ॥

टीका—कर्मणां ज्ञानावरणादीनां यस्तु रसः सोऽनुभवोऽध्वयसानैः परि-
 जामैर्जनितः कथ्यमानमायालोभतीजदिपरिणामभावतः शुभः सुरदः अशुभः
 अशुभदः वा विद्वन्पार्थः सोऽनुभागाबंधः । यथा अजागोमत्पिशाचीनीक्षीण-
 शीबर्भदादिभावन रसविशेषस्तथा कर्मपुत्रलानां सीमादिभावेन स्वगतसाम-

र्यविशेषः शुभोऽशुभो वा यः सोऽनुभागबंधः । शुभपरिणामानां प्रकर्षभावा-
 च्छुभप्रकृतीनां प्रकृष्टोऽनुभवोऽशुभप्रकृतीनां निकृष्टः । अशुभपरिणामानां
 प्रकृष्टभावादशुभप्रकृतीनां प्रकृष्टोऽनुभवः शुभप्रकृतीनां निकृष्टः ।
 स एवं प्रकृतिवशादुपपन्नो रसविशेषः द्विधा प्रवर्तते स्वमुत्सेन परमुत्सेन
 चैवं सर्वासां मूलप्रकृतीनां स्वमुत्सेनेवानुभवः उत्तरप्रकृतीनां तुल्यजातीनां परमुत्से-
 नापि आयुर्दर्शनचारित्रमोहवर्ज्यानां, न हि नरकायुर्मुत्सेन तिर्यगायुर्मनुष्या-
 युर्वा विपच्यते नापि दर्शनमोहश्चारित्रमोहमुत्सेन चारित्रमोहो वा दर्शनमो-
 हमुत्सेनेति । तथा देशघाति सर्वघातिभेदेनानुभागो द्विविधः, देशं घातयतीति
 देशघाती सर्वं घातयतीति सर्वघाती । निद्रानिद्राप्रचलाप्रचलास्त्यानमुद्धिप्र-
 चलानिद्राः चतुःसंज्वलनवर्ज्या द्वादश कषाया मिथ्यात्वादीनां विंशतिप्रकृती-
 नामनुभागः सर्वघाती ज्ञानादिगुणं सर्वं घातयतीति वनद्वाह इव । मतिज्ञानभ्रत-
 ज्ञानात्रधिज्ञानमनःपर्ययजानावरणपंचांतरायसंज्वलनक्रोधमानमायालोमनव-
 नोकषायाणामुन्मृष्टानुभागबंधः सर्वघाती वा जघन्यो देशघाती साता-
 सातचतुर्गयुः सर्वनामप्रकृत्युच्चैर्निर्धिगीत्राणामुन्मृष्टानुभागबंधः घातिनां
 प्रतिभागो देशघाती घातिविनाशे स्वकार्यकरणमामर्ष्याभावात् पृता
 अघातिप्रकृतयः पुण्यपापसंज्ञाः शेषाः पुनः पूर्वोक्ता घातिसंज्ञाः पापा भव-
 तीति । अनुभप्रकृतीनां चत्वारि स्थानानि निर्वर्काजीरविपकालकृष्टानीति,
 शुभप्रकृतीनां च चत्वारि स्थानानि गुडरंडशर्करामृतानीति । मोहनीयांत-
 रायवर्जिताना षण्णां कर्मणामुन्मृष्टानुभागबंधः चतुःस्थानिको जघन्यानु-
 भागबंधो द्विस्थानिकः शेषः द्वित्रिचतुःस्थानिकः, मोहनीयांतराययोः कृ-
 ष्टानुभागबंधश्चतुःस्थानिको जघन्यानुभागबंध एहस्थानिकः शेषा एकद्वि-
 त्रिचतुःस्थानिकाः । चतुर्ज्ञानावरणविदर्शनावरणपंचेद्वचतुःसंज्वलनपंचा-
 तरायणां सप्तदशप्रकृतीनामुन्मृष्टानुभागबंधश्चतुःस्थानिको जघन्यानुभाग-
 बंध एहस्थानिकः । शेषाः सर्वेऽपि केचनज्ञानावरणमातासातमिथ्यावद्वा-
 दशकषायाटनोकषायाचतुर्गयुः सर्वनामप्रकृत्युच्चैर्निर्धिगीत्राणामुन्मृष्टानुभागबंध-

धनुःस्थानिक जपन्वो द्विस्थानिकः शेषो द्वित्रिचतुः स्थानिकः ।
 शान्तिनामैकरथानं नास्ति । पुंवेदरहितानां नोक्तपायाणामैकरथानं नास्ति
 निरवदेकरथानं कांजीरवत् द्विस्थानं विषवत् त्रिस्थानं कालकृष्टवत् चतुः
 स्थानं अनुभामप्रवृत्तीनामेतत् । गृहवदेकरथानं राहवत् द्विस्थानं शर्करावत्
 त्रिस्थानं अमृतवत् चतुः स्थानं शुभप्रवृत्तीनामेतदिति । पंचशरीरघट्टरिथा-
 नव्यंगोपांगपट्टसंहननपंचवर्णद्विगंधपंचरसाष्टस्यशागुरुलघुपुष्यातपरधातातपो-
 दोनिमानप्रत्येकसाधारणस्थिरास्थिरशुभाशुभा एता प्रवृत्तयः पुद्गलवि-
 पाकाः पुद्गलपरिणामिन्यो यत इति चत्वार्याद्युधि भवविपाकानि भवधारण-
 साक्ष्यार्थानुपूर्व्याणि क्षेत्रविपाकानि क्षेत्रमाभित्य फलदानात् । रोपास्तु
 प्रवृत्तयो जीवविपाका जीवपरिणामनिमित्तत्वात् इति ॥ २०२ ॥

अनुभागरंधं ध्यात्वाय प्रवेशबंधं प्रतिपाद्यन्नाह,—

सुदुमे योगविसेसेण एगखेत्तायगाढठिदियणं ।

एकेके द्वु पदेसे कम्मपदेसा अणंता दु ॥ २०४ ॥

एतन्मा योगविशेषात् एकक्षेत्रायगाढरिथताः ।

एकेकारिन्नु तु प्रवेशो कर्मपदेसा अनेतास्तु ॥ २०४ ॥

टीका—सुदुमे सुदुमाः न स्पृहाः आंगविसेसेण योगविशेषेण मनांश-
 चनकायविशेष्यापारात् एकक्षेत्रांगगाढ एकक्षेत्रायगाढानि न क्षेत्रतराह-
 गाहिनः परमिधेवात्मा कर्मादानरतभवनः परमिन् क्षेत्रे ये सुदुमने इति
 ठिदियणो रिथताः न गण्यन्तेः एवं के द्वु पदेसे सर्वांगप्रदेशेषु कर्मपदेसा
 कर्मप्रदेशाः ज्ञान वरणादिनिमित्तपरमाणवः अणंता दु अनेतरु । सुदुम-
 एण ग्रहणयोग्यदुःखवभावानुकर्णार्थं कर्मादानयोग्याः सुदुमाः एताः न
 स्पृहाः, एकक्षेत्रायगाढवचनं क्षेत्रतरानिबन्धये एकक्षेत्रे कर्मादानरतनिबुद्ध-
 जीवतत्त्वचरितप्रदेशो अवगातो येषां एकक्षेत्रे वगाहः, रिथता इति विद्यते-
 रानिबुद्धये रिथता न गण्यन्ते, एकेकप्रदेशे इत्यत्र कीयांनिर्देशेन कर्मपदे-
 सात्परः कृतापेनापारनिर्देशः कृतापेनेकप्रदेशेषु न कर्मप्रदेशः एवमे

विध्यावसम्पन्नविध्यास्वान्तियेताः सप्त प्रकृतीः असंयतसम्पद्युद्दिश्यतासंयत-
 प्रमत्ताप्रमत्तादीनां मध्ये कोऽप्येक उपशमयति तत्राधःप्रकृषु यपूर्वकरणानि कर-
 णानि कृत्वा अनिवृत्तिकरणकालस्य संख्येयेषु भागेषु गतेषु विशेषघातेन हन्य-
 मानमनंतानुवाचितुकं स्थितिसत्कर्मोपशमं याति स्वस्वरूप परिशयज्याः यस्य
 मृत्तिस्वरूपेण स्थानमनंतानुबंधिनामुपशमः पुनरधःप्रकृषुपूर्वानिवृत्तिकरणा-
 नि कृत्वा अनिवृत्तिकरणकालस्य संख्येयेषु भागेषु गतेषु दर्शनमोहविक्रमयो-
 दयामात्र उपशमस्तेषामुपशांतानामभ्युत्कर्षात्कर्षपरप्रकृति संकमणानामस्तित्व
 यत् इति । अपूर्वकरणेनैकमपि कर्मोपशाम्यति किंः पूर्वकरणः
 प्रतिममयमनंतगुणविशुद्ध्या वर्द्धमानः अंतर्मुहूर्तेनैकैकस्थितिरांढक पात-
 यन् संख्यातशानसहस्राणि स्थितिरांढकानि पातयानि तावन्मात्राणि च
 स्थितिवंधापमरणानि करोति एकैकस्थितिवंधाभ्यंतरे संख्यातसहस्राण्यनु-
 भागरांढकानि पातयति प्रतिममयमसंख्यातगुणश्रेण्या प्रदेहानिर्जनां करोति
 अप्रशस्तकर्मादास्य वधनि तेषां प्रदेहशमसंख्यातगुणश्रेण्या अन्यासु प्रकृ-
 तेषु बध्यमानस्तनितिस्तिपरि सकामयति । पुनरपूर्वकरणमतिप्रभ्यानिर्निव-
 रणं प्रविद्यातर्मुहूर्तमात्रमनेन विधानेन स्थित्वा द्वादशानां कथायाणां नव ना
 नोक्तयायाणामंतर्मुहूर्तेन करोति । अंतरे क्षते प्रथमसमयादुपरि अतर्मुहूर्ते
 गत्वा असंख्येयगुणश्रेण्या नपुंसकवेदमुपशमयति ततोऽतर्मुहूर्ते गत्वा नपुंस-
 कवेदोपशमनविधिना स्त्रीवेदमुपशमयति ततोऽतर्मुहूर्तेन तेनैव विधिना यणां
 कथायाणां पुरुषवेदं चिरंतनसत्कर्मणा सह युगपदुपशमयति तत उर्ध्व सम-
 योने द्वे आवर्यौ भवा पुंसवेदनवकबंधमुपशमयति ततोऽतर्मुहूर्ते गत्वा अप्रत्या-
 रुयानप्र यत्प्रयानसंज्ञकौ बोधो बोधसंज्ञवदन चिरंतनसत्कर्मणा सह युगप-
 दुपशमयति ततः समयोने द्वे आवर्यौ गत्वा बोधसंज्ञवदनवकबंधमुपशम-
 यति ततोऽतर्मुहूर्ते गत्वा अप्रत्याख्यान प्राणरुयानमानौ असंख्यातगुणश्रेण्या
 मानसंज्ञवलने चिरंतनसत्कर्मणा सह युगपदुपशमयति, ततः समयोने द्वे
 अवर्यौ गत्वा मानसंज्ञवदनवकबंधमुपशमयति तत प्रतिममयमसंख्या-

क तर्हि ऊर्ध्वमथः स्थितास्तिर्यक्च सर्वेष्यात्मप्रदेशेषु व्याप्य स्थिता इति ।
 कर्मग्रहणं सर्वकर्मप्रकृतिसंग्रहार्थं अनेनोपादानहेतुसंग्रहः कृतः, प्रदेशा इति
 पुद्गलग्रहणं तेनाकाशादिप्रदेशनिवृत्तिः । अनन्तानंत इति परिमाणः अनंतर-
 व्यपोहार्थं, तुशब्दः अनुक्तसर्वविशेषसंग्रहार्थं, न संख्येया नचासंख्येयाः नाप्य-
 नन्तास्ते पुद्गलस्कंधाः किं तु अभव्यानंतगुणाः सिद्धान्तभागप्रमिताः घना-
 गुलस्य संख्येयभागावगाहिनः एकद्वित्रिचतुः समयस्थितिकाः पंचवर्णरसद्विगं-
 घचतुःस्पर्शभवाः सूक्ष्मा अष्टविधकर्मप्रकृतियोग्या एकक्षेत्रावगाहिनः स्थिताः
 सर्वात्मप्रदेशेषु योगवशादात्मना प्रदेशाः कर्मरूपेणारमसात्क्रियन्ते । अयं
 प्रदेशबंधः । अथवाऽऽत्मनो योगवशादष्टविधकर्महेतवोऽनन्तानंतप्रदेशा एकैक-
 प्रदेशे ये स्थितास्ते प्रदेशबंधा इति । अष्टविधकर्मयोग्यपुद्गलानां एकैकस-
 मयेन बधनमागतानां आयुर्भाग एकः नामगोत्रयोरन्योन्यसमोऽधिक एकतरो
 भाग आयुर्भागात् ज्ञानावरणदर्शनावरणांतरायाणां भागोऽन्योन्यसदृश एक-
 तरः नामगोत्रयोरेकतरभागाधिकः मोहस्य भाग आवरणांतरायैकतरभागा-
 दधिकः मोहभागाद्देदनीयभागोऽधिकः । सर्वत्र आवन्त्याः संख्यातभागेन
 भागे त्हेते यद्बन्धं तेनाधिक इति । एवं सप्तविधबंधकानां षड्विधबंधकानां
 च ज्ञातव्यं । ज्ञानावरणादीनामारमप्रदेशभाग आत्मारमेतरप्रकृतयो यावत्त्य-
 स्तावद्भागैरभिगच्छन्ति ॥ २०४ ॥

एवं बंधपदार्या व्याख्यातः संक्षेपतः, इत उर्ध्वमुपशमनविधिं क्षपण-
 विधिं च प्रपंचयन्नाहः—

मोहस्सावरणाणं क्षयेण अह अंतरायस्स य एव ।

उयधज्जइ केवलं पयासयं सब्बभावाणं ॥ २०५ ॥

मोहस्यावरणयोः क्षयेण अथ अंतरायस्य चैव ।

उत्पद्यते केवलं प्रकाशकं सर्वभावानां ॥ २०५ ॥

टीका—मोहस्यावरणयोरंतरायस्य च क्षयेण विनाशेनैवोत्पद्यते केवलं के-
 वलज्ञानं प्रकाशकं सर्वभावानां सर्वद्रव्यपर्यायपरिच्छेदकं अथशब्देन सूत्रेणैव-
 मुपशमनविधिं तावत्प्रतिपादयामि—अनन्तानुबंधिक्रीधमानमायालोभसम्पन्ध-

तगुणश्रेण्या उपशमयन्नंतर्मुहूर्तं गत्वा द्विप्रकारां मायां मायासंज्वलनं चिर-
तनसत्कर्मणा सह युगपदुपशमयति ततो द्वे आवृत्यौ समयोने गत्वा
मायासंज्वलननवक्बंधमुपशमयति ततोऽतर्मुहूर्तं गत्वा द्विप्रकारं लोभं लोभ-
संज्वलनेन चिरंतनसत्कर्मणा सह लोभवेदकादा द्वितीयत्रिभागे सुहमा
किट्टिकां मुत्पत्वा शेषं वादरलोभं स्पन्दकगतं सर्वनवक्बंधोच्छिष्टावलिक-
वर्ज्यं अनिवृत्तिचरमसमयौर्निवृत्तिरूपशयमति नपुंसकवेदमादिं कृत्वा याव-
सुभसंज्वलनं एतेषामनिवृत्तेरुपशमकं भवति ततोऽनंतरसमये सुहमाकिट्टि-
कास्वरूपं वेदलोभं वेदयन् नप्याऽनिवृत्तिसंज्ञो सुहमसांपरायो भवति ततश्चा-
त्मनश्चरमसमये लोभसंज्वलनं सुहमाकिट्टिकास्वरूपं निःशेषमुपशमयति तत
उपशातकपायः धातरागच्छग्रस्यो भवति । उदयोदीरणात्कर्षणोपकर्षणपर-
प्रकृतिसंक्रमणस्थित्यनुभागसंढकघातैर्विना स्थानमापि समनान्मैप मोहनी-
योपशमनविधिः इति ।

अथ क्षपणविधिं वक्ष्ये । क्षपण नाम अष्टकर्मणां मूलोनरभेद इति न
प्रकृतिस्थित्यगुभागप्रदेशानां जीवा ज्योतिः शेषे विन्यास इति ? । अनन्ता-
नुबंधिकोपमानमायालोभमिध्यात्वसम्प्रविश्यात्वसम्यक्त्वाख्याः सप्रसङ्गतीरेता
असयतसम्यग्दृष्टिः संयतासंयतः प्रमतसंयतोऽप्रमतो वा क्षपयति, किमक-
मेण नेत्याह;—पूर्वमनेनानुबंधिचतुष्कं त्रीन् करणान् कृत्वाऽनिवृत्तिकरणच-
रणसमयेऽक्रमेण क्षपयति पश्चात्पुनरपि त्रीन् करणान् कृत्वा अधः प्रवृत्ति-
करणपूर्वकरणौ द्वावतिरम्यानिवृत्तिकरणकालसंख्येयभागं गत्वा मिध्यात्वं
क्षपयति ततोऽतर्मुहूर्तं गत्वा सम्यग्निध्यात्वं क्षपयति ततोऽतर्मुहूर्तं गत्वा
सम्पदम्बं क्षपयति ततोऽधः प्रवृत्तिकरणं कृत्वाऽतर्मुहूर्तेनापूर्वकरणौ
भवति स एवमपि कर्म क्षपयति किंतु समयं प्रति अमंगल्येयगुणस्वरूपेण
प्रदेशनिर्गमं करोति अंतर्मुहूर्तेनैकेकस्थितिसंढकं पातपञ्चात्मनः कालाभ्यन्तरे
अमन्यातमदृष्ट्याणि स्थितिसंढकानि पातयति तावन्मात्राणि च स्थितिविधा-
यमणानि करोति तेभ्यश्च सन्त्यःतमहर्गुणानुभागसंढकपातात् करोति यत्र
एकानुभागसंढकोत्कीर्णोऽत्रादेकरूप स्थितिसंढकोत्कीर्णकालः संख्यातगुण

शरी । एवंविधं कृत्वाऽभिवृत्तिगुणस्थानं शब्दिश्यानिवृत्तिसंख्यातभागोऽपूर्व-
 कृष्णविधानेन गणविश्याऽभिवृत्तिकालसंख्यातिभागे शेषे स्थानगुणद्वित्रय
 नरकगतितिर्यग्मायेकोद्वियर्द्दीन्द्रियर्द्दीन्द्रियचतुर्दीन्द्रियजातिनरकगतितिर्यग्गति-
 मायोग्यानुपूर्व्यातपोयोतस्यावरसुप्तसाधारणसंज्ञकाः षोडशप्रकृतीः क्षपयति
 ततोऽन्तर्मुहूर्तं गत्वा अप्रत्याख्यानावरणक्रोधमानमायालोभान् क्रमेण क्षपयति
 स एष कर्मप्राभूतस्योपदेशः, कषायप्राभूतस्योपदेशः पुनः अष्टसु कषायेषु
 क्षीणेषु पश्चादन्तर्मुहूर्तं गत्वा षोडशकर्माणि द्वादश वा क्षपयत्यत
 उपदेशो ध्यायोद्वाषप्यवयभीकभिरिति । ततोऽन्तर्मुहूर्तं गत्वा चतुर्णां
 संज्वलनानां नवानां भोक्षयायाणां अंतरं करोति, सोऽद्यानामंत-
 र्मुहूर्तमात्रं प्रथमस्थितिं रथापयति अनुद्यानां समयोनावलिकाभावात् प्रथम-
 स्थितिं रथापयति ततोऽंतरं कृत्वाऽन्तर्मुहूर्तेन नपुंसकवेदं क्षपयति ततोऽन्तर्मु-
 हूर्तं गत्वा स्त्रीवेदं क्षपयति ततोऽन्तर्मुहूर्तं गत्वा पण्णो कषायाणां वेदं चिर-
 तनसत्कर्मणा सह वेद्विद्विचरममये युगपत् क्षपयति तत आवर्त्तमान-
 कालं गत्वा पुंवेदं क्षपयति ततोऽन्तर्मुहूर्तेन बोधमज्वलनं क्षपयति ततोऽन्त-
 र्मुहूर्तेन मानमज्वलनं क्षपयति ततोऽन्तर्मुहूर्तेन मायासंज्वलनं क्षपयति ततो-
 ऽन्तर्मुहूर्तं गत्वा सुप्तसांपरायणगुणस्थानं प्रतिपाद्यते एतेषु सोऽपि सुप्तसांपराय-
 या-भनभरमसमये किट्टिकागतं सर्वं लोभसंज्वलनं क्षपयति ततोऽन्तरं
 क्षीणकषायो भवति सोऽप्यन्तर्मुहूर्तं गमयिष्य। अत्रमनो द्विचरमसमये निद्राप्र-
 चलासंज्ञके द्वे प्रकृती क्षपयति ततोऽन्तरं चरममये पंचज्ञानावरणचतुर्द-
 शनावरणार्थांतरायाख्याभर्तुर्दश प्रकृतीः क्षपयति एतेषु विषष्टिकर्मसु
 क्षीणेषु सयोगिजिनो भवति ॥ २०५ ॥

सयोगिकेवली भट्टारको न किंचिदपि कर्म क्षपयति ततः क्रमेण विशय
 योगनिरोधे कृत्वा अयोगिकेवली भवति स यत्कर्म क्षपयति ताभिरुपयन्नाह;
 तत्तोरालिपदेहो णामा गोदं च केवली युगय ।
 आऊण वेदणीयं चट्टिहि सिविइत्तु णीरभो होइ॥२०६॥

तत्र औदारिकदेहं नामगोत्रं च केवली युगपत् ।

आयुः वेदनीयं चत्वारि क्षपयित्वा नीरजा भवति ॥ ९०६ ॥

टीका—तत्र ऊर्ध्वं तद्योगिकेवली औदारिकशरीरं तन्निष्ठास एतथे
नामगोत्रे कर्मणी आयुर्वेदनीयं च युगपत् क्षपयित्वा नीरजाः मित्रो
भवति । विशेषमाह—अयोगिकेवली आत्महालाद्विचरममयेऽनुप
वेदनीयरेण्यतिचशरीरगंचसंचात्पंचशरीरबंधनपदगंधानचयोगियपदगंध
न । पचर्णोद्विषयं परमापुण्यश्रीरेण्यतिप्रयोग्यानुपूर्वागुरुत्पूरयात्परापयो
पुण्य द्विहायोग्यात्परापयिररायिः शुभाशुभसुभगपूर्वमुपरापुःपरागोत्रे
परापुण्य हीनिनिमानतीभोगात्राणि एत क्षपयित्वा नी- क्षपयित्वा तत्रेने
॥ ९०६ ॥ वेदनीयमनुयागुर्भुष्यमतिर्भेद्विद्यतातिमनुष्यमतिप्रायोग्यानुपूर्व
मरापुण्यगोत्रोभोगात्रयगेकतीर्भेद्विनामापुण्यपशःकीर्तिमंज्ञकास्योपुष्यपु-
तीभ्यःप्रमय क्षपयित्वा, ततो द्वयस्वयमोदारिकशरीरं स्यात्वा नीरजा निर्भेद
मि ३ निर्भेदः सर्वदुर्दृष्टिनोऽनेनज्ञानदर्शनसुखीयिमर्त्येनवेदःप्रयोग्य युगप
मर्भेदः यत्रयोरवजासकोऽनेनमुयापारा परमात्मा भवति ॥ ९०६ ॥

इति ३ अथाचार्यवर्षवृद्धंकीर्त्यणीतमुदाहरि भीष्मपुत्रद्विगोत्रणी-
कामद्विरे द्वादशीः प्रवृत्तः ।

सप्तम्यावृत्तम् ।

द्विजः सर्वान्मिद्विः सप्तम्यावृत्तनिधिः सप्तम्यावृत्तानुश्रुति—

सप्तम्यावृत्तनिधिः परमात्मानपनेः सप्तम्यावृत्तनिधिः ।

द्विजः सर्वान्मिद्विः सप्तम्यावृत्तनिधिः सप्तम्यावृत्तनिधिः ।

सप्तम्यावृत्तनिधिः सप्तम्यावृत्तनिधिः सप्तम्यावृत्तनिधिः ॥

३१ ॥

इति ३ अथाचार्यवर्षवृद्धंकीर्त्यणीतमुदाहरि भीष्मपुत्रद्विगोत्रणी-
कामद्विरे द्वादशीः प्रवृत्तः ।

अथ मदास्ति-पाठः ।

प्रणमामि मन्मदीं गिर्यं दुःखं त्रिनेत्रम् ।
 दाम्य ज्ञानाशुभो भानि जगद्गिर्यम सिद्धम् ॥ १ ॥
 वृत्तात्मनो जना वर कर्म प्रक्षिप्य हेलया ।
 समन्ते मुनि हर्षी तज्जेने जयति शासनम् ॥ २ ॥
 जयन्तु गौतमशामिप्रमुखा गगनायका ।
 गुरयो जिनचन्द्रान्ता श्रीमन्त वमदेवता ॥ ३ ॥
 सर्वे दरेक्ष्यन्तेवपुणो विषमं नमः (१) ।
 दुःखे भाद्रपदे मासे नवम्या शुक्लपक्षे ॥ ४ ॥
 श्रीमद्देवताचार्यवृत्तगुरव्य सद्दिधेः ।
 मन्मदात्म्य सद्देवतातुनीमावती ह्य ॥ ५ ॥

अथ—

श्रीजंबुपदे द्वीपे क्षेत्रे भरतमजके ।
 कुचजाह्नलदेशोऽस्ति यो देशः सुरसम्पदा ॥ ६ ॥
 तत्रास्ति इतिना नाम्ना नगरी भार्गवयमी ।
 शान्तिकुञ्जवर्तीषेसा धरासन्निवृद्धिना ॥ ७ ॥
 विद्यते तस्मैपिस्था श्रीमती योगिनीपुत्री ।
 यां पाति पातिगाहिश्रीर्वहलोत्तमिधा ह्य ॥ ८ ॥
 तस्याः प्रत्याशिक्षि स्यात् श्रीहिसारपिराजक ।
 नगरी नगरभादिवर्तीराजिविराजितं ॥ ९ ॥
 तत्र राग्यं करो-येष श्रीमान् कुतवसानक ।
 तथा ह्येतिस्वानध दाता भोक्ता प्रनापवान् ॥ १० ॥
 अथ श्रीमन्मन्वेऽग्निभन्दिमवेऽनवेऽजानि ।
 बलात्कारगणास्तत्र गच्छः सारसवत्स्वभम् ॥ ११ ॥

तत्राजनि प्रभाचन्द्रः सूरिचन्द्रो जिताङ्गजः ।

दर्शनज्ञानचारित्रतपोवीर्यसमन्वितः ॥ १२ ॥

श्रीमान् बभूव मार्तण्डस्तत्पट्टोदयभूधरे ।

पद्मनन्दी बुधानन्दी तमञ्छेदी मुनिप्रभुः ॥ १३ ॥

तत्पट्टाम्बुधिमञ्जुः शुभचन्द्रः सतां वरः ।

पंचाक्षत्रनदात्राग्निः कषायसमाधराशनिः ॥ १४ ॥

तदीयपट्टाम्बुगमानुमाली

क्षमादिनानागुणरत्नशाली ।

भट्टारकश्रीजिनचन्द्रनामा

सैद्धान्तिकानां भुवि योऽस्ति सीमा ॥ १५ ॥

स्याद्वादाभूतपानवृषमनमो यस्यतनोत् सर्वतः

कीर्तिर्भूमितले जगद्भ्रुवला सञ्ज्ञानदानात् सतः ।

चार्वाकादिमतप्रवाद्भित्तिमिरोष्णाशोर्मुनीन्द्रप्रभोः

सूरिश्रीजिनचन्द्रकस्य जयतात् संघो हि तस्यानवः ॥ १६ ॥

तच्छिष्या बहुशास्त्रज्ञा हेयादेयविचारकाः ।

शमसंयमसम्पूर्णा मूलीतरगुणान्वितः ॥ १७ ॥

जयकीर्तिश्चारुकीर्तिर्भयनन्दी मुनीश्वरः ।

भीमसेनादयोऽप्ये च दशधर्मधरा वराः ॥ १८ ॥ युगं ॥

अस्ति देशवताधारी भद्रन्यारी गणाग्रणीः ।

नरसिंहोऽभिधानेन नानाग्रन्थार्थपारगः ॥ १९ ॥

तथा सूरिगुणोपेतो भृगनामा महत्तमः ।

श्रीमानश्वपतिश्चान्यः सुमतिर्गुरुभक्तिकृत् ॥ २० ॥

अन्यो नेमाभिधानोऽस्ति नेमिर्द्धर्मरयस्य यः ।

परस्तीक्ष्णसंज्ञश्च ज्ञातयज्ञोऽस्तमन्मयः ॥ २१ ॥

भवाङ्गभोगिर्विष्णुविष्णुणाभयोऽपरो भवः ।
 सायवत्वादिगुणोपेयः कथायद्वयान्दि ॥ २१ ॥
 हाकाभयो ब्रह्मण्यार्थमि संयमादिगुणालयः ।
 सर्वे ते जिनचन्द्राय श्रुतः शिष्या जवन्दिह ॥ २३ ॥
 श्रीमान् पंडितइवोऽसि द्वाशिणात्यो द्विजोत्तमः ।
 यो योग्यः कृतिमंदाय वैपाकाण्यकारिणः ॥ २४ ॥
 अयोत्तवशाजः साधुर्देवदेवाभिधानकः ।
 तत्पुत्रो धरणाः संज्ञा तद्धार्या भीष्मि मता ॥ २५ ॥
 तत्पुत्रो जिनचन्द्राय पादपत्रंजपटपद् ।
 मीमांस्यं पंडितभक्त्यभि आवकवतभावकः ॥ २६ ॥
 तदन्वयेऽथ संदेलवशो केर्डीयगोत्रके ।
 पद्मावत्या' सभाम्नाये यक्षाः पार्वजिनोदिनः ॥ २७ ॥
 साधुः श्रीमोऽङ्गाभयोऽभुत् संयमाभुर्धरः ।
 तत्पुत्रो वाचणो नाम पंचाङ्गुत्रनालकः ॥ २८ ॥
 तस्य पुत्रो समुद्रभो पार्वचोवाभिधानको ।
 कल्पवृक्षसमो दाने जिनपादाब्जपटपद्मो ॥ २९ ॥
 साधोः पार्वस्य भार्याऽभुद्रावा परिनिर्तसिका ।
 पद्मानपस्य पद्मेव सती पद्मानना मता ॥ ३० ॥
 मुहोनाम्नी द्वितीयाभूया मौभायेन पार्वती ।
 रतिं रूपेण शक्तिन सीता जितवती सती ॥ ३१ ॥
 सा धन्याः सन्ति पश्चिन्यास्तपः पुत्रा हितावहाः ।
 रूपवन्तः कलावन्तो दयावन्तः शिर्वदद्ः ॥ ३२ ॥
 तत्रापः साधुभीमाभयो निगवंशविभूषणः ।
 नान्यैरिति जिते यः पात्रदानाय केवर्त्त ॥ ३३ ॥

रुक्मिणी नामनी तस्य गेहनी शीलशालिनी ।
 स्वराचा कोकिला जिग्ये कान्त्या भा सवितुर्यया ॥ ३४ ॥
 चत्वारः सन्ति तत्पुत्रास्तोन्हातेजाभिधानकौ ।
 भोजापिउराजनामानौ प्रकुल्लङ्घमलाननाः ॥ ३५ ॥
 तोन्हाण्यस्य मता भार्या तोल्हश्रीः श्रीनिवासिनी ।
 साद्राभिधोऽस्ति तत्पुत्रो दीर्घायुः स भवेद्विह ॥ ३६ ॥
 पत्नी तेजाभिधानस्य तेजश्रीर्लज्जपान्विता ।
 भोजान्यस्य तथा भार्या भोजश्रीर्भक्तिकारिणी ॥ ३७ ॥
 पार्श्वसाधोद्वितीयोऽस्ति शेतानामा तनूद्वजः ।
 श्रीमान्धिनयमप्यश्वः सज्जनानन्ददायकः ॥ ३८ ॥
 गेहिनी तस्य नीह्याख्या रतिर्वा मन्मथस्य वै ।
 या जिगाय स्वनेत्राभ्यां स्फुरद्भ्यां चकृतां मूर्ध्नि ॥ ३९ ॥
 तस्याः पुत्रोऽस्ति वीशाख्यो विद्याधरः विर्यवदः ।
 जातीनानन्दयामास विनयादिगुणेन यः ॥ ४० ॥
 पार्श्वपुत्रस्तृतीयोऽस्ति नेमान्यो नियमालयः ।
 देवपुत्रादिपुत्रैर्पद्मिनीरारंभभास्करः ॥ ४१ ॥
 माभुनाम्नी तु तज्जाया रूपलज्जावती सती ।
 वस्नामुरजनो तस्याः सुतो जनमनोहरौ ॥ ४२ ॥
 पार्श्वभार्या द्वितीया या मृगेनाम्नीति तत्पुत्रः ।
 ईशगण्डो कलावासः कल्पपाणेनमानसः ॥ ४३ ॥
 माधुसोपानिजनस्य स्ववंशात्पुत्रभास्करः (स्वतः) ।
 माङ्गलम्वयन्ति मद्रार्या शीतानेहकलाशया ॥ ४४ ॥
 तस्या अद्रुहो भग्नो सत्यपुत्रविमुच्यते ।
 त्र्यर्चने मङ्गली तौ पार्श्वभार्यो द्वितौ ॥ ४५ ॥

मन्त्रोक्तोऽपि तं वदन्ति कृत्वा वा चित्तम् ।
 यथा वेदिकायां वादी यो दुःखकारिणी ॥ ४६ ॥
 तत्रार्थं जगद्गर्भं वदन्तीति च यत् ।
 तं वाचं तस्मात्तं वदन्तीत्यने चित् ॥ ४७ ॥
 तस्य वृत्तस्य कृत्वा हीर्वात्तुषां मन्त्रेषु त ।
 वेदायां मन्त्रमन्त्रोऽयः अक्षरार्थेषु ॥ ४८ ॥
 योऽप्युच्यते द्विर्वात्तुषि कालाज्यात्तुषां च ।
 यत्तुर्वात्तुषि तस्य वेदनायां च भाग ॥ ४९ ॥
 तैः श्रीगणेशाय श्रीगणेशाय च वादये ।
 वन्द्यैर्वात्तुषां च तेषु योऽप्युच्यते ॥ ५० ॥
 यत्तस्मान्मुच्यते तस्यं कुर्यात्तुषां ।
 श्रीमन्मन्त्रमन्त्रानाम् (१) श्यायान्यायविद्यारथं ॥ ५१ ॥
 त्रिभिर्वात्तुषां च तस्यं जगद्गर्भं ।
 त्रिभिर्वात्तुषां च तस्यं साधुवर्णादिभिस्तथा ॥ ५२ ॥
 कर्तितं त्रिभिर्वात्तुषां महत्तुषां च तैः ।
 त्रिभिर्वात्तुषां च तस्यं त्रिभिर्वात्तुषां च तस्यं ॥ ५३ ॥
 तदा तैर्वात्तुषां च तस्यं त्रिभिर्वात्तुषां च तस्यं ।
 कर्तितार्था महामन्त्रा यथायुति च सोऽपि ॥ ५४ ॥
 भूगात्तुषां च तस्यं त्रिभिर्वात्तुषां च तस्यं ।
 क्षितानि च तस्यं च तस्यं च तस्यं च तस्यं ॥ ५५ ॥
 एतत्तुषां च तस्यं त्रिभिर्वात्तुषां च तस्यं ।
 त्रिभिर्वात्तुषां च तस्यं त्रिभिर्वात्तुषां च तस्यं ॥ ५६ ॥
 चतुर्विधाय त्रिभिर्वात्तुषां च तस्यं त्रिभिर्वात्तुषां ।
 त्रिभिर्वात्तुषां च तस्यं त्रिभिर्वात्तुषां च तस्यं ॥ ५७ ॥

मित्रयाचकहीनेभ्यः प्रीतितुष्टिकृपादि च ।

दानं प्रदत्तमित्यादि धन्यव्ययो व्यधायि तैः ॥ ५८ ॥

इत्थं सप्तश्रेण्यां वपते यो दानमात्मनो भरुया ।

लभते तदनन्तगुणं परत्र सोऽत्रापि पूज्यः स्यात् ॥ ५९ ॥

एतच्छास्त्रं लेखयित्वा हिसाराद्दानाप्य स्वोपार्जितेन स्वराया ।

मंवेशश्रीपद्मसिंहेन भरुयः सिहान्ताय श्रीनगाय प्रदत्तं ॥ ६० ॥

यो दत्ते ज्ञानदानं भवति हि स नरो निर्जराणां प्रपूज्यो,

भुक्त्वा देवाद्भनःभिर्विषयमुस्मनुप्राप्यर्मानुप्यजन्मं ।

भक्त्वा राज्यस्य सौख्यं भवतनुष (?) सुगान्धिसृहीकृत्य चिनं,

लात्वा दीक्षां च कुत्वा श्रुतमपि सकलं ज्ञानमन्यं लभेत ॥ ६१ ॥

ज्ञानदानाद्भवेज्ज्ञानी सुखी स्याद्भोजनादिह ।

निर्भयोऽभयतो जीवो नीरुगौषधदानतः ॥ ६२ ॥

धर्मतः सकलमंगलावली धर्मतो भवति मुंडकेवली ।

धर्मतो जिनमुचक्रभृद्गली नाथतद्विपुमरो नरो वली ॥ ६३ ॥

ज्ञात्वेति कुर्वन्तु जनाः सुधर्मं सदेहिद्वाम्पिदसोऽप्यधामाः ।

देवार्चनादानतपांश्रनायैर्धान्यं न लभ्यं कृषिमन्तोण ॥ ६४ ॥

संश्लान्त्वयमदनेन्दुवदन त्वं पद्मसिंहास्य भो,

हेमायेष्टिभिर्गजैर्गनिमित्तैर्भीमादिभिर्वन्धुभिः ।

भय्यांभोग्गसंश्रवामरमणेभ्यारित्रचूडामणेः

सुविश्रीं जिनचन्द्रकम्य वचनाभन्याभिर्भुजते ॥ ६५ ॥

शास्त्रं शास्त्रं पापशत्रुं शिक्षयेद् शास्त्रं नेत्रं कन्तसार्थपदद्वौ ।

शास्त्रं पात्रं सर्वेष्वद्वुगानो शास्त्रं तस्मादपनतो रक्षणीयं ॥ ६६ ॥

श्रुत्वा शास्त्रं पापशत्रुं दिनमि श्रुत्वा शास्त्रं पापशत्रुं दिनमि ।

श्रुत्वा शास्त्रं मदिदेवं दधाति तस्माद्भज्यो यजन्तवद्वि पाति ॥ ६७ ॥

